

ISSN 1392–8295

RESPECTUS PHILOLOGICUS

2007 Nr. 11 (16)

RESPECTUS PHILOLOGICUS Nr. 11 (16)

MOKSLINIS TESTINIS LEIDINYS

Leidžia Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas ir
Jano Kochanovskio Šventojo Kryžiaus akademijos Humanitarinis fakultetas Kielcuose

CZASOPISMO NAUKOWE

Wydawcy: Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie i
Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach

ONGOING ACADEMIC PUBLICATION

Published by Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities and
Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski Faculty of Humanities in Kielce

Redakcijos adresas / Adres redakcji / Address of the editorial office:

Žurnalas “Respectus Philologicus”

VU KHF

Muitinės g. 8

Kaunas 44280, Lietuva

Tel.: (370–37) 42 26 04

El. paštas / E-mail: respectus@gmail.com

Interneto svetainė / Strona internetowa / Homepage:

<http://filologija.vukhf.lt>

Redagavo / Redakcja / Edited by:

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (lietuvių kalba / język litewski / Lithuanian language),

Beata Piasecka (lenkų kalba / język polski / Polish language),

Jurga Cibulskienė (anglų kalba / język angielski / English language),

Larisa Lavrinec (rusų kalba / język rosyjski / Russian language)

Pagrindinė redaktorė / Redaktor prowadzący / Publishing editor:

Viktorija Makarova

ISSN 1392-8295

© Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2007

Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach – Wydział Humanistyczny, 2007

REDAKCINĖ KOLEGIJA – KOLEGIUM REDAKCYJNE

- Eleonora Lassen** VU KHF profesorė, habil. dr. (04H), Lietuva, *vyriausioji redaktorė*
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr hab. (04H), *redaktor naczelny*, Litwa
- Kazimierz Luciński** Jano Kochanovskio Šventojų Kryžiaus akademijos Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija, *vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas*
Profesor Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), *zastępca redaktora naczelnego*, Polska
- Irina Uchvanova-Shmygova** Baltarusijos lingvistikos universiteto profesorė (04H), Baltarusija, *vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja*
Profesor (04H) Uniwersytetu Lingwistycznego w Mińsku, Białoruś, *zastępca redaktora naczelnego*
- Gabija Bankauskaitė-Sereikienė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva, *atsakingoji sekretorė*
Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, Litwa, *sekretarz kolegium*
- Danutė Balšaitytė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva
Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, Litwa
- Lija Bondarko** Sankt-Peterburgo universiteto profesorė, habil. dr. (04H), Rusija
Profesor Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, dr hab. (04H), Rosja
- Wiesław Caban** Jano Kochanovskio Šventojų Kryžiaus akademijos Kielcuose profesorius, habil. dr. (05H), Lenkija
Profesor zw. Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (05H), Polska
- Aloyzas Gudavičius** Šiaulių universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu w Šiauliai, dr hab. (04H), Litwa
- Juris Kastinš** Latvijos universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Latvija
Profesor Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze, dr hab. (04H), Łotwa
- Saulius Keturakis** Kauno technologijos universiteto docentas, dr. (04H), Lietuva
Docent Uniwersytetu Technologicznego w Kownie, dr (04H), Litwa
- Jurij Kleiner** Sankt-Peterburgo universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Rusija
Profesor Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, dr hab. (04H), Rosja
- Aleksandras Krasnovas** VU KHF docentas, dr. (04H), Lietuva
Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, Litwa

- Irina Külmoja** Tartu universiteto profesorė, habil. dr. (04H), Estija
Profesor Uniwersytetu Dorpackiego, dr hab. (04H), Estonia
- Gerald E. Mikkelson** Kanzaso universiteto profesorius (04H), JAV
Profesor (04H) Uniwersytetu w Kansas, USA
- Olegas Poliakovas** VU KHF profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
Profesor, dr hab. (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział
Humanistyczny w Kownie, Litwa
- Marek Ruszkowski** Jano Kochanovskio Šventojų Kryžiaus akademijos Kielcuose
profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija
Profesor Akademii Świątokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w
Kielcach, dr hab. (04H), Polska
- Michailas Vinogradovas** VU KHF docentas, dr. (04H), Lietuva
Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział
Humanistyczny w Kownie, Litwa

EDITORIAL BOARD

Eleonora Lissan	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>editor-in-chief</i>
Kazimierz Luciński	Professor (04H), Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce, Poland, <i>deputy editor-in-chief</i>
Irina Uchvanova-Shmygova	Professor (04H), Belarusian University of Linguistics, Belarus, <i>deputy editor-in-chief</i>
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>executive secretary</i>
Danutė Balšaitytė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Lija Bondarko	Professor (04H), St. Petersburg University, Russia
Wiesław Caban	Professor (05H), Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce, Poland
Aloyzas Gudavičius	Professor (04H), Šiauliai University, Lithuania
Juris Kastinš	Professor (04H), Latvian University, Latvia
Saulius Keturakis	Associate Professor (04H), Kaunas University of Technology, Lithuania
Jurij Kleiner	Professor (04H), St. Petersburg University, Russia
Aleksandras Krasnovas	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Irina Külmoja	Professor (04H), Tartu University, Estonia
Gerald E. Mikkelsen	Professor (04H), The University of Kansas, USA
Olegas Poliakovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Marek Ruszkowski	Professor (04H), Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce, Poland
Michailas Vinogradovas	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania

TURINYS / SPIS TREŚCI

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

Tatiana Plekhanova (Baltarusija / Białoruś). The Methodological Potential of Otherness in Literary Discourse Analysis 10

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (Lietuva / Litwa). Apie modernizmo sampratą iš postmodernistinės perspektyvos 17

Элеонора Лассан (Lietuva / Litwa). Облака и обрывы русской культуры. (О локусах культуры как реализации пространственных координат сознания) 29

II. FAKTAI IR APMASTYMAI / FAKTY I ROZWAŻANIA

Agnieszka Rosińska-Mamej (Lenkija / Polska). Funkcje form adresatywnych towarzyszących aktom próśb we współczesnym języku polskim 42

Татьяна В. Романова (Rusija / Rosja). Современный политический дискурс: специфика и методика анализа 56

Инга Милевич (Latvija / Łotwa). Коммуникативные тактики агитации предвыборного политического и миссионерского дискурсов 67

Ирина П. Лысакова (Rusija / Rosja). Полилог в современных СМИ: толерантность или конфронтация? 76

Aušra Tamošiūnienė (Lietuva / Litwa). Senosios Romos atgarsiai Lietuvos Renesanso poezijoje: Markas Valerijus Marcialis ir Petras Roizijus 81

Ingrida Vasilevičiūtė (Lietuva / Litwa). J. Baltrušaičio poezija kaip (ne)galimas literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimo objektas 91

Magdalena Ożarska (Lenkija / Polska). Some Observations on Dorothy Wordsworth's Status in English Romanticism 98

Асия Ковтун (Lietuva / Litwa). Телесность и тело в эссе Чеслава Милоша «Придорожная собачонка» 107

Jūratė Černevičiūtė (Lietuva / Litwa). Gestas kaip kultūros ženklas ir civilizuotas judesys 117

Владимир Лебедев (Rusija / Rosja). Семантические изменения в религиозном ритуале 124

Liudmila Arcimavičienė (Lietuva / Litwa). MORAL STRENGTH Metaphor in Lithuanian Virtual Political Discourse 136

Rūta Sirvydė (Lietuva / Litwa). Metonymy – a Sister or a Stepdaughter? A Case Study of the Colour of Anger 145

Дануте Балшайтите (Lietuva / Litwa). Контраст по ФИ в слогах типа CV/C'V литовского литературного языка 154

Elżbieta Michow (Lenkija / Polska). O kilku niedorzecznych etymologiach toponimu *Kielce* 163

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

Михаил Лабашук (Lenkija / Polska). Типология речевой деятельности в социолекте и в идиолекте 172

Tatyana Solomonik-Pankrašova (Lietuva / Litwa). Near-Synonyms for the Concept of Soul in the Anglo-Saxon Language 181

IV. MŪSŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

George F. Simons (Prancūzija / Francja). JAV – žvilgsnis į savo kultūrą iš šalies. *Vertė / Tlum. Jurga Cibulskienė* 189

V. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA BADAŃ NAUKOWYCH

Konferencijos / Konferencje

Олег Лещак (Lenkija / Polska). Лингвистика текста: становление нового научного центра в Польше. (Обзор II Международной конференции «Проблемы семантики и стилистики текста», Лодзь, 15-16 ноября 2006 г.) 194

Михаил Лабашук (Lenkija / Polska). „Mechanizmy perswazji i manipulacji” («Механизмы внушения и манипуляции»). Международная научная конференция, Леско (Польша), 20-21 ноября 2006 г. 199

Knygų recenzijos / Recenzje książek

Wiesław Caban (Lenkija / Polska). ZAJEWSKI, Władysław, 2005. *Wolne miasto Gdańsk pod znakiem Napoleona*. Olsztyn: Wydawnictwo „Littera”, ss. 245. 202

Anonsai / Zapowiedzi

Maria Solovyova (Baltarusija / Białoruś). Introduction to Socratic Dialogue 204

Konferencijos / Konferencje 207

VI. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS / ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI 209

CONTENTS

I. PROBLEMS AND SOLUTIONS

Tatiana Plekhanova (Belarus). The Methodological Potential of Otherness in Literary Discourse Analysis

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (Lithuania). On the Concept of Modernism from Postmodern Perspective

Eleonora Lassan (Lithuania). Clouds and Precipices in Russian Culture (On Loci of Culture as Realization of Spatial Coordinates of the Consciousness)

II. FACTS AND REFLECTIONS

Agnieszka Rosińska-Mamej (Poland). The Functions of Addressative Forms that Accompany Requests in the Contemporary Polish Language

Tatyana V. Romanova (Russia). Present-day Political Discourse: Peculiarities and Methods of Analysis

Inga Milevich (Latvia). Communicative Tactics of Canvassing (A Comparative Cognitive-discourse Analysis on Political and Missionary Discourses)

Irina P. Lysakova (Russia). Polylogue in Modern Media: Tolerance or Confrontation?

Aušra Tamošiūnienė (Lithuania). The Reflections of Ancient Roma and Lithuanian Renaissance Poetry: Marcus Valerius Martialis and Petrus Royzius

Ingrida Vasilevičiūtė (Lithuania). J. Baltrušaitis' Oeuvre as (not) Possible Object of Literary Multiculturalism

Magdalena Ożarska (Poland). Some Observations on Dorothy Wordsworth's Status in English Romanticism

Asija Kovtun (Lithuania). Body and Carnality in Czesław Miłosz's Essay *The Roadside Dog*

Jūratė Černevičiūtė (Lithuania). Gesture as a Sign of Culture and Civilized Movement

Vladimir Lebedev (Russia). Semantic Changes in Religious Rituals

Liudmila Arcimavičienė (Lithuania). MORAL STRENGTH Metaphor in Lithuanian Virtual Political Discourse

Rūta Sirvydė (Lithuania). Metonymy – a Sister or a Stepdaughter? A Case Study of the Colour of Anger

Danutė Balšaitytė (Lithuania). Contrast on FII In Syllables CV/C'V of the Lithuanian Literary Language

Elżbieta Michow (Poland). A Few Preposterous Etymological Hypotheses of the Toponym *Kielce*

III. OPINION

Michał Łabaszczuk (Poland). The Typology of Speech Practice in Sociolect and Idiolect

Tatyana Solomonik-Pankrašova (Lithuania). Near-Synonyms for the Concept of Soul in the Anglo-Saxon Language

IV. OUR TRANSLATIONS

George F. Simons (France). The USA – Viewing my Culture from a Distance. *Translated by Jurga Cibulskienė*

V. SCIENTIFIC LIFE CHRONICLE

Conferences

Oleg Leszczak (Poland). Text Linguistics: The Foundation of a New Science-center in Poland. (The review of the II international scientific conference "The Problems of Semantics and Stylistics of the Text", Łódź (Poland), on the 15-16 of November, 2006)

Michał Łabaszczyk (Poland). „Mechanizmy perswazji i manipulacji” (“The mechanisms of suggestion and manipulation”). The international scientific conference, Lesko (Poland), on the 20-21 of November, 2006

Books review

Wiesław Caban (Poland). ZAJEWSKI, Władysław, 2005. *Wolne miasto Gdańsk pod znakiem Napoleona*. Olsztyn: Wydawnictwo „Littera”, ss. 245.

Announce

Maria Solovyova (Belarus). Introduction to Socratic Dialogue

Conferences

VI. REQUIREMENTS FOR PUBLICATION

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

Tatiana Plekhanova

Minsk State Linguistics University

Department of English

Zakharov st. 21, 220034 Minsk, Belarus

E-mail: tplekhanova@telegraf.by, tplekhanova@yahoo.co.uk

THE METHODOLOGICAL POTENTIAL OF OTHERNESS IN LITERARY DISCOURSE ANALYSIS¹

*Literary discourse can be analysed as an intersubjective process of creating socially and culturally significant meanings. According to Bakhtin, culture exists on its borders where it meets otherness. So otherness is a condition of culture's existence, and cultural memory helps us to become aware of both differences and sameness (identity). In literary discourse the dialectical relationship between otherness and identity is transformed into a dialogical model of identity. And this model is the source of multiplying meanings. The dialogical sense-generating model is a sound method of literary discourse analysis. It is illustrated on the material of K. Ishiguro's novel *The Remains of the Day*.*

KEY WORDS: discourse, dialogue, otherness (alterity), intersubjectivity, socially significant meaning, one's own world, alien world, key concepts, sharing, openness, common language.

¹ Paper presented at the International Conference "Identities & Alterities" – ASCA, Amsterdam, March 25-27, 2004.

Any literary text treated as discourse is placed into the intersubjective space of its sociocultural context. And the success of its analysis depends on the degree of penetration into this space. Bakhtin's intersubjective model of literary discourse analysis is discursive: it represents literary discourse as a dialogue, i.e. a verbal interaction of the author and his characters and readers ("an event of co-being"). The problem of Otherness is presented in this model as a problem of the author's speech heterogeneity and can be solved on a linguistic level. The semantic space of a literary text is a dynamic sphere of interacting ideological positions of different subjects ("voices"), where subjectivity gives way to intersubjectivity.

The category of intersubjectivity is understood as community of interacting subjects' experience and the common significance of its results. This notion raises fundamental ontological and epistemological questions concerning how individuals come to understand one another and how it affects their activities. It is also considered fundamental in the psychology of communication, in the philosophy of language, in ideology and interpretation theory. Yet the concept needs clarification. In the context of literary discourse analysis when we are faced with the problem of meaning and truth, its objectivity, subject positions (or point-of-view) of different characters, their intentionality, discourse modality etc. intersubjectivity switches the researchers' attention from intentionality to responsiveness in communication. The dialogical position becomes constitutive of a person's identity (Бахтин 1979).

The meaning of human being (existence) is defined as the necessity to acquire identity through the establishment of differences and similarities (sameness) between man and the surrounding world (both that of nature and that of people). Bakhtin's idea of the dialogical nature of human identity attracts special attention to intersubjectivity as agreement, consensus, or common ground for understanding "between" different subjects. The joint search for consensus creates the

dynamic tension between the interacting subjects as communicative centres (Wertsch 1985) and this dialogical tension becomes a synergetic source of meaning in an utterance or a text. The dynamics of intersubjectivity is also indicative of the author's search for truth, as it is always "between" subject positions.

On the linguistic level the process can be traced through the development of the main theme as it is revealed in key words of every character's discourse, which are indicative, in their turn, of the characters' "intentional horizons". Besides, the intersubjective field of the literary discourse, as any heterogeneous structure, is characterized by "convergence zones" with particularly dense ties and accelerated processes of interaction. It is due to these zones that new and unexpected meanings or connotations of meanings emerge. They (the zones) are stylistically marked and singled out by a number of linguistic markers which are intersubjective: they signify a deictic shift in the narrative and also a shift towards conceptualization of the image of the world created intersubjectively.

In the light of Bakhtin's ideas and in cultural semiotic perspective literature is a "condenser of cultural memory" (Лютман 1996) and as such it fulfils the function of compiling and multiplying cultural meanings thus integrating culture on the whole. According to Bakhtin, culture exists on its borders where it meets otherness (Бахтин 1979). So otherness (differences, alterity) is a condition of culture's existence, and cultural memory helps us to become aware of both differences and sameness (identity). In literary discourse the dialectical relationship between alterity and identity is transformed into a dialogical model of identity. And this model is the source of multiplying meanings.

The dialogical sense-generating model can be used as a method of literary discourse analysis. It has been elaborated and described as a two-stage linguistic analysis of a dialogue as a strategy and structure of the author's discourse in a literary text (Плеханова 2003).

The first stage is aimed at describing the *dialogical markers* of the author's discourse which discriminate between the author's dialogical strategy (creating contact zones in the text-external world) and dialogical tactics (creating contact zones in the text-internal world). The dialogical markers are language means that mark the deictic shift in the narrative: a tense shift, a change of the narrative person, modal operators, forms of address and other lexico-thematic "traces" of verbal interaction.

The second stage is aimed at describing the *dialogical structures* determined by the dialogical strategy of the author: a question-and-answer construction, rhetorical questions and imperative constructions. These structures reveal different models of verbal interaction influenced by individual and social factors of the context.

The proposed analytical model can be illustrated on the material of K. Ishiguro's novel *The Remains of the Day* in which the main character solves his conflict with otherness (his new master) through polyphonizing the dialogue with him in which the two conflicting worlds conceptually blend. The key words of their discourses ("duty", on the one hand, and "bantering", on the other), represent their "intentional horizons" which approximate each other in the main character's dialogical search of truth. This dialogical strategy is revealed through the interactive (question-and-answer) structure of the main character's discourse and leads him to a contextually grounded conclusion: "In bantering lies the key to human warmth". In this way the dialogically found truth, or rather wisdom, reconciled different people, different social positions thus representing a socially significant meaning.

The story is written in the name of the main character Stevens – the butler of Darlington Hall, which gradually comes into decline along with that of the British Empire and is finally sold to an American businessman Mr. Farraday. The butler's story alternates with his interior monologue in which he tries to analyze the events and the relationships in Darlington Hall. He compares the new

master with the old one and notices that he himself is becoming different: with the new master he does everything differently, he perceives his role differently, he speaks differently, or rather he does not know how to respond to an unusual manner in which he is addressed. All the external changes in the way of life cause internal ones – the servant loses faith. He admits:

*You see, **I trusted**. I **trusted** in his lordship's wisdom. All those years I served him, I **trusted** I was doing something worthwhile. I can't even say I made my own mistakes. Really – one has to ask oneself – what **dignity** is there in that?* (p. 243)

But he becomes aware of it only at the end of his story, after getting an opportunity to look at the situation from aside, to analyze all his life in Darlington Hall while talking with other people, to see his own world and the world of his former master in their eyes, and in this way to appreciate them anew. And if at first he was puzzled by the changes in the life of Darlington Hall, by the end he sees and evaluates everything differently. He qualifies the state of Lord Darlington's affairs as "a sad waste", he puts questions and makes conclusions which surpass his duties:

*One is simply accepting an inescapable truth: that the likes of you and I will never be in a position to comprehend the great affairs of today's world, and our best course will always be to put our **trust** in an employer we judge to be wise and honorable, and to devote our energies to the task of serving him to the best of our ability. Look at the likes of Mr. Marshall, say, or Mr. Lane – surely two of the greatest figures in our profession. **Can we imagine** Mr. Marshall arguing with Lord Camberley over the latter's latest dispatch to the Foreign Office? **Do we admire** Mr. Lane any the less because we learn he is not in the habit of challenging Sir Leonard Gray before each speech in the House of Commons? Of course we do not. **What is there "undignified"**, what is there at all culpable in such an attitude? **How can one possibly be held to blame** in any sense because, say, the passage of time has shown that Lord Darlington's efforts were misguided, even foolish?*

<...> *It is hardly my fault if his lordship's life and work have turned out today to look, at best, a **sad waste** – and it is illogical that I should feel any regret or shame on my own account* (p. 201).

This interior monologue continues the butlers dialogues with the former master but it contains what he would never have dared to say before: *Lord Darlington's efforts were misguided, even foolish*. And when he comes to evaluating the situation in logical terms, we feel that his identity is different: *it is illogical that I should feel any regret or shame on my own account*. The narrator's arguments in the form of rhetorical questions are the result of his dialogical interpretation of his life story in Darlington Hall. All his life the butler served in this house, maintained its traditions and appropriated its values. These values are rendered in his discourse through the notions of *dignity, trust, wisdom, respect*, which are realized for the butler in the corresponding behaviour qualified as *dignified, honourable* and *wise*. And all this is associated with the concept of *duty* symbolizing the stability of a fixed order. The world of Darlington Hall is "his own world" for the butler, in which everything is clear to him and where everybody has his *duties*, where there are distinct *margins, boundaries* both in the master and the servants' duties and rights. And this world suddenly collapsed. The new master represents "an alien world", where everything is "very different". On the one hand Stevens understands that it is quite natural: "<...> he is, after all, an American gentleman and his ways are often very different", but on the other, he is constantly puzzled by the new master's manner of addressing him:

*This was a most **embarrassing** situation, one in which Lord Darlington would never have placed an employee* (p. 14).

*Indeed, to put things into a proper perspective, I should point out that just such **bantering** on my new employer's part has characterized much of our relationship over these months – though I must confess, I remain rather unsure as to **how I should respond*** (p. 14).

He tries to explain it as a game the rules of which he does not know:

*Embarrassing as those moments were for me, I would not wish to imply that I in any way blame Mr. Farraday, who is in no sense an unkind person; he was, I am sure, merely enjoying the sort of **bantering** which in the United States, no doubt, is a sign of a good, friendly understanding between employer and employee, indulged in as a kind of affectionate **sport** (p. 14).*

But no explanations of the alien world in terms of his own (i.e. from the position of fixed duties for the master and servants of Darlington Hall) could lead to understanding. The world of Mr. Farraday was organized quite differently. Stevens perceived his *bantering* as *inconsistency, ambiguity, improper way, wholly inappropriate* – notions entirely alien to his own world. So the conflict of their worlds was made clear: on the one hand, there was a closed world of the past Darlington Hall in the person of its butler, with definite boundaries and duties in the relationships “employer-employee”; on the other hand, the open world of the new Darlington Hall in the person of its new master with his neglect of any boundaries or rules in the relations with the butler. And their dialogue would not go right. Stevens was not only confused, but also worried by the situation and tried hard to find a way to resolve the conflict, thinking of possible variants of responding to “bantering”:

*It is quite possible, then, that my employer fully expects me to respond to his **bantering** in a like manner, and considers my failure to do so a form of negligence. This is, as I say, a matter which has given me much concern. But I must say this **business of bantering** is not **a duty** I feel I can ever discharge with enthusiasm. It is all very well, in these changing times, to adapt one’s work to take in **duties** not traditionally **within one’s realm**; but **bantering** is of **another dimension** altogether. For one thing, how would one know for sure that at any given moment **a response of the bantering sort** is truly what is expected? One need hardly dwell on the catastrophic possibility of uttering a bantering remark only to discover it wholly inappropriate (p. 16).*

As we can see, Stevens is trying to include “bantering” into the list of his “duties”, taking into account “these changing times” which represent “another dimension altogether”. But he is afraid to be not up to it, which could be “the catastrophic possibility”.

The way out was found by the master. He “opened the border” to another world for Stevens. Their conflict was resolved with the help of extralocality – by mere change of chronotope. This change is in fact the main event narrated in the novel. As Mr. Farraday also saw the disparity of “values” in Darlington Hall, he suggested Stevens should go for a short trip to West England in his car while he was away on business.

Staying outside Darlington Hall and watching a different way of life, talking with other people and thinking about his life in Darlington Hall from afar and from aside leads Stevens closer to the world of Mr. Farraday: he accepts “bantering” as a way to enjoy life after work, when people can relax sitting on benches in the park and gaily discussing their everyday cares. He sees people enjoying “the remains of the day” in the park and in the streets, and this makes him think of life in general, and his life in particular. Remembering the advice of his *bench companion* to “enjoy the remains of the day” he states:

*For a great many people, the evening is the most enjoyable part of the day. Perhaps, then, there is something to his advice that I should cease looking back so much, that I should adopt a more positive outlook and try to make the best of what remains of my day. After all, **what can we** ever gain in forever looking back and blaming ourselves if our lives have not turned out quite as we might have wished? The hard reality is, surely that for the likes of you and I, there is little choice other than to leave our fate, ultimately, in the hands of those great gentlemen at the hub of this world who employ our services. **What is the point** in worrying oneself too much about what one could or could not have done to control the course one’s life took? Surely it is enough that the likes of you and I at least try to make our small contribution count for something true and worthy.*

And if some of us are prepared to whatever the outcome, cause for pride and contentment (p. 244).

This meditation refers only to the character at first. Interaction, double-voicedness begins with the rhetorical question (*After all, what can we ever gain...?*): the hero's voice is joined by the author's – we can observe the deictic shift (*I* is changed by *we*), and in the next sentence “we” is made more concrete (*you and I*) which turns subjective modality into intersubjective: *I should cease..., I should adopt...* signify the plane of moral duty, but further it is transformed into the impersonal plane of suppositions, possibilities, doubts (*we might have wished, one could or could not have done..., perhaps, surely it is enough..., surely that is...*). This transformation is accompanied by the introduction of categories of being into the communicative focus: *reality, choice, fate, this world, one's life, something true and worthy, sacrifice, aspirations, pride and contentment*, – these notions outline new boundaries of sense-making, widening them and turning the temporal plane into atemporal (timeless). This is underlined by the impersonal pronouns and adverbs: *ever, one, whatever, it, some of us, one's life, something*.

The shift in the narrative indicates not only a change in the discourse, its dialoguizing, but also a change in the character's consciousness. His life given to the service in Darlington Hall, was also close to “the remains of the day” and he deserved rest, could relax and banter. Awareness of this fact and acceptance of alien values come to him as a result of overcoming of “a fixed image of the world”. His trip beyond Darlington Hall became an event of overcoming barriers and internal bans. In other words, awareness of the world's otherness and of other values is a dialogical overcoming oneself. It brings relief to Stevens – he returns to Darlington Hall a different man. His thoughts in the form of free indirect discourse are a result of his reconciliation with the new world of Darlington Hall (*duty* and *bantering* are no more opposed). The novel ends optimistically:

*It occurs to me, furthermore, that **bantering** is **hardly an unreasonable duty** for an employer to expect a professional to perform. I have of course already devoted much time to developing **my bantering skills**, but it is possible I have never previously approached **the task** with the commitment I might have done. Perhaps, then, when I return to Darlington Hall tomorrow – Mr. Farraday will not himself be back for a further week I will begin practising with renewed effort. I should hope, then, that by the time of my employer’s return, I shall be in a position to pleasantly surprise him (p. 245).*

The concept “bantering” is mildly (with the help of litote: **bantering is hardly an unreasonable duty**) introduced into the mental space and is interpreted as *the task* for the future – future tense forms (*I will begin...*, *I shall be ...*) and the modality of hope (*I should hope...*) picture a fairly optimistic perspective. Stevens is ready for a dialogue with Mr. Farraday in his manner and is even going to surprise him (*I shall be in a position to pleasantly surprise him*).

As it is clear from the analysis of the event in the narrative discourse, the decisive role in the organization of the discursive process of sense-making in the novel is assigned to the chronotope – the time-and-space frame of the story. The chronotopic title “The Remains of the Day” calls forth elegiac associations when taken out of the context. But in the main character’s discourse it becomes a symbol of new possibilities, shared joy of being as communication among friends. The feeling of shared joy comes to the hero on the border of his life world. Here, on the border, a man acquires the freedom of choice – of a companion, of a place and time of communication. The only thing he needs is – to cross the border, to overcome the reticence of his world and to start a dialogue with the other.

It is characteristic that the chapters in the novel are also entitled chronotopically, indicating the route of Stevens’s trip: July 1956. Darlington Hall”; “Day One – Evening. Salisbury”; “Day Two – Morning. Salisbury”; “Day Two – Afternoon. Mortimer’s Pond, Dorset”; “Day Three – Morning. Tornton, Somerset”; “Day Three – Evening. Moscombe, near Tavistock, Devon”; “Day Four –

Afternoon. Little Compton, Cornwall”; “Day Six – Evening. Weymouth”. So, the event takes six days while discursively it embraces all of his life – he recalls, meditates, speaks of the period as long as life, focusing attention on the moments which left an obvious “trace” in his memory and affected his attitude to the world and people. On the other hand, when travelling into his past and talking to different people he is subconsciously searching for an answer to questions in his present, analysing everything he sees and hears. He is finally convinced of the necessity to reconsider his values when he watches the behaviour of happy people who being strangers enjoyed each other’s company “*laughing together merrily*” and in this way sharing human warmth. He wonders:

It is curious how people can build such warmth among themselves so swiftly. It is possible these particular persons are simply united by the anticipation of the evening ahead. But, then, I rather fancy it has more to do with this skill of bantering. Listening to them now, I can hear them exchanging one bantering remark after another. It is, I would suppose, the way many people like to proceed. In fact, it is possible my bench companion of a while ago expected me to banter with him – in which case, I suppose I was something of a sorry disappointment. Perhaps it is indeed time I began to look at this whole matter of bantering more enthusiastically. After all, when one thinks about it, it is not such a foolish thing to indulge in – particularly if it is the case that in bantering lies the key to human warmth (p. 245).

These thoughts show that in the free indirect discourse the narrated event and the discursive event are closely interwoven. The words: “Listening to them now, I can hear them...” – render the event-referent. “But, then, I rather fancy...” – introduce reported speech, which returns the hero and readers to the initial situation of his latent dialogue with Mr. Farraday about *bantering*, but now it is entirely different in its tone. Stevens comes to the conclusion that “in bantering lies the key to human warmth”. The conclusion runs counter to all his previous ideas of *dignity* as an ability to restrain feelings. He had been restraining and suppressing his emotions all his life, but it did not make him

happy. Moreover, it made him lonely, alienated him from other people, broke him of the custom to respond adequately to jokes and caused a conflict. Real life brings him back to common *human warmth*, and not to his *dignity*. He comes to understand the meaning of *bantering* far from his context. The conclusion “...in bantering lies the key to human warmth” is “achieved through suffering”, dialogically, in his real and imagined communication with people beyond Darlington Hall. The author joins it, removing the subject in the last sentence, and substituting it by the generalizing *one*. In this way the meaning becomes socially meaningful.

In conclusion it can be emphasized that the strategic task of any literary discourse is the creation of socially or culturally significant meanings. They are generated in the process of interaction of the author’s speech and the characters’ speeches. In free indirect discourse such meanings are marked by a deictic shift and a semantic shift to generalization.

References

ISHIGURO, K., 1989. *The Remains of the Day*. London, Boston: Faber & Faber.

WERTSCH, J. V., ed., 1985. *Culture, Communication and Cognition: Vygotskian perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.

БАХТИН, М. М., 1979. *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство.

ЛОТМАН, Ю. М., 1996. *Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история*. Москва: Языки русской культуры.

ПЛЕХАНОВА, Т. Ф., 2003. *Текст как диалог*. Минск: МГЛУ.

Tatiana Plekhanova

Valstybinis Minsko lingvistikos universitetas

METODOLOGINIS KITONIŠKUMO POTENCIALAS LITERATŪRINIO DISKURSO
ANALIZĖJE

Santrauka

Literatūrinis diskursas gali būti analizuojamas kaip intersubjektyvus socialiai ir kultūriškai svarbių reikšmių kūrimo procesas. Kaip teigia M. Bachtinas, kultūra egzistuoja ribinėse situacijose, kuriose ji susiduria su kitoniškumu. Taip kitoniškumas tampa kultūros egzistavimo sąlyga, o kultūrinė atmintis mums padeda suvokti mūsų skirtumus ir panašumus (identitetą). Literatūriniame diskurse dialektinį kitoniškumo ir identiteto santykį keičia identiteto dialogo modelis. Jis tampa reikšmių gausėjimo šaltiniu. Todėl dialoginis prasmės kūrimo modelis pagrįstai laikytinas tinkamu literatūrinio diskurso analizės metodu. Ši teorija straipsnyje iliustruojama K. Ishiguro romano “Dienos likučiai” teksto analize.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: diskursas, dialogas, kitoniškumas, intersubjektyvumas, socialiai svarbi reikšmė, savas pasaulis, svetimas pasaulis, reikšminės sąvokos, dalijimasis, atvirumas, bendrinė kalba.

Tatiana Plechanowa

Państwowy Uniwersytet Lingwistyczny w Mińsku

METODOLOGICZNY POTENCJAŁ INNOŚCI W ANALIZIE DYSKURSU LITERACKIEGO

Streszczenie

Dyskurs literacki może być rozpatrywany jako intersubiektywny proces tworzenia ważnych społecznie i kulturowo znaczeń. Jak twierdzi Bachtin, kultura istnieje w sytuacjach granicznych, gdzie zderza się z innością. Zatem inność jest warunkiem istnienia kultury, a pamięć kulturowa pomaga nam w zrozumieniu różnic i podobieństw (tożsamości). W dyskursie literackim dialektyczna relacja między innością a tożsamością zostaje zastąpiona modelem dialogu tożsamości. Model ten jest źródłem powielania znaczeń. Dialogowy model tworzenia znaczenia jest oparty na metodzie analizy dyskursu literackiego. Wszystko to zostało zilustrowane materiałem z powieści K. Ishiguro „The Remains of the Day” (Okruchy dnia).

SŁOWA KLUCZE: dyskurs, dialog, inność, intersubiektywność, znaczenie ważne społecznie, własny świat, obcy świat, pojęcia kluczowe, dzielenie się, otwartość, język ogólny.

Gauta 2006 12 30

Priimta publikuoti 2007 01 11

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė

Vilniaus universitetas

Muitinės g. 8, 44280 Kaunas, Lietuva

Tel.: (370–37) 42 26 04

E-mail: smilgavejyje@gmail.com

APIE MODERNIZMO SAMPRATĄ IŠ POSTMODERNISTINĖS PERSPEKTYVOS

Straipsnyje vadovaujantis postmodernistų (M. Foucault, F. Jamesono, P. Childso ir kt.) suaktyvinta Modernybės epistemos samprata, tipologizuojama ir koreguojama literatūrinio modernizmo sąvoka, aptariamas jos daugiareikšmiškumas. Postmodernistiniu požiūriu, kultūros bei literatūros raidai neįmanoma pritaikyti griežtų laiko pjūvių, todėl ir literatūrinį modernizmą postmodernizmo teoretikai mato ne kaip siaurą imanentišką kryptį, o kaip plačią kultūrinės Modernybės epistemos, kurios sudedamosiomis dalimis laikytini Romantizmas, Realizmas ir Modernizmas, dalį. Šios kryptys, viena vertus, sudaro opoziciją klasicizmo menui, neatskiriamam nuo mimezio taisyklių, antra vertus, yra priešingos postmodernistiniam “antimenui”, kuris priešinasi modernizmui ir kartu savotiškai sugrįžta prie tradicijos. Postmodernistinis požiūris yra dialektiškas, dekreatyvus ir kartu siekiantis vieningos pajautos. Tad literatūrinis modernizmas matomas ir kaip sudėtingas pasaulėžiūrinių bei estetinių sistemų konglomeratas, kaip “ilgasis” periodas, ir kaip siauresnė literatūros srovė, išsiskirianti į ankstyvąjį (fin-de-siècle) ir vėlyvąjį (aukštąjį, avangardistinį) modernizmus.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: modernumas, fin-de-siècle modernizmas, heterogeniškumas, avangardinis, aukštasis modernizmas, Modernybės epistema, Švietimas, Romantizmas, Realizmas, Postmodernizmas.

Pastaruoju metu itin suaktualėjo modernistinės literatūros ištakų bei paties modernizmo tyrinėjimai, skatinantys literatūrą suvokti ne iš pozityvistinių, o iš kitokių, postmodernistinių pozicijų, vertybių ir metodų perspektyvos. Neįmanoma tinkamai suprasti ir interpretuoti postmodernizmo išsamiai nesusipažinus su jo ištakomis, modernizmu. Fredrico Jamesono teigimu, “[...] šiuo metu pastebima ir įdomi intelektualinė slinktis: dabartinis visokeriopo pobūdžio darbų apie postmodernizmą ir postmodernybę gausėjimas įkvėpė teisėtą ir būdingą sugrįžimą ir atgimimą – atsinaujinusias diskusijas apie modernybę” (2002, p. 118-

119). Straipsnio tikslas – atidžiau pažvelgti į jau tradicine tapusią literatūrinio modernizmo sampratą, pasitelkus keletą nuomonių (visų nuomonių šiuo klausimu dėl jų gausos aprėpti neįmanoma) aptarti modernizmo koncepcijos polifoniškumą Modernybės epistemos sampratos kontekste. Anot Michelio Foucault, istorija “[...] be perstojo plečia įvykių lauką, be atvangos atveria vis naujus jų klodus, paviršesnius ar gilesnius [...]”, todėl kiekvienas istorinis stilius atsiveria kaip prieštaringas, suskilęs į įvairius konfliktuojančius diskursus, kurie keičia vienas kitą ne nuosekliai, o atsitiktiniais “episteminiiais lūžiais”, kuriuose dominuoja ne asmenybės, bet tekstai, tekstų perinterpretavimas kitais tektais (1998, p. 37)¹.

Pasiduodant globalistinėms tendencijoms, randasi nemažai bandymų atskiras srovių ar judėjimų apraiškas, rašytojų kūrybą analizuoti pasitelkus ne tik tautinius, kultūrinius bei žanrinius kontekstus, bet ir platesnę epistemos sampratą. Anot Foucault, epistema – tai istorinis tam tikrų pažinimo, mąstymo ir vertinimo principų kontekstas, kildinantis specifinius to laikotarpio diskursus, tekstus, manifestuojantis subjekto pažinimo vienovę, nustatantis pažinimui tam tikrus rėmus. Kartu tai nesąmoningų, apsprendžiančių rašytojo kūrybinę raišką principų visuma, giluminis kūrinio suprantamumo pagrindas. Kiekvienas autorius – tam tikros epistemos reprezentantas, kiekvienas kūrinys – tam tikros epistemos išsikūnijimas (Фукко 1994, c. 12).

Jean-François Lyotardas (1979)², Jacques Derrida (1967), Jürgenas Habermasas (1991), Fredricas Jamesonas (1991), Peteris Childsas (2000), taip pat Foucault (1966; 1971) bei kai kurie kiti postmodernistai suaktyvino Modernybės epistemos – pažinimo ir mąstymo būdo, pagrįsto subjektyvios sąmonės pirmumu – reikšmę, kad sukurtų naujo postmodernaus pažinimo modelį. Šiame modelyje “mirus subjektui”, jo vietą užėmė beasmenės kalbos, įvairialypio diskurso, interteksto, vaizdinio transformacijos ir kitos koncepcinės sąvokos. Taigi kyla būtinybė į svarbiausias literatūrines kryptis ar sroves (taip pat ir į modernizmą, vieną sudėtingiausių kultūros ir meno reiškinių) žvelgti kultūrologiniu aspektu bei remtis postmodernistine istorine žiūra, propaguojančia nuomonių pliuralizmą, dialogiškumą, dinaminę asmeninės istorinės vaizduotės laisvę. Pastaruoju metu įprastus bandymus modernizmo masyvą skaidyti srovėmis vis dažniau keičia teiginiai, kad modernizmas – tai sąšaukų sąšaukos, kad jis netelpa į kultūrinės ar žanrines ribas ir apibūdina meno, kultūros artefaktus bei XX a. nuostatas. Šiuo atžvilgiu jis yra giminiškas postmodernizmui, todėl neįmanomas joks klasifikacinis modernizmo aiškumas. Tokiame kontekste literatūrinį

¹ Tekstai iš anglų ir rusų kalbos versti straipsnio autorės.

² 1979 m. paskelbus F. Lyotardo veikalą “Postmodernus būvis”, vartosenoje įsitvirtino *modernybės* sąvoka.

modernizmą postmodernizmo teoretikai mato nebe kaip siaurą imanentišką kryptį, o kaip plačią Modernybės kultūrinės epistemos, kurioje išgalėjo subjekto kūrybinės ir estetinės galios idėja, dalį.

Modernumas

Modernizmo bei modernybės terminai išsirutuliojo iš terminų *modernus* ir *modernumas*, vartojamų kasdienėje kalboje, reiškiančių šiuolaikiškumą, apibūdinančių naujausią kultūrą. Jis plačiai taikomas apibūdinant XX a. kūrybą. Taip pat šis žodis vartojamas kūrybos atnaujinimo prasme. Jis priešinamas su tradiciškumu, archajiškumu kartais net nesusimąstant apie jo reikšmę. Kritikai nesutaria dėl modernumo kriterijų, bet visų laikų autoriai vis tiek tebedalijami į modernistus ir tradicionalistus. Taigi tarpusavyje varžosi keli modernumo konceptai.

Žodžio *modernus* kamienas kilo iš lotynų *modo*, kurio reikšmė buvo *dabartinis* (Jokantas 1995, p. 623). Vytauto Kavolio teigimu, terminas *modernus* Europoje pirmą kartą buvo pavartotas VI a. po Kr. ir reiškė tuometinę naujausią kultūrą. Kontrastas tarp modernaus ir nemodernaus buvo brėžiamas tarp krikščionybės kaip modernumo atstovės ir kultūros modernizacijos projekto reprezentantės bei senosios klasikinės tradicijos, ikikrikščioniškojo pasaulio (Kavolis 1996, p. 235). Viduramžiais susiformavo dvi pagrindinės žodžio *modernus* reikšmės: *dabartinis* priešingas *ankstesniam* ir *naujas* priešingas *senam* (Borchmeyer, Žmegač 2000, p. 208). Laikui bėgant žodžio *modernus* reikšmėje vis didesnę pripažinimą įgijo atnaujinimo, tradicijos neigimo aspektas. Žodžių *modernus* ir *modernumas* filosofinė ir kultūrinė prasmė stipriausiai buvo aktualizuota Švietime ir Romantizme. Romantizme nusistovėjo *modernumo* svarbiausia prasmė – maištas prieš *ancient régime*, opozicija tradicijai, *naujo darymas*. Susiformavo ir modernumo kaip kūrybinio originalumo samprata. Estetinių autoriaus atsinaujinimą skatino konkuruojantys kūriniai ir literatūros srovės. Naujumas, originalumas tapo privalomu “geros kūrybos” požymiu. Ankstyvieji brolių Augusto Wilhelmo ir Friedricho Schlegelių veikalai, taip pat Friedricho Hegelio *Estetika* (Ästhetik 1835) išpopuliarino sinonimišką žodžių *modernus* ir *romantiškas* vartoseną.

Klasikiniu modernaus menininko pavyzdžiu laikytinas romantikas-modernistas Charlesas Baudelaire’as. Jam estetinė modernumo patirtis susiliejo su istorine, kaip teigia J. Habermasas (2002, p. 17). Studijoje *Romantinis menas* (L’Art Romantique 1869) modernumą Baudelaire’as susiejo su romantizmu, nukreiptu į amžinybę. Moderniame mene esą susijungia istorinė akimirka, tikrovė ir amžinoji, nekintama forma. Laikinume modernus menininkas atranda permanentines reikšmes. “Modernumas, – pasak visiems žinomos Baudelaire’o

minties, – tai pereinamoji, kaičioji, atsitiktinumams pavaldi meno dalis, kita jo dalis yra amžina ir nekintama.” (Jameson 2002, p. 139).

Bendresne reikšme *modernus* dažniausiai vartojamas kalbant apie avangardo meną. Avangardinis modernumas – tai novatoriškumo, aktyvios sąmonės raiškos, žaidybinės ir depoetizuotos formos, naujoviško materijos matymo būdo, ženklų organizavimo principo ir menininko depersonalumo jungtis. Avangardinio tipo *modernumas*, pasižymintis savidestruktyvumu, naujų kūrybos metodų siūlymu, nauju autorių kanonu, aliuzijų bei užuominų registru, taip pat rūpi ir postmodernistams. *Modernumo* siekis postmodernybėje išlieka ir intelektualinio jaudulio pakopoje, nors to nelengva pasiekti masinio meno gausos bei naujų erdvių stilių, pagrįstų vaizdo kultu bei jo transformacija, laikais. Viena vertus, esama nuomonių, jog postmodernizmas, einantis ne *po*, o veikiantis *prieš* modernizmą, rengia pakartotinį buvusio aukštojo modernaus meno Naujumo sužydėjimą. Kita vertus, postmodernizme suabejojus individo sąmonės visagalybę ir transcendentiniu subjektu, prarastas kūrybinį originalumą (modernumą, naujumą) skatinantis šaltinis. Sumenkus individo reikšmei, kūryboje tampa vis labiau neaiški riba tarp to, kas originalu ir neoriginalu.

Modernumas, kūrybinis originalumas lemia nuolatinę kultūros modernizaciją, visuotinės apimties procesą, veikiantį žmoniją (Kavolis 1996, p. 233). Modernumas – tai novatoriškasis elementas, amžinas “krizės momentas” kiekvieno laikotarpio literatūroje (De Man 1971, p. 143). Būdingiausias modernaus požiūrio bruožas – dvilypumas. Modernumas suteikia progreso, civilizacijos ir išsilaisvinimo viltį, tačiau kartu neatskiriamas nuo nostalgijos, nestabilumo, irimo ir netikrumo prasmių.

Modernybės epistemos kontūrai

Modernybe arba Naujųjų laikų epocha gana dažnai apibūdinamas istorinis vyksmas nuo Renesanso. Pirmasis šias sąvokas istorinių sąsajų prasme pavartojo Hegelis (Habermas 2002, p. 13). Dauguma postmodernizmo teoretikų Modernybės pradžią nurodo kiek vėliau – Švietimo epochoje ir Romantizme (F. Jamesonas, P. Childsas, M. Foucault, J. Lacanas, R. Barthesas, J. Derrida, J. F. Lyotardas, J. Habermasas), o lūžio, baigmės momentas dažniausiai matomas XX a. 7-jame dešimtmetyje, po kurio prasidėjo nauja poindustrinė kultūra ir Postmodernizmas.

F. Jamesono (1988, 2002), P. Childso (2000) ir M. Foucault³ tyrinėjimuose šiuo klausimu galima išvelgti trijų ilgųjų kultūros raidos epistemų modelį: Klasikinę, Modernistinę

³ M. Foucault veikaluose epistemų skirties ribos įvairuoja, nėra ir vienos modernizmo sampratos. Veikale *Слова и вещи* jis nurodo siauresnes epistemas: Renesanso (XVI a.), kurioje žodžiai ir daiktai, pasaulis ir jį aprašantys tekstai yra tapatūs, vieni kitus pagrindžiantys; Klasicizmo (XVII–XVIII a. racionalizmas)

arba Modernybės, Postmodernistinė arba Postmodernybės. Bendriausia prasme Modernybės epistemą jie sieja su kapitalizmu, civilizuota “potradicine” ir modernia visuomene, pramoninio miesto procesais, visuotiniu “suprekinimu”, subjekto veiklumu. Jos prieigomis laikomas Šviečiamasis amžius akcentuojant G. Galileo, T. Hobbeso, I. Newtono, W. G. Leibnizo mokslinius atradimus, I. Kanto *antropologiškumą* ir R. Descarteso *mąstantįjį subjektą*, davusius toną visai moderniajai filosofijai, estetikai ir kūrybai. Romantizmo estetika išreiškė nusivylimą klasicistine normatyvine estetika. Mimetinį pasaulio mėgdžiojimą išstūmė subjektyvus pasaulio perkūrimo poreikis. Nemažai postmodernizmo teoretikų romantizmą vadina Modernybės pradžia, sutampančia su Hegelio nurodyta savo laiko romantinio meno pabaiga, inspiravusia veržlų estetinio naujumo užmojų, kai grožio estetiką pakeitė modernumo estetika.

Romantizmas – ne tik Modernybės pradžia, bet ir esminis epistemos tarpsnis. Romantizme visuotinę vertę įgijo individas. Kaip teigė Novalis, visa, kas yra klasika, neindividualu, įdomus tesąs individas (Литературные манифесты 1980, с. 95). Johannes Gottliebas Fichte suformulavo individualios savimonės savikūros kaip būties sandaros principą. Pažinimo galia buvo praturtinta vaizduotės galios, jungiančios daiktą ir sąvoką į vientisą vaizdinį. Modernus romantikų žmogus galėjo veikti kūrybingai, kūrėjas įžengė į originalaus meno sritį. Romantizmo herojumi tapo pats menininkas. Jis traktuotas kaip tyrinėjamos srities ir auditorijos mediumas. Savo darbuose romantikai postulavo socialinį poeto neįsipareigojimą, kūrybinę laisvę, kūrėją priešino su sugedusia, sutechniškėjusia, sumaterialėjusia ir susvetimėjusia visuomene, buvo linę vadovautis iracionaliais, emociniais pradais, deklaruoti būties begalybės pojūtį, “mėlynujų tolių” ilgesį ir pasaulinį sielvartą (*Weltschmerz*). Akcentuotas ypatingas romantinės kūrybos dvasingumas siekiant rekonstruoti vientisą organišką pasaulio modelį. Siekta jungti žanrus – sulieti poeziją su filosofija, retorika, proza, kritika, o šiai sąjungai suteikti gyvenimiškos bendravimo dvasios, visuomenei – poetiškumo (Литературные манифесты 1980, с. 56). Tapo populiari visų menų sintezės, *menų atitikimo (correspondances des arts)* idėja, teigianti, kad individualūs vaizdai, garsai, kvapai ir skoniai gali pakeisti vienas kitą, kad šie atitikimai kiekviename iš mūsų gali sulaukti

epistemoje vaizdinių sąsają garantuoja kalba, kuri jau nebeidentiška daiktų pasauliui, o yra pažinimo tarpininkė; Modernųjų laikų epistemoje (nuo XVIII a. pab. – XIX a. pr. iki dabartinių laikų) žodžiai ir daiktai sąveikauja dar sudėtingiau (gyvenimas, darbas, kalba), jie funkcionuoja jau nebe vaizdinio sferoje, o laike ir istorijoje, kalba tampa savarankiška būtimi. Tuo tarpu *Diskurso tvarkos* pabaigoje tai, kas dar nevinama Postmodernizmu, sveikinama kaip visiškai naujos mąstysenos ar naujos būties atėjimas į pasaulį.

Prie šių postmodernistų iš dalies galima būtų priskirti A. Giddensą (1991), kuris suaktyvino Modernybės epochos sampratą, jos pradžią matydamas kapitalistinėje ekonomikoje, tačiau neišskyrė pabaigos. Postmodernizmą jis interpretuoja kaip aukštąjį modernizmą, galutinį jo etapą. Postmodernizmą kaip naują aukštąjį modernizmą, turintį visą senąją jėgą ir šviežios gyvybės, propaguoja ir J. F. Lyotardas (1979).

atgarsio, nes pojūčiai, kalbantys natūralia kalba, daug greičiau pasiekia skaitytojo sielą. Baudelaire'o kūryboje aktualizuotas skirtingų menų raiškos gretinimas paliko ryškius pėdsakus Modernybės epistemos meninės sąmonės raidoje. J. Starzýnskio pastebėjimu, to siekė ne vienas skirtingų meno šakų ir krypčių atstovas: E. Delacroix, E. Poe, V. Hugo, A. T. Hoffmannas, H. Heine, G. Sand, F. Lisztas, F. Chopinas, A. Mickevičius, J. Słowacky, T. Gautier, R. Wagneris (Starzýnski 1965, s. 11).

Svarbiausi romantinės kūrybos vertės bruožai (meninės formos novatoriškumas, originalumas, įkvėpimas) kartu su pagrindiniais antropologinės estetikos postulatais (naivumu, nuostaba, asmenybės spontaniškumu ir subjektyvizmu, individualizmu, kūrybinės prigimties savitumu) tapo pagrindiniais Modernybės epistemos kūrybiniais kriterijais, buvo būdingi ir Romantizmo, ir Modernizmo kultūrai. Taigi įmanu XVIII – XIX a. Vakarų kultūroje išryškėjusias postklasicistines – švietimo, romantizmo ir modernizmo – kryptis, kaip siūlo postmodernizmo teoretikai, interpretuoti kaip tos pačios Modernybės kultūrinės epistemos dalis, labiau akcentuojant jų panašumus, o ne skirtumus.

Postmodernistiškai žiūrint, realizmas taip pat suvoktinas kaip vienas iš Modernybės epistemos raidos etapų, kaip naujų žiūrų ir naujoviškos veiklos atsiradimas, išplėtęs kūrybinę *Novum* sritį sudaiktinimo kryptimi, laužęs romantizmo konvencijas, plitęs su sekuliarizaciniais visuomenės procesais. Romantizmo kriticizmas realizme buvo susietas su marksistine buržuazinės visuomenės sanklodos kritika, jos “viršaus” ir “apačios” socialinio antagonizmo ryškinimu bei perteikimu literatūroje. Kita vertus, XIX a. pirmoje pusėje daugelis realistų rašytojų vadinti romantikais, nes jų kūryboje dar esama romantinių siužetų, fantastinių vaizdų, panaudojama ironija, herojus turi romantinių bruožų (pvz., Honoré de Balzaco *Šagrenės oda* turi bendrumų su Wilhelmo Hoffmanno kūryba, paminėtinas Stendhalio *Parmos vienuolynas*, Prospero Merime kūryba). Romantiniai tautiniai mitai, egzotikos ir fantastikos elementai su realistiniais susijungė magiškajame, poetiniame realizme. Tačiau postmodernizmo teoretikai kartu akcentuoja savigriovišką pagrindinių realizmo tendencijų aspektą. Dėl to esą jų vietą užėmė modernistinės formos (Jameson 2002, p. 173-174).

Akcentuodami visuomeninį kūrėjo angažuotumą, realistai polemizavo ir su modernėjimo procesais. Tačiau ir romantizme, ir modernizme, ir realizme – kaip Modernybės epistemos meniniuose variantuose – pagrindinė tema išliko ta pati – žmogaus likimas, jo psichologinė gyvenimo pusė. Didžiųjų realistų ir natūralistų kūryba (Ch. Dickenso, Stendhalio, H. de Balzaco, G. Flauberto, E. Zola, G. de Maupassanto, W. Teckerey'aus, N.

Gogolio, I. Turgenevo, L. N. Tolstojaus, A. Čechovo, M. Dostojevskio ir kt.) netilpo siauruose gnostiniuose rėmuose ir siekė egzistencinių patirčių analizės.

Modernybės epistemos vėlyvąjį etapą, kaip yra pabrėžę P. Ricoeuras (1969), F. Jamesonas (1991), P. Childsas (2000) bei J. Habermasas (1991), formavo ir kartu ardė Karlo Marxo, Friedricho Nietzsche's ir Sigmundo Freudo teorijos. Antrojoje XIX a. pusėje "organiškos" visuomenės vizija "trupėjo", iškilo prieštara tarp buržuazijos ir proletariato, industriniuose Vakaruose gyvenimo pagrindu pradėtas laikyti klasių konfliktas. Marxas individualias etines kategorijas perkėlė į naują dialektinį ir kolektyvinį lygmenį, etiką suvokė kaip ideologiją. Karlo Marxo ir Friedricho Engelso *Komunistų partijos manifestą* (Das Kommunistische Manifest 1848) galima interpretuoti kaip vieną iš Modernybės epistemos deklaracijų, kuri įtvirtino svarbiausią konstantą: gyvenimas yra prieštaringas, ši prieštaringumą skatina kapitalizmo krizė, tapusi nuolatiniu modernėjimo, atsinaujinimo impulsu. Buvo išplėtotą idėja apie žmonių susvetimėjimą kapitalistinėje visuomenėje. Žmogaus gyvenimo sąlygų kontrolę vis labiau perėmė mechanizmai. Individas susivokė prarandąs autonomiją, vis dažniau patirdavo bejėgiškumo jausmą. Marksistų akcentuotą susvetimėjimą modernistinė literatūra padarė kliše. Niekam "nepriklausymas", atsiskyrimas, vienišumas industrinėje aplinkoje iškėlė žmogaus individualumo ir identiteto problemą. Tuo pasinaudojo modernistai, svarbiausiu kūrinio objektu padarę asmenį, konfliktuojantį su merkantiline visuomene.

Marksistams savotiškai antrino Nietzsche, savo *Tragedijos gimime* (Die Geburt der Tragödie 1872) pranašavęs kruopštų sąmonės tyrinėjimą, domėjimąsi estetika, meną traktavęs kaip metafizinę žmonijos veiklą, kaip estetinį fenomeną, liudijantį pasaulio egzistenciją. Nietzsche's paskelbta "Dievo mirtis" tapo "vienos absoliučios nemirtingos Tiesos saulėlydžio ir daugelio mirtingų "tiesų", požiūrių ir interpretacijų pradžia bei tradicinės etikos pabaiga" (Mickevičius 1997, p. 8), jo "gyvenimo filosofija" – bandymu išsiveržti iš siaurų racionalistinės mąstysenos ribų ir įteisinti spontanišką požiūrį į gyvenimą ir kūrybą. Filosofo teorija savo kūryboje vadovavosi nemažai modernistų (S. Dali, E. L. Kirchneris, E. F. T. Marinetti ir kt.). Nietzsche išprovokuotą modernią veiklą galima laikyti pirmąją pasaulietine literatūra, kurioje natūrali atranka pakeitė Dievo kūrimo tvarką ir žmogaus valia užtemdė dieviškąją. Visas pozicijas, kurias atakuos modernistai, kritikuoja ir Nietzsche. Filosofiniame jo maište dauguma postmodernistų išvelgia netgi postmodernizmo užuomazgų. Nietzsche's išplėtotą "apoloniškojo" ir "dionisiškojo" kultūros sluoksnių teorija tapo ir modernios, ir vėliau postmodernios kultūros išeities taškais bei svarstymų ašimi. "Poetinio mąstymo"

prioritetą paskelbė M. Haideggeris, M. Foucault, R. Barthesas, J. Derrida. Taigi akivaizdu, kad kultūros bei literatūros raidai neįmanoma pritaikyti griežtų laiko pjūvių.

Kultūros posūkio bei pozityvistinės kultūros kritika susijusi ir su Freudo teorijomis. Jis išvelgė žmoguje tūnančias ir jį veikiančias sąmonės jėgas, atskleidė subjektyvios sąmonės suskilimą, kultūrinių procesų represinius mechanizmus, paskatino reliatyvizmo ir intuityvizmo teorijas (C. G. Jungas, H. Bergsonas, W. Jamesas, C. S. Peirce'as, J. W. Dunne'as, E. Haeckelis). Psichoanalitinis požiūris, perkeltas į kultūros ir visuomenės reiškinių aptarimą, turėjo didžiulės įtakos ir rašytojams. Jie vis labiau gilinosi į erdvės, ypač kūno erdvės problematiką. Savo ir kūrinio veikėjus jie pradėjo vaizduoti kaip prieštaringas, dažnai nestabilias bei fragmentuotas asmenybes, kurių tikroji esmė esą užslopinta seksualinių kompleksų. Bandymas apeiti represinius asmenybės slopinimo mechanizmus ir išreikšti tikrąjį *aš* provokavo pataloginį veikėjo elgesį, netgi beprotybę. Psichoanalizė Modernybės menui ir mokslui pasiūlė mintį, kad gyvenimas yra pilnas paslėptų reikšmių ir protu nesuvokiamų atsitiktinumų, kad sąmonė nuolat kinta. Šie teiginiai padėjo sukurti ir išstbulinti vidinį monologą, sąmonės srautą, dramatinį monologą.

P. Childsas šalia šių teorijų lemiamomis nurodė ir Charleso Darwino evoliucijos teoriją bei Alberto Einsteino reliatyvumo teoriją. Paprieštaravęs iki tol vyravusiam dogmatiškam požiūriui, kad rūšys, sukurtos Dievo, nekinta, kad taip pat nekinta ir žmogus, Darwinas savo evoliucijos ir natūralios atrankos teorija padarė tiesioginę įtaką Vakarų kultūrai. Buvo atmesta žmogaus kaip Dievo paveikslo samprata, naujai interpretuota istorija. Vertybės, kultūra, žmogus suvokti kaip reliatyvūs, nepažinūs dalykai. Po teorijos paskelbimo visuomenėje kilo daug spėlionių apie žmonių adaptaciją, nuomonių apie degeneracijos galimybę. XIX a. pabaigos visuomenę buvo bandoma apibūdinti kaip ypač akcentuojančią seksualinį potraukį, nuvertinančią skaistybę, pripažįstančią homoseksualumą, įvairias perversijas. Atitinkamai esą tokios nuostatos paskatinę modernistines meno sroves – natūralizmą, misticizmą, dekadentizmą. Ypač išpopuliarėjo siaubo literatūra, žmonijos ir pasaulio pabaigos pranašavimai (B. Stokeris, O. Wilde'as, R. L. Stevensonas, J. Konradas). Degeneracija tapo modernios Vakarų civilizacijos priežodžiu ir klestėjo visose naujose meno tendencijose (Childs 2000, p. 37-38).

A. Einsteino pasaulio vizija taip pat keitė niutoniškąją linijinę erdvės ir laiko sampratą. Jo specialioji ir bendroji reliatyvumo teorijos suteikė naują pagrindą svarbiausiems gamtos dėsniams, leido naujai suprasti erdvės, masės bei energijos sąvokas, pakeitė fizinės visatos suvokimą. Filosofinėje ir estetineje perspektyvoje reliatyvumo idėja paveikė požiūrį į pasaulį. Jei realistų romanuose gyvavo niutoniškoji, ikeišteiniškoji visata, tai modernistai,

priešingai, išreiškė subjektyvų laiką, judantį lankais, prisiminimais, šuoliais, kartojimais ir posūkiams, stabtelėjimais, staigiomis pauzėmis. Literatūros teorijoje Michailas Bachtinas, naudodamas Einsteino erdvės ir laiko idėjomis, įvedė chronotopo terminą, referuojantį jo teoriją apie skiriamąjį chronologijos ir topologijos naudojimą tam tikruose meniniuose žanruose, reiškiantį kiekvieno literatūros žanro laikui bei erdvei būdingus bruožus. Paveikta reliatyvizmo, erdvė modernistų kūryboje tapo suspausta, slegianti, grėsminga ir subjektyvi.

XVII a. pr. atsiradę Modernybės idėjos per visą XIX a. skatino individualios kūrybinės savimonės laisvėjimo raišką, kuri kulminaciją pasiekė avangardo kūryboje. Rašymas pradėtas traktuoti kaip kalbinis eksperimentas, būtis tapo *kalbos namais*, iš kūrinio imta eliminuoti tradicija. Tai skatino dehumanizuotą, formalistinį meną bei formalistinius kūrybos supratimo ir aiškinimo būdus, kurie užslopino modernistinį subjektyvizmą bei estetizmą, peraugdami į Postmodernios kultūros etapą.

Literatūrinis modernizmas: požiūrių įvairovė

Modernizmą tyrinėtojai dažniausiai laiko kultūros mikroperiodu, apėmusiu XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės novatoriškus meno reiškinius, pasižyminčius antitradiciškumu, eksperimentiškumu, Europos klasikinės kultūros krizės pajauta. Tradiciškai literatūrinis modernizmas suvokiamas kaip labai atsiskiriantis nuo ankstesnių literatūrinių konvencijų. Tačiau jis visų pirma plito kaip kosmopolitinė, mėgdžiojimu grindžiama kūryba, todėl kai kuriais atvejais modernistinio meno programa pasižymėjo tik formaliu senos formos perkūrimu. Postmodernistinis požiūris, siūlantis į reiškinius žvelgti per heterogeniškumo ir paribiškumo prizmę, leidžia teigti, kad ankstesnių literatūrinių formuočių ir modernizmo skirtumai nebuvo tokie absoliutūs ir dideli. Modernybės epistemos kūrybos esmė – humanizmo, individo apologija ir parodija. Literatūrinio modernizmo svarbiais išėjimais tapo romantizmo tezės (menas yra vidinės laisvės išraiška, vaizduotė transformuoja tikrovę ir sukuria nepatirtus išgyvenimus, vaizdus, figūras, kūrėjas turi teisę eksperimentuoti, minties ir jausmo energija, kalbos ir kompozicijos intensyvumas lemia kūrinio vertę) ir svarbiausios realizmo patirtys, pasitarnavusios kaip modernizmo neigimo platforma, ir taip jam padėjusios išskirti. Naratyvinio linijinio laiko ir stabilios erdvės vaizdavimo atmetimas, jos fragmentiška raiška ir montažo panaudojimas tapo vienu svarbiausių modernistinio meno atramų. Pasitelkus visokeriopą “vaizdinio transformaciją” (Jameson 2002), ji plėtojama ir Postmodernioje kultūroje.

Literatūrinis modernizmas buvo nuolat kintančio industrinio pasaulio menas, suvoktas kaip priešingybė kaimui, provincialumui, užsidarymui nuo naujovių. Tačiau kartu kaimiška erdvė ir primityvios egzotiškos kultūros davė peno modernių menininkų vaizduotei,

siūlė praturtinti kūrinių veikėjus pirmapradžiais sąmoningais kūrybiniais impulsais. Senasis menas (urviniai piešiniai, ornamentika, simboliai, mitinė poetika) įvairiomis formomis buvo perkeltas į naują pasaulinės civilizacijos “įsivaizduojamą muziejų”, kuris suteikė naują prasmę kūrybinei paieškų aistrai (Malraux 1990, p. 19-24). Liaudies kūryboje modernistai išvelgė sistemiškumą, stabilumą, siekdami nugalėti neigimo, kitimo ir skilimo jausmus, kuriuos skatino modernus materialistinis pasaulis. Menininkas kaip pranašas, senosios ir naujosios kultūrų mediumas, kūrė savus kalbinio tarpininkavimo simbolius. Modernistai itin svarbia laikė R. Wagnerio mintį, kad mitas atitinka tiesą, o jo glaustas turinys yra neišsemiamas, kad poeto uždavinys – jį interpretuoti. Todėl nuolat rekonstravo praeitį, jos literatūrą (iš čia kilo ir programinis E. Poundo šūkis *Make it new*)⁴. Taigi romantizmas, realizmas ir modernizmas, viena vertus, sudaro opoziciją tradiciniam klasicizmo menui, neatskiriamam nuo amato, mimezios taisyklių, antra vertus, yra priešingas postmodernistiniam “antimenui”, kuris priešinasi modernizmui ir kartu savotiškai sugrįžta prie tradicijos.

I. G. Geniušienės teigimu, modernizmo recepcija ir jo terminas – prieštaringi ir polifoniški (Geniušienė 2004). Modernizmo sąvoka gali būti vartojama ir bendraja modernumo, modernybės prasme, ir stilistiniu aspektu, kai modernizmu vadinami naujoviški XIX – XX a. sandūros meno judėjimai. Greičiausiai dėl to mokslininkai įvairiai nustatinėja literatūrinio modernizmo funkcionavimo laike ribas, nesutariama nei dėl jo pradžios (prancūzų simbolizmas, dekadansas, natūralizmo suirimas), nei dėl pabaigos. Vieni kritikai literatūrinį modernizmą traktuoja kaip imanentišką, istorišką reiškinį, gyvavusį nuo 1890 m. iki 1930 m. Kiti teoretikai siūlo į modernistinį meną žvelgti kaip į amžiną konceptą, modernizmu laiko ir L. Sterno, J. Donne’o, F. Villono, P. Ronsardo kūrybą. Naujausiuose tyrinėjimuose literatūrinis modernizmas argumentuotai pratęsiamas iki literatūrinio postmodernizmo ribos. Labiausiai pritariama nuomonei, kad literatūrinį modernizmą Vakaruose išreiškia didieji rašytojai: J. Conradas, M. Proustas, T. Mannas, A. Gide, E. A. Poe, F. Kafka, I. Svevo, H. Hesse, J. Joyce’as, V. Woolf, R. Musilis, W. Faulkneris prozoje; A. Strindbergas, L. Pirandello, M. Maeterlinckas, F. Wedekindas, B. Brechtas dramaturgijoje; Ch. Baudelaire’as, A. Rimbaudas, P. Verlaine’as, S. Mallarmé, W. B. Yeatsas, T. S. Eliotas, E. Poundas, R. M. Rilke, G. Apollinaire’as, W. Stevensas poezijoje. Akcentuojama, kad šių kūrėjų darbai yra estetiškai radikalūs, parašyti neįprasta, nauja technika, akcentuoja

⁴ I. G. Geniušienė nurodo modernistų F. Kermode’o, G. Hougho, E. Wilsono, W. B. Yeatso, G. de Nervalio, Ch. Baudelaire’o, o A. Balakian – A. Bretono, A. Beguino romantines šaknis (1997, p. 59).

erdviškumą kaip opoziciją chronologiškumui, krypsta į ironiją, turi savy “meno dehumanizavimo” elementų (Childs 2000, p. 3).

Amerikiečių literatūrologai Robertas Gravesas ir Laura Riding *Modernistinės poezijos apžvalgoje* (A Survey of Modernist Poetry 1927) pateikė literatūrinio modernizmo skirstymą į du tarpsnius: XIX a. antrosios pusės arba *fin-de-siècle* modernizmą ir XX a. modernizmą, dar vadinamą vėlyvuuju, aukštuuju arba avangardistiniu. Šį skirstymą galima taikyti ir Vakarų Europos, juo labiau Vidurio Europos šalių modernizmams. XIX a. pab. didieji Europos miestai pasižymėjo itin plačia meno rinka (bohema, meno salonais, parodomis), kuri paskatino atsirasti išpuoselėtiems dailės, muzikos, architektūros stiliams (Anglijoje *modern art*, Prancūzijoje *art nouveau*, Austrijoje *secesija*, Vokietijoje *Jugendstilus*). Literatūrinis XIX a. pabaigos modernizmas buvo heterogeniškas, galutinai neatsiskyręs nuo romantizmo bei apimantis labai skirtingus stilius: impresionizmą, simbolizmą, neoromantizmą, secesiją, estetizmą. Kartu šis laikotarpis pasižymėjo ateities sukrėtimų, nerimo, žlugimo nuojautomis, Europos “saulėlydžio” idėjos dominavimu. Perdėtai subtilios meno formos ir nuosmukio, nepritapimo prie masių apraiškos, liguistos nuojautos vadintos dekadentizmu. Ankstyvajam *fin-de-siècle* modernizmui būdinga veiksmo ir pasaulėjautos internalizacija, kai asmeninis faktų suvokimas ir pojūtis tampa svarbesni už patį faktą (Geniušienė 2004). Ankstyvojo modernizmo pradžia siejama su Baudelaire'o ir Flauberto darbais, romantikais ir romantikais-realistais, 1890-ųjų *fin-de-siècle* rašytojais, pabaiga – su Mallarmé kūryba (Childs 2000).

Literatūrinis modernizmas formavosi tuo metu, kai moderni realybė buvo suvokta kaip kompleksiškas daugiareikšmių ir įvairiai susietų patirčių laukas. Tik susiejus atskirus realybės aspektus buvo galima suvokti vientisą tikrovę. Simbolizmas buvo itin atviras kultūrinis reiškiny, siekęs sujungti į organinę vienumą įvairių stilistinių palikimą, nes visų Europos tautų literatūrose šalia jo egzistavo ir daugybė kitų meninių judėjimų. G. M. Vajda pastebėjimu, simbolizme sintetinti realistiniai, natūralistiniai, impresionistiniai ir dekadentiniai elementai (1998, p. 29-41). Impresionistai ir simbolistai tapo ne tik monistinio, logocentrinio pasaulio modelio griovėjais, bet ir kalbos retorinių formų laužytojais. Childso teigimu, kalba modernizme turėjo tapti savęs ir pasaulio supratimo bei aiškinimo priemone. Didžiulę įtaką moderniai poezijai padarė F. de Saussure'o revoliucinis mąstymas apie kalbą. Poezija galėjo judėti link laisvos eilėdaros (Childs 2000, p. 64). Moderniosios kūrybos kalbą itin paveikė fragmentiškos raiškos, sąmoningo neužbaigtumo, užuominų poetika. Prancūzų simbolizmas tapo pirmuoju pranašu, fiksavusiu bėgimą nuo apibrėžtų istorijos, prigimties reikšmių į kalbos topiką. Baudelaire'o, Verlaine'o, Rimbaudo, Verhaereno poezijoje šalia

naujos poetinės vizijų kalbos, suardžiusios įprastų įvaizdžių kanoną ir poetinei vaizduotei atvėrusios “žodžių alchemiją” bei naujas vaizdų ir simbolių galimybes, dar buvo ryškūs realybės, socialiniai, tautiniai, revoliuciniai elementai. O Lautréamonto, Mallarmé, Valéry, Claudelio, Yeatso, Elioto, Georges ir Rilkes poezijoje atsisakyta bet kokių realybės elementų, deklaruotas radikalus poetinės kalbos atnaujinimas, siekta sugrąžinti žodžiui magišką užkeikimo galią, įtvirtinti aliuzijos ir sugestijos kategorijas, poeziją projektuoti į hermetiškumą ir “absolūtumą”, ją išvaduoti iš linijinių bei monistinių modelių, slopinusių pasąmoninės energijos sklaidą. Čia svarbiausiomis tapo autonomiškos poeto kalbos samprata ir lingvistinės muzikos problema.

Lenkų literatūroje amžių sandūros modernizmas taip pat aiškintas kaip daugiakryptis (naujos literatūrinės kryptys ir srovės maišytos su senomis ir dar egzistavusiomis) (Glowinski 1982, p. 609-616). To laikotarpio čekų poezijos “naujoji karta” teoriškai (Čekų moderniosios poezijos manifestas 1895) ir praktiškai aktualizavo menininko individualumą, kartu deklaruodama socialistinio humanizmo idėjas. Moderni poezija pasiekė Vakarų Europos poezijos lygį, klestėjo realistinė, impresionistinė, dekadentinė ir proletarinė poezija, rašytojai jungė įvairius stilius (Hájková 1982, p. 617-625).

A. F. Losevas siūlo “modernizmo epocha” vadinti ne tik kelių dešimtmečių meninę estetiką, bet visas menines apraiškas po klasikinio realizmo krizės XIX a. pab. Modernizmą ne kaip atskiros literatūrinės mokyklos, bet kaip daugumos stilistinių metodų apraišką traktavo ir kai kurie rusų simbolistai⁵. Išanalizavęs B. Pasternako, A. Achmatovos, K. Balmonto, A. Bloko, V. Briusovo ir kitų rusų modernistų kūrybą, tyrinėtojas kiekvieno rašytojo tekstuose atrado po keletą meninių metodų ir priėjo prie išvados, kad apskritai bet kokiam modernistiniam kūriniui būdinga kelių stilių sampyna. Pagal Losevą, jungtinis modernizmo vardiklis – subjektyvizmas, iracionalizmas ir anarchizmas (pozityvus ir mistinis), bendras objektas – meninė gyvenimo raiška, forma, esminės modernizmo intencijos – žodžio ir mito kūryba, racionalistinio pasaulėvaizdžio iškonstravimas, žaidimas jo fragmentais, siekis nustebinti. Stilių sumaišymą, būdingą modernizmui, mokslininkas linkęs vadinti dar ir dekadentizmu⁶. Šiam meniniam metodui esą taip pat būdinga aistra iracionalizmui, eklektizmui, kraštutiniam individualizmui, subjektyvizmui. Rusų simbolizmui buvo tapusi vidine būtinybe dekadentinė mistikos ir bohemos jungtis.

⁵ A. Belyj teigimu, modernizmas – ne mokykla. Modernizmo margumą ir įvairovę sudaro literatūrinių mokyklų susimaišymas (1994, p. 338).

⁶ Taip pat ir G. M. Vajda'os teigimu, būtina kalbėti apie dekadentizmą kaip gyvenimo ir kūrybos stilių XIX – XX a., kuris menininkams siūlė bėgti nuo kasdienybės rutinos į estetinį pasaulį, pasinerti į keistumo, neįprastumo, naujovių kultą ir kartu pesimizmą bei dvasios liguistumą, glaudžiai susijusį su mistika ir okultizmu (1982, p. 31-32).

Taigi Losevas siūlo neskaidytino į ankstyvąjį ir vėlyvąjį heterogeniško modernizmo sampratą. Jo ištakos – impresionizme, kuris kartu buvo ir subtili išgryninto realizmo forma. Įspūdžiui pradėjus vis labiau ignoruoti realybę, naudotis subjektyvumu, pretenduota į modernistinį savarankiškumą, pradėta gėrėtis emocija (simbolizmas ir simbolistinis realizmas). Modernistinė raiška kraštutinybę pasiekė avangardizme, stilius tapo tikroviškesnis, svarbesnis už emociją (ekspresionizmas, akmeizmas, imažinizmas, konstruktyvizmas, egzistencializmas, futurizmas, siurrealizmas) (Лосев 1996, c. 136-149). Tai – jau vadinamojo *vėlyvojo, aukštojo, avangardistinio* modernizmo tarpsnis. Jis apima futurizmą, kubizmą, ekspresionizmą, aktyvizmą, dadaizmą, siurrealizmą, formalizmą, unanimizmą, konstruktyvizmą, suprematizmą, prie jo šliejasi imažizmas ir vorticizmas, imažinizmas, egzistencializmas. Šioms srovėms būdinga meno depersonalizacija ir objektyvizacija, kai sukuriama iliuzija apie kūrinio įvaizdžių “objektyvumą”, kuris yra tokia pat iliuzija, kaip ir dauguma įvaizdžių modernistų kūryboje (Geniušienė 2004).

Avangardizmas pasižymėjo kaip itin kritiškas, neigiantis, protestuojantis, griauantis atsakas į masinę kultūrą ir kartu su masėmis flirtuojantis. Jo tikslas buvo apsaugoti autentiškos patirties sritį nuo komercinės kultūros. Revoliucingas kūrėjas konvencijos krizę turėjo įveikti peršokdamas į naują, originalią emocinę būseną ir kartu sukurdamas naują konvenciją, atitinkančią epochos savivoką. Menininko sampratą paveikė depersonalaus meno koncepcija. T. S. Elioto teigimu, poetas savo kūryboje turįs tapti mediumu, nedemonstruoti savo asmenybės (1987, p. 42). Meninės vėlyvojo modernizmo reakcijos literatūroje išsišakojo į optimistiškąjį futurizmą (E. F. T. Marinetti, Vl. Majakovskis) bei apokaliptišką ekspresionistinį pasakojimą (T. S. Eliotas, W. B. Yeatsas, E. Poundas, E. T. Hulme’as, D. H. Lawrence’as, F. Kafka, K. Hamsunas ir kt.) (Childs 2000, p. 16).

Vėlyvojo modernizmo kulminaciniu tašku dauguma kritikų laiko 1922 m., kuriais pasirodė J. Joyce’o *Ulisas (Ulysses)*, T. S. Elioto *Bevaisė žemė (The Waste Land)* ir V. Woolf *Jokūbo kambarys (Jacob's Room)*. Jamesonas ir kai kurie kiti tyrinėtojai aukštojo modernizmo laikotarpį pratęsė iki 1955 metų, įkorporuodami į jį postmodernistinius reiškinius bei susiedami jo pabaigą su C. Lévi-Strausso, J. Lacano, R. Bartheso, J. Derrida, J. Baudrillardo darbais (2002, p. 105-106). Būdingiausi vėlyvojo modernistinio rašymo bruožai: radikali estetika, techninis eksperimentavimas, savianalizė, skepticizmas žmogiško subjekto kaip centro idėjos atžvilgiu, nuolatinis realybės nepatikimumo tyrinėjimas.

Taigi galima išskirti kelis literatūrinio modernizmo konceptus. Žvelgiant istoriškai, modernizmą galima interpretuoti kaip Modernizmo kultūrą nuo klasikinio realizmo krizės XIX a. pab. iki postmodernizmo, patį reiškinių skirstyti į ankstyvąjį ir vėlyvąjį tarpsnius. Tokia

jo heterogeniško pobūdžio samprata suformuluota R. Graveso bei L. Riding *Modernistinės poezijos apžvalgoje* ir kartu argumentuotina iš postmodernistinės perspektyvos, aukštąjį modernizmą mene traktuojant kaip jungtį su postmodernizmu ar net kaip postmodernizmo pradžią. Taip pat siūloma modernizmo literatūrą matyti platesniame Modernybės epistemos kontekste – ne kaip racionaliai tipologizuotą atskirų ir vientisų srovių sistemą, bet kaip daug platesnį ir sudėtingesnį heterogeninį, vidujai įvairialypį, “ilgąjį” reiškinį, esantį tarp Klasikinės ir Postmodernistinės kultūrinių epistemų, susijusių su romantizmu ir realizmu (gal net ir su postmodernizmu), kaip tąsą ir pertrūkį drauge, kai abidvi šios perspektyvos papildo viena kitą ir yra dalinės.

Literatūra

BORCHMEYER, D., ŽMEGAČ, V., 2000. *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*. Vilnius: Tyto alba.

CHILDS, P., 2000. *Modernism. The New Critical Idiom*. London and New York: Routledge.

DE MAN, P., 1971. *Blindness & Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. New York: Oxford University Press.

DERRIDA, J., 1967. *L'écriture et la différence*. Seuil.

ELIOT, T. S., 1987. *Selected Prose of T. S. Eliot*. London: Faber and Faber.

FOUCAULT, M., 1966. *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard.

FOUCAULT, M., 1971. *L'ordre du discours*. Paris: Gallimard.

FOUCAULT, M., 1998. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos.

GIDDENS, A., 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

HABERMAS, J., 1991. *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. 3. Auflage, Frankfurt am main: Suhrkamp.

HABERMAS, J., 2002. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma littera.

GENIUŠIENĖ, I. G., 2004. *Anglo-American poetry of high modernism*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

GENIUŠIENĖ, I. G., 1997. “Our concern was Speech...”. Features of English Modernism. *Darbai ir dienos*, Nr. 5 (14), 71-72.

GLOWINSKI, M., 1982. Symbolism in Poland. In: A. BALAKIAN, ed. *The Symbolist Movement in the Literature of European Languages*. Budapest: Kiado, 609-616.

GRAVES, R., RIDING, L., 1927. *A Survey of Modernist Poetry*. St. Claires Shores, MI: Scholarly Press.

HÁJKOVÁ, A., 1982. Czech Symbolist Poetry. In: A. BALAKIAN, ed. *The Symbolist Movement in the Literature of European Languages*. Budapest: Kiado, 617-625.

JAMESON, F., 1991. *Postmodernism or The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, NC: Duke University Press.

JAMESON, F., 2002. *Kultūros posūkis. Rinkiniai darbai apie postmodernizmą (1983-1998)*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

JOKANTAS, K., 1995. *Lotynų – lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Aidai.

KAVOLIS, V., 1996. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos.

LYOTARD, J. F., 1979. *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*. Paris.

MALRAUX, A., 1990. Įsivaizduojamas muziejus. *Krantai*, Nr. 13, 1990, 19-24.

MICKEVIČIUS, A., 1997. Friedricho Nietzsche's "Artistinė metafizika". In: F. NIETZSCHE. *Tragedijos gimimas*. Vilnius: Pradai.

RICOEUR, P., 1969. *Le Conflit des interpretations. Essais d'herméneutique*. Paris: Seuil.

STARZÝNSKI, J., 1965. *O romantycznej syntezie sztuk. Delacroix. Chopin. Baudelaire*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

VAJDA, G. M., 1982. The Structure of the Symbolist Movement. In: Ed. A. BALAKIAN. *The Symbolist Movement in the Literature of European Languages*. Budapest: Kiado, 29-41.

БЕЛЫЙ, А., 1994. *Символизм как миропонимание*. Москва: Республика.

ЛОСЕВ, А. Ф., 1996. Модернистская модель. *Вестник Московского университета*, Сер. 9, Филология, № 1, 136-149.

Литературные манифесты западноевропейских романтиков. 1980. Ред. А. С. ДМИТРИЕВ. Москва: Издательство Московского университета

ФУКО, М., 1994. *Слова и вещи. Археология гуманитарных наук*. Санкт-Петербург: А-сэд.

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė

Vilnius University

ON THE CONCEPT OF MODERNISM FROM POSTMODERN PERSPECTIVE

Summary

Following the conception of activated Modernity epistemy (M. Foucault, F. Jameson, P. Childs), the article typologizes and corrects the conception of literary modernism as well as discusses its polysemy. According to the postmodern view, strict time sections cannot be applied to the development of culture and literature; therefore, the postmodern theoreticians consider literary modernism not as a narrow immanent trend but as a part of Modernity epistemy which includes Romanticism, Realism and Modernism. On the one hand, these trends make an opposition to the art of classicism indistinguishable from mimesis rules; on the other hand, they are opposite to the postmodern 'anti art' which rebels against modernism and at the same time it returns to tradition in its own way. The postmodern view is dialectic, decreative and at the same time it seeks for a unanimous sensation. As a result, the literary modernism is considered as a complex conglomerate of world outlook and aesthetic systems as a 'long' period and as a narrower literary trend which can be divided into the early (fin-de-siècle) and late (high, avant-garde) modernisms.

KEY WORDS: modernity, fin-de-siècle modernism, heterogeneity, avant-garde, high modernism, Modernity epistemy, Enlightenment, Romanticism, Realism, Postmodernism.

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė

Uniwersytet Wileński

O POJĘCIU MODERNIZMU Z PERSPEKTYWY POSTMODERNISTYCZNEJ

Streszczenie

W artykule na podstawie odświeżonego przez postmodernistów (M. Foucaulta, F. Jamesona, P. Childsa i in.) pojęcia "episteme współczesna" dokonuje się typologizacji i weryfikacji pojęcia modernizmu literackiego, zostaje omówiona jego wieloznaczność. Z postmodernistycznego punktu widzenia, do rozwoju kultury i literatury nie da się zastosować ostrych przekrojów czasowych, dlatego też teoretycy postmodernizmu postrzegają modernizm literacki nie jako wąski immanentny kierunek, a jako szeroko pojętą część kulturalnej episteme współczesnej, której składowymi częściami są romantyzm, realizm i modernizm. Kierunki te, z jednej strony, stanowią opozycję dla sztuki klasycystycznej, nierozwiązalnie związanej z zasadami mimesis, z drugiej zaś, są przeciwstawne postmodernistycznej "antysztuce", która pozostaje w opozycji wobec modernizmu, a zarazem oznacza swoisty powrót do tradycji. Postmodernistyczny pogląd jest dialektyczny, dekretywny, a

jednocześnie dąży on do jednolitego sposobu odczuwania. Zatem modernizm literacki postrzegany jest zarówno jako skomplikowany konglomerat systemów światopoglądowych i estetycznych, jako “długi” okres, jak też jako węższy, etapowy nurt literacki, który można podzielić na wczesny (fin-de-siècle) i późny (wysoki, awangardowy) modernizm.

SŁOWA KLUCZE: współczesność, modernizm fin-de-siècle, heterogeniczność, awangardowy, wysoki modernizm, episteme współczesna, Oświecenie, Romantyzm, Realizm, Postmodernizm.

Gauta 2006 12 07

Priimta publikuoti 2007 01 11

Элеонора Лассан

Вильнюсский университет

Universiteto 5, 01513 Vilnius, Lietuva

Tel.: (370–5) 271 11 12

E-mail: eleonora.lassan@flf.vu.lt

ОБЛАКА И ОБРЫВЫ РУССКОЙ КУЛЬТУРЫ (О ЛОКУСАХ КУЛЬТУРЫ КАК РЕАЛИЗАЦИИ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ КООРДИНАТ СОЗНАНИЯ)

*В статье автор использует достаточно новое для практики культурологических исследований понятие **локуса культуры** – регулярно воспроизводимого в дискурсе определенной культуры пространственного объекта, являющегося местом действия или созерцания. Автор приходит к выводу, что в кризисный для русской культуры исторический период в русских текстах актуализируются два локуса: **обрыва и облаков**. Их актуализация, по мнению автора, связана с особенностями национального характера, находящего корреляты в этих пространственных объектах. Целесообразность введения понятия **локус культуры** автор мотивирует тем, что возникающая возможность ориентировать локусы относительно оси координат позволяет уточнить вопрос об ориентации национального мироощущения в пространстве и материализовать русскую эсхатологическую идею в наглядных образах.*

***КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** локус культуры, пространственные координаты сознания, концепт, хронотон/топохрон, национальный характер.*

Когда я говорю о «координатах» национального сознания, я имею в виду некоторые точки пространства, которые культура народа, отражающая это сознание, – регулярно или в определенный момент времени – фиксирует как значимые реалии бытия. Такие локусы наделяются в культуре символическим значением: их номинации связывают мир денотатов с миром психической реальности – в последнем денотаты таких имен обрастают набором ассоциаций, характерных для коллективного сознания, сами же номинации в языковом сознании наделяются соответствующими коннотациями. В статье речь пойдет о двух таких пространственных локусах – *обрыва* и *облаков*, которые, по моему мнению, активизируются как культурно значимые для русского сознания в периоды, именуемые кризисными, то есть связанные с некими социальными преломлениями. Читатель, без сомнения, обратил внимание на то, что, говоря о культурно значимых явлениях, имеющих языковую природу, автор не использует термин «концепт», вводя

достаточно новый для практики лингво-культурологических исследований термин «локус». Выбор термина обусловлен предельной неоднозначностью термина «концепт», в русской лингвистике претерпевшего многочисленные мутации своего содержания – я позволю себе, вслед за А. Вежбицкой и Л. Чернейко, оставить номинацию *концепт* за обозначением абстрактных сущностей: в таком случае абстрактное имя, метафоризируясь, надевает различные конкретные «маски», набор которых, по Чернейко, и составляет сущность национальной интерпретации мира на участке, занятом исследуемой абстракцией (Чернейко 1997, с. 301-302). В нашем случае речь идет не об абстракциях, а о вполне конкретных реалиях действительности, более-менее одинаково представляемых носителями одного социума, чьи имена начинают использоваться в этом социуме для метафоризации бытия: например, *обрыв* как метафора опасности, *облако* как метафора «внутреннего состояния человека..., отражаемого в лице, глазах...» (МАС).

Говоря о русском мироощущении¹, принято говорить о его пространственной составляющей, доминирующей над временной, что позволяет некоторым современным философам предложить термин «топохрон» вместо бахтинского «хронотоп» (см. Терехихин 2002). Так, признаваемые ключевыми для русского сознания понятия «простора» или «воли» имплицитно предполагают неограниченную возможность движения / передвижения (тела или взгляда) в горизонтальной плоскости. Между тем *простор*, видимо, может быть ориентирован и вертикально: *нелюдимо наше море... в роковом его просторе много тайн погребено*. Согласно топологической семантике Талми, декодировать то, как осуществляется концептуализация действительности можно, в первую очередь, опираясь на анализ грамматических средств – здесь предлог *в* побуждает мыслить *простор* как *вместилище*, а глагол *погребено* поддерживает идею вместилища, ориентированного **вниз**, то есть по вертикали относительно оси координат.

Вопрос, стоящий перед автором работы – это вопрос об элементах ландшафта, фиксируемых культурой в качестве символически значимых и их ориентации относительно оси координат. Было бы тривиальным говорить о том, какую роль принято придавать влиянию ландшафта на формирование национального характера и культурных традиций – стереотипов его восприятия и текстового воплощения: «Культура всегда – сопряжение человека и ландшафта; ее трудно мыслить вне обращенности к ландшафту... Видение культуры подразумевает ландшафт – видение ландшафта подразумевает

¹ Говоря о национальном сознании, я имею в виду то, что Дюркгейм вкладывал в понятие коллективного сознания – **духовное единство общества, не являющееся суммой индивидуальных сознаний и проявляющееся в виде обычаев, морали...** Как когнитивист добавлю – **и в схемах мышления о феноменах бытия**. В данной работе национальное сознание отождествляется с национальным мироощущением, хотя, безусловно, первому феномену можно приписать такое свойство, как **рефлексия**, в то время как второму – **эмоциональное восприятие мира**, наличие **каузальных связей между объектами и вызываемыми ими эмоциями**.

культуру... Обратившись к ландшафту, можно многое узнать о культуре. Ландшафт – ее неожиданная сфера, свидетельство, изнанка» (Каганский 1997, с. 134-135).

Филолог, принимая или отвергая точку зрения об определенных природных факторах, оказывающих влияние на «генезис» национальной души, не может не задаваться вопросом о том, каким образом может быть верифицирована эта точка зрения – в частности, как развивается тот или иной «географический» или «природный» мотив в текстах определенных культур. Несмотря на бурное развитие «антропоцентрически ориентированных» лингвистик, до последнего времени остаются области, являющиеся преимущественно предметом культурологии – речь идет именно о «локусах культуры», то есть о ландшафтных или рукотворных образованиях, являющихся в текстах культуры регулярно воспроизводимым местом действия и, как говорилось выше, обладающих символическим значением.

Анализ локусов русской культуры приводит к несогласию с мыслью о характере мироощущения, ориентирующего пространство по горизонтали, и рождающего вследствие этого «широту» русской души. Безусловно, в высшей степени значимым для национального сознания является локус *дороги*, коррелирующий с русской идеей странничества². Дорога противопоставляется дому как символ безытности, свободы, движения как вечной энергии бытия. «Русские странники потому и брели постоянно, что они рассеивали на ходу тяжесть горящей души народа» (Платонов). В условиях несвободы передвижения советская культура дарила чувство свободы через пропаганду безытного движения (*едут новоселы*). Бардовская песня в этом пункте по-своему совпадала с официальной культурой: *Не верь разлукам, старина. Ты верь в дорогу* (Визбор). Однако куда вела эта дорога? Была ли на ней точка, пункт назначения, локус, имеющий символическое значение? Некой «земли обетованной», куда устремлялся взор русского человека, как мне кажется, русская культура не знала, разве что «в Москву, в Москву!». Но вот в иной плоскости – вертикальной – такие локусы были: в бардовской песне местом, дарящим свободу и радость бытия, выступали горы – *лучше гор могут быть только горы* (Высоцкий). В официальной культуре продолжалась общекультурная традиция устремленности к звездам – *Свет далекой звезды* (Чаковский), многочисленные

² Интуитивно я ощущаю, что *дорога*, а тем более *дом*, могут быть наделены статусом концептов, ибо смысловое содержание обозначающих их имен (там, где речь не идет о первом, сугубо денотативном значении этих слов – ‘постройка’ или ‘полоса земли, служащая для езды или ходьбы’) в сознании носителей русской культуры постоянно подвергается истолкованию, уточнению и т. п.: «А дом – это целый мир, где вся злая энергия исчезает» (А. Фомин). Стоящие за именами *дорога* и *дом* реалии бытия наделяются не столько «топологическим», сколько ценностным содержанием: они ориентируют бытие не на оси координат, а на оси жизненно важных в определенный период времени ценностей. Тем не менее, в отличие от имен абстрактных сущностей, имена *дом* и *дорога* не надевают конкретных метафорических «масок» – напротив, они сами получают абстрактное истолкование: *дорога – это жизнь / творчество / свобода*. В данной работе, соблюдая принцип «концепт – абстрактное имя», я оставляю за этими именами термин *локус*.

статьи, выставки под названием «Дорога к звездам», сохранившим актуальность и до сих пор и, видимо, спародированным в новом романе В. Кунина о жизни котов «ИнтерКыся. Дорога к звездам». Традиционными же локусами, регулярно воспроизводимыми в текстах культуры и актуализирующимися в переломные моменты национального бытия, как представляется, являются локусы *обрыва* и *облаков*, позволяющие судить о пространственной устремленности сознания носителя этой культуры. О локусе *обрыва* автор писал в статье «Локусы культуры как предмет психо и этнолингвистики» (Лассан 2006).

В этой статье я позволила высказать предположение о том, что:

1) русский обрыв как ландшафтное образование не тождествен реалиям ландшафта, именуемым словарными эквивалентами слова *обрыв* в других языках (*Abhang* – нем., *urwisko* – польск.). И фотосайты, и толкования соответствующих слов позволяют говорить о том, что европейские обрывы – это фрагменты гранитной стены в скалах (таково толкование польского *urwisko*), в то время как русский обрыв, согласно толкованиям, понимается как часть денотативного пространства реки: *крутой склон, образованный действием боковой эрозии реки* (Словарь по естественным наукам);

2) обрыв, будучи частью денотативного пространства реки, по мнению В. О. Ключевского, оказавшей решающее воздействие на формирование национального характера (Ключевский 1999), не мог, очевидно, также не сказаться на «генезисе» русской души;

3) метафора *обрыва* актуализируется в русском дискурсе в общественных ситуациях, интерпретируемых сознанием как состояние надвигающейся социальной катастрофы;

4) обрыв – место, обладающее притягательностью в силу амбивалентности, приписываемой недрам земли (дно обрыва есть углубление в эти недра) – вспомним, что богиня плодородия Церера была матерью богини преисподней Персефоны;

5) обрыв – место, воспринимаемое сознанием как граница между бытием (жизнью) и небытием (опасностью смерти), в силу чего он совмещает в себе признаки пространства и временных параметров жизни, становясь своеобразным хронотопом (или топохроном?) существования: *ходить по краю обрыва* – выражение, имеющее прямое значение при обозначении пространственного положения субъекта и метафорическое для означивания ситуации грозящей жизни опасности. В этом метафорическом значении ‘смертельной опасности’ *обрыв* вступает в синонимические отношения с *пропастью*. Осмысляясь таким образом, *обрыв* коррелирует с некоторыми «топохронными» характеристиками России как географического феномена:

«Топохрон России» (точнее, конечно, «макротопохрон», сложно организованную культурно-историческую пространственно-временную структуру) отличают, по крайней мере, три базовых характеристики.

Первая из них действительно уникальна: в культурном пространстве планеты только Россия изначально граничит не только с другими культурами (при этом, всеми ветвями мировой цивилизации), но и с принципиально недоступным культуре (и обитанию) естественным приполярным пространством Природы. Арктическое пространство определило рубеж для нормального человеческого обитания (по крайней мере, акватория Ледовитого океана), мы живем на границе человеческого **Бытия и Не-Бытия** (выд. мной. – Э. Л.) (Лебедев <http://www.mnemosyne.ru/context/lebedev-1.html>).

О значимости этого локуса для русского мироощущения особенно последнего времени автор судит на основании частоты употребления имени *обрыв* в значимых местах современных текстов и о частоте метафоры обрыва в них, позволяющей говорить об определенной концептуализации феноменов бытия в терминах вертикального низа, ибо *обрыв* есть «внезапное прерывание земной поверхности», предполагающее возможность падения **вниз** с точки, именуемой *краем обрыва*: «**Девушка у обрыва**» В. Шефнера, «**На полпути с обрыва**» К. Булычева, «**У обрыва**» Н. Дьяченко, песня С. Богаева «**У обрыва**», мультфильм «**Обрыв**», *Давай пройдем по краешку обрыва* – из «Стихов RU» и т. д. (Особого разговора заслуживает творчество Вл. Высоцкого, где мотив движения **вдоль обрыва** является постоянно воспроизводимым.)

Приведу несколько текстов разных авторов и разных жанров, взятых мною с интернет-страниц, текстов, которые по дате их появления можно назвать «свежими»:

Стояла мама у обрыва, / У жизни этой на краю. (Г. Устинова «Обрыв», 2004 – Из «Христианской газеты»); *Я дом мечтал построить на обрыве, / На берегу большой-большой реки* (С. Школьников «Мечта», 2004); *Ты смысл жизни потерял. / Теперь смотри: конец пути, / И ветер дует в спину / Ты хочешь от проблем уйти, / Ты на краю обрыва* (Георгий, 20 лет, «На краю обрыва», 2006).

Понятие обрыва используется и в публицистических текстах, напр., известным публицистом С. Кара-Мурзой: «“Проект Ленина” - путь к обрыву или спасение»? (2000).

Даже безобидные рассуждения о необходимости здорового образа жизни не обходятся без эксплуатации этого понятия:

Я стою на краю обрыва... Вниз и посмотреть страшно: из бездны клубами поднимаются зловонные испарения, течет раскаленная лава... В центре... бурлит и клокочет жижа с радиоактивными веществами. Совсем как в моем желудке. ...Как же я подошла к обрыву? Очень просто: по тропинке, усеянной едой (eDiet.ru, анонимный читатель, 2006).

Думается, приведенные тексты позволяют считать локус обрыва значимым для современной русской культуры, существующей в переломный, как принято считать, период истории российской жизни. Особенность связанного с именем *обрыв* понятия,

способная объяснить актуализацию последнего, заключается в его экзистенциальных характеристиках: оно коррелирует и с топологическими характеристиками России, и с тем, что считается особенностью национального характера: способностью испытывать полноту бытия в пограничных ситуациях, «у самой бездны на краю» – обрыв и есть этот край бездны, доставляющий ощущение пограничья.

Итак, локус обрыва располагается на границе вертикальной и горизонтальной пространственных плоскостей, ассоциируясь в нашем сознании с земным низом. Если исходить из бинарности русского мышления, признаваемого многими философами, то должен быть и локус верха, в ценностном отношении противопоставленный локусу низа и также реализуемый в текстах культуры, по нашей гипотезе, в те моменты, которые осознаются как кризисные, связанные с чувством опасности и поиском жизненных ориентиров. «Когда внезапная тоска / мне тайно в душу проберется, / я вглядываюсь в облака, пока душа не улыбнется» (Н. Гумилев). И. А. Ильин отмечал такую особенность носителя русской культуры: когда бездна угрожает поглотить его, он обращает свой взор вверх. Локусом «выси», по данным текстов культуры, являются, как уже понял читатель, **облака**. Интересно, что в некоторых текстах имена *обрыв* и *облака* встречаются в синтагматической близости: *Сколько воды сиротской теплится в реках и облаках... Так освещают земной обрыв тысячи солнц* (Б. Кенжеев); *Я сижу на пустынной скале, Наблюдаю, как плывут облака* (Б. Гребенщиков) (*скала* в последнем случае имплицитно подразумевает наличие *пропасти-обрыва*). Видимо, при порождении дискурса определенным образом срабатывает антонимическая интенция – слова, воспринимаемые сознанием как выражение антитезы, соединяются в тексте по принципу «стимул – реакция».

Говоря о локусе обрыва, я отмечала необыкновенную популярность имени *обрыв* в современных текстах, мотивируя это явление особенностями переживания исторической ситуации, обуславливающей предчувствие смертельной опасности, метафорой которого становится стояние на краю обрыва. Локус облаков по популярности не уступает обрыву: я обратила на это внимание, занимаясь песенным жанром конца прошлого века, – в песнях этого периода местом встречи влюбленных становились облака: *Я поднимусь к облакам и найду тебя там* (А. Макаревич); *Из облаков небесных посмотришь ты влюбленно* (А. Варум); *Хотя что может быть красивее, чем сидеть на облачке и, свесив ножки вниз, друг друга называть по имени* («Високосный год»). Если в советской песне влюбленных разделяли расстояния, ориентированные в горизонтальной плоскости – тайга, степи и т. д., то теперь любовное чувство, преодолевающее разлуку, меняет вектор направления, в конце века – это вертикаль, устремленная к облакам (Лассан 2001, с. 215-223).

Приведу примеры некоторых принципиальных, на мой взгляд, названий текстов, сайтов, включающих имя *облака*:

сайт «Тюрьма и воля»: радиопередача для заключенных «**Облака**»;

сайт одиноких людей «Письма в **облака**»;

политический проект будущего России: «**Облако-Россия**».

Девиз «**Облака**» избрал российский участник международного музыкального конкурса в Санкт-Петербурге (2003), ставший одним из его победителей. Ср.: участник из Кореи выступал под девизом «Контрасты», а швейцарский лауреат – под девизом «Пролегомены».

Прежде чем обратиться к анализу дискурсивного поведения имени *облака*, отмечу:

1) в русском языке существует два слова для обозначения такого атмосферного явления, как «скопление взвешенных в атмосфере мелких капель воды» – *облако* и *туча*, в то время как в большинстве западноевропейских используется одно слово: нем *Wolke*, англ. *Cloud*, фр. *le nuage*;

2) предметом созерцания и описания в текстах русской культуры чаще являются *облака*, а не *облако*, что заставляет думать о некотором коннотативном различии грамматических форм единственного и множественного числа.

Во всяком случае, идея движения, как будет показано ниже, связывается с формой множественного числа, а идея невесомости, воздушности – с формой единственного. Отсюда разная метафоризация этих форм: *облако волос / я легка, словно облако* и *плывут облака* (облака предстают агентом движения – происходит олицетворение, но вряд ли употребительным является выражение *плывет облако*). В статье я не анализирую коннотативных различий форм *облако / облака*, но полагаю нужным указать на возможный аспект исследования того, как ведут себя эти номинации в текстах.

Итак, перейдем к анализу дискурса, использующего имя *облака*, с тем, чтобы попытаться выявить некоторые особенности сознания, порождающего этот дискурс.

В 2006 году на телевизионных экранах появился сериал «Заложник», снискавший зрительский интерес (реж. Игорь Талпа). Герой сериала, преуспевающий в начале фильма журналист, в ходе развития сюжета претерпевает различные испытания, смертельную опасность, и от его былой респектабельности и довольства собой в финале не остается и следа. В последнем кадре фильма он, измученный и разбитый, поднимается с колен и смотрит в небо. За кадром звучит его мысль: «Почему мы так редко смотрим на облака?» Следует, однако, сказать, что представители русской культуры, если судить по текстам, извлеченным мной из мировой паутины, смотрят на облака гораздо чаще, чем носители немецкого или английского или литовского языков. Почему же мы смотрим на облака и

что, если судить по текстам культуры, мы там видим? В русских текстах облака выступают либо в роли тражектора, то есть движущегося относительно некоего ориентира предмета (облака *плывут над городами*), либо в роли локуса, то есть места осуществления некоей ситуации (*сидеть на облаке*), либо в роли средства передвижения (*полечу на облаке Радости*). Последовательно рассмотрим дискурсивные характеристики имени *облако / облака* в названных ролях.

Выступая в роли тражектора, *облака* в русских текстах обычно *плывут*, реже *летят* или *мчатся*. При этом они движутся или относительно ориентира (*над Россией*), или в определенном направлении – реже указывается начальная точка их движения, как это имеет место в знаменитых строках М. Лермонтова: «с милого севера в сторону южную». Со времен Лермонтова носитель русской культуры устремляет взор в сторону движения облаков, приписывая им столь близкую русской душе тягу к свободному странничеству (*тучки небесные, вечные странники*). Может возникнуть вопрос о том, что в стихотворении Лермонтова речь не идет об облаках. Однако, видимо, если референт *тучи* отличается от референта *облаков* размером и цветом (в словаре Даля *туча* – ‘огромное’, ‘пухлое’, ‘темное’), то *тучка* может быть соотнесена с тем же референтом, что и *облака*. Так, на фотосайте «Тучки небесные» изображены отнюдь не только темные, большие, гроззовые облака, но и светлые, перистые (*Ах, в синем небе / порядок и уют, / поэтому все тучки / так весело поют*). В режиме речевой коммуникации возможны реплики собеседников, в которых *тучки* и *облака* кореферентны: напр., обсуждая веб-выставку «Тучки небесные», участники в качестве оценочной реакции используют фразу *какие красивые облака*. Говоря о языковых способах передачи движения облаков, мы выделили следующие элементы: способ движения (преимущественно *плыть*), ориентир, как правило, выражаемый предложно-падежной формой (*над*), и направление движения. Соединение всех трех актантов ситуации движения облаков представлен в следующем высказывании: «Облака, облака, вы плывите, плывите... / из Союза в Союз над рубцами кордонов» (А. Харчиков). Охарактеризуем каждый из названных компонентов «облачного» движения.

Ориентир и характер движения:

Над Россией плывут облака / Два облака белых, две легкие муки плывут высоко над страной / Плывут над Русью облака / Политики восседают в облаках. Облака проплывают высоко над страной. «Плывут над Русью облака» – называется персональная выставка вологодского художника Ю. Сысоева, включающая фотографии «Плывут над полем облака», «Плывут над городищем облака». Обратимся к характеристике метафорического высказывания *плывут облака*, требующего включения ситуантов *где /*

куда. Облака предстают агентом движения, а глагол *плывут* уподобляет это движение движению по водному пространству, что, в свою очередь, соотносит «видимое над землей воздушное пространство в форме свода, купола» (МАС) водной поверхности. Очевидно, плывущие облака видны только на фоне в целом ясного голубого неба (*равнодушное небо безбрежное, этот синий небесный простор* – С. Кекова), так как в условиях постоянной облачности вряд ли можно заметить движение облаков. Возможно, поэтому литовский пейзаж, где небо практически круглый год серое, влияет на иной характер видения облаков, где они *тянутся* (*debesys slenka*). Уподобление небесного свода морской поверхности, в свою очередь, вызывает в текстах сравнение *облаков / туч* с кораблем: *Облака парусами плывут в алых волнах заката* (Рана), *И туч плывут по небу корабли* (И. Бродский). Таким образом, неметафорическая водная поверхность, воспринимаемая субъектом созерцания обычно в качестве горизонтальной плоскости, оказывается зеркально отраженной в другой плоскости, способной быть воспринятой субъектом, если он устремляет взгляд по вертикали – две плоскости соединяются перпендикуляром взгляда.

Высказывание *плывут облака* требует, как отмечалось, включения в свой состав таких элементов, как ориентир или направление движения, и весьма часто в русских текстах, особенно стихотворных, в качестве ориентира выступают масштабные пространственные локусы: *страна, Русь, Россия* (примеры см. выше).

Нужно сказать, что *облака плывут* (реже, чем в русском) и в немецком (*Wollken schwimmen*) и в английском (*The clouds sail*) языках³. Так, в стихотворении “The Clouds” (М. Thomas) облака плывут (*The clouds sail across the sky*) над страной, над зданием, над башней, над футбольным полем, над львами, барсуками и шимпанзе, которые населяют землю, «и, конечно, надо мной». Интересно, что ориентация траектора (движущегося предмета) относительно ориентира задана в стихотворении предлогом *over* (*Over the houses, over the tower / Over the trees and over the hills*), который, по Т. Н. Маляр, в отличие от предлога *abow*, задает понятие пространственного сегмента: а) непосредственно примыкающего к ориентиру сверху, б) воспринимаемого как приписанный ориентиру, то есть «его пространству» (Маляр 1995). Если принять эту точку зрения, то нельзя не сказать, что русские облака имеют свое пространство, не сливающееся с пространством ориентира, то есть объекта, находящегося на земле: *Как хорошо подняться в облака и посмотреть на землю свысока* (Ю. Энтин). Возможно, разделенность пространства земли и облачного мира связана с общей бинарностью русского сознания, выстраивающего

³ В английском языке, по данным словаря сочетаемости, для обозначения движения облаков используется довольно большая группа глаголов: “cloud(s) (облака): drift (плыть; сноситься ветром), float (плыть), hang (висеть, повиснуть), hover (парить), loom (маячить), move (двигаться), pass (следовать; плыть), race (нестись), roll (катиться), scud (нестись), swirl (кружиться)б нестись вихрем”.

оппозицию *низ-верх*, или сакрализацией облаков как приписанных небесному пространству – пространству инобытия. Следует сказать, что движение облаков над некоторым объектом-ориентиром в русских текстах придает наблюдаемому пейзажу некий психологический колорит, а само созерцание этого движения становится, как и в случае с созерцанием обрыва, стимулом к рассуждениям метафизического характера. Выше я упоминала выставку В. Сысоева «Плывут над Русью облака»:

Многие работы Сысоева даже по названиям связаны с облачным миром: «Плывут над полем облака», «Плывут над Городищем облака». И еще – над Валом, над храмом... Это облачное движение придает пейзажам Сысоева не только естественное природное, но и особое духовное движение... Тем самым художник пытается вместить в реальные ландшафтные видения некие живописно-иррациональные токи философско-поэтического звучания. Кажется, что эти облака приплыли к нам из дали дальней, и вновь уходят за горизонт в свою заповедную страну. А название этой страны – Русь, древняя, седая, таинственная и вечно молодая.

Я специально привела столь пространную выдержку из рецензии, чтобы подчеркнуть существующую в сознании носителя русской культуры связь «облачного» мира с представлением о духовном начале. Эта связь вполне объяснима и с точки зрения концептуализации мира в христианской культуре: здесь облако предстает одним из мест пребывания Господа – когда Иисус говорил перед учениками, «облако светлое осенило их; и се глас, из облака глаголющий: Се есть сын мой возлюбленный» (Матф. 17:5). Такое одухотворение облаков сказывается и в некоторых поэтических сравнениях, включающих облака в качестве уподобляемого объекта: *И плывут облака, как усталые Боги* (М. Кораблин). Несмотря на универсальную тенденцию к сакрализации облачного мира, думается, есть некая особенность именно русского «дискурса облаков» – именно в русских текстах ориентиром, как уже говорилось, является также по-своему сакральный объект: *Русь, Россия, страна* и составляющие страну локусы – *города, поля* и т. п. Не могу не привести целиком весьма показательное стихотворение известной современной поэтессы Светланы Кековой:

Тянет с севера тленом и холодом,
подо льдом цепенеет река,
и опять над разрушенным городом
кучевые плывут облака.

Проплывут над столицей древнею,
над зубчатой кремлевской стеной,
над заброшенной русской деревнею,
над огромной усталой страной.

Равнодушное небо безбрежное,
этот синий воздушный простор,
бороздят облака – белоснежные,
как вершины невидимых гор.

Злого времени ветер пронзительный
над тобою не властен, пока
в неземной красоте ослепительной
над Россией плывут облака,

очертанья меняют, колышутся,
и, покуда не кончился день,
как бесшумно, стремительно движется
по земле их летучая тень!

(2003)

Стихотворение показательно в том отношении, что реализует основные темы русского дискурса облаков, так:

- в первой и второй строфе представлена идея значимого («огосударствленного») ориентира, находящегося в состоянии неблагополучия: *своенравна Родина моя, беспокойней взор ее с годами / облака плывут над городами...* (Ю. Кабанков) (вспомним и «рубцы кордонов», изрезавшие тело бывшего Советского Союза, над которыми плывут облака в стихотворении Харчикова – своеобразном плаче по потерянному государству);

- в третьей строфе реализована идея небесного **безграничного простора**, столь близкая русской душе (*Мы приветствуем друг друга и уходим, не прощаясь. Исчезаем и проявляемся, как ангелы грез и снов, как облака в безграничном пространстве безначального неба* – Творческое объединение некоммерческой культуры);

- четвертая строфа – идея вечности, непрекращающегося движения и инобытия, непричастного к земным горестям. Так, в стихотворении поэта XIX в. И. С. Никитина на старом кургане, в степи, сидит на цепи прикованный сокол: *Сидит он уж тысячу лет, Все нет ему воли, все нет! И... летят в синеве облака...*;

- последняя строфа содержит косвенное объяснение того, почему появление в тексте облаков как тражектора побуждает мыслить объект-ориентир в состоянии неблагополучия, что характерно для подавляющего числа русских текстов: *Тая грозу в небесной сини, над Русью плыли облака* (Н. Тамарина 1939). (Я специально привожу дату написания этих строк: в отличие от большинства других стихотворных текстов, приведенный относится к сравнительно отдаленному прошлому, реализующийся в приведенных строках мотив неблагополучия ориентира, коннотируемый в тексте

изображением плывущих на нем облаков, видимо, относится к постоянно воспроизводимым в русской культуре.) Отбрасываемая облаками тень погружает пространство под ними во тьму, что возбуждает в сознании оппозицию солнце – тьма с негативным вторым членом. Облака же предстают принадлежащими к иному пространству, нахождение в котором наделяет даром всевидения и одновременно делает непричастным к земным горестям (*витать в облаках*).

Как хорошо подняться в облака...

Если смотреть на жизнь издалека,

То она беспечна и легка.

(Ю. Энтин)

Охарактеризовав ориентир как место, обладающее определенным символическим значением и в русских текстах наделяемое признаками неблагополучия, перейдем к актантам ситуации, характеризующим направление движения. Нужно еще раз отметить, что при указании ориентира (*плывут над*) направление движения чаще не обозначается. Если же говорящий ориентирует движение относительно себя и выступает созерцателем ситуации, как правило, обозначенным в тексте, то направление движения обязательно присутствует в высказывании: *с милого севера в сторону южную; из Союза в союз; Облака плывут... в милый край плывут... в Колыму* (А. Галич); *Облака плывут, облака, на закат плывут, на восход* (Ю. Ким, вступающий в интертекстуальную переключку с А. Галичем). Говоря в свое время об обрыве как рельефном образовании, я отмечала, что, нарушая монотонность русского степного пейзажа, о котором В. О. Ключевский говорил как о факторе, погружающем мысль в сонливость и отсутствие четкости, обрыв способствует прерыванию монотонности и становится местом, пробуждающим мысль – причем не бытового, а метафизического характера: о смысле бытия, о жизни и смерти (во всяком случае, современные герои, стоящие в текстах на краю обрыва, думают именно об этом). Нельзя не отметить, что и облака обладают той же стимулирующей силой: если в тексте указана исходная точка движения, то этот локус для говорящего окрашен эмоцией печали и тоски по потерянному (*с севера милого* – говорит находящийся в ссылке **на юге, из Союза в Союз** – произносит испытывающий ностальгию по Советскому Союзу и не принимающий СНГ). Следя за направлением движения, субъект текста предается размышлениям, приобретающим по мере развертывания текста все более отвлеченный характер: от судьбы Я – к судьбе страны или к мыслям об устройстве бытия. Движение в пространстве вызывает экскурс во времени – независимо от того, какая точка перемещения обозначена в тексте – исходная или конечная. Так происходит в знаменитом стихотворении А. Галича «Облака», где созерцание облаков вызывает воспоминание о сибирских лагерях и лагерной судьбе всей страны. Движение в облачном мире строится на

сравнениях «облачного» опыта и личной судьбы (ср. у Лермонтова – *нет у вас родины, нет вам изгнания*, или у Галича – *и не нужен им адвокат и амнистия не нужна*). Если же в тексте движение облаков предстает не направленным к определенной точке, то возникает мотив осмысления бытия: *Облака плывут... на хрена? /Что за выгода, что за пруть?* И тут же говорящий находит вполне очеловеченную причину их движения – движение как вынужденное условие выживания: *Атмосфера все, все она, / нету выхода, кроме плыть* (Ю. Ким). И все же полагая вынужденным движение облаков, Ю. Ким признает их более свободными в выборе маршрута по сравнению с людьми: *облака плывут, облака... захотят, дадут кругалья...* Таким образом, знание о способностях референта имени *облака* к перемещению связывается в сознании носителя русской культуры с представлением о свободе, нестесненности такого движения – в психической реальности облака становятся символом такого движения.

Отмечу еще одну особенность дискурсивного поведения имени *облака*: участие в метафорах и сравнениях, подчеркивающих способность референта принимать разнообразные формы и размеры: *В небе тихо плывут облака. Видишь – это облако-шар... Видишь – облако-Алконост* (Last Dragon) (вспомним многочисленные сравнения: *облака – белогривые лошадки, облаков плывет небесная отара, паруса облаков*).

До сих я говорила о реализации в тексте таких компонентов когнитивной структуры облака, как: 1) способность к перемещению, 2) способность принимать разнообразные формы, 3) кажущаяся легкость, невесомость (*облако*), 4) связь в религиозном сознании с сакральным миром. Возникает вопрос: как в текстах культуры реализуется прямое значение имени, описываемое в словарях через отсылку к составу, субстанции облаков – ‘скопление взвешенных в атмосфере частиц воды’? Это значение становится основой метафоры *слез, проливающихся дождем*: так, в стихотворении И. Шкляревского «Два облака белых» речь идет о возлюбленных, ставших облаками, плывущими после смерти рядом: *Я дождик пролью над твоею могилой, а ты над моей не прольешь*. Уже неоднократно упоминавшееся стихотворение А. Харчикова «Облака, облака, вы плывите, плывите» заканчивается просьбой, обращенной к облакам, способным преодолеть все границы: *Отстоявшим свой дом от фашистов немецких вы слезами-дождями передайте привет*.

Так почему носители русской культуры смотрят в облака и делают это, возможно, чаще носителей других культур? Попытаюсь обобщить сказанное.

Дифференциация в русском языке *облаков* и *туч* позволяет носителю русской культуры связывать с референтом первого имени свободу передвижения, инобытие – возможное место встреч в другом мире, обитель сакральных субъектов, в то время, как на

долю референта *туч* достается ассоциация с тяжестью, предвестием грозы / угрозы, неблагополучием. Поэтому для русского дискурса не совсем обычным является высказывание, вложенное Ницше в уста Заратустры: «Мы ненавидим ползущие облака, этих посредников и смесителей – этих половинчатых, которые не научились ни благословлять, ни проклинать от всего сердца. Лучше буду я сидеть в бочке под закрытым небом или в бездне без неба, чем видеть тебя, ясное небо, запятнанным ползущими облаками». И напротив, очень понятными, своими представляются слова Ларисы Миллер: *И рвется каждая строка – с листа бумаги в облака.*

Облака есть локус верха в базовой ориентационной метафоре низ – верх, структурирующей мышление Старого и Нового света. Но если эта оппозиция носит универсальный ценностный характер (второй член маркируется как позитивный), правомерно ли говорить об особой значимости вертикально ориентированного локуса облаков именно для русской культуры? Думается, есть факторы, позволяющие утвердительно ответить на этот вопрос:

1) историко-социальный: идея нестесненного движения в культуре, существовавшей в условиях стеснения движения и подавления личности, делает символ такого движения особенно привлекательным;

2) географический: размеры страны, делавшие труднодоступными для ее обитателей отдаленные пространства, побуждали к воспеванию объекта, способного преодолеть эти препятствия;

3) философско-религиозный: эсхатологическая идея как идея, по Н. Бердяеву, русская, особая обращенность к иному миру, побуждают предположить, что в поисках идеала носитель русской культуры чаще способен обращать взор к небу как локусу инобытия, месту будущего обитания. Этот фактор усиливается тем обстоятельством, что в русской культуре природа занимает особое место, причем природа не тронутая, естественная, не испытывавшая влияния человека (Полищук 1998, с. 373-376). Облака остаются практически последним уголком природы, почти недоступным преображению человеком⁴;

4) говоря о локусе обрыва, я усматривала некоторые корреляции состояния, вызываемого этим местом, с особенностями национального характера, его крайностями, способностью испытывать полноту бытия в состоянии пограничья между жизнью и смертью. Говоря о референте *облаков*, также можно усмотреть определенные корреляции между ним и сущностными особенностями национального характера и даже государства, что позволило даже в политологическом проекте сравнить Россию с облаком и

⁴ Говоря *почти*, я имею в виду разгон облаков, осуществляемый в целях улучшения погоды в дни праздничных мероприятий.

предложить при управлении Россией учитывать «механику» облаков (проект «Облако-Россия»). Я говорю об отмеченной Розановым такой русской особенности, как возможность принимать любые формы – становиться французом, немцем и т. д. – не меняя своей сущности: «Русские принимают тело, но духа не принимают» (Розанов 1990, с. 359). При всех модификациях формы облака остаются все той же взвесью частиц воды, то есть принимая тело, не изменяют своего содержания.

На основании анализа текстов, проведенных мною, смею думать, что локусы обрыва и облаков актуализируются в русском дискурсе в периоды, осознаваемые как кризисные, когда стоит вопрос: «Возможно ли жить без идеала, без абсолюта, без того неоспоримого начала...» И тогда чувство движения к пропасти, к обрыву компенсируется жаждой абсолюта, в поисках которого сознание устремляет свой взор ввысь. Хотелось бы отметить некоторую общность двух локусов – обрыва и облаков: при их противопоставленности по параметру низ – верх каждый из них обладает границей пересечения двух плоскостей – взгляд по вертикали, устремляемый с края облака и обрыва, открывает мысленный путь вниз – к небытию, и вверх – к богу и возрождению, а взгляд в горизонтальной плоскости, не встречающий на своем пути обычных препятствий, устремляется вдаль – в неведомое и недоступное. Переживание пространства становится одновременно переживанием времени – между прошлым ЗДЕСЬ и будущим ТАМ. В кризисные моменты носитель русской культуры ориентирует свое бытие по вертикали: «Между облаком и ямой» – так называется книга стихов Ларисы Миллер (1998).

На земле-то жить нельзя.
И недаром у Шагала
Пешеходов крайне мало,
Все живут, летя, скользя
Над поверхностью земной.
И фигуры Боттичелли
Не к земной стремятся цели,
А к какой-нибудь иной.

Все они удлинены,
Будто тянутся куда-то
К небесам, что в час заката
И зари воспалены...
На земле ведь жизни нет.
В этом каждый убедился:
Кто-нибудь – когда родился,
А другой – на склоне лет.

(Л. Миллер)

Литература

КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., 1999. Лекции по истории государства Российского. Лекция 4. «Русская история». Проект ИАЦ ЮФ СПбГУ. Режим доступа: <http://www.jurfak.spb.ru/library/history/source/kluchev.asp?Id=4> [См. 01.12.2006].

КАГАНСКИЙ, В. Л., 1997. Ландшафт и культура. *Общественные науки и современность*, № 1, 134-146, № 2, 160-169.

ЛАСАН, Э. Р., 2001. Концепт 'разлука' в песенном дискурсе и его социокультурные модификации. *In: Новое в теории и практике преподавания русского языка*. Варшава.

ЛАСАН, Э. Р., 2006. Локусы культуры как предмет психо и этнолингвистики. *In: Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet*. Warszawa.

ЛЕБЕДЕВ, Г. Топохрон и лохотрон. *Сентенция. Историко-философский альманах*. Режим доступа: <http://www.mnemosyne.ru/context/lebedev-1.html> [См. 01.12.2006].

МАЛЯР, Т. Н., 1995. О семантике предлога *over*. *Концептуализация и когнитивное моделирование мира: Сб. научных трудов МГЛУ*, № 430.

ПОЛИЩУК, В. И., 1998. *Культурология*. Москва: Гардарики.

РОЗАНОВ, В. В., 1990. Возле русской идеи. *In: В. В. РОЗАНОВ. Сумерки просвещения*. Москва.

ТЕРЕБИХИН, Н. М., 2002. Тропы Антропоса. Богословие русской земли или геософия русской души. *Топос. Литературно-философский журнал*. Режим доступа: <http://www.topos.ru/article/212> [См. 01.12.2006].

ЧЕРНЕЙКО, Л. О., 1997. *Лингво-философский анализ абстрактного имени*. Москва.

Eleonora Lassar

Vilnius University

CLOUDS AND PRECIPICES IN RUSSIAN CULTURE (ON LOCI OF CULTURE AS REALIZATION OF SPATIAL COORDINATES OF THE CONSCIOUSNESS)

Summary

The article examines the **locus of culture**, which is quite a new concept in the practice of cultural studies and which can be characterized as regularly reproduced in the discourse of a certain culture of a spatial object and which is the place of action or insight. It is attempted to conclude that in a crisis situation of a historical period of Russian culture two loci are realized in Russian texts. They are **precipices** and **clouds**. Their realization is related to peculiarities of the

national character, which correlates with the spatial objects. The expediency of introducing the concept **locus of culture** is motivated by the idea that the orientation of the loci according to the coordinates gives us a possibility to specify the question of the national outlook orientation in the space and to materialize the Russian eschatological idea in apparent images.

KEY WORDS: the locus of culture, the spatial coordinates of consciousness, concept, chronotop / topochron, national character.

Gauta 2006 12 02

Priimta publikuoti 2007 01 11

II. FAKTA I RZECZYWISTOŚCI / FAKTY I ROZWAŻANIA

Agnieszka Rosińska-Mamej

Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska

Tel.: (48-41) 349 71 18

E-mail: agnes_rosinska@op.pl

FUNKCJE FORM ADRESATYWNYCH TOWARZYSZĄCYCH AKTOM PROŚB WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU POLSKIM

Artykuł zawiera omówienie najważniejszych funkcji form adresatywnych (FA), które towarzyszą prośbom we współczesnym języku polskim. FA mogą być jedynymi elementami obudowy prośby, mogą też towarzyszyć jej wraz z różnymi aktami mowy stosowanymi w celu zwiększenia skuteczności prośby. Główne funkcje FA pojawiających się przy omawianym typie dyrektyw to zwracanie uwagi odbiorcy, podtrzymywanie kontaktu między interlokutorami, wyrażanie pozytywnego stosunku nadawcy względem odbiorcy. Wszystkie wymienione funkcje są służebne wobec nadrzędnej funkcji impresywnej polegającej na nakłonieniu odbiorcy do spełnienia prośby.

SŁOWA KLUCZE: akt mowy, dyrektywy, forma adresatywna (FA), funkcja fatyczna, funkcja ekspresywno-impresywna.

Prośby zaliczane są do aktów typu dyrektywnego (Awdiejew 1987, s. 103-104; Marcjanik 2000), których celem jest pobudzenie odbiorcy do działania (np. do wykonania jakiejś czynności albo udzielenia odpowiedzi na postawione pytanie). Do grupy tej należą także m.in. rozkazy, polecenia, zakazy.

Aby doszło do realizacji dyrektyw, muszą być spełnione określone warunki, tj.: (wstępny) odbiorca jest w stanie wykonać x; (szczerości) nadawca chce, by odbiorca wykonał x; (propozycjonalny) nadawca przedstawia przyszłe działanie x, które ma być wykonane przez odbiorcę; warunek podstawowy, który jest wyrażony jako próba zmuszenia (a w wypadku prośb raczej nakłonienia) odbiorcy do wykonania x (Awdiejew 1987, s. 45).

Różnica między prośbą a rozkazem i pokrewnymi funkcjami polega na tym, że: 1. odbiorca prośby wie, iż nie musi wykonać x, w wypadku niewykonania x nie grożą mu sankcje; 2. nadawca prośby wie, że odbiorca nie musi wykonać x; może odmówić wykonania x (Marcjanik 2000, s. 157). Zwracając się z prośbą, nadawca komunikuje zatem treść: 'Mówię, że chcę, żebyś zrobił dla mnie x i mówię, że wiem, iż zrobić tego nie musisz' (Marcjanik 2000, s. 158).

Powyższe cechy semantyczne prośby stwarzają układ komunikacyjny z niższą rangą nadawcy, który pełni w omawianym akcie mowy funkcję podwładnego.

Nadawca, wiedząc, iż jego prośba może spotkać się z odmową, stosuje najrozmaitsze strategie komunikacyjne, by ustrzec się przed taką, niekorzystną dla niego, sytuacją. Prośba zostaje obudowana różnymi aktami mowy, których funkcja polega na zwiększaniu skuteczności tego aktu dyrektywnego. Najważniejsze z nich to: opis stanu rzeczy, który motywuje sformułowanie prośby, np. [mężczyzna do pracownicy magazynu] – *Elunia, weź no mi to dopisz, dobra? No nie mam czym pisać.* (Z)¹, pytania o możliwość spełnienia prośby: a/ pytania o potencjalnej funkcji prośby, np. [dziewczyna do swej siostry] – *Masz jakąś tabletkę przeciwbólową? – W torebce. Weź sobie.* (Z), b/ pytania warunkujące sformułowanie prośby, np. [dziewczyna do dwóch mężczyzn, usłyszała, że mieszkają we wsi, do której chce się dostać] – *To panowie z Sitkowa? (...) A nie wzięlibyście mnie ze sobą?* (ZC, R, s. 8), przeproszenia: a/ za dyskomfort związany ze spełnieniem prośby [młoda kobieta do taksówkarza, rozmawiają o kardiologu jego żony] – *A, przepraszam, że pytam, ile kosztuje wizyta? – Osiemdziesiąt złotych.* (Z), b/ w funkcji rozpoczęcia kontaktu, np. [młoda kobieta do kasjerki w supermarkecie, kobieta chce zostawić swoje rzeczy przy kasie] – *Przepraszam, mogę to tutaj zostawić? – Tak! Proszę.* (Z), nazwanie aktu prośby, które zapowiada jej uszczegółowienie, np. [dziewczyna do starszej siostry, dziewczyna przygotowuje pytania dotyczące UE] – *Wiesz co, miałabym do ciebie prośbę, mogłabyś zobaczyć pytania dotyczące Unii Europejskiej? Chodzi mi o formę, czy są po polsku i czy nie ma błędów.* (Z).

Prócz różnych aktów mowy prośbom mogą towarzyszyć także formy adresatywne (dalej FA), które pełnią w tym kontekście określone funkcje: 1. zwracają uwagę odbiorcy, czyli rozpoczynają kontakt między osobą proszącą a proszoną; podtrzymują ten kontakt i mobilizują uwagę odbiorcy, 2. wyrażają emocje nadawcy względem odbiorcy i sytuacji, 3.

¹ Nawias kwadratowy zawiera charakterystykę sytuacji, w której następuje interakcja. W nawiasie po cytacie podano źródło, z którego pochodzi przykład. Rozwiązanie skrótów znajduje się na końcu artykułu. Tekst podkreślony to omawiany typ aktu mowy o funkcji wspomaganie prośb.

implikują charakter dystansu między interlokutorami i określają ich status w ramach interakcji. Zaznaczyć wypada, iż nadawca prośby stara się podkreślić szczególną rolę i prestiż odbiorcy². Dzięki wszystkim tym funkcjom FA mogą – jak się zdaje – mieć wpływ na zwiększenie skuteczności prośby.

FA mogą być jedynymi elementami obudowującymi prośbę (41,38% aktów próśb zawierających FA), mogą też towarzyszyć różnym aktom mowy o funkcji wspomagania próśb (58,61% zgromadzonego materiału z FA). Przewaga (1,41 razy więcej) drugiego typu aktów próśb jest wyrazem zapobiegliwości nadawców tych dyrektyw, którzy tak modelują formę swej prośby, aby zabezpieczyć się przed jej niepowodzeniem, wywołującym zwykle dyskomfort psychiczny i powodującym utratę twarzy³.

Formom adresatywnym najczęściej (w 62,45% próśb obudowanych FA wraz z aktami wspomagającymi) towarzyszą opisy stanu rzeczy, który motywuje sformułowanie prośby. W połączeniu z tymi aktami mowy FA występują 1,66 razy częściej niż z pozostałymi aktami mowy wspomagającymi prośby razem wziętymi. Związane jest to z ogólnie bardzo częstym występowaniem w obudowie prośby opisów stanów rzeczy motywujących jej sformułowanie.

Częste uzasadnianie aktów prośby świadczy o mocy illokucyjnej tego typu aktu wspomagającego. Do pewnego stopnia potwierdza to eksperyment psycholog E. Langer przeprowadzony w 1977 roku, który udowodnił, jaki wpływ na odbiorców próśb ma użycie spójników *bo* oraz *ponieważ*. Okazuje się bowiem, że samo zastosowanie jednego z nich wystarczy, aby 60–94% ludzi spełniło naszą prośbę (Hogan 2001, s. 68).

Najczęściej (w 64,87% materiału zawierającego zwroty do rozmówcy) FA pojawiają się w prepozycji prośby, rzadziej w postpozycji (17,52%) i interpozycji (11,72%). Kombinacje wymienionych pozycji to zaledwie od 1,42% do 0,08% materiału z FA.

Umieszczenie w tekście omawianych zwrotów może zależeć od treści i charakteru wypowiedzi. I tak np. w pytaniach FA pojawiają się zwykle w prepozycji. Pozycja ta może także wynikać z szybkości dziania się opisywanych faktów.

Inter- oraz postpozycje są uzależnione od dynamiki wypowiedzi. Prepozycje łączą się zwykle z oficjalnością i dystansem, natomiast pozostałe pozycje łagodzą dystans między rozmówcami.

Za pomocą odpowiedniego rozmieszczenia FA można „rozgrzewać” rozmówcę bądź okazać mu „chłód”. „Pozycje zwrotów bywają więc markerami dynamiki dialogu” (Lubaś 1987, s. 144).

² Definicja prestiżu i jego językowe symbole patrz: (Kuryło, Urban 2002, s. 137-149).

³ Na temat metafory teatru patrz: (Goffman 1981).

W materiale znalazły się także akty naprowadzające, tzn. takie, które nie zawierają wyrażonej prośby właściwej. Zbudowane są one z FA i/lub aktów mowy towarzyszących zwykle prośbie, których funkcja polega na zwiększaniu skuteczności omawianego typu dyrektyw. Aktów naprowadzających jest niewiele – 3,44% próśb z FA. Można je zilustrować następującymi przykładami: [student do magister] – *Pani magister, ja mam taką prośbę. – Słucham. – Bo pani doktor Kowalska prosiła mnie, żebym zdobył dla niej dedykację w książce, bo w sali wykładowej jest wykład. Tylko, że ja nie wiem, jak pani doktor ma na imię... – Pani Kowalska? Alicja. – Dziękuję (Z) czy [kobieta telefonuje do swych rodziców] – *Tato, jest mamusia? Bo gdzieś mi się zapodział telefon do Nowaków, podałyby mi. (Z).* Pierwszy z nich zawiera (prócz FA) nazwanie aktu prośby zapowiadające jej uszczegółowienie oraz opis stanu rzeczy motywującego sformułowanie prośby, drugi – pytanie o możliwość jej spełnienia (dokładnie pytanie warunkujące sformułowanie prośby) i opis stanu rzeczy uzasadniającego prośbę. Odbiorcy aktów mowy naprowadzających nie mają problemów z odczytaniem intencji ich nadawców. Akty tego typu są na ogół łatwo identyfikowane jako prośba.*

Za E. Tomiczkiem przyjmuję, iż *formy adresatywne* to „wypowiedzi performatywne, które za pomocą: niektórych wyrażen pronominalnych – zaimki osobowe: TY, WY, rzadko ON, ONA, ONI (...), form nominalnych: imię, nazwisko, odpowiednie podklasy tytułatury, form atrybutywnych: niektóre zaimki dzierżawcze, np. MÓJ i niektórych przymiotników, np. SZANOWNY wraz z wariantami gradacyjnymi oraz ich potencjalnymi wzajemnymi kombinacjami służą nadawcy do nawiązania kontaktu językowego z adresatem, podtrzymania tego kontaktu, jak również do określenia statusu społecznego wobec adresata zgodnie z przyjętymi społecznymi normami kulturowymi i obyczajowymi decydującymi o stopniu i charakterze dystansu między partnerami aktu bezpośredniej komunikacji językowej [podkreśl. – A. R.-M.]” (Tomiczek 1983, s. 25, 45).

Na performatywny charakter FA zwraca uwagę również A. Grybosiowa, pisząc, iż formy *ty* oraz *pan(-i)* nie tylko wywołują atmosferę grzeczności, ale także tworzą nową rzeczywistość, nowe relacje między interlokutorami (Grybosiowa 1990, s. 92).

Obudowanie prośby formami adresatywnymi ma nie tylko zwrócić uwagę odbiorcy, ale także wpłynąć na jego postawę. Pisze o tym D. Bula, która prośby zalicza do wyodrębnionej wspólnie z J. Nawacką grupy imperatywów, czyli aktów mowy ujawniających

postawę nadawcy jako mówiącego wobec adresata (Bula 1985, s. 114, 117)⁴. D. Bula stwierdza, iż „w imperatywach pojawienie się bezpośrednich zwrotów do rozmówcy jest szczególnie ważne. Odpowiednia forma imperatywu bowiem decyduje często o jego skuteczności; (...) istnieje zwyczaj w komunikacji, by opatrywać zwrotem do odbiorcy własne kwestie w dialogu. To wynik nieustannej pamięci o odbiorcy, to mobilizowanie adresata, zwracanie mu uwagi na to, co nadawca uważa za specjalnie ważne. (...) W danej sytuacji społecznej użycia formy zwracania się do rozmówcy (...) świadczą o relacji między rozmówcami, jednocześnie jednak same te relacje kształtują” (Bula 1985, s. 116-117). Autorka stwierdza, że FA (ogólniej formy zwracania się do rozmówcy) wzmacniają prymarną funkcję aktów mowy, którym towarzyszą, w wypadku prośb – funkcję impresywną (Bula 1985, s. 123).

Zwroty *proszę pana, proszę pani* (także z błędną formą *panią*), *proszę państwa* implikują największy dystans między rozmówcami, są „najneutralniejsze i najpowszechniejsze” (Pisarkowa 1979, s. 8)⁵. We współczesnym języku polskim i przy obecnej strukturze społecznej zwrot *pan(-i)* „oznacza już tylko *nie-ty* – nie jesteś moim krewnym, przyjacielem, dzieli nas: wiek i rola społeczna itp. Forma *pan(-i)* nie jest wykorzystywana dla waloryzacji klasowej. To tylko znak dystansu, który może zaniknąć” (Grybosiova 1990, s. 90). Omawiana FA podkreśla także równe prawa tych, którym przysługuje, ma charakter demokratyczny (mimo swej szlacheckiej proveniencji) (Nagórko 1993, s. 176; Sobolewska 1993, s. 29).

Zwroty tego typu towarzyszą prośbie w kontakcie neutralnym, np. gdy klient rozmawia z ekspedientką, petent z urzędnikiem, pacjent z pracownikiem szpitala albo gdy na ulicy czy w pociągu zwracają się do siebie nie znający się ludzie. Formami *pan/pani* posługują się także osoby, które znają się, co prawda, ale nie mogą lub nie chcą przejść na *ty* albo nie mieli powodu ani okazji do zmiany wzajemnych relacji, np. ludzie znający się z widzenia, mieszkający na tym samym osiedlu.

Omawiane formuły grzecznościowe są pod względem semantycznym równe wołaczowi, ich zadanie polega na zwróceniu uwagi określonego odbiorcy, przygotowaniu go do odbioru tekstu, podtrzymaniu temperatury kontaktu⁶. Formy te są też wygodne dla

⁴ Zdaniem D. Buli i J. Nawackiej, imperatywa to wypowiedzi do kogoś (w opozycji do wypowiedzi dla kogoś, czyli stwierdzeń), których główną funkcją jest wpływ na zachowanie adresata. Aktywny stosunek nadawcy względem odbiorcy przejawia się w próbie nakłonienia go, by coś zrobił.

⁵ Ze stwierdzeniem tym polemizuje E. Tomiczek. Patrz: (Tomiczek 1983, s. 77-78).

⁶ Por. (Bula 1985, s. 111).

nadawcy, gdyż – w sytuacji, gdy interlokutorzy się nie znają – nie wymagają bliższego określenia odbiorcy (Tomiczek 1983, s. 84).

Formy te odnoszą się najczęściej do 3. osoby l. poj. orzeczenia, która jest ogólną formą wyrażania szacunku⁷.

Jedynie w 3 prośbach pojawia się FA w postaci zaimka *ty*: [mężczyzna do kolegi] – *Ty, poczekaj, cicho, ktoś idzie.* (TMN, 01.02.04); [chłopak rozmawia przez telefon] – *Ty, ale daj pika, jak co, to ja oddzwonię* (Z); [student do koleżanki] – *Ty... A może jutro połązilibyśmy sobie po górach. Przecież nigdzie tu właściwie nie byłaś.* (Skm., s. 104).

W sytuacji, gdy nadawca nie zna adresata albo kiedy zwraca się (najczęściej) do grupy znajomych lub krewnych, może posłużyć się także formą wołacza lub mianownika wyrazów pospolitych ogólnie nazywających ludzi, np.: *panowie, ludzie, chłopcy, dziewczyny, chłopcze, dziewczyno, dziecko, chłopie, panie* (do mężczyzny).

Apelatyw *dziecko* często używany jest w odniesieniu do osób dorosłych nie będących dziećmi nadawcy używającego tego określenia, np. stosuje go kobieta w odniesieniu do narzeczonej swego syna, gdy ta przeżyła rodzinną tragedię, starszy mężczyzna nazywa tak młodą znajomą. Forma ta wyraża zatem pozytywne nastawienie nadawcy względem odbiorcy.

Wspomniane wyżej apelatywa pojawiają się 25 razy w formie wołacza, 1 raz w formie mianownika. W 35 przykładach występuje synkretyzm obu przypadków. Wydaje się, iż postać morfologiczna użytej formy nie jest najważniejsza, istotna jest jej funkcja. Tego typu sytuacje przemawiają na korzyść twierdzenia Z. Topolińskiej, która za prymarny wykładnik frazy wokatywnej uznaje jej szczególny kontur prozodyczny⁸.

Za pomocą zastosowanej FA nadawca wyraża subiektywny stosunek do adresata, którego określenie jest treścią frazy wokatywnej. Czyli wyrażany za pomocą vocativu stosunek do rozmówcy jest równoznaczny ze stosunkiem nadawcy do komunikowanej treści. Vocativus ma zatem wartość modalną, a więc jest samodzielnym wypowiedzeniem (Topolińska 1999, s. 214)⁹. Dominuje w nim (nad funkcją komunikatywną) funkcja impresywna, czyli niezmiennym elementem semantycznym vocativu jest informacja, że nadawca pragnie zmobilizować uwagę adresata¹⁰.

Prośbom towarzyszą często formy adresatywne zawierające nazwy różnego rodzaju funkcji, godności i tytułów oraz wykonywanych zawodów, jeśli uchodzą one za prestiżowe.

⁷ Por. (Pisarkowa 1979, s. 8).

⁸ Patrz: (Topolińska 1999, s. 213-218; Krzyżanowski 1995, s. 181 i n.).

⁹ Patrz też: (Grabias 1978, s. 109-111; Grabias 1981, s. 30-31).

¹⁰ Patrz: (Topolińska 1999, s. 214).

Formy takie przyjmują postać wołacza, np.: *panie doktorze* (do lekarza, do weterynarza), *pani profesor*, *panie profesorze*, *pani magister* (do pracowników naukowych uczelni, ale także do nauczycieli pracujących w szkołach średnich), *panie mecenasie* (do prawnika), *panie pisarzu*, *konduktorze łaskawy*, *miss paragraf* (mężczyzna do znajomej prawniczki), *panocku kierowco* (góralka do kierowcy), *pani szefowo*, *panie kierowniku*, *panie prezesie*, *panie dyrektorze*, *panie naczelniku*, *panie komendancie*, *panie sierżancie*.

Funkcje, których nazwy pojawiają się w FA, niekonieczne muszą być prawnie przypisane adresatowi. Używa się ich dla wyrażenia szacunku (czynnik wpływu), ale także dla schlebienia odbiorcy, sprawienia mu przyjemności i uzyskania jego przychylnego nastawienia.

Tytułowanie w ogóle, a w szczególności tytułowanie „na wyrost” oraz tytułowanie ludzi, którzy nie pełnią już danej funkcji to strategie ingracjacyjne – „osobnik stosujący tego rodzaju zachowanie stara się uzyskać w tej interakcji, i to w sposób świadomy, większe korzyści; (...) wytworzenie pozytywnej postawy wobec siebie jest środkiem do celu, jakim jest uzyskanie innych dóbr” (Mika 1981, s. 295-296 za: Tomiczek 1983, s. 109).

Formy dwuczłonowe mogą być użyte także wówczas, gdy izolowany zwrot *panie* wydaje się nieuprzejmy, forma *proszę pana* jest nieporęczna, natomiast zwyczaj językowy narzuca potrzebę rozszerzenia podstawowej FA o dodatkowe określenie (Pisarkowa 1979, s. 10).

Prawie 2,5 razy rzadziej używa się samych nazw tytułów, godności, zawodów czy pełnionych funkcji, np.: *szefie*, *siostro* (do pielęgniarki), *doktorze* (do lekarza), *inspektorze* (do policjanta), *chiefie* (do I oficera marynarki), *komisarzu* (do policjanta), *gospodarzu* (biskup do wiejskiego znachora).

Niektóre z nich zastępują pełny dwuczłonowy zwrot. Formy takie podkreślają czynnik integracji lub nawet intymności (Pisarkowa 1979, s. 9-10). Występują tylko w wołaczu.

Mianownik tych form brzmi niegrzecznie, nie może zatem towarzyszyć prośbom, które – ze względu na przypisaną nadawcy rolę podwładnego – są uznawane przez użytkowników języka za akty mowy grzeczne same w sobie (Marcjanik 2000, s. 157).

Stosunkowo często (2,5 razy częściej niż pojedyncze *pan(-i)*) stosowane są substytuty zaimka 2. osoby *pan/pani* w połączeniu z imieniem. Bardzo rzadko pojawiają się w takich połączeniach imiona, których form urzędowych nie używa się raczej na co dzień, tj.: *pani Mario*, *panie Ryszardzie*; *pani Anno*, *panie Tomaszu*, *pani Felicjo*, *panie Witoldzie* (14% użyć *pan(-i)* + imię) oraz skrócone formy neutralne imienia, np. *pani Lolu*, *pani Elu*, *pani Magdo* (15,7% potwierzeń).

Częściej (33,3%) stosuje się dwuelementowe formy adresatywne z imionami, których metrykalne formy są neutralne, np.: *pani Julio, panie Jacku, pani Edyto, panie Lucjanie, panie Januszu, panie Karolu, Pani Agnieszko* oraz połączenia ze spieszczoną formą imienia (36,8%) jak: *pani Małgosiu; pani Misiu, moja złociutka; pani Wisiu, pani Kasiu, pani Marysiu, panie Stasiu, panno Gabrysiu; pani Sabinko; pani Janeczko.*

Połączenia z imieniem występują obligatoryjnie w wołaczu.

Zastąpienie formy *proszę pana, proszę pani* połączeniem tego zaimkowego substytutu 2. osoby z imieniem służy odoficjalnieniu kontaktu, zmniejsza dystans między rozmówcami i może świadczyć o pewnym stopniu zażyłości. Jednakże sygnalizuje również, iż więź pomiędzy nadawcą a adresatem nie jest na tyle silna, by pozwalała przejść na *ty*¹¹.

Jak zauważa E. Umińska-Tytoń, imię nie jest już zwrotem familiarnym, zdradzającym znaczną poufałość (Umińska-Tytoń 2001, s. 90). Nastąpiło nie tylko powiększenie zakresu stosowania imienia na różne sytuacje komunikacyjne, ale zaznacza się także ogromne zróżnicowanie w zakresie używanych form imiennych.

Jeszcze w XIX wieku w funkcji FA używano głównie tytułów, nazwisk oraz nazw pokrewieństwa. Imię bez dodatkowych elementów (np. konwencjonalnego *pan, pani, panna*) zarezerwowane było dla sytuacji ściśle familiarnych. Zresztą nawet w sytuacjach oficjalnych wymagających użycia formy *pan(i)* z 3. os. l. poj. jego zastosowanie było ograniczone, usprawiedliwiała je jedynie duża zażyłość rozmówców i ewentualnie wiek (pojawiało się w kontaktach ludzi młodych, rówieśników). Połączenie *pan(i)* + imię w kontakcie społecznym cechującym się asymetryczną relacją nadawcy i odbiorcy mogło być zastosowane jedynie przez osobę o wyższym statusie, tzn. zajmującą wyższy szczebel w hierarchii społecznej (np. przez osobę starszą) (Umińska-Tytoń 2001, s. 88-90).

Dziś zasady te nie są przestrzegane, czego dowodzi zebrany materiał językowy. FA *pan(-i)* + imię pojawia się w prośbach kierowanych do znajomych, współpracowników, sąsiadów. Zwrotów tego typu używają nie tylko rówieśnicy i osoby o większym prestiżu społecznym, ale także osoby młodsze w odniesieniu do ludzi starszych od siebie.

We współczesnym języku polskim powszechnie stosuje się (także w sytuacjach oficjalnych) spieszczone formy imion. Do przeszłości należy (choć nie we wszystkich kręgach społecznych) wyraźna opozycja między metrykalną a spieszczoną formą imienia. Pierwsza z nich podkreślała niegdyś dystans i służyła do zaznaczenia oficjalności kontaktu.

¹¹ Zob. (Bula 1985, s. 118).

Dziś nie wszyscy użytkownicy języka wyczuwają stylistyczne nacechowanie potocznością ekspresywnych derywatów odimiennych.

Zacieranie się zróżnicowania stylistycznego, przemieszanie stylów oceniane jest przez niektórych Polaków negatywnie, część społeczeństwa nie uznaje jednak zwracania się do starszych od siebie per *pani Krysiu, panie Mietku, panie Witku, panie Gieniu* za naganne, przeciwnie, traktuje takie zachowanie jako oznakę akceptacji, sympatii¹².

Spieszczona forma imienia implikuje mniejszy dystans, bliskość i zażyłość, może więc mieć wpływ na wytworzenie specyficznej przyjaznej atmosfery. Serdeczność i „ciepło” w kontaktach międzyludzkich są cenione w polskiej kulturze i ułatwiają nie tylko porozumienie, ale także (współ)działanie¹³. „Zachowania grzecznościowe stosowane w sposób kompetentny i adekwatny pragmatycznie to jeden z ważniejszych sposobów zjednywania sobie ludzi i zachęcania ich do współpracy [podkreśl. – A. R.-M.]” (Marcjanik 1994, s. 78).

Łatwiej i chętniej ulega się namowom osób uznawanych za bliskie, naśladuje się je i daje wiarę ich słowom. Wytwarzanie iluzji bliskości jest techniką często wykorzystywaną przez media oraz twórców reklam¹⁴. Jeżeli prosi nas o coś osoba, którą traktujemy jako przyjaciela, która nas docenia, wzbudza w nas pozytywne uczucia, zwykle staramy się spełnić jej prośbę – „życzliwość doprowadzi cię tam, gdzie chcesz” (Hogan 2001, s. 43).

Stosunkowo rzadko pojawia się połączenie *pan/pani/panno* plus nazwisko (12,5% zwrotów *pan(-i) + uzupełnienie*): *panie Pawlacz, panie Karolak, pani Jabłońska, panie Burski, panie Bogacki, panno Schatzki* (w powieści ukazującej obce realia); *panie Stefanie Tokarz; Stefanie, panie Kalisz*¹⁵.

Mały udział tego typu form adresatywnych nie powinien dziwić, ponieważ w polszczyźnie nie stosuje się – w przeciwieństwie do wielu języków europejskich – nazwiska

¹² Autorce znane są przykłady osób (pięćdziesięcioletnich i sześćdziesięcioletnich), które bardzo pozytywnie oceniają zwracanie się do nich przez dwudziestokilkuletnich znajomych ich dzieci per *pani Marysiu, pani Magdo* lub uważają po prostu za normalne zwracanie się do nich *panie Witku, pani Mariolciu* przez młodszych współpracowników.

¹³ Por. (Gałczyńska 2005, s. 434-435).

¹⁴ Por. (Grybosiova 2001, s. 235; Umińska-Tytoń 2001, s. 91; Hogan 2001, s. 43-46 – tu na temat następujących praw perswazji: prawo sympatii, prawo potwierdzania oczekiwań oraz prawo pozytywnych skojarzeń).

¹⁵ Budowa dwóch ostatnich zwrotów ma uzasadnienie pragmatyczne. Nadawca zwraca się tak do człowieka, którego namówił do wcielenia się w rolę pewnego biznesmena. FA *panie Stefanie Tokarz* podkreśla nową osobowość odbiorcy (nauczyciela o nazwisku Kalisz). Druga, *Stefanie, panie Kalisz*, jest próbą zmobilizowania uwagi adresata, dodatkowo ujawnia ona emocje nadawcy, któremu zależy na tym, by odbiorca przypomniał sobie ważne wydarzenie. Mówiący używa najpierw nowego imienia swego interlokutora, potem – chcąc, aby sięgnął on w głąb pamięci, odnalazł swą prawdziwą tożsamość – przywołuje jego prawdziwe nazwisko, które jest również wyznacznikiem dystansu między nadawcą a namówionym do współpracy nauczycielem.

jako dodatku do zaimka lub jego ekwiwalentu. Jest to zwyczaj obcy polszczyźnie ogólnej¹⁶. Językoznawcy zwracają uwagę na to, iż ewentualne pojawienie się połączeń *pan/pani* plus nazwisko jest podyktowane różnymi czynnikami socjologicznymi (takimi jak środowisko, miejsce zamieszkania, rejon Polski, wykształcenie) (Miodek 1980, s. 178-179; Umińska-Tytoń 2001, s. 90; Tomiczek 1983, s. 76; Nagórko 1993, s. 176-177).

J. Miodek stwierdza, iż połączenia *panie/pani* plus imię, czyli model imienny FA ma charakter inteligencki i najbardziej odpowiada polskiej tradycji językowo-obyczajowej.

Trzeba jednak pamiętać, że najważniejsze w wyborze zwrotu do odbiorcy jest uzgodnienie formy, „jeżeli obie strony uznają wybraną formę za stosowną, osiągamy bliskość, integrację, jeśli tylko jedna ze stron sugeruje formę adresatywną, może się liczyć z niepowodzeniem” (Grybosiowa 1990, s. 91).

Zwrot *pan(-i)* + uzupełnienie (np. tytuł, imię) pojawia się 3,5 razy częściej niż pojedyncze *pan(-i)*. Świadczy to o tym, że nadawca stara się z różnych powodów dokładniej scharakteryzować adresata, a także ujawnić swój stosunek do niego.

Tylko 2 razy w całym materiale pojawia się w funkcji zwrotu adresatywnego samo nazwisko, nie obudowane żadnym dodatkowym elementem: *Jabłoński, Frucht*. Pierwszego używa mieszkaniec wsi (ojca sołtysa w odniesieniu do mężczyzny, który przyszedł prosić o załatwienie pewnej sprawy). Drugie pojawia się w opowiadaniu, którego bohaterowie nie są Polakami.

Użycie nazwiska bez poprzedzającego je członu podkreśla czynnik wpływu, neutralizując pozostałe funkcje (Pisarkowa 1979, s. 12)¹⁷.

Najczęściej w funkcji FA pojawia się imię własne w izolacji (57% wszystkich FA towarzyszących prośbom). Może to być imię własne w formie urzędowej (metrykalnej) lub w postaci derywatu. Używanie samych imion jest charakterystyczne raczej dla sytuacji nieoficjalnych. W kontaktach oficjalnych unika się imion w izolacji (Dunaj 1986, s. 224).

Psychologowie i specjaliści od komunikacji w biznesie podkreślają wagę zapamiętywania i stosowania imion oraz nazwisk interlokutorów. Uważa się, że „jednym z najprostszych (...), a także najważniejszych sposobów na zjednywanie sobie ludzi jest zapamiętanie ich imion i nazwisk oraz okazanie im jak bardzo są ważni. (...) Powinniśmy zdawać sobie sprawę ze znaczenia imienia i nazwiska i zawsze pamiętać, że są one święte i stanowią wyłączną własność człowieka, z którym rozmawiamy. Niczyją inną! Nazwisko i imię odróżnia jednostkę od innych, czyni ją jedyną pośród wszystkich ludzi. Informacja,

¹⁶ Por. (Pisarkowa 1979, s. 7, 10; Tomiczek 1983, s. 76).

¹⁷ Por. także: (Dunaj 1986, s. 223; Umińska-Tytoń 2001, s. 90).

której udzielamy, lub przedstawiona przez nas prośba nabiera specjalnej wagi, jeśli dodamy do niej nazwisko i imię naszego rozmówcy” (Carnegie 1981, s. 113)¹⁸.

Imię traktowane zatem bywa jak „magiczne” słowo, dzięki któremu możemy zjednywać sobie przychylność odbiorcy.

Imię jest wg psychologów ważne dla jego nosiciela, gdyż kojarzy mu się z dzieciństwem, okresem, kiedy każdy poświęcał mu uwagę i często posługiwał się jego imieniem (Hogan 2001, s. 66). „Badania dowodzą, że użycie pierwszego imienia danej osoby na początku lub na końcu zdania znacznie zwiększa prawdopodobieństwo przekonania tej osoby” (Hogan 2001, s. 66), ale nie wolno tego robić bezmyślnie. Użycie imienia interlokutora natychmiast przyciąga jego uwagę i pozytywnie wpływa na jego skojarzenia dotyczące wypowiedzi, np. wyrażonej prośby (Hogan 2001, s. 67).

Ponieważ imię jest bardzo ważnym faktem kulturowym i językowym, a jego postać oraz użycie uzależnione są od kultury oraz obyczaju, zdradzają ponadto poziom kultury osobistej mówiącego (Umińska-Tytoń 2001, s. 86), jego formami należy posługiwać się ostrożnie. Jeszcze w XIX wieku imienia w izolacji zarówno w formie metrykalnej jak i spieszczonej używano wyłącznie w kontakcie ściśle rodzinnym¹⁹. Obecnie zauważa się znaczne powiększenie zakresu używania imienia i to w połączeniu z 2. os. l. poj. czasownika. Często jedynie zbliżony wiek albo sąsiedztwo wystarcza, by ludzie zwracali się do siebie per ty. Na temat utraty przez imię znamienia familiarności oraz mody na spieszczanie imion była już mowa wyżej.

Najczęściej postaci izolowanego imienia jako FA pojawiają się w badanym materiale derywaty imion (61,57%), np.: *Aga, Ela, Dana, Magda, Ula, Bol, Lina (<Karolina), Fil (<Teofil), Monia; Wisia (<Jadwisia<Jadwiga), Gosia (<Małgosia), Asia (<Joasia); Elwirka, Dorotka, Karolinka, Bożenka, Justynka, Pawełek, Rafalek, Mariuszek; Alka, Wojtek, Przemek, Józek; Janeczka, Cypreczek; Jolcia, Genowefcia; Gocha, Agniecha, Krzychu, Stachu; Basia, Kasia, Grześ, Staś; Baśka, Kaśka; Agunia; Anulka*²⁰, rzadziej imiona, których forma metrykalna jest neutralna (34,17%), np.: *Agnieszka, Adam, Albin, Andżelika, Aneta, Aniela, Artur, Beata, Bernard, Bogdan, Bożena, Bruno, Daniel, Diana, Dorota, Dymitr, Elwira, Eryka, Ewa, Filip, Gabriela, Iwona, Jacek, Jonasz, Julia, Justyna, Kamil, Karolina, Kinga,*

¹⁸ Stwierdzenia te dotyczą głównie kultury angloamerykańskiej, należy pamiętać, iż polska grzeczność narzuca pewne ograniczenia w używaniu nazwisk jako FA.

¹⁹ W innych sytuacjach użycie imienia bez dodatkowych określeń implikowało duży dystans i asymetryczność kontaktu. Patrz: (Umińska-Tytoń 2001, s. 89, 90).

²⁰ Materiał ten jest tak bogaty i zróżnicowany, że zasługuje na osobne opracowanie. Szczególnie ciekawe wydają się zróżnicowane procesy derywacyjne oraz nacechowanie poszczególnych formacji. W niniejszym artykule zamieszczone zostają tylko najogólniejsze stwierdzenia dotyczące derywatów imion osobowych.

Lucjan, Łukasz, Marek, Marian, Mariusz, Marta, Mateusz, Michał, Monika, Patryk, Paula, Paweł, Robert, Roman, Stefan, Teresa, Wanda, sporadycznie zaś imiona, których forma urzędowa nie bywa raczej stosowana w nieoficjalnych kontaktach codziennych (4,25%), np.: *Aleksandra, Alicja, Antoni, Cezary, Józef, Krzysztof, Ryszard, Tomasz*.

Według B. Dunaja imiona o neutralnych formach urzędowych w kontaktach nieoficjalnych występują najczęściej w formie mianownika (Dunaj 1986, s. 224). I rzeczywiście, w zebranych materiale, na który składają się wypowiedzi należące do polszczyzny nieoficjalnej mówionej, występowały one 2,7 razy częściej w formie mianownika niż wołacza. Wydaje się, że chodzi tu o podkreślenie nieoficjalności kontaktu. Uważa się bowiem, że mianownik w funkcji wołacza zarezerwowany jest dla form neutralnych (nie nacechowanych oficjalnością ani emocjami) (Dunaj 1986, s. 226).

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na przejmowanie funkcji wołacza przez mianownik, czyli zanikania tego pierwszego jako odrębnej formy morfologicznej, o czym piszą w swych artykułach J. Zaleski oraz B. Norman (Zaleski 1959, s. 45; Norman 2004, s. 149-154). J. Zaleski potwierdza potoczne nacechowanie mianownika imion osobowych (głównie zdrobniałych, ale niekiedy także hipokorystycznych).

W odróżnieniu od imion o neutralnej formie metrykalnej imiona osobowe w formie urzędowej nie stosowanej na co dzień 1,38 razy częściej przybierają postać wołacza niż mianownika. Wydaje się, iż forma wołacza – który używany jest między innymi w sytuacjach nacechowanych emocjonalnie (Dunaj 1986, s. 226) i który „jako forma rzadka, cofająca się, można powiedzieć – półmartwa, staje się formą nacechowaną i wobec tego przyciąga uwagę społeczeństwa językowego” (Norman 2004, s. 153) – ma złagodzić oficjalny charakter tego typu imion i zmniejszyć dystans między interlokutorami. Nacechowana forma wołacza może pełnić dodatkowe funkcje socjolingwistyczne, sygnalizując rozwarstwienie społeczne, ujawniając wartość ekspresywną danego zwrotu, ujawniając takie cechy kontaktu jak zaufanie, swojskość, grzeczność, intymność, akceptacja, zachęta do działania (Norman 2004, s. 153).

W pewnych sytuacjach użycie formy wołacza jest podyktowane względami pragmatycznymi, ma określony cel, np. towarzyszy nadzwyczajnej prośbie. Wołacz może wносить dodatkowe nacechowanie emocjonalne wypowiedzi, być wyrazem uczuć nadawcy (Tomiczek 1983, s. 71-72).

Niekiedy zdarza się zastępowanie popularnych imion innymi, rzadziej spotykanymi, np. zwracanie się do Agnieszek per *Jagoda*, Marków i Mariuszów per *Marian*, Ann per *Hanna*, a nawet tworzenia odimiennych form, które przybierają postać równą apelatywom,

np. *Jagodzianka*. Formy tego typu stosowane są najczęściej w gronie rodzinnym lub koleżeńskim i są przejawem intymności i integracji²¹, która sprzyja spełnianiu próśb.

Zdarzają się zwroty przeniesione z języków obcych, np. angielskiego: *Agnes, Elizabeth, Śliczna Doris, Martha* lub imiona stylizowane na włoskie: *Mateo*. Mogą one stać się podstawą derywatów spieszczających, np. *Mateoś*.

Stosowanie obcojęzycznych odpowiedników imion lub nadawanie im obcego brzmienia to jeden ze sposobów odświeżania wartości ekspresywnej popularnych imion. Występuje w rodzinach młodych oraz w środowiskach rówieśniczych wśród dzieci i młodzieży (Kepińska 1993, s. 292-293).

Derywaty imion pojawiają się 1,6 razy częściej niż pozostałe formy imion. Ujawniają stosunek emocjonalny mówiącego do adresata lub sytuacji, mogą też zdradzać pewne cechy osobowości nadawcy.

Stosowanie spieszczonych form adresatywnych ma motywację pragmatyczną – wyrażanie pozytywnych uczuć względem adresata to językowa forma pieszczot, zachowania, które ludzie nie tylko lubią, ale przede wszystkim potrzebują go. Poza tym „polski dyskurs ceni szczególnie <<dobrze uczucia>> skierowane wobec adresata. (...) To ciepło w stosunkach międzyludzkich wiąże się z następującym <<skryptem kulturowym>>, który znajduje odbicie w polskiej komunikacji językowej i pozajęzykowej:

czuję coś dobrego wobec ciebie,

z tego powodu kiedy mówię coś do ciebie, chciałabym coś dobrego dla ciebie zrobić”

(Wierzbicka 1999, s. 166-167).

Okazanie rozmówcy przyjaźni, wprowadzenie miłej atmosfery może się okazać korzystne, zwłaszcza w wypadku aktów prośby. Jeżeli chce się przekonać człowieka do swej sprawy, należy udowodnić mu, iż jest się jego przyjacielem i że jest on dla nas kimś ważnym, że uważamy go za wartościową jednostkę (Carnegie 1981, s. 131-142 i 178-186). „Odbiorca, który ma poczucie, że partner szanuje jego godność osobistą, bardziej otwarty jest na dialog, chętny do współpracy i konstruktywnego, więc sprawnego porozumiewania się” (Marcjanik 1994, s. 78).

Pozytywne uczucia względem odbiorcy bywają wyrażane także za pomocą rozmaitych antroponimów odapelatywnych, np. *biedronko, myszko, kocie, kotku, kotuniu, kotulku, robaczku, misiu, miśku, misiuniu, rybko, rybeczko, żuczku, bączku, szczygiełku; myszka, żabcia; kruszynko, skarbie, kropeczko, złotko, lalka, laluśka*.

²¹ Patrz: (Tomczak 1991, s. 71-80).

Zwroty z tej grupy pojawiają się w kontaktach bliskich sobie osób (najczęściej mąż – żona, chłopak – dziewczyna, kochanek – kochanka, nieco rzadziej rodzic – dziecko).

W materiale znalazły się także oryginalne FA jak *dziubasku-kutasku* (nieuleczalnie chora kobieta do swej siostry) czy *ssaczku* (kobieta do kochanka).

Większość apelatywów ma charakter deminutywno-hipokorystyczny. Prawie 12 (11,71) razy częściej pojawiają się one w formie wołacza, który wzmacnia ich ładunek emocjonalny.

Dla mowy zakochanych i innych bliskich sobie ludzi charakterystyczne są także takie zwroty jak: *kochanie*, *aimeé* (z ust cudzoziemca), *kochany*. Również i one wyrażają dobre uczucia nadawcy względem odbiorcy, są pieszczotami słownymi, podobnie jak często pojawiające się w materiale nazwy pokrewieństwa i powinowactwa²².

Aż 23 razy częściej stosowane są derywaty spieszczające nazw pokrewieństwa jak: *braciszku*, *mamusiu*, *tatusiu*, *córuniu*, *siostrzyczko*, *córuchno*, *córeczko*, *tatku*, *babciu*, *córeczko*, *synku*, *syneczku*, *córcia*, *mamusia*, *tatuś*, *mamuś*, *mamuśka*, *muśka*.

Wyjątkowo 1 raz pojawia się forma adresatywna pochodząca z języka angielskiego: *my dear sister* (17-latka do swej 19-letniej siostry ciotecznej). Ma ona charakter żartobliwy, wprawia odbiorcę w dobry nastrój i może mieć wpływ na spełnienie prośby.

W postpozycji pojawia się forma *córeńko*, ale w odniesieniu do obcej osoby (pijaczka mówi do spotkanej dziewczyny) – *Pozwól na chwilę, córeńko* (NdM, 73). Celem tej FA jest zmniejszenie dystansu oraz wywołanie życzliwego nastawienia odbiorcy względem nadawcy prośby.

Słów kilka należy poświęcić prośbom obudowanym zwrotami w dwóch pozycjach (pre- i postpozycji względem prośby właściwej). W tego typu prośbach obserwuje się tendencję do odświeżania i wzmacniania wartości emocjonalnej zwrotów do odbiorcy – FA w prepozycji są albo neutralne, albo nacechowane, natomiast FA w postpozycji z reguły są ekspresywne. Wartość uczuciowa wygłosowych zwrotów zawsze jest większa od takiej wartości inicjalnych FA, nawet jeśli te ostatnie także są nacechowane, np. *Helena... odezwij się, córuchno... córeczko...* (ZC, R, s. 113); *Gabriele, jedz pączki, nie wstydź się. Czuj się jak u siebie w domu, skarbie.* (Kwkal., s. 143); *Mon, (...) przekaz ukłony klanowi Głuskich. I z szacunkiem, tudzież należyty zainteresowaniem, podejdź do strzykania w kolanie pana Głuskiego... kochanie.* (MB, O, s. 25); *Tunka, nie zadrećcaj się. Nie płacz, mój biedny kwiatku.* (Spotk., s. 54).

²² Por. (Wierzbicka 1999, s. 167).

W materiale pojawiają się także przezwiska i apelatywa onomastyczne, np.: *Pulpecjo, Puma, Pulpa, Pulpeciku, Groszek, Grosiu, Groszuniu, Księżniczka, Kreska, Krzywy, Mały, Wiśnia, Łysy, Żyleta, Osa, Pcheła, Mečka, Brunner, Szeherezado, Dudek*.

Funkcjonują one wśród osób należących do pewnej wspólnoty, takiej jak rodzina, grupa koleżeńska. Nadawca musi być uprawniony do używania tego typu zwrotu. FA będące przezwiskami stają się narzędziem identyfikacji przynależności rozmówców do tej samej grupy, są czynnikiem spajającym, integrującym i mogą, jak się zdaje, wpływać na skuteczność aktów mowy. Działa bowiem w tym wypadku psychologia grupy – każdy, kto czuje się związany z daną społecznością, stara się działać na rzecz jej dobra.

Przezwoiska i pseudonimy spełniają funkcje podobne do funkcji gwarowych formuł adresatywnych, zwrotów funkcjonujących w zakonach czy oficjalnej tytulatury partyjnej lub harcerskiej, które „zaspokajają (...) właściwą mikrośrodowiskom potrzebę samookreślenia się przez podkreślenie swej odrębności i wyjątkowości na tle ogółu. Stosowane zaś konsekwentnie przez rozmówców względem siebie zaspokajają psychologicznie umotywowaną potrzebę podkreślania łączącej ich więzi” (Sikora 1994, s. 198).

Innym sposobem podkreślania wspólnoty jest często stosowana wśród młodzieży FA *stary*. Jest to ‘poufały zwrot adresowany (...) do osoby (...) dobrze znanej, bliskiej, lubianej, z którą łączą kogoś zażyłe stosunki’ (Słownik współczesnego języka polskiego 1996, s. 1058). W taki sposób mówią do siebie koledzy, bracia, dobrzy znajomi.

Podobnie jak FA *stary* także zwrot *kolego* używany jest z formą 2. os. 1. poj. Jeszcze do niedawna funkcjonował on w środowisku akademickim, nauczycielskim, lekarskim i koleżeńskim w połączeniu z formami 3. os. 1. poj. Dziś wychodzi chyba z użycia (przynajmniej w połączeniu z 3. os.), co jest objawem demokratyzacji stosunków, znoszenia dystansu pomiędzy przedstawicielami grup o różnym statusie lub wieku²³.

Coraz bardziej popularny, szczególnie wśród młodzieży do ok. 25. roku życia, staje się zwyczaj tykania, czyli zastępowanie wymagających 3. osoby orzeczenia form *pan, kolega* formą 2. osoby (*ty*). „Tykanie i zwracanie się do siebie po imieniu stało się [wśród młodzieży] zjawiskiem powszechnym. (...) Obecnie (...) weszło w zwyczaj, że młodzi, chłopcy i dziewczęta, spotykając się gdziekolwiek (...), zwracają się do siebie per ty i mówią sobie po imieniu. Nie potrzeba dłuższej znajomości, a raczej nie potrzeba żadnej znajomości, nie potrzeba przedstawiania się” (Zaręba 1981, s. 9).

²³ Zob. (Sobolewska 1993, s. 35).

Formy 2. os. oraz zaimek *ty* znoszą dystans, są znakiem wspólnoty (pokoleniowej, zawodowej, środowiskowej). Szczególnie zmiana kontaktu z *pan(-i)* na *ty* zacieśnia więzy międzyludzkie. Zmiana taka jest odbierana pozytywnie „jako wyciągnięcie ręki – bądź mi *bratem, bliskim* – bądź *ty*, będziemy działać *razem*” (Grybosiova 1990, s. 91).

Przedstawione powyżej analizy są potwierdzeniem tego, o czym pisze w swym artykule L. Zaręba – „w sposobie zwracania się dwóch osób do siebie wyraża się podstawowa funkcja społeczna mowy, a mianowicie funkcja ekspresywno-impresywna. Z jednej strony forma zwracania się do interlokutora charakteryzuje jakoś nadawcę komunikatu, z drugiej strony usposabia względem niego odbiorcę, dla którego jest przeznaczony. Nie bez znaczenia jest też funkcja fatyczna (...) [podkreśl. – A. R.-M.]” (Zaręba 1981, s. 1).

Wydaje się, że wszystkie scharakteryzowane w tekście funkcje FA, tj. funkcja fatyczna (kontaktywna), funkcja „podgrzewania” kanału, funkcja informacyjna (implikowanie statusu interlokutorów) oraz funkcja ekspresywna wspomagają nadrzędną funkcję FA towarzyszącą prośbom, a mianowicie funkcję impresywną.

Bibliografia

AWDIEJEW, Aleksy, 1987. *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzeń*. Kraków.

BULA, Danuta, 1985. O sposobach zwracania się do rozmówcy. In: Red. H. WRÓBEL. *Prace Językoznawcze. Z problemów współczesnej polszczyzny*. T. 10. Katowice.

CARNEGIE, Dale, 1981. *Jak zdobyć przyjaciół i zjednać sobie ludzi* [How to win friends and influence people]. Przekł. P. CICHAWA. Warszawa.

DUNAJ, Bogusław, 1986. Badanie wariantywności fleksyjnej w polszczyźnie mówionej (na przykładzie form wołacza rzeczowników). *Polonica*, (XII).

GAŁCZYŃSKA, Alicja, 2005. Kilka uwag o spieszzeniach. In: Red. Z. TRZASKOWSKI. *Słowo – myśl – ethos w twórczości Jana Pawła II*. Kielce.

GRABIAS, Stanisław, 1978. Pojęcie językowego znaku ekspresywnego. In: *Prace językoznawcze. Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. T. 91. Wrocław, Warszawa, Kraków.

GRABIAS, Stanisław, 1981. *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*. Lublin.

GOFFMAN, Erving, 1981. *Człowiek w teatrze życia codziennego* [The Presentation of Self in Everyday Life]. Przekł. H. i P. ŚPIEWAKOWIE. Warszawa.

GRYBOSIOWA, Antonina, 1990. Formy „ty” i „pan(-i)” w kontaktach społecznych. *Poradnik Językowy*, z. 2.

GRYBOSIOWA, Antonina, 2001. Jak wartościują języki obce współcześni nadawcy medialni. In: Red. G. HABRAJSKA. *Język w komunikacji*. T. 2. Łódź.

HOGAN, Kevin, 2001. *Psychologia perswazji. Strategie i techniki wywierania wpływu na ludzi* [The Psychology of Persuasion. How to Persuade Others to Your Way of Thinking]. Przekł. A. DZIUBAN. Warszawa.

KĘPIŃSKA, Alina, 1993. Nietypowe formy imion osobowych w języku potocznym (na podstawie polszczyzny sieradzkiej). *Poradnik Językowy*, z. 5.

KRZYŻANOWSKI, Piotr, 1995. O gramatycznej i pragmatycznej wartości wołacza. In: Red. M. GROCHOWSKI. *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście. Materiały konferencji naukowej Toruń 21-23 X 1993*. Toruń.

KURYŁO, Elżbieta, URBAN, Krystyna, 2002. Językowe wyznaczniki prestiżu i jego braku we współczesnej polszczyźnie. In: Red. S. GAJDA, K. RYMUT, U. ŻYDEK-BEDNARCZUK. *Język w przestrzeni społecznej*. Opole.

LUBAŚ, Władysław, 1987. Nazywanie osób w dialogu. In: *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica* 5. Skopje.

MARCJANIK, Małgorzata, 1994. Grzeczność językowa a sprawność komunikacyjna. In: Red. S. GAJDA, J. NOCOŃ. *Kształcenie porozumiewania się. Materiały konferencji naukowej (Opole, 26 – 28 IX 1994)*. Opole.

MARCJANIK, Małgorzata, 2000. *Polska grzeczność językowa*. Kielce.

MIKA, Stanisław, 1981. *Psychologia społeczna*. Warszawa.

MIODEK, Jan, 1980. Jeszcze o sposobach zwracania się do drugich. *Język Polski*, (LX), z. 2-3.

NAGÓRKO, Alicja, 1993. Jak ludzie zwracają się do siebie w różnych językach – przyczynek do gramatyki grzeczności. In: Red. R. GRZEGORCZYKOWA, Z. ZARON. *Studia semantyczne*. Warszawa.

NORMAN, Borys, 2004. Vocativus w językach słowiańskich. In: Red. K. WOJTCZUK, A. WIERZBICKA. *Funkcja emocjonalna jednostek językowych i tekstowych*. Siedlce.

PISARKOWA, Krystyna, 1979. Jak tytułujemy się i zwracamy do drugich. *Język Polski*, (LIX), z. 1.

SIKORA, Kazimierz, 1994. Gwarowe formuły adresatywne jako narzędzie identyfikacji więzi społecznej łączącej rozmówców (na przykładzie gwar okolic Krakowa). In: Red. J. ANUSIEWICZ, B. SICIŃSKI. *Język a kultura*. T. 10: *Języki subkultur*. Wrocław.

Słownik współczesnego języka polskiego. 1996. Red. B. DUNAJ. Warszawa.

SOBOLEWSKA, Katarzyna, 1993. Formy zwracania się do rozmówcy w środowisku Uniwersytetu Warszawskiego. *Poradnik Językowy*, z. 1-2.

TOMCZAK, Lucyna, 1991. Formy adresatywne we współczesnej rodzinie. In: Red. J. PUZYŃNINA, J. BARTMIŃSKI. *Język a kultura*. T. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*. Wrocław.

TOMICZEK, Eugeniusz, 1983. *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*. Wrocław.

TOPOLIŃSKA, Zuzanna, 1999. Vocativus – kategoria gramatyczna. In: Z. TOPOLIŃSKA. *Język – człowiek – przestrzeń*. Warszawa, Kraków.

UMIŃSKA-TYTOŃ, Elżbieta, 2001. Imię w codziennej komunikacji dawniej i dziś. In: Red. G. HABRAJSKA. *Język w komunikacji*. T. 2. Łódź.

WIERZBICKA, Anna, 1999. *Język – umysł – kultura*. Red. J. BARTMIŃSKI. Warszawa.

ZALESKI, Jan, 1959. *Wołacz w funkcji mianownika w imionach męskich i rzeczownikach pospolitych*. *Język Polski*, (XXXIX), z. 1.

ZAREBA, Leon, 1981. *Formy zwracania się do osób drugich w języku polskim i francuskim*. *Język Polski*, (LXI), z. 1-2.

Rozwiązanie skrótów

Kwkal – MUSIEROWICZ, M., 1996. *Kwiat kalafiora*. Łódź.

MB,O – BOROWA, M., 1997. *Ogrody*. Wrocław.

NdM – GRZEGORSKA-WOLIN, G., 1997. *Nie daj się, Maryna*. Warszawa.

Skm – CHĄDZYŃSKA, Z., 1996. *Statki, które mijają się nocą*. Wrocław.

Spotk.– GAŁCZYŃSKA, N., 1996. *Spotkajmy się w Bangkoku*. Łódź.

TMN – „Tygodnik Moralnego Niepokoju” (TVP 2).

Z – Zastyszenia.

ZC,R – CHĄDZYŃSKA, Z., (bez roku wydania). *Rekma, czyli życie za życie*. Łódź.

Agnieszka Rosińska-Mamej

Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce

THE FUNCTIONS OF ADDRESSATIVE FORMS THAT ACCOMPANY REQUESTS IN THE CONTEMPORARY POLISH LANGUAGE

Summary

The article contains a discussion of the most important function of addressative forms (AF) that accompany requests in the contemporary Polish language. The request could occur either with AF only or with AF and with acts of speech which increase its effectiveness. The main functions of AF which appear with requests are drawing recipient's attention, keeping a relation between interlocutors and expressing positive sender's attitude towards recipient. All these functions serve the main impressive function.

KEY WORDS: acts of speech, directives, addressative forms (AF), phatic function (contactive function), expressive function, impressive function.

Agnieszka Rosińska-Mamej

ŠIUOLAIKINĖS LENKŲ KALBOS KREIPINIO FORMŲ FUNKCIJOS PRAŠYMUOSE

Jano Kochanovskio Šventojo kryžiaus akademija Kielcuose

Santrauka

Straipsnyje aptariama svarbiausia dabartinės lenkų kalbos kreipinio formų funkcija prašymuose. Prašymas gali būti rašomas tik su kreipinio forma. Taip pat jame gali būti ir kreipinio forma, ir kalbos aktai, padidinantys kreipinio efektyvumą. Pagrindinės prašymų kreipinio formos funkcijos yra recipiento dėmesio atkreipimas, santykio tarp pašnekovų atskleidimas bei teigiamo požiūrio į recipientą išraiška. Visos šios funkcijos suponuoja pagrindinę išpūdžio funkciją kreipinyje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: kalbos aktai, direktyvos, kreipinio formos (KF), fatinė funkcija (kontaktinė funkcija), ekspresinė funkcija, išpūdžio funkcija.

Gauta 2006 06 15

Priimta publikuoti 2006 07 05

Владимир Лебедев

Государственная академия славянской культуры

ул. Крылова 24, 170000 Тверь, Россия

Тел.: (48–22) 34 35 63

E-mail: poetics@yandex.ru

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В РЕЛИГИОЗНОМ РИТУАЛЕ

Статья посвящена рассмотрению специфических явлений, наблюдающихся в пределах дискурса христианского религиозного ритуала и относящихся преимущественно к сфере функциональной семантики. В центр исследования поставлены изменения вербальных текстов, но выявленные специфические явления в области их семантики могут быть экстраполированы и на невербальные ритуальные тексты (что возможно в силу наличия общих семиотических универсалий для вербальных и невербальных текстов, а кроме того – в силу спаянного функционирования вербальных и невербальных текстовых элементов в пределах более крупной единицы – религиозного ритуала). При семантическом анализе использована концепция рефлексивной семантики, восходящая, в частности, к Тверской герменевтической школе, а также к идеям Г. Г. Шпета и Тартуско-Московской школы.

Наиболее значимые семантические процессы в ритуале происходят на высших семантических уровнях, которые мы определяем как уровень особых семантических элементов – метасмыслов. В статье рассматривается целый ряд семантических явлений, наблюдаемых при обращении к ритуальному дискурсу, – они сопряжены с культурным опытом человека или целой социокультурной группы, с длительными процессами формирования вербального и невербального культурного опыта; тем самым подчеркивается диахронический элемент семантики ритуала.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: семиотика, дискурс, смысл, метасмысл, рефлексия, рефлексивная семантика, сакральность.

Изменения семантики ритуала, понятого как комплексный текст, сочетающий вербальные и невербальные компоненты, весьма разнообразны. Ситуативно эти изменения связаны с практикой литургических реформ (для католической культуры таковые актуальны во второй половине XX в.). Следует указать такие семантические явления, как изменения семантики элементов ритуала в контексте, в том числе и процессы сакрализации и десакрализации, являющиеся вариантом, пусть и очень своеобразным,

приращения и утраты тех или иных семантических единиц. Для изменений такого рода необходимы определенные условия: смена контекста (конситуации) и наличие достаточно длительного временного промежутка, поскольку семантические сдвиги такого рода почти никогда не происходят быстро.

Новозаветная фраза “Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace” – «Ныне отпускаеши раба твоего, Владыко, по слову Твоему, с миром», произнесенная праведным Симеоном Богоприимцем, принявшим на руки сорокадневного младенца Христа и ощутившим наступающую смерть как следствие выполненной миссии. В вечерних молитвах «Римского Бревиария»¹ молитвенный текст, начинающийся этими словами, как бы подводит итог прожитому дню христианина, выражает сообщение о том, что произносящий выполнил все то, что должно было сделать христианину. Кроме того, в этой формуле содержится и смысловой компонент «доверие»: молящийся вручает свою судьбу Богу перед наступлением ночи.

В вопросе о семантических уровнях языка мы придерживаемся концепции Г. П. Щедровицкого (1995) и Г. И. Богина (1993), выделявших значение, содержание, смысл. На уровне содержания и смысла (как присущих большим единицам – текстovým) мы выделяем такие компоненты семантики²: предикационная (связывающая высказывание с некоей реальной или возможной ситуацией в мире), интенциональная (соотносимая с намерением говорящего), фоновая (имеющая рефлексивный характер, связывающий ситуацию и опыт личности, в котором отложились «когнитивные следы» от действия в подобных же ситуациях). При этом нами сохраняется вышеупомянутое трехуровневое членение Щедровицкого-Богина: значение, присущее слову как простейшей единице, содержание как сумма текстовых пропозиций, смысл – как совокупность всех смысловых конфигураций, возникающих при освоении текста в рамках экзистенциальной ситуации индивида. Смысл конституируется за счет организации большого числа более частных семантических единиц.

Фоновая семантика может быть не только синхронной, но и проспективной (направленной в будущее), и ретроспективной, когда определенные фоновые смыслы могут постигаться вне актуально происходящего коммуникативного акта, а, например, «вдогонку», влияя на функционально-семантическую квалификацию уже совершившегося ритуального акта. Рефлексивная фоновая семантика артикулируется наиболее трудно: подчас один носитель культуры не сразу и не легко может доказать другому правомерность усмотрения им того или иного смысла фонового порядка, но в реальной

¹ *Brevifrium Romanum*. – римский часослов, содержащий малые службы суточного круга. Указанный фрагмент содержится в каждом из 4-х стандартных томов этого издания, входя в состав вечерних молитв.

практике она вполне отчетливо усматривается. Рефлексивная семантика зависит, во-первых, от социолингвокультурной «биографии» текста, от того, в какие речевые практики он включается, каким интерпретациям в культуре подвергался, а во-вторых, от того, насколько богат опыт индивида, насколько хорошо он был знаком и с текстами такого же рода, и со сходными действиями и ситуациями, в которых эти действия – для нас наиболее важны ритуальные действия – совершаются, насколько «состоятельна» его языковая картина мира. В случае реализации фоновой семантики можно говорить о культурной компетентности высшего уровня.

Рефлексивная семантика, несмотря на ее абстрактность, имеет серьезное прагматическое значение. Искажение семантики этого уровня в рамках ритуала обычно не влечет нерезультативности ритуала, но может заметно повлиять на его участников вплоть до нежелания участвовать в таком ритуале (например, отказ от посещения обновленческих богослужений консерваторами). Дефект фоновой рефлексивной семантики может привести к выключению одного или нескольких субъектов из ритуала сразу же по его началу или даже до начала в результате предварительного знакомства (проспективность). Например, использование вульгарных литургических гимнов или молитв («Помолимся о том, чтобы радостная улыбка весны вселила в сердца всех людей оптимизм») может не только привести к возникновению нежелательного эмоционального и экзистенциального состояния участников («скандализованность»), но и побудить их выйти из числа участников или даже заблокировать такой ритуал. Изменение фоновой семантики в первую очередь дает эффект десакрализации. Фоновая семантика задает горизонт коммуникативных ожиданий. Во время богослужения невозможно ожидать шуток или иных коммуникативных неуместностей не только потому, что предварительное ознакомление с текстами исключает это (ознакомления может и не быть) и имеется заранее сформированное представление о цели совершающегося акта, но еще и потому, что фоновая семантика задает такой горизонт ожиданий, где подобные прагматические экспектации отсутствуют.

Фоновая семантика обеспечивается соответствующим отбором языковых средств. Разные слова могут иметь одинаковое лексическое значение, что подтверждается словарями, но некоторые из них «отягощены» лингвокультурным опытом употребления в литургической ритуальной области и вхождением в соответствующую субъязыковую нишу. За счет этого может произойти возникновение пар противопоставленных «псевдосинонимов». Соответственно, в процессе совершения ритуала будет возникать рефлексивный «мостик», связка наличной коммуникативной ситуации с

² См., напр., (Лебедев 2005).

лингвокультурным опытом, что и будет порождать соответствующую фоновую семантику. Актуализируется не только лингвокультурный, но и невербальный общекультурный опыт индивида, который при условии тождественности опыта у совокупности индивидов, формирует коллективный концепт.

Функционируя в ритуальной сфере, семантика претерпевает приращение, сопряженное с заранее имеющимся у субъекта представлением о границах применимости данной семиотической единицы («в калу» применимо в сакральном дискурсе, а «в грязи» малоупотребимо; «дерзай, чадо» употребимо, но «смелее, сынок» абсолютно неупотребимо). Фоновая семантика не только функциональна, но в высшей степени исторична и культурно релевантна, поскольку ее формирование свершается в ходе довольно большого временного промежутка. Недостаточная лингвокультурная компетентность (низкая культурность, возрастные особенности) могут приводить к тому, что фоновая семантика не будет усматриваться, поскольку для этого необходим хотя бы несовершенный первоначальный опыт.

В рамках культурулингвoseмиотической модели фоновая семантика обеспечивается изменениями коллективного представления (что соотносится с опытом языковой личности) и последующими семантическими сдвигами (что соотносится с традицией словоупотребления в пределах речевых ситуаций, тоже известных индивиду и ставших элементом лингвокультурного достояния социума). Отклонения от семантической модели-нормы, индивидуальной или коллективной, фиксируются носителем культуры, провоцируют эмоциональное переживание «неуместности» и могут быть констатированы и описаны носителем.

Таким же образом происходит и изменение семантики невербальных текстов, в частности, литургических предметов, в семантику которых входит устойчивое и распространенное представление о правилах их использования.

Именно фоновой семантикой в значительной степени обусловлен феномен сакральности. Сакральность предполагает еще и наличие специфических фоновых рефлексивных смыслов. Для сакрального ритуала важно наличие метасмыслов (смыслов более высокого уровня, выступающих в качестве родовых по отношению к более мелким): «двоемирие», «обращенность к иному миру», «молитвенность» и т. п. Понятно, что усмотрение коммуникантами смысла «двоемирие» будет обеспечиваться использованием соответствующего субъязыка, в том числе и определенной субъязыковой лексики, когда профанно маркированные единицы подвергнутся отсеву. Оппозиция двух или более культурных субъязыков, один из которых обеспечивает передачу сакральных смыслов, в конечном счете, условна, конвенциональна, поскольку сакральность ритуала (если не

покидать пределы христианской традиции) есть явление функционально-оппозитивное, мотивированное особенностями истории языков культуры, ритуальных практик и всей культуры вообще. Сакральность не присуща тем или иным языковым единицам метафизически, «по природе». Отсюда можно предположить, что понимание сакрального текста в каждую эпоху имеет существенные особенности. В ареале распространения лютеранства до сих пор идет дискуссия о литургических цветах. В немецких лютеранских общинах в XIX в. были упразднены традиционные цвета облачений – белый, золотой, фиолетовый, зеленый, черный, красный, синий, вместе с самими облачениями (*Missale Romanum* 1949, р. LII-LIII) – и введен единый черный «талар», бывший ранее профессиональной одеждой юристов. Черный («пасторский») цвет вначале определялся общей модой, характерной для XIX в., но затем семиотизировался, с чем связаны нынешние трудности возвращения в лютеранскую литургику традиционных облачений, восходящих к католицизму (альба, суперпелликум, стола и ряд иных), которые некоторыми парадоксально, но вполне закономерно воспринимаются как обновленческие и десакрализованные.

Фоновая семантика обладает ярко выраженным функционально-прагматическим аспектом – позволяет привлекать и удерживать людей в определенном коммуникативном поле. И напротив, покушение на ее аутентичность, может вызвать отток коммуникантов из соответствующего коммуникативного пространства. Так, пение на богослужении текстов вроде: «Мы рождены, чтоб вести нести христову / Распространять любовь его кругом / Господь для этого оставил слово / Чтоб грешник примирился со Христом» – могут сразу же оттолкнуть потенциальных коммуникантов, которые проспективно усмотрят в таких текстах (даже без учета музыкальной, экстралингвистической составляющей) фоновые смыслы, способные образовать более крупный метасмысл «несакральность» – конечно, при условии, что эти люди выросли в поле ортодоксальной христианской культуры, в рамках тезауруса которой подобные тексты невозможны. Регулярное, узаконенное обращение к Богу с текстами, построенными по образцу профанных, представляется носителям ортодоксальной христианской культуры совершенно недопустимым в силу их некорректности.

Необходимо отметить и процессы смыслового приращения, в которых участвуют два основных текстовых блока: инкорпорированный блок текста, который и «наращивает» смысл, и блок-контекст, провоцирующий приращение. К контекстуальному приращению мы относим и ситуативное («конситуативное») приращение, происходящее за счет влияния невербальных компонентов дискурса. Рассмотрим функционирование фразы “*Mane nobiscum Domine, quoniam advesperascit*” («Пребуди с нами, Господи, ибо наступил

вечер») в трех разных ситуативных контекстах. 1. В евангельском контексте эта фраза выражала просьбу ко Христу задержаться на постоялом дворе ввиду наступления темноты. 2. Известен случай, когда коммуникант-епископ совершил цитацию, перенеся фразу в иную ситуацию, в иной дискурс, обращаясь к Евхаристическим Дарам. В рамках данного речевого действия текст обрел смысловое приращение: характер просьбы сохранился, но несколько изменился адресат, поменялось ситуативное значение (фраза стала выражать особую набожность по отношению к Евхаристии). Некоторые изменения претерпела даже фоновая семантика, поскольку за счет смены ситуации евангельская фраза была употреблена в ритуальных, богослужебных целях. 3. Фраза была включена в текст службы Римского Бревиария; произошло включение в ритуальный текст большого объема и глубины с приращением смысла: как микротекст фраза осталась сакральной просьбой, адресованной к Богу, но выражавшей просьбу иного характера – о постоянной защите (указание-мотивация «поскольку стемнело» утратило почти полностью буквальное значение, превратившись в метафорическое обозначение обстоятельств, где может потребоваться помощь). Появились новые смыслы: «всесилие Бога», «ничтожность и слабость человека», «постоянная нужда в защите», «смирение человека» (последний смысл создается наличием прошения в сочетании с указанием на слабость и немощность обращающегося). Мы можем наблюдать разное оформление интенции просьбы в зависимости от ситуации, диктующей выбор субъязыка.

Контекстуальное приращение часто происходит при прямой или косвенной цитации. Обычно в качестве источников выступают библейские тексты, теряющие (полностью или частично) соотнесенность с библейскими обстоятельствами. Например, микротекст, происходящий из библейского ветхозаветного псалма “Introibo ad altare Dei, ad Deum, qui laetificat juventutem meam” («Вниду к жертвеннику Божию, к Богу, веселящему юность мою») был включен в макротекст Римской Мессы Св. Пия V, где стал частью входного псалма, читаемого в начале богослужения (Missale Romanum 1949, p. LXX-LXXI, 286-287). Изначально текст сообщал о намерении говорящего принести некоторую жертву; он либо напрямую отсылал к ветхозаветной культовой практике, либо метафорически описывал молитву в терминах храмового служения (такое толкование закреплено практически во всех комментированных изданиях Библии). Войдя же в иной макротекст, предусмотренный для иного ритуала, он претерпел смысловое приращение, ибо стал указывать на именно христианское культовое действие; под алтарем стал пониматься прежде всего христианский храмовый алтарь, а не вполне конкретное “laetificatio juventutis” – «возвеселение юности» превратилось в фигуральное обозначение прощения грехов, даруемого Богом (что дополнительно усиливается тем, что сразу за

входным псалмом идет несколько текстов покаянного содержания, образующих «покаянный чин».

Более сложный случай – микротекст “Domine, non sum dignus ut intras sub tectum meum” («Господи, я недостойн, чтобы Ты вошел под кров мой»). Он не просто был перенесен из Библии в Римскую Мессу, получив приращение смысла (в библейском контексте он был заявлением о моральном достоинстве человека, в дом которого намеревался войти Иисус, а в литургическом ритуале стал частью покаянной молитвы, произносимой перед причащением). Первоначально этот микротекст вообще был, судя по всему, совершенно разговорным, употребимым в обыденной речи. По мере вхождения в библейскую речевую практику, его разговорная окраска перестала восприниматься. Среди текстов, употребляемых в литургических ритуалах, смысловое приращение весьма часто и регулярно претерпевают тексты-отсылки, что связано не только с их происхождением из библейского макротекста, но и с актуальной и легко заметной связью, которую они с этим текстом сохраняют.

Вместе с тем, существует целый ряд моментов ритуала, когда то или иное слово надлежит понимать только в одном значении (например, Римский Служебник, введенный в употребление Св. Пием V, предписывает, что слова, при произнесении которых происходит Преосуществление во время Мессы, не должны пониматься переносно, как у протестантов, где чаще всего эти слова понимаются как раз переносно, фигурально).

Семантическая дифференциация имеет место в том случае, когда ритуал «расслаивается» на два и более или окончательно разделяются близкие ритуалы. Типичный пример – разделение ритуалов агапы (братской общинной трапезы) и собственно Литургии с Причастием, происходившее приблизительно в течение первых четырех веков истории христианства. Итогом было полное обособление Агапы.

Нельзя не отметить и такие явления как ресемиотизация, появление новой интерпретации (иной возможный вариант – выражение тех же смыслов иными семиотическими средствами). Ресемиотизация часто происходит с невербальными ритуалами в процессе формирования литургической семиосистемы, при формировании полисемантических ритуалов. Также можно выделить десемиотизацию текста – утрату значения. Десемиотизация может проявляться как полная утрата значения («чистая десемиотизация»), вытеснение одного из смыслов на семантическую периферию с преобразованием периферийного компонента в центральный, и снижение ценности, ценностной семантики ритуального элемента. Возможна и гиперсемиотизация – приписывание ритуалу или его элементу лишнего, эпифеноменального значения (например, суеверные интерпретации некоторых ритуалов).

Особенностью уже упомянутой сакрализации является возможность повторения этого процесса по отношению к уже сакрализованному предмету. Это относится к планировке храма и возжению кадила – имеется отсылка к литургической практике Ветхого Завета. Облачения также пережили долгие и разнообразные семантические процессы.

Митра восходит к головным уборам иного рода (это и тюрбан – православный дизайн митры, и корона, и головной убор еврейского духовенства; не случайно предмет, похожий на православную митру входит в состав облачений некоторых раввинов). Сословная одежда, как уже указывалось, восходит к обычным вариантам светской одежды, затем стали возникать специальные фасоны. Выход священника на амвон или кафедру для произнесения проповеди первоначально было мотивирован оптически (чтобы говорящего видели) и акустически (место, с которого речь наиболее слышна), однако впоследствии произошла семиотизация этих мест. В православной литургии амвон семиотически уподобляется камню, с которого ангел возвестил о воскресении Христа. При освящении лютеранских храмов произносится специальная молитва на освящение кафедры; с нее обычно запрещается делать объявления, произносить тексты нелитургического характера.

Процессия выхода в алтарную часть, практикуемая в католицизме (в православной практике вход в алтарь редко оформляется торжественно), формировалась из литургических практик иного рода, когда духовенство заходило в храм с улицы; кроме того, первоначально ризница, где клир готовился к службе, располагалась возле входа в здание, и преодолеть расстояние от дверей до алтаря было физически необходимо. Сейчас, когда практически везде ризница примыкает непосредственно к алтарю, такая процессия становится очень краткой по времени, но семантически столь же насыщенной. Определенный оптимум вариантов интерпретации элемента ритуала формируется к моменту достижения точки стабилизации исторического развития ритуала, хотя некоторые приращения и даже утраты непринципиального характера могут происходить и в дальнейшем.

Следует помнить о необходимости отграничения сакральных ритуальных текстов от религиозных ритуальных текстов. И те, и другие могут быть использованы в ритуале, но не они воплощают одну и ту же смысловую «партитуру», набор смыслов. Кроме того, ими эксплуатируются разные субъязыки. Различия будут еще заметнее, если привнесения будут сделаны, например, из дискурса художественной литературы, поскольку он будет эксплуатировать совершенно иной субъязык. Это, однако, не исключает того, что при поверхностном рассмотрении тексты такого рода могут показаться похожими на

ритуальные религиозные тексты и даже на ритуальные сакральные тексты. Таковую ошибку в жанровом определении текста нельзя считать явлением только личного опыта читателя-реципиента. Неправильное распознавание влечет реальные попытки введения чужеродных текстов в дискурс сакральной ритуальной коммуникации, что ведет к деструкции последней. Известны целые культурные эпизоды, когда такие попытки предпринимались в массовом порядке (вся протестантская Реформация, начиная с XVI века, русское православное обновленчество 1920-х гг., неомодернистские движения). Достаточно напомнить о попытках православных обновленцев убрать иконостас, вынести престол на середину храма, упразднить церковнославянский язык. Культурологи зафиксировали массовые последствия прагматического характера, прежде всего деформацию религиозного мировоззрения, а в случае православия и католицизма еще и уменьшение количества людей, принимающих участие в храмовых ритуалах, там, где десакрализирующие нововведения делаются активно. Прагматический эффект в этом случае может стать причиной изменения религиозной ситуации в обществе.

Для демонстрации следующего явления – функционально-семантической интерференции – мы выбираем несколько основных типов текстов, обладающих тем не менее определенной близостью, благодаря которой в принципе возможно пересечение, наложение дискурсов, к которым эти тексты принадлежат. Соответственно выделяются и несколько типов дискурсов. Это сакральный ритуальный дискурс, религиозный дискурс (выделенный как оппозиция сакральному), дискурс художественной литературы, разговорный дискурс, фольклорный дискурс.

Появление и использование в рамках этих дискурсов текстов со смешанной и нечеткой жанровой принадлежностью, что особенно ярко проявляется в случае текстов вербальных, есть явление неустранимое (абсолютное разделение дискурсов возможно только в сфере формализованных языков) и требующее учета при квалификации текста на предмет его использования в ритуале. Отдельный аспект этой проблемы – перевод текстов, принадлежащих к разным речевым практикам.

Функционально-семантической интерференцией мы называем эффект, происходящий при совмещении микротекстовых фрагментов, имеющих различную жанровую принадлежность, в пределах более крупного, однородного и компактного ритуального макротекста. Результатом ее обычно является размывание границ более мелкого текста с «поглощением» его и частичной «нейтрализацией» его семантики.

В качестве примера может быть приведен следующий текст:

1. Victimae paschali laudes	1. Да приносят христиане хвалы
Immolent christiani.	пасхальной жертве.

<p>2. Agnus redemit oves,
Christus innocens Patri
Reconciliavit peccatores.</p> <p>3. Mors et vita duello.
Confluxere mirando
Dux vitae mortuus regnat vivus.</p> <p>4. Dic, nobis, Maria,
Quid vidisti in via?</p> <p>5. Sepulchrum Christi viventis
Et gloriam vidi resurgentis.</p> <p>6. Angelicos testes,
Sudarium et vestes.</p> <p>7. Surrexit Christus, spes mea,
Praecedit vos in Galileam.</p> <p>8a. Scimus Christum surrexisse
a mortuis vere.</p> <p>8б. Tu nobis, Christus rex, miserere.</p> | <p>2. Агнец искупил овец, Христос
непорочный с Отцом примирил
грешников.</p> <p>3. Смерть и жизнь сразились в
удивительной битве; Вождь
жизни умерший царствует живой.</p> <p>4. Скажи нам, Мария, что ты
видела в пути?</p> <p>5. Гробницу Христа живущего
и славу видела воскресающего.</p> <p>6. Ангельских свидетелей,
саван и одежды.</p> <p>7. Воскрес Христос, моя надежда,
предваряет вас в Галилее.</p> <p>8а. Знаем, что Христос
Воистину воскрес из мертвых.</p> <p>8б. Ты, Христос-царь, помилуй нас.</p> |
|---|---|

В тексте данной Пасхальной секвенции содержатся микрожанровые фрагменты: возвешение (1-4, 8а фрагменты) и прошение (8б). Однако, начиная с фрагмента 4, наблюдается вторжение разговорной речи (на уровне формальных текстовых средств он репрезентирует себя появлением четкой парной рифмовки, упрощением ритма и т. п.). Налицо как бы звучание нового «голоса». В латинской сакральной литургической литературе образец со столь четкой сменой фрагментов дискурса (что проявляется резкой сменой речевых регистров) – случай редкий. Фрагмент (4-7 включительно) можно квалифицировать как текст, в жанровом отношении тяготеющий к «духовному» стиху – несакральному религиозному макрожанру, квалифицируемому литургистами как паралитургический, не подходящий для использования во время храмового богослужения. Однако, включаясь в единый макротекст, данный более мелкий текст подвергается интерференции – границы его не стираются полностью, но становятся малозаметными, он как бы «прорастает» в текст, в который он инкорпорирован. Произошла нейтрализация инородного текстового фрагмента. Такой случай интерференции следует считать наиболее типичным.

По отношению к блоку (1-4) фрагмент (5-7) пребывает в отношении, подобном отношению проповеди к стабильному чинопоследованию Литургии, где проповедь

является фрагментом, пребывающем на грани сакральности (фрагмент 4 оказывается буфером). В жанровом отношении он, как уже было сказано, тяготеет к свидетельству, то есть повествованию о встрече с миром потустороннего, произносимому с целью поучения; следовательно, функциональная корреляция, гомоморфизм с жанром проповеди (тоже произносится для поучения слушателей) действительно есть. Первый фрагмент секвенции является возвещением, керигмой, возвещает о судьбоносном событии, явившемся результатом прорыва трансцендентного в посюстороннее, теофании (без уточнения, как о нем узнал возвещающий). В пределах такого дискурса абстрагирование от ситуативно обусловленных реалий стремится к максимуму (не уточняется, где происходили события, о которых возвещается). Второй фрагмент является подобием свидетельских показаний, что маркируется характерной повествовательной структурой: «Я видела + перечисление увиденного» и указанием на ожидание Христа в конкретной географической точке; этот фрагмент служит иллюстрацией к предшествующему возвещению.

Иным примером функционально-семантической интерференции является функционирование жанра проповеди в структуре богослужения, прежде всего, Литургии. Этот макрожанр вербального текста (помимо вербального компонента, проповедь включает и иные знаковые системы) религиозный, но не сакральный – если только проповедник не зачитывает, например, тексты Отцов Церкви. Включение в проповедь элементов разговорного дискурса является нормой, а иногда, они могут преобладать. В случае обращения к малограмотной публике священникам предписывалось максимально упрощать поучение. Интенциональная семантика проповеди состоит в поучении, дискурс поучения здесь всегда является преобладающим. Сакральные микродискурсы могут инкорпорироваться в дискурс проповеди в виде цитат (иногда такая иницирующая цитата служит мотивом для развертывания риторической структуры проповеди). Проповедь заставляет сакральный дискурс Литургии осциллировать, совершать семантические колебания, что обусловлено и исторически, поскольку она изначально была полулитургическим-полуриторическим актом и могла совершаться без присоединения к иному богослужению, автономно.

Со временем, в процессе все новых и новых интерпретаций, меняющих статус и свойства текста, проповедь может подвергаться сакрализации. Так, некоторые проповеди святых и Отцов Церкви (вернее, фрагменты из них) были включены в Римский Бревиарий. Но изначально дискурс проповеди не является сакральным. Интересно, что такой функциональный статус проповеди маркируется невербально. Так, в православной ритуальной практике проповедь произносят, выходя из алтаря на амвон, а в католическом

культе – со специальной кафедры; при этом слушатели могут сидеть, священник нередко снимает ризу, местами существовала практика угашения свеч на алтаре, что семиотизирует цель совершаемого речевого акта (не молитва, а научение), где активная роль принадлежит адресатам, побуждаемым к вниманию, и осцилляцию дискурса, максимальное отклонение текста от общей стратегии ритуального дискурса. Кроме того, проповедь обладает пассивной субститутивностью – достаточно легко может исключаться из ритуала. Проповедь вообще характеризуется стремлением к повествовательному построению и строится исключительно по информативному принципу - требуется снятие неясности при обязательном требовании новизны (это соотносится с традиционной практикой составлять тексты проповедей самостоятельно), что контрастирует с жесткой воспроизводимостью текстов в рамках сакрального дискурса.

Произнесение проповеди не просто предполагает наличие аудитории, но эта аудитория должна испытывать актуальный интерес. Вот почему требования, предъявляемые к построению гомилетического дискурса, требуют координации содержания проповеди с ситуативными нуждами аудитории. Она обильно использует разговорный субъязык, что проявляется в виде частого вступления разговорного речевого регистра, или даже целиком строится в этом регистре. В XVII в., в период становления русского барокко, в качестве проповедей в русских храмах порой читали силлабические вирши-поучения Симеона Полоцкого. Проповедь допускает более свободную жестикуляцию.

Проповедь никогда не бывает строго ритуальной, она не предполагает обязательного и немедленного достижения результата. Насыщение же проповеди средствами сакрального субъязыка привело бы к нежелательному эффекту – проповедь полностью слилась бы с Литургией и исчезла бы как жанр и часть ритуала. В случае проповеди происходит частичная функционально-семантическая интерференция. Проповедь может включаться и в другие ритуалы (в этом случае она обычно называется «поучением», не меняя своей природы), может располагаться в инициальной части богослужения, оказываясь предваряющим речевым действием, может инкорпорироваться между блоками основного текста, наконец, может завершать ритуал. Если проповедь будет впадать в жанровые крайности (что нередко происходило у сектантов, а ныне – у модернистов, превращающих ее в митинг, доверительную беседу и т. п.), то это грозит разрушением литургического дискурса.

В семиотико-прагматическом отношении интерференция представляет собой контактное изменение, происходящее только в пределах фрагмента знаковой цепочки, заключенного в более крупную последовательность.

Интерференция в литургическом дискурсе возможна и на уровне невербальных средств, например, при включении в ритуал случайно попавшего бытового предмета, иконы, написанной в стиле светской картины, слишком светской мелодии или концертных особенностей пения. Это же относится и к появлению вообще посторонних, нелитургических предметов. Несакральная или даже профанная семантика этих элементов нейтрализуется, поглощается в результате интерференции. Это же относится и к объявлениям, которые священник делает в храме вне богослужения. Однако постоянное перемежение текста Литургии различными замечаниями и отступлениями (например, стремление комментировать каждый ритуальный ход, когда смешивается литургический ритуал и подготовительная катехизация), создающими сверхсильную осцилляцию, уже не нейтрализуется, а результатом оказывается разрушение сакральной фоновой семантики и деструкция дискурса. Это связано и с общей десакрализацией культуры, утратой культурных навыков поведения во время сакрального действия (когда храм воспринимается как клуб или концертный зал, а граница между всеми проявлениями сакрального и профанного стирается). Оппозиция *сакральное / профанное* все более дезактуализируется для современной культуры, тогда как для культуры Просвещения она была хотя бы внешне актуальной. Возможно, интерференция присуща и иным культурно-семиотическим процессам, ее дальнейшее изучение может дать ценные результаты.

Еще одно существенное явления, возникающее при контактировании дискурсов – *функционально-семантическая аттракция*, или уподобление (от лат. “*attractio*” – ‘подтягивание’, в ином значении – ‘уподобление’) – «перетягивание» сравнительно самостоятельным дискурсом некоторых специфических признаков дискурса другого типа, с которым он совместно функционирует в пределах крупной дискурсной системы, крупного блока дискурсов, скомпонованных благодаря культурным причинам, но без полного объединения. Уподобление может происходить в плане формальных текстообразующих элементов, в плане семантики, и отчасти – прагматического эффекта (однако четкой корреляции между семантической и прагматической аттракцией не наблюдается).

Для иллюстрации явления аттракции мы привлекаем тот же набор дискурсов, что и в случае интерференции. Между этими дискурсами нет абсолютно четких границ; крупные макродискурсы используют для своего построения похожий набор микродискурсов. Религиозный дискурс «вклинивается» между дискурсом сакральным и дискурсом художественной литературы, приобретая в плане фоновой семантики отдельные черты, присущие сакральному дискурсу, но не имея притом многих семантических элементов, необходимых для дискурса сакрального. Несакральные тексты

при этом обретают ряд черт, присущих текстам сакральным, с которыми они функционируют в единой культурно-семиотической системе. Активно подвергаются аттракции библейские комментарии, литургические толкования, религиозные поучения (не включенные в Литургию), рубрики и т. п. Богослужебные рубрики в литургических книгах обычно и графически и стилистически перетягивают на себя признаки основного текста, хотя непосредственной необходимости в этом нет. Порою славянизированной или готической графикой набираются проповеди, назидательные статьи и даже церковная хроника. Даже храмовый мусор именуется в церковном быту «уметием», хотя его природа не меняется. Многочисленны случаи невербальной аттракции. Аттрактивный компонент присутствовал в сакрализации сословной одежды. Он присутствует в практике ношения сословной одежды даже в домашнем обиходе. Сюда же следует отнести и поведенческую аттракцию, когда возле храма (в «кольце сакрализации») люди не только воздерживаются от раскованных форм поведения, но принимают торжественные и скованные позы или меняют интонацию и пересыпают речь вкраплениями церковнославянизмов. Некоторые невольно копируют поведение духовенства.

В ряде случаев аттрактивные явления оказываются негативными: если являются абсолютно избыточными и сильно перегружающими смысловую партитуру дополнительными смыслами. Но в целом аттракция является нормальным и даже неизбежным феноменом. Чаще всего, при восприятии добавочных, аттрактивно внесенных смыслов, происходит их нейтрализация, они могут и не улавливаться. Специальная борьба требуется только с избыточной аттракцией, особенно если она принимает шаржированные формы.

От подлинной аттракции следует отличать псевдоаттракцию, когда сближение дискурсов происходит не в процессе их естественного функционирования в культурной семиосфере, а совершается намеренно, с целью получить заведомый эффект. Это пародии и пародийные стилизации (пародийные акафисты А. Амфитеатрова), намеренная стилизация проповеди с насыщением ее элементами иного субъязыка (сближение с сакральным текстом для увеличения воздейственности и авторитетности). Иногда этим прикрывается риторическая беспомощность. Аттрактивная ложная сакрализация возможна и вне пределов религиозного ритуала (политическую листовку можно набрать соответствующим шрифтом, насытить архаизмами и церковной лексикой, а также украсить эпиграфом из Библии или подобных источников). Подобные же приемы: помещение фотографии коммерсанта, запечатленного совместно с архиереем, воздвижение креста над зданием, не имеющим отношения ни к церкви, ни к христианству вообще, использование библейских псалмов или литургических фраз вместо ответной

статьи в полемике с целью прервать развертывание полемического дискурса (по принципу: «Кто осмелится возражать священным глаголам?»). Равным образом «парализующее» действие может оказать присутствие церковной хоругви или иконы на совершенно светском и даже антицерковном мероприятии, использование храма или околохрамового пространства для митинга или иного светского мероприятия.

Функционально-семантическая аттракция наблюдается не просто при условии тесного функционирования дискурсов в пределах одного культурно-смыслового, семиотического пространства, но и при условии хотя бы относительной жанровой близости этих дискурсов (хотя и не в такой степени, как при интерференции). Так, в случае аттрактивного влияния сакрального дискурса на религиозный будет иметь место истинная аттракция. Если же между жанрами различие весьма значительное, как в случае дискурса сакрального и дискурса агитационно-политического, то истинной аттракции наблюдаться не будет, она превратится в типичную псевдоаттракцию.

Возможен ступенчатый ряд аттракций: литургические сакральные тексты (сакральный дискурс) / проповедь / религиозно-дидактические и теологические тексты (несакральный дискурс).

Как уже говорилось, аттракция – естественное явление, порожденное сложностью культурного семиозиса. Установка на жесткое разделение сходных дискурсов с ликвидацией контактов и взаимовлияний выдает недостаточное понимание полифонического характера культуры. Феофан Прокопович жестко боролся с аттракцией, полагая, что привносить сакрально семиотизированную «славянщизну» в речевые ситуации вне непосредственно богослужебного ритуала недопустимо (делавших это он называл «безумными книжочиями»). Проповеди и речи на религиозные темы (поучения) самого Феофана, действительно, более тяготеют к ораторскому, торжественно-риторическому дискурсу, то есть занимают ту переходную область между дискурсами, где локализовано большинство проповедей. Это соответствует семиотике классицизма.

Функционально-семантическая аттракция, как и интерференция, относится к специфическим функционально-семантическим явлениям в области семиозиса сакрального дискурса. Теоретическое положение, что в реальном культурном семиозисе дискурсы не функционируют изолированно, должно учитываться на практике. Любой текст, сочетающий в себе микротесты разной жанровой принадлежности, неизбежно проходит полосу аттрактивных явлений, которые в процессе реальной коммуникации могут быть более или менее заметными.

Литература

БОГИН, Г. И., 1993. *Субстанциальная сторона понимания текста*. Тверь: ТвГУ.

ЛЕБЕДЕВ, В. Ю., 2005. *Литургический ритуал в культуре: семантика и прагматика*. Тверь: ГЕРС.

ЩЕДРОВИЦКИЙ, Г. П., 1995. Смысл и значение. *In: Г. П. ЩЕДРОВИЦКИЙ. Избранные труды*. Москва: Школа Культурной Политики, 545-576.

Missale Romanum. 1949. Marietti.

Vladimir Lebedev

State Academy of Slavonic Culture

SEMANTIC CHANGES IN RELIGIOUS RITUALS

Summary

The article discusses specific phenomena manifested in the discourse of Christian religious rituals and which belongs to the sphere of functional semantics. The analysis focuses on the change of verbal texts but the distinguished specific phenomena in the semantic field can be extrapolated to non verbal ritual texts (it becomes possible when general semiotic universals of verbal and non verbal textual elements are differentiated; moreover, it may be fulfilled because of unanimous functioning of verbal and non verbal textual elements in the frame of a larger unity, i.e. religious ritual). Taking into consideration semantic analysis, the conception of reflective semantics has been employed. Its origin may be ascribed to Tver hermeneutic school as well as to the ideas of G. G. Shpet and Tartu-Moscow school. The most significant semantic processes take place at the highest semantic levels, which can be defined as the level of specific semantic elements, i.e. metasenses. The article examines a wide range of semantic phenomena manifested in the ritual discourse which is related to the cultural experience of a person or sociocultural group, as well as to longitudinal processes of forming verbal or non verbal cultural experience. At the same time, the diachronic element of the language semantics is emphasized.

KEY WORDS: semiotics, discourse, sense, metasense, functional semantics, reflection, reflective semantics, sacrality.

Gauta 2006 12 15

Priimta publikuoti 2007 01 11

Liudmila Arcimavičienė

Vilnius University

Department of English Philology

Universiteto g. 5, 01513 Vilnius, Lithuania

Tel.: (370–5) 268 72 28

E-mail: aliudmila@takas.lt

MORAL STRENGTH METAPHOR IN LITHUANIAN VIRTUAL POLITICAL DISCOURSE

The present study aims at examining the MORALITY conceptual metaphor in Lithuanian virtual political discourse in the framework of cognitive linguistics. The material of the current research consists of thirty samples of the on-line political articles extracted from the website www.politika.lt. The method applied to analyze the MORALITY conceptual metaphor in Lithuanian virtual political discourse is that of hypothetical deduction combined with content analysis in the framework of cognitive linguistics. The findings reveal that the central underlying conceptual metaphor of the Lithuanian virtual political discourse is that of MORAL STRENGTH. The MORAL STRENGTH metaphor has been analysed as a complex conceptual system consisting of the following elements: MORAL PATH & BOUNDS, MORAL HEALTH & PURITY, and MORAL WHOLENESS. The analyzed metaphors gave evidence to the fact that Lithuanian political discourse is grounded in a very strict and narrow interpretation of morality, what has an equivalent in the family-based morality of the Strict Father Model.

KEY WORDS: *cognitive linguistics, conceptual metaphor, linguistic expressions, mapping, source and target domains.*

Introduction

Nowadays culture is perceived as a process of exercising power and control (Kramsch 1998, p. 3-36). Only the powerful can decide whose values and beliefs will be subsequently adopted by one or another social group, which historical, political, or social events will be commemorated, which future will be worth imagining. Thus, to learn more about culture is to learn more about the language used within this culture. Even more, to learn more about the intercultural priorities, values and beliefs is to learn about the language of those in power, i.e. politicians. Hence, not surprisingly the increasing interest in researching political language was pursued by the following linguists: D. Bolinger, P. Chilton, M. Foucault, N. Fairclough, G. Lakoff, E. Lassan, M. Turner, etc.

The prevailing tendency among the afore-mentioned linguists has received much support in the claim that metaphor plays a central role in political language. In other words, political language is grounded in conceptual metaphor. The notion of conceptual metaphor was pioneered and further developed by such

cognitive linguists and philosophers as G. Lakoff, M. Johnson, G. Fauconnier, Z. Kövesces, M. Reddy, E. Sweetser, M. Turner, etc.

George Lakoff developed the theory of conceptual metaphor on the grounds of 'human subjective mental life', categorization, and bodily experience (Lakoff, Johnson 1999, p. 16-44). He claims that people make subjective judgements about such abstract notions as importance, duties, rights, morality, etc as well as subjective experiences of them (Lakoff, Johnson 1999, p. 45). Yet, as much as these experiences are, much of the way people conceptualize, visualize, reason about them comes from other domains of experience. These other domains are mostly sensorimotor domains. Thus, the cognitive mechanism for such conceptualizations is conceptual metaphor, which allows people to use physical logic of reasoning about more abstract concepts.

To illustrate, the co-author of G. Lakoff, Mark Johnson argues that the underlying metaphor of American culture is LIFE AS A PURPOSEFUL JOURNEY, wherein life is conceptualized as a journey (Johnson 1997, p. 35-37). More importantly, the conceptual metaphor of LIFE AS JOURNEY functions as a basis for complex conceptual network in categorization of other human social activities. Different social activities in life are also conceived via journey metaphor, i.e. education, medical care, politics. The main question that arises is about the reasons for pervasiveness and conventionality of metaphor in language. There are two main theories that provide more than clear interpretations of metaphor constructions in thought and their applications in language.

The first, developed by Christopher Johnson, is the theory of conflation that clearly illustrates the pervasiveness of conceptual metaphor in the language as well as thought (Lakoff, Johnson 1999, p. 46). The underlying principle of the theory is in the claim that young children regularly conflate their subjective and sensorimotor experiences. For example, for an infant, the subjective experience of affection is correlated with warmth of being held. During the period of conflation, associations are automatically built between the two domains. These persisting associations are the mappings of conceptual metaphor that will lead the same infant to speak, later in life, of '*a warm smile*', '*a big problem*', and '*a close friend*'. Consequently, the following conceptual metaphor now underlies both speaker's language and thinking: AFFECTION IS WARMTH.

The second theory, proposed by J. Grady, proves the complex nature of conceptual metaphors, i.e. all complex metaphors are made up of 'atomic' metaphorical parts called primary metaphor (Lakoff, Johnson 1999, p. 49). Each primary metaphor in its turn has a minimal structure and arises naturally, automatically, and unconsciously through everyday experience by means of conflation, during which cross-associations are formed. Thus, complex metaphors are formed by conceptual blending, which then develop into universal or widespread conventional conceptual metaphors, i.e. the conceptual blending of LIFE AS JOURNEY and POLITICS results in the conventional metaphor POLITICAL LIFE AS JOURNEY.

These theories have an overwhelming implication for language analysis: people acquire a large system of primary metaphors automatically and unconsciously by functioning in the most ordinary ways in the every day world from the earliest childhood. As Lakoff argues, people have no other choice 'because of the neural connections formed during the period of conflation, we all naturally think using hundreds of primary metaphors' (Lakoff, Johnson 1999, p. 59). Political language thus is not an exception, as it abounds in numberless instances of conceptual metaphor that reveal much about experiences, beliefs and imaginings of a particular culture.

P. Chilton, for example, stresses that political concepts involving leadership and political action are conceptualised by movement and journey metaphors (Chilton 2004, p. 54). That is why, political discourse, he claims, often includes systematic expressions like *coming to a crossroads*, *moving ahead towards a better future*, *overcoming obstacles on the way*, etc. Besides, Chilton's illustration of Hitler's language in *Mein Kamph* and his other speeches and writings also testifies to the unconscious and mechanic nature of metaphor in human categorization (Chilton 2004, p. 55). To illustrate, Hitler continuously used the source domain of microbes and disease in his reference to Jews. In other words, the 'parasite' frame was mapped onto the frame of 'Jews', thus generating the following packets of knowledge: microbes get into the human body without people seeing them and stay there, they are parasites and can cause a disease, and finally that to prevent a human organism from a disease its causes, i.e. parasites, should be removed from the human body.

Z. Kövecses in his turn claims that political power is conceptualised in many languages, especially English, as a physical force. Besides, there are many other political aspects that are conceptualised in terms of war, business, game and sport. Thus, Kövecses defines politics as the exercise of power due to such source domains as PHYSICAL FORCE, WAR, GAME, SPORT mapped on the target domain of politics. (Kövecses 2002, p. 22).

G. Lakoff, while analysing conceptual systems of conservatives and liberals during their election campaign in 1994, came to the conclusion that there is a very close link between family-based morality and politics (Lakoff 2002, p. 13). Unconsciously, he claims, the automatic metaphor NATION-AS-FAMILY produces contemporary conservatism from Strict Father morality and contemporary Liberalism from Nurturant Parent morality (Lakoff 2002, p. 143). Moreover, he argues that political policies are derived from family-based moralities. Those family-based moralities are largely constructed from unconscious conceptual metaphors. Thus, understanding political positions requires understanding how they fit family-based moralities.

By implementing the conceptual model of family-based moralities, Lakoff gives the underlying reasons for Clinton's impeachment (Lakoff 2002, p. 390). He claims that the president's affair with Monika

Lewinsky was an affront to Strict Father morality: marital infidelity, abuse of power, lies in public, an attempt to cover it up, etc.

Similarly, Lakoff states that the present American president won election 2000 due to his political strategy grounded in a strict morality culture. To illustrate, Lakoff holds that the Bush strategy was based on, first, the use of body language, voice, and words grounded in Strict Father morality, second, major conservative positions, and, finally, his choice of Dick Cheney, a conservative, as a 'running mate' (Lakoff 2002, p. 394-397).

Moreover, Mark Johnson argues that the most fundamental human concepts such of well-being are metaphorically defined. This means that the way members of a certain society conceptualize a particular situation will depend on the use of conceptual metaphors that 'make up the common understanding of members of a certain culture' (Johnson 1997, p. 2). As a result, Johnson claims that if moral judgements are grounded in conceptual metaphor, metaphor then enters human moral judgements in three major ways:

- (1) metaphor gives rise to various ways of conceptualising situations;
- (2) metaphor provides different ways of understanding the nature of morality (in defining the central concepts of morality, such as will, reason, purpose, right, good, etc.);
- (3) metaphor also assists in moving beyond the 'clear' prototypical cases to new cases.

On the basis of this classification, Johnson holds that there is a traditional model or the Moral Law Folk Theory that lies behind almost all Western morality (Johnson 1997, p. 13). This traditional moral system is underlined by the metaphor REASON AS FORCE. This complex conceptual metaphor consists of the following components: MORAL PERSON IS A STRONG PERSON, REASON IS FORCE, BODY IS PASSIONS, meaning that a moral person is conceptualised as a strong reasonable and wilful person continuously fighting with the forces of passions, and not following the needs of the body but reason and will.

To summarize, I dare claim that any discourse, political in particular, is underlined by moral conceptual systems, the analysis of which will result in the system of values, beliefs and social practices distinguishable and preferable in a society. Accordingly, the language of politics, independently of the issues discussed, is grounded in moral conceptual systems that underlie the political preferences, ideologies, and values.

The analysis of conceptual metaphor in language has received increasing attention from such Lithuanian linguists as E. Lassan, A. Lichačiova, N. Arlauskaitė, I. Macijauskaitė, J. Vaičėnionienė, J. Cibulskienė. Though conceptual metaphor was analysed in various discourses, political discourse has recently gained a rising level of popularity among Lithuanian linguists as well. Recently, Jurga Cibulskienė (2006) carried out a reserach on the use of conceptual metaphor in Lithuanian and British election discourse, wherein the following conceptual metaphors were analysed: POLITICS IS WAR, POLITICS IS A JOURNEY, STATE IS A BUILDING.

In my article, I aimed at analyzing the language of Lithuanian virtual political discourse in terms of MORALITY metaphor. The main thesis of my research is that any discourse, political in particular, is grounded in MORALITY metaphor that explains the political preferences, beliefs and ideologies. Thus, by analysing morality metaphor in Lithuanian virtual political discourse, I intend to find answers to the following research questions:

- (1) what MORALITY conceptual metaphors prevail in the language of Lithuanian virtual political discourse?
- (2) what moral system underlies the virtual political discourse in Lithuania?
- (3) what factors motivate the use of such MORALITY conceptual metaphors in Lithuanian political discourse?

Data, methodology and key terms

The material of the present study consists of thirty samples of the on-line articles extracted from the www.politika.lt website. The choice of the virtual political discourse was not accidental: the on-line press has a very wide readership with an immediate access to it. Thus, both a wide readership and immediate access to the on-line articles serve as the main motivation factors for the choice of virtual discourse. The total number of words in the data amounts to 12465. The research samples were collected by means of search programme, whereby the computer classified all the articles via the key term MORALITY (Lith. *moralė*). For the present investigation, the following research methods were used: hypothetical deduction and content-analysis in the framework of cognitive linguistics.

In the article, conceptual metaphor is used as a key term that refers to human conceptualisation of more abstract concepts (i.e. MORALITY / MORALĖ) in terms of less abstract and more specific concepts. Thus, the former refers to TARGET DOMAIN (i.e. MORALITY / MORALĖ), whereas the latter to SOURCE DOMAINS (i.e. A, B, C, etc.).

However, conceptual metaphor needs to be distinguished from metaphorical linguistic expressions. The latter are words or other linguistic expressions that come from more concrete conceptual domains (i.e. A, B, C, etc.). All these expressions come from a conceptual domain that is mapped on the domain of MORALITY. Accordingly, the use of capital letters indicates that particular wording does not occur as such, but it underlies conceptually all the metaphorical expressions listed underneath it. For example, the conceptual metaphor WELL-BEING IS WEALTH is a conceptual metaphor that underlies the following linguistic expressions: music has *enriched* my life; a *poor* man who has no love for himself; the cynics of the world leading *impoverished* lives, etc. Hence, morality conceptual metaphor is represented by the following formula in the article: MORALITY IS A / B / C, etc.

Results & Discussions

The findings of this pilot study reveal that the virtual political discourse in Lithuania is grounded in the metaphorical system of MORAL STRENGTH. This metaphorical system constitutes the following conceptual metaphors:

Conceptual metaphor	MORAL PATH & MORAL BOUNDS	MORAL STRENGTH	MORAL HEALTH & PURITY	MORAL WHOLENESS
No of occurrences of linguistic expressions	24	18	13	3
Percentage	50%	37.5%	27.4%	6.25%

Table 1. Conceptual MORALITY metaphors in the on-line political articles.

According to the table above, the most frequent number of linguistic expressions is that of the conceptual metaphor MORAL PATH, i.e. 24 occurrences. Also, the linguistic expressions of MORAL STRENGTH conceptual metaphor amount to 18 cases, and 13 of MORAL HEALTH & PURITY. By comparison, the instances MORAL WHOLENESS conceptual metaphor occurred only three times in the analyzed data. Despite the fact of variations at the level of frequency of occurrence, all conceptual metaphors are closely interrelated and make up a coherent system of MORALITY conceptualization in the political discourse.

1. MORAL PATH & MORAL BOUNDS

The conceptual metaphor of MORAL PATH & MORAL BOUNDS has the highest frequency in terms of linguistic expressions, i.e. 24 instances. This metaphor has its origins in another conceptual metaphor LIFE IS JOURNEY that dominates in many cultures, Western in particular. The conceptualization of LIFE AS JOURNEY indicates that the concept of life is perceived as an on-going journey made up of multiple intermediate actions directed towards various purposes. Thus, people are expected to have goals in their life and to formulate life paths that will assist them in achieving their goals. Since life is seen as a long-term purposeful activity, it is also a journey.

Accordingly, the dominant metaphor of LIFE IS JOURNEY, which underlies any discourse, includes other no less important metaphors – MORAL PATH and MORAL BOUNDS in political discourse. Politicians not only conceive life as a purposeful activity, but they also conceptualize POLITICAL LIFE AS A JOURNEY, which in its turn comprises the metaphor of MORAL PATH.

The basic conception of the MORAL PATH metaphor is motion along a path. The conceptualization of MORAL PATH in Lithuanian on-line articles clearly illustrates a very strict interpretation of morality. Politicians speak about moral principles in terms of rules that should tell which action-paths a person *may* take, which ones one *must* take, and which *must* never be taken. Moreover, certain action-paths to various sanctioned ends are marked as MORAL DIRECTIONS. Accordingly, such actions will be those that tend to

realize communal states of well-being. As a result, these MORAL PATHS are typically straight and narrow, leaving little space for deviations. Consider the following examples below:

- (1) *Etikos ir procedūrų komisijos vadovo teigimu, patvirtinus Politikų elgesio kodeksą būtu žengtas svarbus žingsnis šalyje formuojant politinę kultūrą.*
- (2) *Jis taip pat pabrėžė, jog Ministro Pirmininko poste nori matyti atsakingą Lietuvai žmogų, vedantį šalį į priekį, o ne ginantį asmeninius interesus ir nesugebantį atsakyti savo rinkėjams bei koalicijos partneriams.*

The above examples illustrate two aspects of MORAL PATH scheme: straight path and directionality.

Besides, Lithuanian politicians clearly prioritize MORAL BOUNDS in the conceptualization of MORAL PATH. In other words, they speak about various PATH BOUNDARIES that should not be crossed over; otherwise, the dead-end could not be avoided. Consider the following examples below:

- (3) *“Ar nepriėjome prie pavojingos ribos, kai, pavyzdžiui, jaunimas iš patriotizmo net atvirai pasišaipė?”, – retoriškai pasitarimo dalyvių klausė valstybės vadovas.*
- (4) *“Šiandien, matydamas aklavietę, į kurią patekome, pareiškiu, kad politinio stabilumo vardan negali būti paminami pamatiniai demokratinės valstybės ir pilietinės visuomenės principai”, – pabrėžė šalies vadovas.*

The above examples clearly show the prevailing tendency of conceptual metaphor DEVIATION IS AN IMMORAL ACTION. It is immoral because it fails to get you there directly. Moral deviation also involves losing directness toward ascribed ends. This accounts for the extreme criticism and even abhorrence many politicians have to any form of deviance from established norms, c.f.:

- (5) *Joje, pasak autoriaus, nagrinėjama, kodėl, kur ir kaip mes tolstame nuo politikos. Politologo nuomone, politika Lietuvoje suka klystkeliais, kuriuos lemia ir sovietinis palikimas, ir iš Vakarų sklindančios technokratinės tendencijos.*
- (6) *Jo žodžiais, daug nuogastavimų šiandien kelia moralės ir proto stūmimas į politikos paribius ar net užribius.*
- (7) *“Kiekvienoje organizacijoje, struktūroje yra statutai, tam tikros normos, etika ir moralė. Tos ribos galioja visiems. Jei peržengiamos tos ribos, iškyla atsakomybės klausimas”, - antrino pirmininko pavaduotojas Vytautas Bogušis.*

To summarize, the most frequent linguistic expressions were found in terms of MORAL PATH & MORAL BOUNDS conceptual metaphor. This tendency illustrates a very strict morality model underlying today's political life in Lithuania. Politicians conceptualize MORAL ACTION as moving along one straight and narrow path, any deviation from it is considered to be immoral, thus is heavily criticized.

2. MORAL STRENGTH

Another conceptual metaphor of MORAL STRENGTH is also expressed by a high frequency of occurrences, and it illustrates a very strict interpretation of morality underlying political discourse.

First, this is a complex metaphor that comprises the following parts:

MORALITY IS STRENGTH			
1	2	3	4
BEING GOOD IS BEING UPRIGHT	BEING BAD IS BEING LOW	DOING BAD IS FALLING	EVIL IS A FORCE

Table 2. The Constituents of MORAL STRENGTH Conceptual Metaphor.

The constitutive parts of MORAL STRENGTH metaphor illustrate the following set of entailments which are disclosed in the political discourse of the on-line articles:

the political world and the world in general is divided into good and evil;

to remain good, a politician must be morally strong;

a politician who is morally weak cannot stand up to evil and will eventually commit evil;

therefore, moral weakness is a form of immorality.

To illustrate, consider the following examples below:

- (8) *“Tik stipri, tvirtos Seimo daugumos palaikoma Vyriausybė, savo veikloje besivadovaujanti aukštais moralės ir profesinės etikos principais, bus pajėgi įveikti jai keliamas užduotis”, – V. Adamkaus žodžius žurnalistams citavo šalies vadovo atstovė spaudai po jo susitikimo su socialdemokratų atstovais Gediminu Kirkilu ir Juozu Oleku.*
- (9) *“Kalbamės su keliais asmenimis, laikomės griežtos pozicijos, kad tai turėtų būti žmonės, niekaip nesusiję su jokiomis partijomis – ne tik naryste, bet ir tam tikru atstumu šalia partijų”, – spaudos konferencijoje sakė G. Steponavičius.*
- (10) *“Tauta yra nusivylusi tradicinėmis partijomis, nes jos nesilaikė rinkiminių pažadų, ir ieško naujų mesijų, kurie dar teikia vilties. Tačiau aš tikiu, kad politinė kultūra Lietuvoje stiprės, žmonės atsibos sėdėti sudėjus rankas, tylint ir nereaguojant. Ateis laikas, kai visuomenė ims daryti spaudimą valdžiai”, – samprotavo A. Sakalas.*

The above illustrations point to the conclusion that a moral politician in Lithuania is expected to be *strong* and have *high* moral principles.

3. MORAL HEALTH

Less frequent but still very important for the present pilot-study is MORAL HEALTH & PURITY conceptual metaphor, i.e. 13 instances. The inconsistency in the frequency of linguistic expressions might be explained by the fact of a limited research data, i.e. thirty on-line articles. However, in the nearest future I intend to extend my data analysis to the higher number of articles.

In the MORAL HEALTH conceptual metaphor immorality is seen as a disease that can spread. Hence, the duty of politicians is to protect their state or nation from the contagion of immorality by keeping them away from immoral people who commit immoral actions. Since purity and cleanliness promote health, morality is conceived as being pure and clean. Consider the following examples below:

- (11) Į VTEK narius siūlomas asmuo, kaip numato Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybės tarnyboje įstatymas, turi būti **nepriekaištingos reputacijos**.
- (12) “Apie **neskaidrius sprendimus**, savanaudišką politiką negalėjo būti nė kalbos. Pirmaisiais atgimimo metais reikėjo pakeisti valstybės ekonomikos sistemą, iš planinės pereiti į rinkos ekonomiką, kuri būtų socialiai orientuota. Reikėjo gerinti verslo sąlygas, apsaugoti valstybę nuo pragyvenimo lygio smukimo, suvokti daugybę naujų dalykų”, – sakė K. Prunskienė.
- (13) “Labai stinga geranoriškumo, konsolidacijos vardan valstybės interesų. Tačiau aš nesakau, kad **esame liūne ar pelkėje**. Esame aplinkoje, kurią tenka vertinti nevienareikšmiškai. Tokią aplinką patys ir susikūrėme, todėl daugiau reikėtų kalbėti apie kilnius, taurius dalykus, **nes geras pavyzdys – taip pat užkrečiamas**”, – siūlė politikė.
- (14) Kalbėdamas apie vidaus politikos situaciją Lietuvoje, interviu “Žinių radijui” ketvirtadienį šalies vadovas teigė, jog šalis išgyvena **partinę-moralinę krizę**.
- (15) Pasak K. Prunskienės, tam tikros grėsmės akivaizdoje žmonės sugėba **atsikratyti ydingų dalykų**, savo naudos siekimo, tačiau ji pripažino, kad entuziastų dabar būtų mažiau.

The above examples clearly show that Lithuanian politicians regard immoral behavior as *impure*, filthy and *contagious*. Moreover, they indirectly claim that as a result of immoral behaviour the state is now in a ‘political crisis’, thus to recover its health the state needs to discard filth.

4. MORAL WHOLENESS

The final conceptual metaphor I will discuss in this article is MORAL WHOLENESS. This metaphor is also closely interrelated with the afore-mentioned MORALITY conceptual frames. Actually, it is a complex part of the MORAL STRENGTH metaphor: politicians should keep the overall *unity of form* that contributes to their moral and political *strength*. Thus, moral wholeness in political discourse is attendant on moral strength, c.f.:

- (16) **Atskalūnai**, prie kurių prisijungė ir naujasis Seimo pirmininkas Viktoras Muntianas, nusprendė sudaryti savo frakciją – Pilietinės demokratijos – kuriai valdančioji dauguma pasiūlė bendradarbiavimo sutartį.
- (17) Kaip po sueigos žurnalistams teigė liberalcentristų lyderis Artūras Zuokas, šiame pokalbyje vyravo viena tema – partija turi būti **vieninga**: “Visi partijos nariai, nežiūrint jų rango ir stažo partijoje, turi vieningai laikytis priimtų partijos įstatų ir priimtų sprendimų”.

Hence, the illustrations clearly show the political preferences in Lithuania: those politicians who do not ‘make up the part to the WHOLE’ are regarded as intruders, enemies or evil. Accordingly, a MORAL politician is not only going NARROW and STRAIGHT way, not crossing BOUNDARIES, is STRONG and HEALTHY, but also the one who belongs to the WHOLE.

Conclusions

1. Political discourse is grounded in the conceptual metaphor of MORALITY, the analysis of which helps to disclose politicians' moral conceptual systems. The analysis of the language use in political discourse helps to reinforce the moral conceptual system lying behind it.
2. The central metaphor underlying the analyzed political discourse is that of MORAL STRENGTH.
3. MORAL STRENGTH metaphor is a complex conceptual system which consists of the following elements: MORAL PATH & BOUNDS, MORAL HEALTH & PURITY, and MORAL WHOLENESS.
4. The analyzed metaphors gave evidence to the fact that Lithuanian political discourse is grounded in a very strict and narrow interpretation of morality, what has an equivalent in the family-based morality of the Strict Father Model.
5. The Strict Father Model comes with an idea that those who have risen to the top have a responsibility to exercise their legitimate authority for the benefit of all under their authority. This means:
 - a) maintaining order, that is, sustaining and defending the system of authority itself, i.e. the use MORAL STRENGTH metaphor
 - b) using that authority for the protection of those under one's authority, i.e. MORAL HEALTH, MORAL PATH metaphors
 - c) working for the benefit of others, especially helping them through proper discipline to become the right kind of people, i.e. MORAL STRENGTH, MORAL WHOLENESS, etc.
6. The conceptual metaphors underlying the Lithuanian political discourse are motivated, as their main motivating factor is correlations in experience. The above discussed conceptual metaphors present the system of experiential morality. This means that the abstract concept of morality is conceived in terms of non-metaphoric concepts of well-being in general, i.e. being strong, healthy, direct, united. These conditions actually form the grounding for MORALITY CONCEPTUAL metaphors.

References

- CHILTON, P., 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. New York.
- CIBULSKIENĖ, J., 2006. *Konceptualioji Metafora Lietuvos ir Didžiosios Britanijos Rinkimų Diskursuose. Daktaro disertacija*. Vilnius.
- JOHNSON, M., 1997. *Moral Imagination: Implications of Cognitive Science for Ethics*. Chicago.
- KÓVESCES, Z., 2002. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford.
- KRAMSCH, C., 1998. *Language and Culture*. Oxford.
- LAKOFF, G., 2002. *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. Chicago.
- LAKOFF, G., JOHNSON, M., 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York.

Liudmila Arcimavičienė

Uniwersytet Wileński

METAFORA SIŁY MORALNEJ W LITEWSKIM WIRTUALNYM DYSKURSIE POLITYCZNYM

Streszczenie

Artykuł analizuje aspekty użycia metafory MORALNOŚCI w wirtualnym dyskursie politycznym w języku litewskim oraz sposoby rozumienia pojęcia dobrobytu w kontekście politycznym. Wywód oparto na 30 artykułach politycznych, zamieszczonych na stronach portalu www.politika.lt. Przeprowadzona kognitywno-lingwistyczna analiza pozwala twierdzić, że w wirtualnym dyskursie politycznym MORALNOŚĆ jest postrzegana jako SIŁA, dlatego metaforą konceptualną istniejącą w świadomości litewskich polityków jest MORALNOŚĆ JAKO SIŁA. Na tę metaforę konceptualną składają się takie konceptualne projekcje, jak: ZDROWIE MORALNE, CZYSTOŚĆ MORALNA, DROGA MORALNA, GRANICE MORALNOŚCI i JEDNOŚĆ MORALNA. Analiza sposobów wyrażania metafory MORALNOŚCI ukazuje wąską i konserwatywną koncepcję MORALNOŚCI, rozpowszechnioną w litewskim wirtualnym dyskursie politycznym, a opartą na modelu rodziny „surowego ojca”.

SŁOWA KLUCZE: językoznawstwo kognitywne, metafora konceptualna, wyraz językowy, konceptualna projekcja, płaszczyzna treści i formy.

Liudmila Arcimavičienė

Vilniaus universitetas

MORALINĖS STIPRYBĖS METAFORA VIRTUALIAME LIETUVOS POLITINIAME DISKURSE

Santrauka

Straipsnyje analizuojama MORALĖS metaforos raiška virtualiame Lietuvos politiniame diskurse. Tyrinėjama, kaip ši metafora atskleidžia gerovės sampratą politiniame kontekste. Remtasi trisdešimčia straipsnių politikos temomis. Jie pasitelkti iš interneto tinklalapio www.politika.lt. Atlikta kognityvinė lingvistinė straipsnių analizė leidžia teigti, kad metafora MORALĖ virtualiame politiniame diskurse yra suvokiama kaip STIPRYBĖ. Tad konceptualioji MORALĖS metafora, dominuojanti Lietuvos politikų sąmonėje, yra MORALĖ KAIP STIPRYBĖ. Šią konceptualiąją metaforą sudaro tokios konceptualiosios projekcijos: MORALI SVEIKATA, MORALI SKAISTYBĖ, MORALUS KELIAS, MORALĖS RIBOS, MORALI VIENYBĖ. MORALĖS metaforos raiškos analizė atskleidė siaurą ir gana konservatyvų MORALĖS koncepcijos reikšmės pobūdį, vyraujantį virtualiame Lietuvos politiniame diskurse, MORALĖS sampratoje plačiaja prasme atitinkantį griežto tėvo šeimos modelį.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: kognityvinė lingvistika, konceptualioji metafora, kalbinė raiška, konceptualioji projekcija, turinio ir raiškos planas.

Gauta 2006 10 23

Priimta publikuoti 2007 01 11

Rūta Sirvydė

Vilnius Pedagogical University

Studentų g. 39, 08106 Vilnius, Lithuania

E-mail: ruta.sirvyde@vpu.lt

METONYMY – A SISTER OR A STEPDAUGHTER? A CASE STUDY OF THE COLOUR OF ANGER

Metonymy has received much less attention from cognitive linguists than metaphors, and in most cases it is still treated in a narrow traditional way as language ornamentation. However, it is metonymy that sometimes helps us to discover the detailed nature of how reason and the conceptual systems are embodied and how cultural models enter our cognitive system and shape the language. In many cases they underlie conceptual metaphors and are “genetically” related in their origin. In linguistic investigation they are the source to see cross-cultural differences and to construct language specific patterns, prototypes or cognitive models.

The case study of COLOUR FOR ANGER in English and Lithuanian reveals that both languages apply different chromatic patterns to express the emotion of anger and the intensity of it. English varies in the tones of the same colour of red, whereas in Lithuanian different colours of the spectrum are applied in linguistic expressions of anger. Thus, metonymic expressions supplement cross-cultural and linguistic research with the information, which reveals cultural effect on abstract reasoning and cultural worldview.

KEY WORDS: anger, colour, conceptual metaphor, cross-cultural differences, metonymy.

Introduction

George Lakoff's philosophy of conceptual metaphor has revealed metaphor as a fundamental mechanism of mind rather than a minor kind of trope used in poetry (Lakoff 1987). A great deal of research has been made in the field of conceptual metaphor since then, and the process is still being continued in order to replace the old view of language as meaningless disembodied symbol manipulation.

In this context metonymy has received much less attention from cognitive linguists, and in most cases it is still treated in a narrow traditional way as language ornamentation. However, it is metonymy that sometimes helps us to discover the detailed nature of how reason and the conceptual systems are embodied and how cultural models enter our cognitive system and shape the language.

It should be realized that if the traditional definition of metaphor as a linguistic ornament is too narrow and does not fit the frames of cognitive linguistics, the traditional definition of metonymy is too narrow and does not fit the frame of cognitive linguistics, too.

In order to show the role of metonymy in language and culture investigation, and its relations to metaphor, conceptual metonymy will be defined first, and then the examples where metonymic expressions reveal conceptual metaphors and show cross-cultural differences in English and Lithuanian will be provided. The case study presents a corpus-based analysis of the concept of *anger*, which underlies the metonymic model COLOUR FOR ANGER. The data have been taken from the *British National Corpus* and Lithuanian online corpus *Donelaitis*, and limits to the linguistic expressions, where the lexeme of *anger* is present.

Metonymy

Traditionally metaphor and metonymy are regarded as certain kinds of trope used in poetry and fiction. *They are comparisons, which have nothing to do with the real world. Their use in everyday speech sometimes even darkens the mind* (Pikčilingis 1965, p. 20, 25-26). The present day *Lietuvių kalbos žodynas* [Dictionary of the Lithuanian Language] also defines metonymies as linguistic ornamentation. However, in cognitive linguistics metonymy is probably basic to language and cognition. It is common for people to take one well understood or easy-to-perceive aspect of something and use it to stand either for the thing as a whole or for some other aspect or part of it.

There are many metonymic models in a rich conceptual system, and they are used for a wide variety of purposes. A member or subcategory can stand metonymically for the whole category for the purpose of making inferences or judgments. In other words, *conceptual metonymies represent a part-whole structure; there may be a function from a part to the whole that enables the part to stand for the whole* (Lakoff 1987, p. 114). This suggests that metonymy provides mental access to another entity. Thus, metonymy transfers a whole set of *associations* which may be integral to the meaning. One kind of entity refers to another kind of entity in various ways: the PART for the WHOLE (We need a better *glove* at the third base (Kövesces 2002, p. 143)); the PRODUCER for the PRODUCT / AUTHOR FOR WORK (I'm reading *Shakespeare* (Kövesces 2002, p. 144)); the PLACE for the EVENT (Don't let *El Salvador* become another *Vietnam* (Lakoff 1987, p. 77)); INSTRUMENT for ACTION (She *shampooed* her hair (Kövesces 2002, p. 145)); MANNER OF ACTION for the ACTION (She *tiptoed* to her bed (Kövesces 2002, p. 154)); the PLACE for the INSTITUTION (The *Kremlin* threatened to boycott the next round of talks (Lakoff 1987, p. 77)); the CONTROLER for the CONTROLLED (*Nixon* bombed Hanoi (Kövesces 2002, p. 144)); TIME for ACTION (The *8:40* just arrived (Kövesces 2002, p. 145)); MEANS for ACTION (He *sneezed* the tissue off the table (Kövesces

2002, p. 154)); ACTION for RESULT (a deep *cut* (Kövesces 2002, p. 154)), and many others. It is impossible to list all the examples, because anything can stand for anything in the right context. A general principal with two elements *A* and *B* governs all the metonymic models, and there is a “stands for” relation, where *B* may stand for another element *A* (Lakoff 1987, p. 78). In cognitive linguistic view, “the relation” principle is accepted, but it is suggested a more precise formulation, that a vehicle entity can provide mental access to a target entity when two entities belong to the same domain (Kövesces 2002, p. 145), or as Lakoff states, the same *idealized cognitive model (ICM)* (Lakoff 1987, p. 79).

Metonymies are very similar to metaphors, because they are conceptual in nature. In cognitive linguistics both metaphor and metonymy are regarded as conventional mental mechanisms, both are fundamental types of cognitive models (Lakoff 1987, p. 68-90), both are experientially motivated (Lakoff, Johnson 1980, p. 61-68), and both can be used for an immediate pragmatic purpose (Ruiz de Mendoza 1997, p. 171-176). Hence, their “genetic” relation is obviously close. However, sometimes their similar appearance – similarity in verbal expressions or relationship to the source domain causes some difficulty in the distinction between metonymy and metaphor.

Metonymy contrasts with metaphor in that it always represents a **direct relation** between two entities. *The direct relation* is the key to test whether expressions are metaphorical or metonymic. Hence, for example, *to fish pearls* is a metonymy, for the associations and direct relevance to the sea and activity of fishing, whereas *to fish information* is supposed to be a metaphor, for there is no close relation to the sea (water) and no close relevance to fish – the association here is metaphorical. Consider the expression *to be close-lipped* (cited from Kövesces 2002, p. 160). Literally, it means “to have one’s lips close together”. The expression may be regarded both as metonymic and metaphorical within different discourse. If we use this expression in the sense of “to be silent”, we have a metonymic relation, because having the lips close together results in silence. However, if we apply the *close-lipped* expression to describe a talkative person who does not say what we would like to hear from him/her, we have a metaphor, as literally, the lips were not closed in this case. Hence, there is no direct relation between having one’s lips close together and telling things not related to the information we want to find out.

As both metonymy and metaphor have experiential basis they often interact with each other. A detailed study of numerous data of human emotions drawn from English (the *BNC*) and Lithuanian (*Donelaitis*) corpora suggests that a great part of the network of universal conceptual

metaphors, which are physiologically based, is motivated by metonymy. These are some of examples of these metonymies underlying conceptual metaphors in the concept of anger:

1. The PART OF THE WHOLE (ANGER IS BLOOD) metonymy is a particular manifestation of a more abstract superordinate metaphor ANGER IS FLUID:

a) He felt anger *surging* through his veins and arteries¹.

b) Šiandien žmonių širdyse *susitvenkė* daug pykčio dėl smurto, nutraukusio kunigo Ričardo gyvybę².

2. Body heat (the CAUSE AND EFFECT metonymy) motivates the ANGER IS HEAT metaphor:

a) Phoebe hated her with a brief clear *flame of anger*.

b) Edvardas visas *virte virė* pykčiu Kristinai, baiminosi dėl sūnaus.

3. Internal pressure (the CAUSE AND EFFECT metonymy) underlies the ANGER IS EXPLOSIVE metaphor:

a) Swire Sugden spoke first, natty in his Mafia-type suit and blue chins vibrating with *barely suppressed anger*.

b) *Vos nesprogau* iš pykčio toje picerijoje išgirdęs tavo pokalbį su motina.

4. Agitation (the CAUSE AND EFFECT metonymy) motivates the ANGER IS DISEASE metaphor:

a) She had been having *fits* of anger.

b) Pyktis už kareivį *dusino* mane.

Figurative language, including metaphor and metonymy, may express any aspects. Some metaphors reflect universal image schemata, such as the idea that *anger* is conceptualised as pressure in a container. Metonymies may also express universal aspects of emotions, such as the idea that *anger* is physiologically felt as loss of muscular control, redness, a rise in body temperature, and loss of rationality (Kövesces, Palmer and Dirven 2003, p. 152-153). In other words, the sentences in (1–4) are actually metonymic. However, most cognitive linguists would treat the sentences as metaphorical (e.g. Lakoff 1987, Kövesces 2002). Then how to draw the line between metaphor and metonymy? It seems that metaphor and metonymy are distinguished due to the distance and conscious separation of the source and the target domains. If the source and the target domains are consciously regarded as two separate domains, the linguistic expressions are

¹ All the English examples have been cited from the *British National Corpus*, not edited.

² All the Lithuanian examples have been cited from Lithuanian on-line corpus *Donelaitis*, not edited.

regarded as metaphorical on a certain metonymic basis, because there is no *direct* relation between two domains.

Metonymic models can characterize overall category structure, indicate what the central members are, and characterize the links in the internal chain (Kövesces 2002). For instance, in the research of anger expressions, that have been analysed to reveal cross-cultural differences in English and Lithuanian, two general metonymic relationships were applicable: CAUSE AND EFFECT and WHOLE AND PART. The words and expressions that belong to these groups denote various aspects of emotion concepts, such as intensity, cause, and control. For example, we can easily identify aspects of the physiological effects: colour of the body may stand for anger (e.g., Cotton's good-looking features were *pink* with anger.), internal pressure and physical agitation may also indicate a certain emotion (e.g., Another angry wife almost dies herself: her face reddens with rage, every vein swells and stands out, every nerve quivers, foam covers her lips, and finally she falls as blood gushes from her nose and mouth.). A certain part of a body used metonymically to indicate emotions express metonymic relationship of WHOLE AND PART and underlies conceptual metaphor THE HUMAN BODY IS A CONTAINER (e.g., Pardavėjo žmonos *veidas net persikreipė iš pykčio*). This type of metonymy is of particular interest in cross-cultural research of emotional concepts as it reveals cultural folk beliefs about relation between a certain emotion and a part of the human body. The corpus based analysis has suggested that in English the most common pattern of anger is related to the (flushing) face and the (loud) voice (5 a–b), whereas in Lithuanian the gritting teeth and white/burning eyes are the most common definitions of anger (5 c–d):

5. *English:*

- a) She turned to face him, her *face flushed* with anger.
- b) But there was still a degree of anger *in her voice*.

Lithuanian:

- c) Dravenis piktai *sugriežė dantimis* ir užsirūkė.
- d) Mago *akys degė pykčiu*, visa laimė, kad jas dengė akiniai nuo saulės.

Linguistic expressions that belong to a large group of metonymically grounded conceptual metaphors (sometimes called metaphonymies³) are based on pragmatic functions from term to target (Fauconnier 1997). For example, the expression *to have cold feet* stands for fear as the conceptual metonymy DROP IN BODY TEMPERATURE STANDS FOR FEAR. A special case of emotion metonymies involves a situation in which an emotion concept, e.g. *friendship*, is part of another

³ The term has been introduced by Louis Goossens (1990).

emotion concept, i.e. *love*. This can explain why, for instance, the word *girlfriend* can be used of one's partner in a love relationship. Since love, at least ideally, involves or assumes friendship between two lovers, the word *friend* modifies with *girl* and can be used in place of the basic emotion term (Kövesces, Palmer, Dirven 2003, p. 138).

Our rich conceptual system employs metonymic models for a wide variety of purposes. The most interesting kinds of metonymic models are those in which a member or subcategory can stand metonymically for the whole category for the purpose of making inferences or judgments. As Rosch observed, prototype effects are surface phenomena (Rosch 1976). A major source of such effects is metonymy. In other words, metonymies reveal reasoning, recognition, etc. Hence, metonymic models permit us to design the *prototype* (Rosch 1976) – the best example of a category, or the *cognitive model* of a category (Lakoff 1987), which illustrates cross-cultural differences of thought. In order to illustrate how metonymic expressions reveal the cultural model and supplement conceptual metaphors, let us analyse the case of the concept of *anger*, which metonymically represents this emotion as a certain colour in English and Lithuanian and serves as a constituent part for the Lithuanian and English conceptual pattern of *anger*.

COLOUR FOR ANGER

What colour is your anger? The question seems unusual when we speak about such abstract concepts as emotions. But linguistic expressions defining anger by a certain colour name are obvious examples of metonymic conceptualisation and sense perception of vision. Indeed, language users apply chromatic information in their choices to express anger. We use certain chromatic expressions to tell when someone is angry on the basis of their appearance – as well as to signal anger or hide it. Colours are usually associated with a certain part of a human body. Thus, language users apply *chromatic metonymic expressions* for the concept of anger. Lakoff suggested that, governed by a common cultural model, we make use of a general metonymic principle: *the physiological effects of an emotion stand for the emotion* (Lakoff, Kövesces 1993, p. 196; Lakoff 1990, p. 382). Kövesces (2002) outlines conceptual metonymies as interacting with conceptual metaphors and describing physiological and expressive responses associated with an emotion. “*Metonymic basis of metaphors is a restatement of the experiential grounding*” (Kövesces 2002, p. 159). Hence, colour terms used metonymically may stand for the emotion. For the purpose of defying what colours represent anger in Lithuanian and English the analysis will be limited to the occurrences where the lexeme of anger is present. Linguistic data suggest that the cultural model yields a system of colour metonymies for anger:

6. *English:*

RED

- a) Cotton's good-looking features were *pink* with anger.
- b) The *red* of my anger bubbled up like the rosy orange juice squeezed by the vendors' machines in the main street in our village.
- c) She turned to face him, her face *flushed with anger*.
- d) Kathleen took off her hat carefully in the big fireplace mirror, noting the two pin-points of *scarlet* anger on her own cheekbones.

WHITE

- e) Luke took a step forward, his face *white* with anger.
- f) Wilcox was now *pale* with anger.

7. *Lithuanian:*

RED

- a) A.Sabonis, *įraudęs* iš pykčio, atsisėdo ant atsarginių suoloelio.
- b) Matau, kaip Čibiro *sprandas paraudo* iš pykčio: kaip galima redaktorium skirti tokį jauną ir dar tautininką.

WHITE

- c) Vytas nudelbė mane *baltomis*, pykčiu degančiomis *akimis*.
- d) Jis išbėgo iš aikštelės, o Laisvydas *pabalo* iš pykčio.

BLACK

- e) Giedrius mane pasitiko *pajuodęs* iš pykčio.
- f) Kiek pykčio liejama lignoninėse. Visas šis *juodas* jausmas tenka gydytojams, seselėms.

BLUE

- g) Konservatoriai, tai sužinoję, net *pamėlo* iš pykčio.
- h) Nebežinodamas kaip atsikeršyti, iš pykčio net *pamėlęs*, Zuika visus apibadė špygomis.

Both English and Lithuanian are pervaded by expressions where the language employed to denote perceptual experiences is metaphorically extended for conceptual subjective experiences, such as emotions (Ortony 1993). Colour names refer to emotional states. This should come as no surprise because the information we derive from the visual system and acquire from the language are the two major sources of knowledge of the outer and inner world (Jackendoff 1987, 1996).

The metaphorical process where the perceptual domain is mapped onto the internal feeling description is rather systematic. Some cultures connect sadness with purplish and yellow-red colours whereas happiness is connected with blue-green colours (D'Andrade & Egan 1974). The category of

colour refers both to perceptual and chromatic aspects and to cognitive and linguistic experiences (Davidoff 1997).

Apparently, Lithuanian language users observe the same metaphorical and metonymic principle, and similar metonymic expressions may be found in common everyday use. This is expected because these expressions are primarily based on bodily experience that is universal among all human beings. The emphasis is laid on the increase in internal pressure due to anger. Physiologists Cherkovich and Tatoyan state: “*heart rate is a convenient and sensitive indicator of emotional tension*” (Cherkovich. Tatoyan 1973, p. 265). Izard observes a pulse rate increase of 40-60 movements in a minute while being angry (Изард 2000). He insists that a high increase of blood pressure indicates a physiological involvement of nearly the whole neurophysiologic and somatic system of our body in the process of experiencing anger. Thus, *flushing* is associated with anger on a physiological basis of cardiovascular activation that may be reflected in people’s face, which under the effect of anger turns red.

Hence, indeed, in terms of psychosocial imagery, there is no better metaphor for anger than HOT FLUID IN A CONTAINER. Consequently, the most conventional metonymic expressions have been designed with different intensity of red colour. In English that intensity varies from indicating *flushing* as in (6-c), then changing to *pink* (6-a), *red* as in (6-b) and *scarlet* as in (6-d). As anger increases, its physiological effects increase. Thus, the intensity of the colour indicates the intensity of anger. *The darker or the more intensive the colour (red) is, the angrier a person is in English.*

On the contrary, Lithuanian language users do not apply red colour chromatic shades. But Lithuanian cultural models metonymically indicate anger in different parts of the body varying from the whole body (7-a) to face and neck area (7-b). Alternatively, intensive anger may affect a rhythm of breathing, which in its turn affects human blood circulation and the colour of the skin. Thus, some angry people due to internal pressure get pale. Both Lithuanian and English have metonymic expressions, which make salient the physiological effect of getting pale or white. All anger expressions that have been detected in English were related with human face as in (6-e, f). In Lithuanian white colour in many cases was related not only with pale colour of the skin, but with eyes, as well. This subtle change of appearance has been emphasised and “white eyes” indicate the emotion of anger. On the contrary, in English an angry person is usually described with “dark eyes” (Prentice’s eyes were dark with anger). The conventionality of such metonymic expressions let us construct the *prototypes* in English and Lithuanian: a prototypical angry person is with dark eyes in English; a prototypical angry person is with white eyes in Lithuanian.

A very interesting descriptive difference between English and Lithuanian is that in Lithuanian the change of facial colour has been expressed not by white colour, but on the contrary – black. The Lithuanian language uses linguistic expressions where black colour represents a negative attitude towards the emotional state of being angry (7–f). But along with this, there are conventional linguistic expressions where black colour is assumed to be the *cause* of physiological effects, which indicates anger (7–e). Thus, black colour in Lithuanian indicates both the physiological effect and negative attitude towards the emotion.

The corpus data present obvious differences between English and Lithuanian in the use of colour patterns. Lithuanians tend to use blue colour in conventional linguistic expressions of anger (7–g, h), whereas in English the only found example in the British National Corpus might be regarded as one created for a specific purpose and, thus, not conventional at the generic level.

Why in Lithuanian conventional metonymic expressions with *blue* do not appear in English? This seems to suggest that Lithuanians take red colour as the basic physiological effect of anger. This metonymic expression is the most conventional and physiologically based. Then in order to express the intensity of anger other colours of the spectrum are applied. Purple and blue are close to red and are associated with veins. They are also close in the spectrum. Intensity of anger is expressed by the change of the colour where red colour is supposed to be the basic, the most common and a normal physiological respond to anger. When the internal pressure of anger is at the stage of inner control, the angry person gets pale. Thus, pale or white colour denotes a higher level of anger intensity, which is based on the shortage of blood supply. When anger is more intensive and overcomes the limits of ‘red’, i.e. common anger, the angry person gets blue, and finally black. Hence, both WHITE and BLUE represent an opposite higher level of anger intensity from the basic RED.

The physiological description of intensity of anger in both English and Lithuanian is expressed in the patterns of the following colours:

English:

WHITE ← PINK (FLUSHING) → RED → SCARLET

Lithuanian:

WHITE ← RED → BLUE → BLACK

White colour expresses the controlled (suppressed) anger and is marked by an arrow of different direction, which indicates a greater intensity from the basic RED in Lithuanian and FLUSHING in English. Both red in English and blue in Lithuanian along with white colour in both languages represent anger increase with opposite human reaction: either showing an effort to control anger and getting pale (white), or letting this emotional pressure out and getting red in English and blue in Lithuanian. Scarlet in English and black in Lithuanian express the highest intensity of the emotional state of being angry.

The metonymic model designs the colour pattern above, which shows how cultural models shape the languages. English varies in the tones of *the same colour of red*, whereas in Lithuanian *different* colours of the spectrum are applied in linguistic expressions of anger.

It is hardly possible that Lithuanians and English really differ in expression of anger, because the expression of the emotion is considered to be universal all around the globe and shared between all the nations (Ekman 2003). However, different chromatic representations, i.e. different conceptualisation of the same emotion reflect different folk believes and different cultural worldview of these two language communities. Metonymies and metaphors reveal which social environments bring different values to bear on the formation of emotion concepts. Thus, conceptual metonymies play an important role in languages; they are closely related to conceptual metaphors and help us to see cross-cultural differences of thought.

Conclusions

Metonymies can motivate or underlie conceptual metaphors and help us to see the inner structure of concept mappings in our mind. Hence, conceptual metonymies trace back to our conceptual system, they are integral parts of conceptual metaphors and represent our knowledge of the world. In linguistic investigation they are the source to see cross-cultural differences and to construct language specific patterns, prototypes or cognitive models.

The case study of COLOUR FOR ANGER in English and Lithuanian reveals that both languages apply different chromatic patterns to express the emotion of anger and the intensity of it. Thus, metonymic expressions supplement cross-cultural and linguistic research with the information, which should be equally regarded along with the metaphorical expressions as the product of cultural effect on abstract reasoning and cultural thought.

References

- BARCELONA, Antonio, 2003. The cognitive theory of metaphor and metonymy. *In: A. BARCELONA, ed. Metaphor and metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective.* Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1–28.
- D'ANDRADE, R., EGAN, M., 1974. The colors of emotions. *American Ethnologist*, 1, 49 – 63.
- DAVIDOFF, J., 1997. The neuropsychology of color. *In: C. L. HARDIN, L. MAFFI, eds. Color categories in thought and language*, 118–133.
- EKMAN, P., 2003. *Emotions Revealed: recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life.* New York, NY: Times Books.
- FAUCONNIER, Gilles, 1997. *Mappings in Thought and Language.* Cambridge: Cambridge University Press.
- GOOSSENS, Louis, 1990. Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics*, 1-3: 323-340.
- JACKENDOFF, R., 1987. On beyond zebra: The relation of linguistic and visual information. *Cognition*, 26, 89-114.
- JACKENDOFF, R., 1996. *Languages of the Mind. Essays on Mental Representations.* A Bradford Book. Cambridge, MA: MIT Press.
- KÖVESCES, Zoltán, 2002. *Metaphor: A Practical Introduction.* Oxford: Oxford University Press.
- Kövesces, Zoltán, PALMER, Gary B., DIRVEN, René, 2003. Language and Emotion: The interplay of conceptualisation with physiology and culture. *In: René DIRVEN, Ralf PÖRINGS, eds. Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast.* Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 133-159.
- LAKOFF, G., JOHNSON, M., 1980. *Metaphors we live by.* Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, George, 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind.* Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, George, KÖVACSES Zoltán, 1993. The Cognitive Model of Anger in American English. *In: D. HOLLAND, N. QUINN, eds. Cultural Models in Language and Thought.* Cambridge, UK: Cambridge University Press, 195-221.
- ORTONY, A., ed., 1993. *Metaphor and thought.* 2nd ed. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

PIKČILINGIS, J., 1965. *Žodžio aiškumas ir tikslumas*. Vilnius: Mintis.

ROSCH, E., MERVIS, C., GRAY, W., JOHNSON, D., BOYES-BRAEM, P., 1976. Basic Objects in Natural Categories. *Cognitive Psychology* 8, 382-439.

RUIZ de MENDOZA, Francisco, 1997. Cognitive and pragmatic aspects of metonymy. *In: Antonio BARCELONA, ed. Cognitive linguistics in the study of the English language and literature in English*. Monograph issue of *Cuadernos de Filología Inglesa*, volume 6-2, 161-178.

ИЗАРД, К. Э., 2000. *Психология эмоций*. Санкт-Петербург: Питер.

Sources

British National Corpus [online]. Available from: <http://www.natcorp.ox.ac.uk> [Accessed 15 December 2006].

Donelaitis. Lietuvių kalbos tekstynas [online]. Available from: <http://donelaitis.vdu.lt/> [Accessed 15 December 2006].

*Lietuvių kalbos žodynas*⁴ [online]. Available from: www.lkz.lt [Accessed 15 December 2006].

Online dictionary [online]. Available from: <http://onlinedictionary.datasegment.com/> [Accessed 15 December 2006].

Oxford English Dictionary Online [online]. Available from: <http://www.oed.com/> [Accessed 15 December 2006].

Rūta Sirvydė

Vilniaus pedagoginis universitetas

METONIMIJA – SESUO AR PODUKRA? METONIMIJOS PYKTIS YRA SPALVA ANALIZĖ

Santrauka

Daug dėmesio skiriama ir lietuviškų, ir kitų kalbų metaforų kaip kognityviųjų vienetų tyrimams, o metonimijos analizuojamos mažai. Išsami koncepto PYKTIS analizė, pagrįsta anglų ir lietuvių kalbų tekstynais, parodė, kad būtent metonimijos yra konceptualiųjų metaforų pagrindas, išsamiausiai atskleidžiantis kultūrinius pasaulėvaizdžio savitumus. Metonimijų analizė padeda sudaryti abstraktaus mąstymo mechanizmo struktūras bei kultūrinius prototipus. Dėl “genetiškai” artimos giminystės, t. y. dėl to, kad ir metaforos, ir metonimijos dažnai būna grindžiamos mūsų pojūčiais bei patirtimi, kartais nelengva nubrėžti aiškią takoskyrą tarp šių dviejų reiškinių.

⁴ Dictionary of the Lithuanian Language.

Straipsnyje apžvelgiamas kognityvinės lingvistikos atstovų požiūris į metonimijos ir metaforos sąsają, aiškinama, kaip metonimija gali motyvuoti konceptualiąją metaforą, pateikiami pavyzdžiai iš anglų (*The British National Corpus*) ir lietuvių kalbos (*Donelaitis*) tekstynų. Siekiant atskleisti kultūrinio mąstymo savitumus, analizuojama metonimija PYKTIS YRA SPALVA. Šios metonimijos analizė rodo, kad lietuvių ir anglų kalbose pyktis asocijuojamas su skirtingomis spalvomis. Anglų kalboje pykstantys žmonės dažniausiai apibūdinami vienos – raudonos – spalvos atspalviais, o lietuvių kalboje, nors pykstantys žmonės dažniausiai irgi išrausta, neretai iš pykčio jie tampa baltais, mėlynais ar net juodais.

Šie ir kiti pavyzdžiai rodo, kad metonimija yra labai įdomus mūsų kognityvinės struktūras atskleidžiantis reiškinys, kuris turėtų sulaukti deramo kognityvinės kalbotyros atstovų dėmesio bei papildyti įvairiakalbius konceptualiosios metaforos tyrimus.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: metonimija, konceptualioji metafora, pyktis, kultūrinis pasaulėvaizdis, spalva.

Rūta Sirvydė

Wileński Uniwersytet Pedagogiczny

METONIMIA – SIOSTRA CZY PASIERBICA? ANALIZA METONIMII KOLOR GNIEWU

Streszczenie

Zarówno w języku litewskim, jak i w innych językach wiele uwagi poświęca się badaniom nad metaforami jako jednostkami kognitywnymi, natomiast metonimie sprowadzono do roli pasierbicy, tj. są one rzadko analizowane. Wyczerpująca analiza konceptu *gniew* oparta na korpusach języka angielskiego i litewskiego dowiodła, że to metonimie najlepiej odkrywają kulturowe osobliwości światopoglądu, bywają podstawą metafor konceptualnych, dzięki nim możemy odtworzyć struktury mechanizmu myślenia abstrakcyjnego oraz prototypy kulturowe. Ze względu na „genetycznie” bliskie pokrewieństwo (zarówno metafory, jak i metonimie często są oparte na naszych odczuciach i doświadczeniu) czasami trudno jest określić wyraźną granicę między tymi dwoma zjawiskami. Artykuł zawiera analizę poglądu przedstawicieli językoznawstwa kognitywnego na związek między metonimią i metaforą, wyjaśnia, jak metonimia może uzasadniać metaforę konceptualną, podaje przykłady z korpusów języka angielskiego (*the British National Corpus*) i litewskiego (*Donelaitis*). W celu zilustrowania osobliwości myślenia kulturowego poddano analizie jedną (ale nie jedyłą) metonimię KOLOR GNIEWU. Analiza tej metonimii dowiodła, że w językach litewskim i angielskim gniew kojarzy się z różną paletą kolorów. W języku angielskim gniewni ludzie najczęściej są określanii odcieniami jednego – czerwonego – koloru,

podczas gdy w języku litewskim, mimo iż osoby takie również czerwienieją, nierzadko ze złości bieleją, sinieją czy nawet czernieją.

Te i inne przykłady pokazują, że metonimia jest bardzo ciekawym zjawiskiem ujawniającym nasze struktury kognitywne, które powinno doczekać się należytej uwagi ze strony przedstawicieli językoznawstwa kognitywnego oraz uzupełnić badania nad metaforą konceptualną w różnych językach.

SŁOWA KLUCZE: metonimia, metafora konceptualna, gniew, światopogląd kulturowy, kolor.

Gauta 2006 12 31

Priimta publikuoti 2007 01 11

Дануте Балишайтите

Вильнюсский университет

Muitinės 8, 44280 Kaunas, Lietuva

E-mail: danubals@takas.lt

КОНТРАСТ ПО FII В СЛОГАХ ТИПА CV/C'V ЛИТОВСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

В статье анализируются акустические параметры (величина, направление и длительность перепада частоты второй форманты) начальных элементов ударных гласных литовского литературного языка в позиции после твердых и мягких шумных согласных. Исследования на материале русского языка показали, что в позиции после мягких согласных все гласные, за исключением [i], в начале звучания характеризуются повышением частоты второй форманты. На акустическом уровне, таким образом, переходные участки между согласным и гласным содержат информацию о твердости-мягкости согласного. Результаты спектрального анализа переходных участков в слогах CV/C'V литовского литературного языка свидетельствуют о регулярном повышении частоты второй форманты гласного на границе с мягким согласным только в слогах с заднеязычными [k'], [g'] (независимо от качества гласного) и в слогах с гласными заднего ряда [a], [u], [u:] (независимо от качества предшествующего согласного). В остальных исследованных слогах изменение частоты второй форманты гласного варьирует в зависимости от качества компонентов слога: переходные участки от мягкого согласного к гласному характеризуются отрицательным и нулевым перепадом частоты FII; в этих случаях начальные элементы литовских гласных не содержат информации о мягкости предшествующего согласного.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: слог, гласные литовского языка, мягкость согласных, акустические характеристики, переходный участок, перепад частоты второй форманты.

Минимальная произносительная единица – слог – является условием существования минимальных звуковых единиц – аллофонов фонем. В слоге типа

«согласный + гласный» наибольшее влияние на качественные характеристики гласного оказывает предшествующий согласный.

Акустические исследования на материале русского языка показали, что переходным процессам на границе между согласным и гласным принадлежит особая роль в передаче информации о дифференциальном признаке «твердость-мягкость» (Зависимость качества ... 1959, с. 12, Дукельский 1962, с. 46-47, Кузнецова 1965). Начальный элемент русских гласных после мягких согласных всегда представляет собой положительный перепад частоты второй форманты: «...в этих случаях на границе между согласным и гласным ФII имеет более высокую частоту, чем на стационарном участке гласного» (Бондарко 1977, с. 64).

Для консонантизма литовского языка характерно последовательное противопоставление согласных по твердости-мягкости: вне этой корреляции оказывается только /j/, не имеющий твердой пары. Фонологически твердые и мягкие согласные литовского языка противопоставлены только в позиции перед гласными заднего ряда (Vaitkevičiūtė 1957, p. 9, 1965, p. 65; Kazlauskas 1966, p. 75; Girdenis 1981, p. 167, 2003, p. 26; Грамматика литовского языка 1985, с. 32). В литовской фонетической литературе распространено мнение, состоящее в том, что перед гласными переднего ряда согласные смягчаются под влиянием гласных, причем перед гласными переднего ряда согласные произносятся менее мягко, чем перед гласными заднего ряда (Vaitkevičiūtė 1957, p. 13, 1965, p. 66; Girdenis 1981, p. 95; Грамматика литовского языка 1985, с. 34). Считается, что отличие непалатализованных согласных от палатализованных состоит не только в отсутствии палатализации, но и в наличии веляризации (Грамматика литовского языка 1985, с. 30; Girdenis 1981, p. 159). Вопрос о фонетической природе мягкости согласных литовскими фонетистами решается неоднозначно. По мнению большинства исследователей, палатализация является дополнительной артикуляцией, заключающейся в подъеме средней части спинки языка к твердому небу (Vaitkevičiūtė 1957, p. 12; Aprijauskytė-Valdšteinienė 1960, p. 169; Mažiulis 1974, p. 45). Степень смягчения согласного связывается со степенью подъема языка: чем выше поднимается спинка языка к мягкому небу, тем больше смягчается согласный (Vaitkevičiūtė 1965; Mikalauskaitė 1975). Имеющиеся данные о степени выраженности признака мягкости у согласных разных групп немногочисленны и противоречивы. Так, Е. Микалаускайте собственно мягкими (палатальными) согласными считает /k'/, /g'/, /j/ (Mikalauskaitė 1975, p. 10-11, 33); В.

Вайткявичюте отмечает, что близкие к среднеязычным /k'/, /g'/, /n'/ в позиции перед /i:/ смягчаются в меньшей степени, чем остальные согласные; Д. Аугустайтис указывает на большую степень смягчения согласных /k'/, /g'/, /l'/ в позиции перед гласными переднего ряда (Augustaitis 1964, p. 48). Сведения о влиянии мягкости согласного на качество следующего гласного сводятся к утверждению о том, что после мягких согласных гласные заднего ряда /u:/, /u/, /o:/, /o/ становятся более передними; гласные /a:/, /a/ в этой позиции чередуются с /æ:/, /ε/ (Pakerys 1986, p. 42).

С целью выявления особенностей переходных процессов в слогах типа CV/C'V литовского языка определены следующие акустические параметры переходного участка на границе между согласным и гласным:

1. длительность начального элемента гласного;
2. начальное значение частоты второй форманты (FII₀) гласного;
3. значение частоты второй форманты (F₂) на стационарном участке;
4. величина перепада (разность между FII₀ и F₂);
5. направление перепада частоты FII.

Материалом для исследования послужили двусложные слова литовского литературного языка, начальные ударные слоги которых представляют собой сочетания твердых согласных [t], [d], [s], [z], [p], [b], [v], [k], [g] и их мягких пар с гласными [i:], [i], [e:], [æ:], [ε], [a], [u:], [u]. Изолированные двусложные слова были начитаны двумя дикторами-мужчинами – носителями литовского литературного языка. Перед дикторами была поставлена задача произнести изолированные слова с назывной интонацией в среднем темпе с небольшими паузами. На основе чтения анализируемого материала разными дикторами были получены усредненные данные – для каждого гласного выводилось среднее арифметическое каждого параметра.

Согласно полученным данным, в литовских слогах, первым компонентом которых является твердый согласный, изменение частоты второй форманты гласных заднего ряда [a], [u], [u:] обусловлено артикуляторным сходством компонентов слога или их различием. Так, гласный [a] после твердых переднеязычных согласных имеет частоту FII₀ более высокую, чем частота FII стационарного участка; после твердых заднеязычных FII₀ гласного [a] также несколько превышает по частоте FII стационарного участка (см. табл. 1).

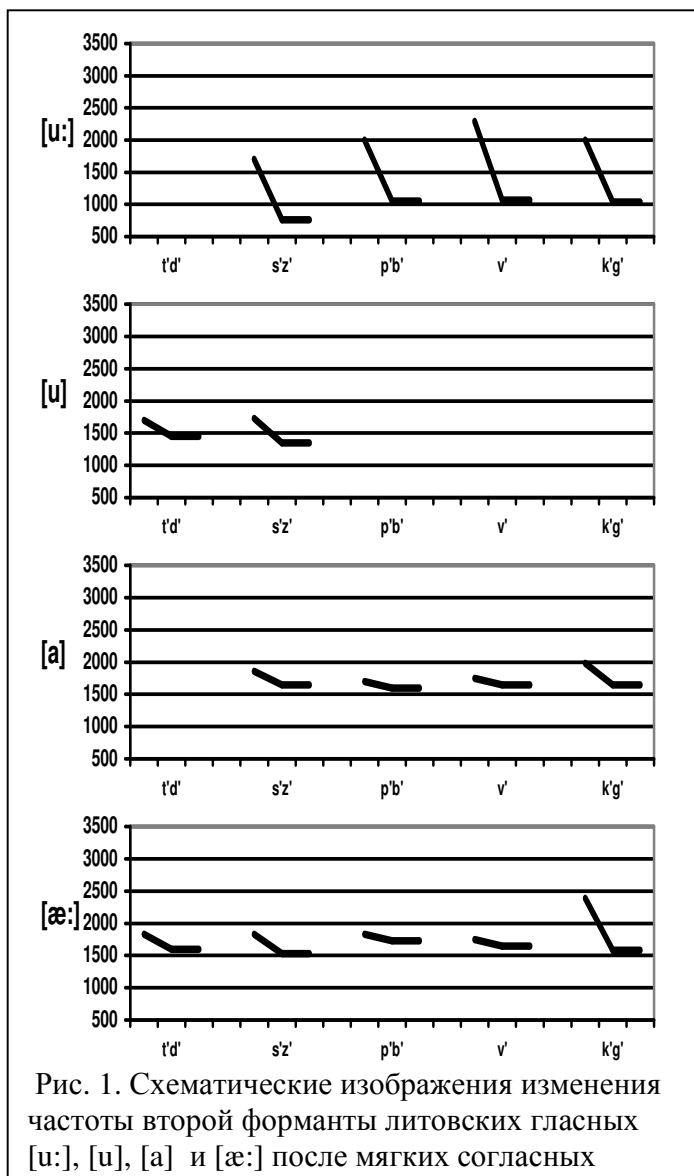
Таблица 1. Значения контраста по FII и направление перепада частоты FII литовских гласных в слогах типа C'V и CV.

V После C	V										
	/i:/	/e:/	/i/	/ɛ/	/æ:/	/ʰa/	/ʰu/	/ʰu:/	/a:/	/u:/	/u/
/t/-t'/	0	-350	0	-	+280	-	+275	-	-	-	+90
/d/-d'/	0	-350	0	+350	+280	-	-	-	-	+120	-
/s/-s'/	-200	-500	0	0	+250	+250	+400	-	+200	+320	0
/z/-z'/	-200	+400	0	+200	+150	+180	+350	-	+150	+320	0
/p/-p'/	-200	-330	0	-150	+80	-	-	+980	-150	-	0
/b/-b'/	0	-190	0	-150	+80	+100	-	+900	-150	-	0
/v/-v'/	0	-100	-120	0	+100	+100	-	+100 0	0	0	-
/k/-k'/	+100	-260	+180	+460	+720	+250	-	+980	+200	-	0
/g/-g'/	+200	-210	+280	-	+110 0	+400	-	+122 0	+200	0	-

После твердых губных [a] характеризуется более низкой исходной частотой FII₀, по сравнению частотой FII стационарного участка. Исключение составляет слог [va:], в котором частота FII гласного не изменяется. Литовские [u] и [u:] характеризуются отсутствием перепада на FII гласного после губных и заднеязычных согласных и несколько более высоким начальным значением частоты FII₀ после переднеязычных согласных.

В позиции после мягких согласных только литовские гласные заднего ряда [a], [a:], [u], [u:] и гласный переднего ряда [æ:] отличаются единообразным изменением частоты второй форманты (движением от более высокого положения в начале гласного к более низкому конечному значению), характерным для гласных русского языка (см. рис. 1).

Гласные [a], [æ:] литовского языка после всех анализируемых мягких согласных характеризуются идентичным направлением движения второй форманты. Для гласного [æ:] характерно большее исходное значение FII₀ (1750-2550 Гц), по сравнению с [a] (1650-2200 Гц). Величина перепада на FII гласных [a], [æ:] совпадает и составляет 100-200 Гц

конкретном слоге больше, чем в позиции CV и колеблется от 100 Гц (после губных и переднеязычных) до 500 Гц (после заднеязычных).

Таблица 2. Абсолютная длительность (в мс) переходных участков в слогах типа CV/ C'V литовского языка.

После С \ V	V										
	/i:/	/e:/	/i/	/ɛ/	/æ:/	/ʼa/	/ʼu/	/ʼu:/	/a:/	/u:/	/u/
/t/-/t'/	-	35	0	-	55	-	55		-	-	35
/d/-/d'/	-	25	0	30	55	-	-		65	50	-
/s/-/s'/	20	50	0	-	90	55	45		65	50	0
/z/-/z'/	20	20	0	50		50	65	75	70	60	0

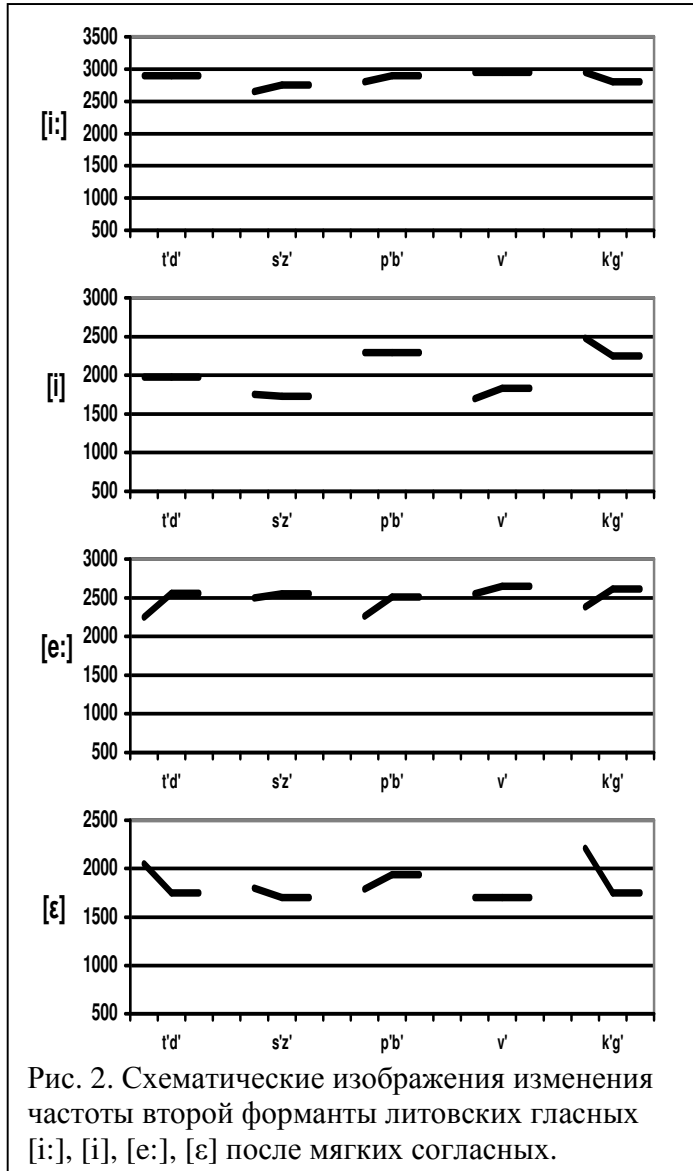
после всех согласных, за исключением [k'], [g']. В слогах [k'æ:], [k'a], [g'æ:], [g'a] наблюдаются более значительные изменения второй форманты гласного, причем в сочетании с [g'] формантная структура гласных [a] и [æ:] изменяется в большей степени, чем после [k']. Гласный [æ:] в слогах с заднеязычными [k'], [g'] отличается от [a] большей величиной перепада на FII, составляющей 1100 Гц в слоге [g'æ:] и 720 Гц в слоге [k'æ:], тогда как разность между FII₀ и FII гласного [a] в слоге с [g'] равняется 500 Гц, а в слоге с [k'] – 400 Гц. Обращает на себя внимание бóльшая длительность переходного участка гласного [æ:] (50-100 мс) сравнительно с [a] (25-60 мс) (см. табл. 2). Величина перепада на FII гласного [a] в позиции C'V в каждом

/p/-/p'/	20	65	0	35	55	-	-	100	100	-	0
/b/-/b'/	0	50	0	45	90	60	-	75	70	-	0
/v/-/v'/	10	75	50	0	95	40	-	90	0	0	-
/k/-/k'/	20	115	40	60	70	25	-	90	70	-	0
/g/-/g'/	75	100	65	-	100	60	-	55	65	0	-

В слогах C'V, включающих гласные заднего ряда [u:], [u], наблюдается положительное движение F_2 , независимо от качества предшествующего согласного. Переходный участок от мягкого согласного к краткому [u] отличается от начального элемента долгого [u:] меньшей величиной перепада на FII и меньшей длительностью. Так, разность между исходной частотой FII₀ [u] составляет 250-400 Гц, а длительность переходного участка колеблется от 45 до 65 мс, долгий [u:] после мягких согласных характеризуется более значительным перепадом на FII – от 900 Гц до 1200 Гц, длительность которого достигает 70-100 мс. Еще одно различие между [u] кратким и [u:] долгим состоит в характере начальных элементов, а именно: изменение второй форманты на переходном участке краткого [u] представляет собой плавное движение от более высокой частоты к более низкой. Лишь в слоге [z'u] в начале звучания в течение 50 мс [u] представляет собой более передний звук с частотой FII = 1650 Гц, затем F_2 резко понижается до 1250 Гц. Следует отметить, что в позиции после мягких согласных таким же плавным движением второй форманты характеризуется гласный [a]. Долгий [u:] в сочетании с мягкими согласными, как правило, начинается с более переднего начального элемента (вторая форманта фиксируется на уровне 1650-1750 Гц), длительность которого варьирует от 10 мс до 40 мс. Далее в спектральной картине [u] наблюдается резкое снижение F_2 до частоты, характерной для стационарного участка гласного. Средняя длительность переходного участка долгого [u:] (от начала звучания до момента, когда изменение FII прекращается) колеблется в пределах 70-100 мс.

Переходные участки между согласными и гласными переднего ряда [ε], [i:], [i] характеризуются не только положительным, но и отрицательным перепадом на FII, а также отсутствием изменения частоты FII (см. рис. 2).

Акустические характеристики начального элемента гласного [ε] совпадают с акустическими параметрами переходного участка [a] в слове Са, а именно: после губных

согласных исходная частота второй форманты обоих гласных меньше, чем на стационарном участке гласного;

переднеязычные согласные, напротив, повышают F_2 этих гласных в начале звучания.

Разница между слогами С'ε и Са состоит лишь в более высоком положении F_{II_0} в начале звучания гласного [ε], который является более

передним по сравнению с [a]. В слогах с губными смычными [p'], [b'] F_{II_0} гласного [ε] на 150 Гц ниже,

чем F_2 стационарного участка, длительность переходного участка колеблется от 35 мс до 60 мс.

Значение F_2 гласного [ε] не изменяется после щелевых губного [v'] и переднеязычного [s'].

В слогах с переднеязычными щелевым [d'] и смычным [z'] гласный [ε] характеризуется

положительным перепадом на F_{II} (на 300 Гц),

длительность которого в слове с [d'] достигает 30 мс, в слове с [z'] – 50 мс. После заднеязычного [k'] исходное значение частоты второй форманты [ε] превышает 2000 Гц, положительный перепад составляет 460 Гц.

В спектральной картине переходных процессов в слогах с гласным [e:] наблюдается отрицательное движение второй форманты. Исходное значение F_{II_0} составляет 2050-2500 Гц и повышается до 2550-2750 Гц на стационарном участке гласного. Значение величины перепада F_{II} колеблется в широких пределах: от 100 Гц до

длительность которого в слове с [d'] достигает 30 мс, в слове с [z'] – 50 мс. После заднеязычного [k'] исходное значение частоты второй форманты [ε] превышает 2000 Гц, положительный перепад составляет 460 Гц.

500 Гц и составляет для гласного [e:] в среднем 200 Гц. Длительность перепада частоты на ФП в слогах с [e:] варьирует от 25 мс до 115 мс. Максимальной длительностью переходного участка (около 100 мс) отличаются слоги [k'e:], [g'e:]. Таким образом, [e:] сохраняет дифтонгоидный характер в сочетаниях со всеми согласными. Исключение в этом отношении составляет слог [z'e:], который характеризуется положительным перепадом частоты второй форманты гласного: частота ФП понижается с 2950 Гц до 2550 Гц, разность между $F_{П0}$ и ФП составляет 400 Гц. Однако средняя длительность переходного участка в данном случае составляет лишь 20 мс.

Литовские слоги [t'i:], [d'i:] представляют собой сочетания с нулевым контрастом по ФП, т. е. переходный участок от согласного к гласному отсутствует. Это объясняется близостью места образования гласных переднего ряда и переднеязычных согласных. Движение второй форманты [i:] не фиксируется и в слогах с губными [v'], [b']. В сочетании с губным смычным [p'] и переднеязычными щелевыми [s'], [z'] гласный [i:] характеризуется некоторым понижением F_2 в начале звучания: исходная частота $F_{П0}$ на 200 Гц ниже частоты ФП на стационарном участке. Длительность этого отрицательного перепада составляет в среднем 20 мс. Понижение F_2 в начале звучания гласного [i:] после [p'] можно объяснить бемольным характером согласного. Слоги же [s'i:], [z'i:] отличаются минимальным слоговым контрастом по F-структуре, поэтому понижение частоты второй форманты в начале звучания гласного [i:] требует иного объяснения. Г. Фант связывает снижение частоты второй форманты гласного с веляризацией соседнего согласного, т. е. с наличием «тенденции к сужению в области язычка и верхней части фаринкса» (Фант 1964, с. 168). Физические характеристики слогов [s'i:], [z'i:] позволяют, таким образом, предположить, что в позиции перед [i:] литовские переднеязычные щелевые согласные являются веляризованными.

Слоги с кратким [i] в подавляющем большинстве случаев характеризуются нулевым контрастом по локусу. Вторая форманта краткого [i] не изменяется в сочетании со смычными переднеязычными [t'], [d'] и губными [p'], [b'], а также после переднеязычного щелевого [s']. Заднеязычные смычные [k'], [g'] повышают частоту ФП [i] в среднем на 200-300 Гц, длительность переходного участка колеблется в пределах 40-65 мс. Следует отметить, что в сочетании с заднеязычными согласными начальный элемент гласного отличается большей длительностью и большей величиной перепада F_2 , а также более высоким положением ФП, чем в слоге с [s'].

Анализ полученных данных позволяет выявить зависимость физических характеристик начальных элементов гласных литовского языка от принадлежности предшествующего мягкого согласного к определенному классу.

После переднеязычных смычных [t'], [d'] нулевым перепадом на FII характеризуются долгий [i:] и краткий /i/ литовского языка. Для гласного /e:/ характерно отрицательное движение частоты второй форманты. В спектральной картине остальных гласных наблюдается некоторое повышение частоты второй форманты в начале звучания по сравнению со стационарной частью. Более значительное повышение частоты второй форманты (на 300 Гц) после мягкого согласного, по сравнению с повышением FII после твердого (на 100 Гц), характерно только для гласного [u]. Слоги, включающие переднеязычный смычный согласный и гласные [æ:], [ɛ], по величине и направлению перепада F₂ не отличаются от слогов [ta], [da], в состав которых входит твердый согласный. Более высокое положение FII гласных [æ:], [ɛ] обусловлено их более передней артикуляцией относительно гласного [a]: по формантной структуре гласный [æ:], в слоге [C'æ:] отличается от [a] после твердого согласного только более высоким положением обеих формант, поскольку [æ:] является более передним и более закрытым звуком, по сравнению с [a]. Совпадающие по акустическим характеристикам переходные участки после твердых и мягких переднеязычных смычных литовского языка позволяют предположить, что переход от переднеязычного смычного согласного к гласному не содержит в себе информации о твердости или мягкости предшествующего согласного.

Слоги с переднеязычными щелевыми согласными [s'], [z'] литовского языка отличаются от слогов с переднеязычными смычными отрицательным перепадом на FII долгого [i:]. Кроме того, [z'] от остальных анализируемых переднеязычных согласных отличается тем, что повышает FII гласных [e:] и [ɛ] (напомним, что в сочетании с другими переднеязычными согласными – [t'], [d'], [s'] – [e:] характеризуется отрицательным перепадом на FII, [ɛ] – нулевым). Величина перепада на FII гласного [a] после мягких [s'], [z'] почти не превышает величины изменения частоты второй форманты [a] в позиции после твердых [s], [z]. Однако после мягких согласных повышается и конечное значение F₂ [a], т. е. весь гласный, а не только его начальный элемент, становится более передним. Акустические характеристики остальных литовских гласных в позиции после смычных и щелевых переднеязычных согласных совпадают.

После губных согласных, в отличие от положения после переднеязычных, вторая форманта гласного [ε] понижается, положительный перепад на FII гласных [æ], [a] после [p'], [b'], [v'] составляет только 100 Гц. Значительным положительным перепадом на FII гласного после мягких губных (как смычных, так и щелевого) согласных характеризуются только [u:]-слоги, в которых частота второй форманты гласного повышается на 1000 Гц. Таким образом, в слогах с мягкими губными согласными, как со смычными, так и со щелевыми, преобладают отрицательные и нулевые переходные участки от согласного к гласному. С одной стороны это объясняется бемольным характером губных согласных, с другой – является свидетельством отсутствия или очень слабой акустической выраженности признака мягкости на границе между согласным и гласным.

После заднеязычных согласных преобладают положительные переходные участки от согласного к гласному; в этой позиции отрицательный перепад частоты второй форманты гласного характерен только для [e:]. Некоторое повышение второй форманты в сочетании с [k'], [g'] наблюдается в спектрах гласных [i:] и [i], которые в слогах с другими согласными характеризуются или нулевым, или отрицательным изменением второй форманты. Только начальный элемент гласного [e:] в этой позиции характеризуется понижением частоты второй форманты. Величина перепада на FII передних гласных [ε] и [æ:] (450 Гц и 800 Гц соответственно) после заднеязычных согласных значительно превышает разность между FII₀ и FII этих гласных в сочетании с другими согласными. Наиболее сильное изменение второй форманты после заднеязычных смычных мягких (так же, как и в слогах с другими мягкими согласными) наблюдается в спектре долгого [u:]. Таким образом, переходные участки литовских гласных (за исключением [e:]) после мягких заднеязычных согласных содержат информацию о мягкости согласного.

Результаты акустического анализа начальных элементов гласных после твердых и мягких согласных свидетельствуют о регулярном повышении частоты второй форманты гласного на границе с мягким согласным только в слогах с заднеязычными [k'], [g'] (независимо от качества гласного) и в слогах с гласными заднего ряда [a], [u], [u:] (независимо от качества предшествующего согласного). В остальных исследованных слогах изменение частоты второй форманты гласного варьирует: в зависимости от качества компонентов слога переходные участки от мягкого согласного к гласному характеризуются отрицательным и нулевым перепадом частоты FII; в этих случаях

начальные элементы литовских гласных не содержат информации о мягкости предшествующего согласного. На артикуляторном уровне движение языка вперед и вверх сопровождается расширением фарингального прохода (Скалозуб 1979; Зубкова 1974). Значительная вариативность акустических характеристик переходных процессов в литовских слогах типа C'V позволяет предположить, что движение языка в передне-верхнем направлении и расширение фарингального прохода при образовании мягких согласных является возможной, но не обязательной артикуляцией.

Литература

БОНДАРКО, Л. В., 1977. *Звуковой строй современного русского языка*. Москва: Просвещение.

Грамматика литовского языка, 1985. Вильнюс: Мокслас.

ДУКЕЛЬСКИЙ, Н. И., 1962. *Принципы сегментации речевого потока*. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР.

Зависимость качества согласных от их фонетического положения: Отчет кафедры фонетики ЛГУ (машинопись). 1959. Ленинград.

ЗУБКОВА, Л. Г., 1974. *Фонетическая реализация консонантных противоположений в русском языке*. Москва: Наука.

КУЗНЕЦОВА, А. М., 1965. *Изменение гласных под влиянием соседних мягких согласных*. Москва: Наука.

СКАЛОЗУБ, Л. Г., 1979. *Динамика звукообразования (по данным кинорентгена)*. Киев: Выща шк. Изд-во при Киев. ун-те.

ФАНТ, Г., 1964. *Акустическая теория речеобразования*. Москва.

APRIJAUSKYTĖ-VALDŠTEINIENĖ, R., 1960. Anglų ir lietuvių priebalsių lyginimas. *Kalbotyra*. Т. 2, 167-185.

GIRDENIS, A., 1981. *Fonologija*. Vilnius: Mokslas.

GIRDENIS, A., 2003. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KAZLAUSKAS, J., 1966. Lietuvių literatūrinės kalbos fonemų diferencinių požymių sistema. *Kalbotyra*. Т. 14, 73-81.

MAŽIULIS, V., 1974. Depeletalizacija. *Mūsų kalba*, Nr. 6.

PAKERYYS, A., 1986. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Mokslas.

VAITKEVIČIŪTĖ, V., 1957. Lietuvių literatūrinės kalbos priebalsinių fonemų sudėtis. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. 1, 5-66.

VAITKEVIČIŪTĖ, V., 1965. Fonetika. *Lietuvių kalbos gramatika*, 43-157.

Danutė Balšaitytė

Vilnius University

CONTRAST ON FII IN SYLLABLES CV/C'V OF THE LITHUANIAN LITERARY
LANGUAGE

Summary

In the article acoustic parameters (size, direction and duration of difference of frequency of the second formant) of initial elements in stressed vowels of the Lithuanian literary language in a position after hard and soft noisy consonants are analyzed. The researches of Russian language have shown that in a position after soft consonants all vowels (except [i]) in the beginning of sounding are characterized by increase of frequency of the second formant. At an acoustic level, thus, transitive sites between consonant and vowel contain the information on hardness – softness of the consonant. The results of the spectral analysis of transitive sites in syllables CV/C'V of the Lithuanian literary language testify to regular increase of frequency of the second formant of a vowel on border with a soft consonant only in syllables with velar [k'], [g'] (irrespective of the quality of a vowel) and in syllables with back vowels [a], [u], [u:] (irrespective of the quality of a previous consonant). In other investigated syllables the change of frequency by the second formant of vowel varies depending on the quality of components of a syllable: transitive sites from soft consonant to vowel are characterized by negative and zero difference of frequency FII; in these cases initial elements of the Lithuanian vowels do not contain the information on softness of the previous consonant.

KEY WORDS: syllable, Lithuanian vowels, softness of the consonants, acoustic characteristics, transition, change of frequency of the second formant.

Gauta 2006 12 05

Priimta publikuoti 2007 01 11

Elżbieta Michow

Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska

Tel.: (48-41) 349 71 20

E-mail: elamich@o2.pl

O KILKU NIEDORZECZNYCH ETYMOLOGIACH TOPONIMU KIELCE

W artykule przedstawione zostały niektóre ludowe i zarazem absurdalnie niedorzeczne interpretacje i dociekania etymologiczne mające na celu semantyczne i strukturalne objaśnienie genezy toponimu Kielce. Łączą one podstawę nazwy z etnonimem Keltowie, zapożyczeniem łacińskim calx, calcis ‘wapno’ oraz gwarowym wyrażeniem przyimkowym k’jelce ‘ku jodle’. Przyczyną ich pojawienia się były zapewne asocjacje fonetyczne z przypadkowymi wyrazami, żartobliwe motywy ludyczne, aktualne mody kulturowo-etniczne, a nawet swoista regionalna megalomania. Pseudoetymologie takie popularyzowane są współcześnie przez liczne różnorodne gatunkowo teksty: legendy, podania, opisy historyczno-statystyczne, źródła dokumentacyjne i historiograficzne, albumy i przewodniki krajoznawcze po Ziemi Świętokrzyskiej. Etymologie ludowe – interesujące kulturowo, choć nieprawdopodobne pod względem językowym i pozajęzykowym – zestawiono z aktualnie w onomastyce obowiązującymi teoriami o pochodzeniu toponimu Kielce: topograficzną, rodową i kulturową.

SŁOWA KLUCZE: językoznawstwo, onomastyka, toponimy, etymologia naukowa, etymologia ludowa.

Nazwa miejscowa *Kielce* od wieków zaciekała nie tylko językoznawców i naukowców z różnych dziedzin: historyków i geografów, archeologów, ale też wielu mieszkańców i miłośników regionu świętokrzyskiego. Właściwie do dzisiaj zastanawia ona swoją tajemniczością, a jednocześnie sprawia trudność tym, którzy chcą odsłonić jej genezę. Nie powinien więc dziwić fakt, iż na przestrzeni wieków obrosła w dość liczne ludowe czy potoczne fantastyczne interpretacje i dociekania etymologiczne mające na celu semantyczne i strukturalne jej zinterpretowanie. Na obecnym etapie

wiedzy językoznawczej *Kielce* są nazwą niejasną i trudną do naukowej interpretacji onomastycznej. Istnieje kilka dobrze uzasadnionych i bardzo prawdopodobnych językoznawczych teorii etymologicznych, traktujących ją jako:

a) **topograficzną**, pochodzącą od apelatywu w formie pluralnej *kielce* ‘kiełki roślin’, co wskazuje na położenie pierwotnej osady w miejscu ujawniającym naturalną podatność gruntu do występowania szczególnego rodzaju roślinności. Pierwotna wykładnia semantyczna nazwy w tej interpretacji brzmi: Kielce to osada, położona na gruncie podmokłym, bagnistym, na którym dziko krzewią się zarośla, zwłaszcza niskopienna wierzbina (Smoczyński 1973, s. 29-88; także: Rymut 1987, s. 106; Rospond, 1984, s. 140 i inni).

b) **rodową**, pochodzącą od nazwy rodowej *Kielce*, oznaczającej ‘ogół ludzi z rodu Kielca’. To także forma pluralna, ale utworzona od staropolskiego przezwiska *Kielc* || *Kielec*, określającego osobę mającą duże i wystające zęby. Ogólna nazwa rodu została potem przeniesiona bez dodatkowych zmian do funkcji nazwy osady przez ów ród zamieszkałej. Wykładnia semantyczna brzmi tutaj: Kielce to osada, w której mieszkają Kielce, czyli ludzie, osadnicy z rodu Kielca (Kamińska 1964, s. 89; Górniewicz 1968, s. 172-173; zob. także: Rodowe nazwy miejscowe Wielkopolski, Małopolski i Mazowsza 1968, s. 59, 99; Dzikowski, Kopertowska, 1976, s. 80; także: Kopertowska 2001, s. 107-108 i inni).

c) **kulturową**, pochodzącą od apelatywu *kieł* w znaczeniu ‘ścięty odziomek drzewa’, utworzoną sekundarnie przez dodanie przyrostka *-ce*. Wykładnia semantyczna brzmi: Kielce to osada otoczona zaostrzoną palisadą drzewną, ułożoną z kłód, czyli kłód drzewnych (Rospond S.) lub: Kielce to osada położona na porębie, na której sterczy pełno ostrych odziomek drzew, pni drzewnych pozostałych po ścięciu (Rudnicki M.) (Rospond 1976, s. 221; Rudnicki 1964, 193-202).

Przyczynami równoległego występowania kilku naukowych teorii onomastycznych oraz licznych i niejednokrotnie absurdalnych etymologii ludowych są: a) niejasność morfologiczna i semantyczna rdzenia *kiel-* || *kieł-*, a przede wszystkim jego dawna homonimiczność, por. *kieł* ‘ostrzy ząb’ (znaczenie wykorzystane w teorii rodowej) oraz *kieł* ‘część rośliny’ (w teorii topograficznej), a także wtórnie wykształcone znaczenie metaforyczne ‘coś ostrego’ (w teorii kulturowej); b) niejednoznaczne graficznie zapisy w różnych dokumentach, czasami błędnie odczytywane m.in. przez historyków (*Kyelcia*, *Kelczya*, *Kylcia* itd.); c) duża izolacja nazwy (rzadko spotykana na ziemiach słowiańskich); d) nikła ilość i wartość dowodów

pozajęzykowych, np. historyczno-archeologicznych (nieznana jest data założenia osady, jej pierwotna funkcja, nazwisko założyciela, dokumentacja nazewnicza itd.).

Brak zachowanych wiarygodnych źródeł historycznych zwykle sprzyja powstawaniu legend opowiadających o pradawnych początkach danego miasta. Półbaśniowe dzieje Kielc w sposób istotny wpłynęły na interpretację onomastyczną nazwy w świadomości użytkowników języka, stwarzając pole do licznych domysłów i pomysłów etymologicznych, np. do łączenia jej genezy z losami dynastii piastowskiej i zakwalifikowania do nazw pamiątkowych. W najbardziej znanych legendach świętokrzyskich pojawia się barwna wizja początków miasta, prowadząca do puszczy rozciągającej się wówczas na tym terenie, a toponim *Kielce* łączony jest z apelatywami *kieł*, *kły*, *kielce* (M. Imn. od *kielec*), oznaczających w takich legendach kły zwierzęce (olbrzymiego dzika lub prehistorycznego mamuta), które rzekomo odnalazł Mieszko, syn Bolesława Śmiałego (rzadziej książe Mieszko Stary lub biskup krakowski Gedeon), polujący w Puszczy Świętokrzyskiej wraz ze swym orszakiem, por.: „*Kiedy obudził się książę i po męczącym śnie poczuł niezwykle orzeźwienie i krzepkość w sobie, ślubował, że wystawi kościół na cześć św. Wojciecha. Jakoż zaraz z tych samych modrzewi, pod którymi spoczywał, wybudował ten kościółek, a później, gdy przybył zobaczyć, jak robota idzie, kiedy w pobliżu ujrzał i kilka domostw wystawionych, osadę tę nazwał Kielcami, na pamiątkę tego, że na drodze znalazł duże kły dzika*” (Pamiętnik Kielecki 1901, s. 47-48) albo: „*Odjeżdżając z polany Mieszko zauważył leżące niedaleko miejsca nocnego odpoczynku ogromne, białe kły nieznanego zwierza. Wracił do obozu zamyślony, a po przybyciu na miejsce oświadczył wszystkim, że na polanie wybuduje gród z kościołem. Niedługo potem zbudowano w sercu puszczy osadę. Na polanie postawiono kościół p.w. św. Wojciecha, a strumień z którego woda przywróciła księciu siły nazwano Silnicą. Osadę zaś nazwano Kielce – na pamiątkę znalezionych tajemniczych kłów. Jeden z nich, długości trzech łokci, wisiał długo w modrzewiowym kościele. Po latach, przy budowie nowej świątyni, kieł uległ zniszczeniu*” (Banaś 1999, s. 32-33).

W świętokrzyskim piśmiennictwie regionalnym funkcjonuje aż kilkanaście ludowych (nienaukowych) hipotez etymologicznych objaśniających genezę toponimu *Kielce*. W niniejszym artykule analizuję 3 pseudoetymologie nedorzeczne, wręcz absurdalne, niemożliwe do przyjęcia tak pod względem językowym (onomastycznym), jak i pozajęzykowym. Są w tej grupie etymologie ludowe wywodzące *Kielce* od: 1) nazwy własnej – etnonimu *Keltowie* (czyli *Celtowie*), 2) zapożyczenia łacińskiego *calx*,

calcis (wymowa: *kalks, kalcis*) w znaczeniu ‘wapno’, 3) wyrażenia przyimkowego *k’jelce* ze znaczeniem kierunkowym ‘ku jodle, do jodły’. Etymologie te pojawiają się w opracowaniach historycznych i archeologicznych, przewodnikach geograficzno-krajoznawczych, XIX-wiecznych opisach historyczno-statystycznych miasta, albumach o Kielcach, wierszach poetów Kielecczyzny, a ostatnio także na regionalnych i urzędowych stronicach internetowych.

1) od etnonimu *Keltowie* (nazwy etnicznej plemiennej)

Autorstwo tej starej, oryginalnej, ale zupełnie nieprawdopodobnej hipotezy etymologicznej nie jest do końca jednoznacznie potwierdzone. Na ogół większość źródeł przypisuje ją A. S. Naruszewiczowi, nie podając jednak przy tym żadnego adresu bibliograficznego. Czasem pojawia się też w opracowaniach pogląd, że etymologię tę po raz pierwszy podał J. Długosz. Argumentacja podstawowa zawarta w analizowanych tekstach opiera się na dowodzeniu, że Celtowie podobno zatrzymali się na ziemiach świętokrzyskich podczas swojej wędrówki po Europie i pozakładali tutaj swoje osady, m.in. Kielce.

Powołując się właśnie na autorytet A. S. Naruszewicza, wersję tę odnotowuje opis historyczno-statystyczny miasta z 1829 roku, w którym jednak zwrócono uwagę na brak udokumentowania i chronologiczne konsekwencje takiej etymologii: „*Kielce Naruszewicz wywodzi; iakoby od narodu Kieltów czyli Celtów początek i nazwę swą powzięło, gdyby się to dało sprawdzić natenczas to miasto przechodziłoby inne swą starożytnością*” (Kielce wojewódzkie 1999, s. 58).

Archeolog F. M. Sobieszczański powtarza ją w 1852 roku i traktuje już jako etymologię powszechnie znaną w XIX wieku, ponieważ pisze o Kielcach: „*Gród to bardzo starożytny, a miał już uczonych, co łamali sobie głowy nad wywiedzeniem początku i powodu nazwiska tego miasta od narodu Kieltów, czyli Celtów; zacnemu Naruszewiczowi bardzo się to było podobało*” (Sobieszczański 1852, s. 133). Kto wie, czy to ostatnie zdanie nie wywołało przypadkiem faktu przypisywania tej etymologii A. Naruszewiczowi.

Natomiast J. N. Chądzyński w 1857 roku wskazał na oczywiste niepodobieństwo takiej etymologii z przyczyn jednak nie tyle chronologicznych, co geograficznych, związanych ze szlakiem migracji Celtów: „*Przeciwko prawdzie historycznej założenia Kielc, niektórzy wywieść zamierzeli tę nazwę od narodu Kieltów czyli Celtów, że na górze obecnie Karczówką zwanej, mieli swe bożyszcza, a wewnątrz*

góry popioły swych królów chowali: lecz twierdzenie to nie ma za sobą nawet słusznego domniemania. Albowiem Kieltowie czyli Celtowie, za panowania Tarkwinijusza starego w Rzymie, wyruszywszy ze swych siedlisk, nie w Scytyi lecz nad brzegami Padu osiedli” (Chądzyński 1855, s. 133).

Autorzy innego XIX-wiecznego opisu historyczno-statystycznego są podobnie krytycznie nastawieni względem takiej hipotezy, widząc w niej niekonsekwencje chronologiczne, chociaż przytaczają ją w swoim opracowaniu: *„Kielce nad Silnicą. Nie przywiązując wiary domysłom, jakoby miejsce to początek i nazwę od narodu Kieltów czyli Celtów otrzymało, zawsze jednak wielka jest jego starożytność”* (Baliński, Lipiński 1844, s. 384).

Inne późniejsze źródła notują tę wersję ze zmianami brzmienia w zakresie grupy *ke*: *Keltowie* | *Kieltowie*, por. u Marty Hubickiej w 1920 roku: *„uczony biskup Naruszewicz sięgnął po nią aż do prastarego narodu Celtów (Keltów)”* (Hubicka 1920, s. 4); w albumach: *„Według legendy nazwa miasta wywodzi się od /.../ od Celtów (Kieltów)”* (Kwietniewska-Talarczyk 1988, s. 35-36); albo *„Inni nazwę miasta wywodzą od Celtów – zwanych inaczej Keltami – którzy tutaj zatrzymali się podczas swojej wędrówki po Europie”* (Kwietniewska 1996, s. 12).

Są także prace, które – nie troszcząc się wcale o prawdę językową – pomijają właściwe brzmienie podstawy (czyli fonetyczny wariant etnonimu *Celtowie*: *Keltowie*), wskazując ją tylko ogólnie i pozostawiając w ten sposób pole dla całkiem wówczas fałszywych domysłów nieprzygotowanych naukowo czytelników, por. stwierdzenie J. Pazdura: niektórzy nazwę *Kielce* wywodzili „nawet od Celtów” (Pazdur 1967, s. 21) lub J. Kuczyńskiego: *„Rozprawiając o Kielcach nie sposób pominąć pochodzenia ich nazwy. Zagadkowej, z której wyjaśnieniem uporały się tylko podania. Zależnie od wersji, wywodzą ją od przetworzonej nazwy Celtów /.../* (Kuczyński 1988, s. 8).

Ironiczny wydźwięk ma natomiast informacja z „Albumu Kieleckiego”, w którym hipotezę celtycką przypisuje się J. Długoszowi: *„Kielczanie mogą być dumni – Jan Długosz, ojciec polskich historyków, wywiódł nazwę ich miasta od Celtów czy Keltów Galijskich, potężnego plemienia, z którym toczył boje Juliusz Cezar. Mit ten obalił prof. Jan Pazdur, porównując historyjki Długosza do bajań Kadłubka. Miłośnicy przeszłości Kielc do dziś nie rozstrzygnęli, skąd pochodzi nazwa ich grodu”* (Wrońska-Gorzowska, Gorzkowski 1994, s. 7).

W omawianych koncepcjach etymologicznych *Kielce* wywiedziono od etnonimu *Keltowie* lub *Kieltowie* – wariantów fonetycznych formy *Celtowie*, por. czes.

Keltové, keltsky, serbs. *Kelthi*, niem. *Kelten, keltische*, ang. *Celts, celtic*, franc. *Celtes, celtique*. Warianty te pojawiły się w języku polskim na skutek łacińskiej zasady czytania nagłosowego *c* jako *k* albo bezpośrednio z greki (por. grec. *keltoi*). Natomiast różnice w wymowie grup *ke* | *kie* spowodowane są rodzimym procesem fonetycznym: przeprowadzoną około XV wieku palatalizacją spółgłosek tylnojęzykowych miękczącą ówczesne staropolskie grupy *ke* w *kie*¹. Aby zrekonstruować dokładniej interpretację onomastyczną zastosowaną w tej hipotezie, należy podkreślić, że użyte w tekstach źródłowych środki językowe:

a) charakteryzują lud Celtów pod względem wierzeń, por. *miał na górze, dziś zwanej Karczówką, swoje pogańskie bożyszcze, a wewnątrz góry stało się miejscem pochówku ich królów; na górze obecnie Karczówką zwanej, mieli swe bożyszcza, a wewnątrz góry popioły swych królów chowali*; epoki historycznej i migracji, por. *sięgnął /.../ do prastarego narodu Celtów; którzy tutaj zatrzymali się podczas swojej wędrówki po Europie*; potęgi bojowej, por. *od Celtów czy Keltów Galijskich, potężnego plemienia, z którym toczył boje Juliusz Cezar*;

b) uściślają fonetykę etnonimu: *lud Keltów, od narodu Kieltów czyli Celtów; od Celtów – zwanych inaczej Keltami; od Celtów czy Keltów Galijskich*;

c) podają rodowód osady i jej nazwy: *od narodu Kieltów czyli Celtów początek i nazwę swą powzięło*; a także czas powstania: *wielka jest jego starożytność*.

Na podstawie powyższych przesłanek językowych szczegółowa wykładnia semantyczna toponimu brzmi: Kielce to starożytna osada, której nazwa wzięła początek od prastarego narodu Kieltów / Keltów / Celtów / Keltów Galijskich, potężnego plemienia, z którym toczył boje Juliusz Cezar, a którzy tutaj zatrzymali się podczas wędrówki po Europie i na górze Karczówce mieli swe bożyszcza, a we wnętrzu góry grzebali popioły swoich królów. W tej interpretacji pseudoetymologicznej *Kielce* to nazwa miejscowa etniczna, określająca osadę jako zamieszkałą przez ludność o celtyckim pochodzeniu etnicznym.

Etymologia taka jest mało prawdopodobna z onomastycznego punktu widzenia. Nazwy miejscowe etniczne jako model toponimiczny istnieją wprawdzie na terytorium Polski i pierwotnie oznaczały mniejszą lub większą gromadę ludzką określaną według jej pochodzenia etnicznego lub państwowego, por. *Czechy* (od *Czech*), *Węgrzce* (od *Węgry*). Zwolennicy tej hipotezy dostrzegają więc pozornie analogiczną strukturę:

¹ W gwarach mogą nadal zachowywać twardość, por. północno-mazowieckie *cukerek, take* itd.

Kielce (z wcześniejszej *Keltce*, a to od *Kelt*), ale nie uznają faktu, że twar-dotematowa nazwa etniczna *Kelt* powinna w toponimie przyjąć wyłącznie brzmienie: *Kelty*.

Przyczyną popularności przedstawionej powyżej etymologii była najprawdopodobniej „celtomania”, jaka rozkwitła w Europie i Polsce w XVIII i XIX w. Już w okresie renesansu w pieśniach trubadurów i truverów we Francji oraz minezingerów w Niemczech ożywały celtyckie mity i legendy (motyw Tristana i Izoldy, legenda o Artusie). We Francji okresu oświecenia często odwoływano się do celtycko-galijskiej przeszłości, podkreślając jej antyfeudalizm i demokratyzm. Wykorzystywano liczne celtyckie symbole wolności, np. oznaczającego czujność koguta – łac. *gallus* – umieszczono w herbie za czasów Rewolucji Francuskiej. W XVIII wieku poeci okresu burzy i naporu przypominali bohaterską przeszłość i miłość do przyrody Celtów. Świat ludowych legend i liryki celtyckiej ożył na nowo najpierw w utworach Szkota Macphersona, który stworzył imitację pieśni Osjana w 1760 roku, a następnie w twórczości Herdera i Goethego. Prawdziwy celtycki rodowód wielu nazw Europy Zachodniej (głównie rzecznych, np. *Nida*) odsłaniali wówczas językoznawcy, tworząc czasem błędne etymologie (np. niesłusznie uznano za celtycki hydronim *Noteć*, toponimy *Halicz*, *Spisz* itd.). Na tle takich zainteresowań naukowych i literackich mogła powstać i opisywana etymologia.

Liczne dane pozajęzykowe (historyczne, geograficzne, chronologiczne) całkowicie wykluczają możliwość powiązania *Keltów* z *Kielcami*. Niewątpliwie *Kielce* są osadą starą, ale nie tak starożytną. Znalezione na naszych ziemiach ślady z odległych epok (m.in. paleolitu, mezolitu) potwierdzają jednoznacznie, że nie był to wówczas teren intensywnie zamieszkały i na pewno nie zakładano jeszcze tutaj stałych siedlisk (Kuczyński 1982, s. 52-55; Janowski, Sadowski 1973). Natomiast Celtowie rozprzestrzerali się w swoich wędrówkach po Europie od około X w. p.n.e. do około I w. n.e., ulegając ostatecznie romanizacji albo anglicyzacji. Błędne założenia przedstawionej etymologii podkreślali liczni językoznawcy, por. „*Keltowie (zwani też Celtami), docierając do Karpat i zajmując południową część Śląska, a może i część zachodniej Małopolski, przebywali tam w okresie przelomu starej i nowej ery*” (Smoczyński 1973, s. 39), bądź historycy: „*Na taki sam los zasługuje hipoteza o Celtach (Keltach), gdyż lud ten przebywał na ziemiach polskich na przelomie starej i nowej ery, kiedy o Kielcach jeszcze jodły nie szumiły*” (Pazdur 1967, s. 21).

2) od zapożyczenia z języka łacińskiego: *calx, calcis*, wymowa: [kalks, kalcis] w znaczeniu: ‘wapno’

Istnieje w literaturze regionalnej całkiem nieprawdopodobna etymologia, iż nazwa *Kielce* wywodzi się od łacińskiego wyrazu *calx, calcis* (fonetycznie: *kalks, kalcis*). Przytacza ją m.in. W. Gierowski w artykule „Jak powstały Kielce”, objaśniając wymienione zapożyczenie jako nazwę wapna (nie wapnia) (Gierowski 1961, s. 6-7). Należy jednak podkreślić, że sam autor zajął wobec takiego pomysłu etymologicznego zdecydowanie krytyczne stanowisko, traktując go wyłącznie jako ciekawostkę regionalną.

Słowniki łacińsko-polskie odnotowują rzeczownik *calx*, D. lp. *calcis* w znaczeniu ‘wapno, kreda’. Rzeczownik *wapno* zdefiniowano w słowniku języka polskiego: ‘o różnych związkach wapnia (zwłaszcza o wapnie gaszonym i wapnie palonym)’ (Szymczak 1995, s. 611). Oznacza to, że desygnat nim oznaczany to produkt wtórny, wytwarzany w procesie działalności kulturowej człowieka i uzyskiwany w wyniku zastosowania różnych technik budowlanych, np. prażenia, palenia wapieni, polewania wodą, mielenia itd. Nazwa miejscowa *Kielce* – jeśli założyć, że powstała od łacińskiego apelatywu *calx, calcis* w znaczeniu ‘wapno’ – byłaby więc nazwą kulturową, a zrekonstruowana na tej bazie onomastyczna wykładnia semantyczna toponimu brzmi: *Kielce* to osada, gdzie produkowano wapno do celów budowlanych (por. *Wapiennik* ze znaczeniem etymologicznym: ‘osada, gdzie istniał zakład produkujący wapno’).

Niedorzeczność tej hipotezy wynika głównie z faktu, że – w myśl tej etymologii – strukturą formalnie najbliższą toponimowi jest postać przypadku zależnego *calcis*, wymawianego [kalcis] i zawierającego morfem *-c-*. Oznacza to, że forma musiałaby przejść jakieś skomplikowane i zupełnie niewyjaśnialne na gruncie językowym zmiany fonetyczne, zanim przybrałaby obecne brzmienie *Kielce*. Ponadto, w świetle wiedzy historycznej o dawności osady *Kielce* (założona około XI-XII w.) oraz o wczesnośredniowiecznym budownictwie, taka hipoteza etymologiczna zupełnie nie jest wiarygodna. Przyczyną jej powstania najprawdopodobniej były więc bardzo dalekie asocjacje fonetyczne albo nawet motywy ludyczne, powstałe w okolicznościach niemożliwych obecnie do ustalenia.

3) od wyrażenia przyimkowego: k’jelce tj. ‘ku jodle, do jodły, w kierunku jodły’

„Album Kielecki” przytacza ciekawą etymologię, iż nazwa *Kielce* pochodzi „od powiedzenia: „k'jelce” – „ku jodle”, „do jodły” – oznaczającego kierunek, gdzie należy szukać osady” (Wrońska-Gorzowska, Gorzkowski 1994, s. 7).

Forma celownika *k(u) jelce*, pozwala na odtworzenie mianownika *jelca* (z redukcją *d* w pierwotnym: *je(d)lca*) lub – co bardziej prawdopodobne – *jełka* (por. spółgłoskowe alternacje tematyczne we fleksji: *prawica*: C. lp. *prawicy* – ale *ręka* : C. lp. *ręce*). Obie formy są derywatami od stpol. *jedl* notowanymi w słownikach etymologicznych i zaświadczoneymi w niektórych nazwach miejscowych, por. A. Bańkowski: „stpol. a dzisiejsze gwarowe *jedla, jedła* (od stpol. *jedl* z psł. **edl-b, edl-i*); nowopolskie *jodła*, liczne derywaty np. *jedlca* od **edl-bca* (zachowane w toponimii: *Jedlca* – XIV w.); zbiorowy *jedle* od **edl-bje* (w toponimii: *Jedle*); zdrobnienie *jedlica* od **edl-ica*, od niego zbiorowe *jedlicze* **edlicbje* (w toponimii *Jedlicze*); *jedlina* (z tym rdzeniem toponimy: *Jedlina, Jedlna, Jedlno*)” (Bańkowski 2000, s. 583). W słowniku A. Brücknera (Brückner 1985, s. 208) odnotowano także stpol. *jedl, jedla* ze znaczeniem ‘jedlina lub świerczyna’, natomiast u F. Sławskiego (Sławski 1958-1965, s. 582) zapisano liczne derywaty z XIV i XV w.: *jedl, jedla, jedła, jedlina*, przymiotnik *jedlowy*; w języku ogólnym pld.-pol. *jodła* ‘drzewo szpilkowe z rodziny sosnowatych’, także: *jod(t)ka, jedła, jełka, jedla, jegła, jagła* ‘świerk’. Przyimek *ku*, łączący się zawsze z celownikiem, tworzy wyrażenia oznaczające kierunek, określa więc w analizowanym wyrażeniu przyimkowym przestrzenną bliskość osady względem naturalnego obiektu przyrodniczego – olbrzymiej zapewne jodły lub świerka. Dane językowe sugerują więc następującą semantyczną wykładnię: ‘Kielce to osada położona koło jodły / świerka’ lub ‘osada, którą znajdziesz, idąc ku jodle / świerkowi, w kierunku jodły / świerka’. W myśl tej genezy nazwę należy zakwalifikować jako topograficzną, określającą szczególne położenie osady koło – zapewne niezwykle dużego – drzewa iglastego (jodły, świerka). Strukturalnie byłaby to nazwa sufiksalna (powstała od wyrażenia przyimkowego przez dodanie przyrostka *-e*).

Spotykane w nazewnictwie polskim nazwy topograficzne powstałe od wyrażeń przyimkowych mają rzeczywiście szczególną, odtworzoną także i powyżej cechę: określają usytuowanie osady w stosunku do konkretnego obiektu krajobrazowego, np. obiektu naturalnego (*Zarzecze, Podgaje*) lub kulturowego, wytworzonego ręką człowieka (*Podmoście, Zamłynie*). W modelu nazw topograficznych sufiksalnych przyrostek *-e* odznacza się nawet dużą produktywnością. Częste w nazewnictwie są także inne struktury, zachowujące niezrośniętą postać wyrażenia przyimkowego, por.

Na Stawie, Pod Dębiną, Koło Jałowca, w tym z przyimkiem *ku*: *Ku Sieńsku, Ku Pieczyngom, Ku Grabom*. Są one jednak spotykane w toponimii małych części wsi, nigdy zaś dużych miejscowości czy miast.

Powyższa struktura w toponimii polskiej jest więc wprawdzie teoretycznie możliwa, ale wątpliwości onomastyczne w wypadku nazwy *Kielce* mogą budzić zachowane rzekomo w niej do dzisiaj: staropolska i dialektalna postać rzeczownika oraz obecność przyimka *ku* i to wersji zredukowanej *k*. Ponadto na terenie Polski nie odnotowano nigdzie podobnej nazwy miejscowej zawierającej w strukturze omawiany rzeczownik *je(d)lca* wraz z przyimkiem *ku*. Nie istnieją też struktury toponimiczne z redukcją przyimka *ku*. Byłaby więc to nazwa całkowicie izolowana. Poważne zastrzeżenia onomastyczne budzić może także nietypowość struktury rozpatrywana pod kątem funkcji oznaczania dużej osady, potem miasta oraz porównanie z zachowaną w dokumentach ortografią nazwy. Przeciwno tej hipotezie etymologicznej świadczą też argumenty pozajęzykowe, np. brak jakiegokolwiek wiarygodnej dokumentacji historycznej dla takiej genezy nazwy, brak danych przyrodniczych odnoszących się do typu pierwotnej roślinności na terenie pierwotnej osady (por. uwagę ze wspomnianego „Albumu Kieleckiego”: „*jest to wątpliwe, gdyż na podmokłych terenach, na których miasto powstało, jodły raczej nie rosły*”).

Argumentacja – zarówno pozajęzykowa, jak i językoznawcza, onomastyczna – wyklucza więc tę niedorzeczną, najprawdopodobniej żartobliwą, opartą wyłącznie na skojarzeniu fonetycznym, ludową i być może zarazem żartobliwą etymologię.

W niniejszym artykule przedstawiono nieprawdopodobne etymologie nazwy miejscowej *Kielce* wyprowadzające jej genezę od kilku niedorzecznych podstaw i kwalifikujące ją pod względem semantycznym jako etniczną, kulturową bądź topograficzną. Przejawiła się w nich najwyraźniej ludyczna (por. *calx, k'jelce*) bądź nawet megalomańska (por. *Keltowie*) funkcja etymologizowania, wykorzystującego w tym celu bliższe bądź nawet i dalsze asocjacje fonetyczne albo aktualne dawniej mody kulturowo-etniczne. Niedorzeczność czy absurdalność etymologii wymienionych powyżej wynika z przyczyn:

a) językowych, np. fonetycznych, strukturalnych, onomastycznych itp. (por. *calx* – nie istnieją na ziemiach Polski nazwy miejscowe powstałe od wyrazu łacińskiego w przypadku zależnym, zbyt duża jest rozbieżność fonetyczna i strukturalna wyrazów *calcis, Keltowie* w porównaniu z toponimem *Kielce* itd.);

b) pozajęzykowych (Keltowie nie mogli założyć osady Kielce w XI-XII w., ponieważ od dawna nie było ich już w tych czasach na ziemi świętokrzyskiej; nie ma żadnych dowodów na istnienie olbrzymiego pomnika przyrody – jodły czy świerka – na miejscu dawnej osady, nie jest to zresztą roślinność typowa dla terenu osady itd.).

Poznanie etymologii ludowych, a przy tym odróżnianie ich od naukowych, jest niezwykle istotne tak w aspekcie językowym, jak i kulturowym. Zagadnienie etymologii ludowej w ujęciu przedstawionym w niniejszym artykule jest nierozdzielnie związane z pojęciem małej ojczyzny i życiem w świecie kultury stworzonej przez społeczność regionalną. Historia toponimu – nawet nieprawdziwa, nienaukowa – zawsze przenosi nas w krąg tradycji, kultury i zwyczajów naszych przodków. Odnajdując w tekstach ciekawe pseudoetymologie, wkraczamy w bliski kontakt z literaturą i piśmiennictwem narodowym w całości różnych jego gatunków, w tym z regionalną literaturą ludową, ale także w świat specyficznego polskiego humoru bądź ogólnie natury psychicznej Polaka i jego zadziwiającej świadomości psycholingwistycznej. Przedstawione powyżej pseudoetymologie mają znikomą wartość naukową w zakresie specjalistycznej onomastycznej etymologii toponimu *Kielce*, ale są niekiedy na tyle popularne i szeroko dostępne, że zawarte w nich informacje o źródłosłowie nazwy nieprzygotowani odbiorcy często przyjmują za prawdziwe, częstokroć nie wiedząc, że wkraczają tym samym w świat etymologii ludowych, potocznych czy ogólnie nienaukowych.

Bibliografia

BALIŃSKI, M., LIPIŃSKI, T., 1844. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*. Warszawa, t. II.

BANAŚ, T., 1999. O powstaniu Kielc. In: T. BANAŚ, R. GARUS. *Legendy świętokrzyskie. Przewodnik rodzinny*. Kielce.

BAŃKOWSKI, A., 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa, t. I.

BRÜCKNER, A., 1985. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa.

CHĄDZYŃSKI, J. N., 1855. *Historyczno-statystyczne opisy miast starożytnych w Ziemi Sandomierskiej leżących*. Warszawa, t. II

DZIKOWSKI, W., KOPERTOWSKA, D., 1976. *Toponimia Kielc*. Warszawa.

GIEROWSKI, W., 1961. Jak powstały Kielce. *Słowo Ludu*, Nr 70 (3745-3746): *Magazyn Niedzielny* z dn. 4-5.03.1961.

GÓRNOWICZ, H., 1968. *Studia nad rodowymi nazwami miejscowymi w języku polskim na tle innych języków słowiańskich (synteza)*. Gdańsk.

HUBICKA, M., 1920. *Kielce. Szkic dziejowy, w. XI-XVIII*. Kielce.

JANOWSKI, A., SADOWSKI, W., 1973. *Województwo kieleckie – przewodnik*. Warszawa.

KAMIŃSKA, M., 1964. *Nazwy miejscowe dawnego województwa sandomierskiego*. Wrocław, cz. 1.

Kielce wojewódzkie. Opis historyczno-statystyczny miasta z 1829 roku. 1999. Opr. L. STEPKOWSKI. Kielce.

KOPERTOWSKA, D., 2001. *Kielce. Historia i współczesność w nazewnictwie*. Kielce.

KUCZYŃSKI, J., 1982. *Kielce przedlokacyjne*. Kielce.

KUCZYŃSKI, J., 1988. Wstęp. In: *Kielce*. Łódź.

KWIETNIEWSKA-TALARCZYK, M. (red.), 1988. *Ziemia Kielecka zaprasza. Informator turystyczny*. Skarżysko-Kamienna.

KWIETNIEWSKA, M., 1996. *Kieleckie 2000. W drodze do przyszłości*. Kraków.

Pamiętnik Kielecki. Zbiór prac ku uczczeniu Adama Mickiewicza 1798-1898. 1901. Kielce.

PAZDUR, J., 1967. *Dzieje Kielc do 1863 roku*. Wrocław.

RYMUT, K., 1987. *Nazwy miast Polski*. Wrocław.

Rodowe nazwy miejscowe Wielkopolski, Małopolski i Mazowsza. 1968. *Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. X, Seria Filologia, 3*.

ROSPOND, S., 1976. *Mówią nazwy*. Warszawa.

ROSPOND, S., 1984. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Wrocław.

RUDNICKI, M., 1964. Nazwy rzeczne Gildnica, Ukleja, Sąpolnia i pokrewne. *Onomastica, IX*.

SŁAWSKI, F., 1958-1965. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, t. I, z. 5.

SMOCZYŃSKI, P., 1973. Nazwa miejscowa Kielce oraz jej leksykalno-semantyczna baza. *Onomastica, XVIII*.

SOBIESZCZAŃSKI, F. M., 1852. *Wycieczka archeologiczna w niektóre strony Guberni Radomskiej odbyta w miesiącu wrześniu 1851 roku*. Warszawa.

SZYMCZAK, M. (red.), 1995. *Słownik języka polskiego*. Warszawa, t. III.

WROŃSKA-GORZKOWSKA, R., GORZKOWSKI, E., 1994. *Album Kielecki. Starówka. Przewodnik*. Kielce, cz. 1.

Elżbieta Michow

Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce

A FEW PREPOSTEROUS ETYMOLOGICAL HYPOTHESES OF THE TOPONYM
KIELCE

Summary

The article deals with some folk and preposterous hypotheses connected with the toponym *Kielce*. The author concludes that the discussed toponym is often seen in correlation with the name of a pagan tribe (i.e. *Kelt*) as well as a Latin borrowing (*calx*, *calcis* ‘lime’) or as a dialectal phrase *k’jelce* ‘towards a fir’. The author concludes that such “explanations” were based mostly on phonetic associations and some popular but erroneous assumptions. These pseudo-etymological concepts are popularised by many various texts, such as legends, tales, historiographic sources, guide-books, etc. The paper also presents a description of “scientific” etymology of *Kielce*.

KEY WORDS: linguistics, lexicology, toponymy, scholarly etymology vs folk etymology.

Elżbieta Michow

Jano Kochanovskio Šventojo kryžiaus akademija Kielcuose

KELETAS ABSURDIŠKŲ ETIMOLOGINIŲ *KIELCŲ* TOPONIMO HIPOTEZIŲ

Santrauka

Straipsnyje analizuojama keletas liaudiškų *KIELCŲ* toponimo hipotezių, kurios laikytinos absurdiškomis. Aptariamasis toponimas dažnai įvardijamas kaip pagoniškos genties pavadinimas (t. y. *Kelt*), lotyniškas skolinys (*calx*, *calcis* “kalkės”) ar tarmiškas posakis (*k’jelce* “link eglės”). Daroma išvada, kad tokie “paaiškinimai” pagrįsti tik fonetinėmis asociacijomis ir kai kuriomis populiariomis, tačiau klaidingomis prielaidomis. Šios pseudoetimologinės sąvokos yra populiarinamos įvairiuose tekstuose: legendose, pasakose, istoriografiniuose šaltiniuose, kelionių vadovuose ir t. t. Straipsnyje taip pat aptiriamas “mokslinės” *KIELCŲ* toponimo etimologijos aprašymas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: kalbotyra, leksikologija, toponimija, mokslinė etimologija, liaudies etimologija.

Gauta 2006 06 10

Priimta publikuoti 2006 07 05

Татьяна В. Романова

Нижегородский государственный лингвистический университет им. Н. А. Добролюбова

ул. Минина 31а, 603155 Нижний Новгород, Россия

Тел.: (8312) 36 18 92

E-mail: philfac@lunn.ru

СОВРЕМЕННЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС: СПЕЦИФИКА И МЕТОДИКА АНАЛИЗА

В предлагаемой статье выявлены основные тенденции в развитии современной политической коммуникации. На материале текстов, рожденных в рамках политической коммуникации Нижегородского региона России определены корреляции между течением политической жизни в обществе и лингвистическими механизмами, задействованными в рефлексии политической деятельности. Задача данной статьи – описать лингвистические методики анализа, которые позволяют оценивать работу СМИ, объективно анализировать речевые стратегии политических партий, политических деятелей и т. д. Основными методиками такого анализа являются контент-анализ, интенмент-анализ, дискурс-анализ, с помощью которых можно представить речевые портреты политиков, структуру интенциональных составляющих в текстах предвыборной кампании основных партийных блоков, социально-политические предпочтения СМИ. В заключении статьи определены перспективы подобного исследования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: политический дискурс, интенмент-анализ, контент-анализ, дискурс-анализ, речевые стратегии и тактики.

В последние годы в сфере политической коммуникации произошли кардинальные изменения. Среди основных тенденций назовем следующие (Китайгородская 1998, с. 151-200):

- расширение жанров политической речи (выступление на митингах, перед избирателями, пресс-конференции, политические дебаты, рекламные предвыборные ролики, обращение к народу, листовки, интервью в СМИ и т. д.),
- тенденция к замене монолога на диалог,

- речевая полифония (язык власти; язык демократической оппозиции (антитоталитарный язык); язык прокоммунистической оппозиции; «голоса» партий и их лидеров; «речевой мир» митинга и т. д.),
- возрастание личностного начала в речи,
- расширение области спонтанного общения.

Проанализированный текстовый материал, рожденный в рамках политической коммуникации Нижегородского региона России, дал нам возможность теоретически осмыслить роль лингвистической составляющей как общеполитического, так и региональных политических процессов, пронаблюдать определенные корреляции между течением политической жизни в обществе и лингвистическими механизмами, задействованными в рефлексии политической деятельности. Основные особенности приложения политической лингвистики в современной науке связаны с изучением мышления политиков по языковым данным, а также реконструкция и мониторинг состояния общественного сознания по текстам средств массовой информации (Гронская 2005, с. 5). Результаты проведенного исследования позволяют объективно и адекватно оценивать работу СМИ, эффективно проанализировать стратегии политических партий, политических деятелей.

Остановимся на некоторых исходных положениях методики нашего анализа. Начиная с 1950-х годов в ходе различного рода социологических мониторингов – общенациональных и региональных – как исследовательский метод активно используется контент-анализ (количественный анализ текстов и текстовых массивов с целью последующей содержательной интерпретации выявленных числовых закономерностей). Наиболее широкое распространение контент-анализ получил в теории массовой коммуникации. Интерпретация политических текстов и текстов СМИ с помощью контент-анализа предполагает выявление механизмов воздействия текстов на адресата и создание речевого портрета автора текста. Основа контент-анализа – это подсчет встречаемости некоторых компонентов в анализируемом информационном массиве. Ясно, что статистические закономерности проявляются тем более отчетливо, чем больше объем выборки. Большинство целей контент-анализа определяют его тяготение к компаративности: аналитиков чаще всего интересуют не одномоментные срезы, а динамика изменений, а если и срезы, то, как правило, «пестрые», отражающие, например, различные СМИ или сознание различных социальных групп. При всем разнообразии единиц контент-анализа («физические», структурно-семиотические, понятийно-тематические, референциальные и квазиреференциальные,

пропозициональные единицы и оценки, макроструктурные единицы, единицы, представляющие результаты концептуальных операций, «поэтические» единицы и т. д.) наиболее популярными являются различные макроединицы: темы и/или проблемы, пропозиции, образы и идеологемы. Таковых в отдельно взятых текстах и особенно в небольших по объему текстах СМИ обычно немного, поэтому оценить их динамику можно лишь на большом временном промежутке или при широком «горизонтальном сопоставлении». Таким образом, идея контент-анализа предполагает анализ больших информационных массивов. Хотя контент-анализ является в своей основе количественным методом, но в нем почти всегда присутствует качественная составляющая, поскольку единицы контент-анализа чаще всего являются содержательными и их выделение основывается на семантических (смысловых) критериях. Во многих контент-аналитических проектах осуществляется не только оценка степени представленности в тексте тех или иных единиц, но и одновременная оценка этих единиц по тем или иным градуированным качественным шкалам: шкала абстрактности (фактически – трудности для восприятия) того или иного содержания; расстояния до индивидуума (какие-то содержательные компоненты могут непосредственно касаться адресата, а какие-то могут представлять лишь досужий интерес), шкала тематической соотнесенности использованных единиц и т. д.

Большую роль в исследовании особенностей политического дискурса играют психолингвистические методики. Так, есть научные публикации, в которых реконструирован речевой портрет Григория Явлинского (Сорокин 1999), исследованы речевые автопортреты Бориса Немцова, Александра Коржакова, Егора Гайдара, Валерии Новодворской, Александра Лебеда (Базылев 1999) и т. д.

Одним из основных методов анализа является интен-анализ (Иссерс 1999), цель которого заключается в выявлении намерений, интенций говорящего, воплощающихся в речевых стратегиях и тактиках. Речевую стратегию можно понимать как совокупность речевых действий, направленных на решение общей коммуникативной задачи говорящего. Анализ речевых стратегий позволяет не только обнаружить в речи намерения явные и скрытые, но и выявить, как скрывают истинные цели и как это можно сделать в случае необходимости. Гибкость речевых стратегий определяется возможностями их реализации через различные речевые тактики и коммуникативные ходы, а также комплексным использованием языковых ресурсов и приемов речевого воздействия. Разграничивают общие и частные стратегии. Так, общая стратегия дискредитации (обычно – третьего лица, реже – слушающего) реализуется в частных

стратегиях обвинения, оскорбления, насмешки. С функциональной точки зрения можно выделить основные (семантические, когнитивные) и вспомогательные стратегии. Примеры семантических стратегий: подчинения, дискредитация и т. д. Вспомогательные стратегии подразделяют на прагматические (построение имиджа, формирование эмоционального настроения и т. д.), диалоговые (контроль над темой, контроль над инициативой и т. д.), риторические (привлечение внимания, драматизация и т. д.).

Следующим методом исследования является дискурс-анализ. Под дискурсом понимают сложное коммуникативное явление, включающее наряду с текстом внеязыковые факторы, которые влияют на производство и восприятие речи (Арутюнова 1990, с. 136-137). Дискурс-анализ не располагает в традиционном смысле «методом». Он не имеет формально определимого набора процедур. Дискурсивная деятельность – это процессуальная деятельность по использованию языка, поэтому главные составляющие анализа – характеристика исполнителей, их целей, с одной стороны, обусловленных сознанием говорящей личности, а с другой – обуславливающих средства их реализации. Динамические характеристики дискурса позволяют называть его коммуникативным событием. Такое событие происходит в реальном времени, месте, есть участники события и характеристики ситуации коммуникации (эмоциональные, психологические, исторические, социальные и т. д.). Все указанные компоненты исследуются при дискурс-анализе.

Основной метод анализа языка СМИ – контент-анализ, количественный анализ текстов и текстовых массивов с целью последующей содержательной интерпретации выявленных числовых закономерностей (используемых тактик и стратегий, структурно-семиотических единиц, понятийно-тематических единиц, образных единиц и т. д.).

Контент-аналитические исследования можно разделить на два больших класса, фронтальные и рейдовые. Задачей фронтального контент-аналитического исследования является составление максимально более полного представления об информационном потоке либо на моментальном срезе, либо на протяжении некоторого периода с целью оценки динамики каких-либо явлений этого информационного потока. Это попытка получить ответ на вопрос: «Что пишут?». Единицы такого анализа в принципе могут быть любыми, но чаще всего в таком качестве выступают либо тематические единицы, либо ключевые слова, реже оценки и пропозиции и еще реже макроструктурные единицы. Такой анализ обычно носит сугубо прикладной характер и ведется в режиме

мониторинга. Поскольку целью его является составление общего представления о содержании СМИ и через него – об общественном сознании, он должен в идеале стремиться к возможно более широкому охвату информационного потока. На практике, однако, полный охват чаще всего бывает невозможен, да зачастую и не нужен. Тем самым актуальной проблемой контент-аналитического исследования является проблема составления репрезентативной выборки. Рейдовый анализ, в противоположность фронтальному, ориентирован на решение частных задач, вытекающих, как правило, скорее из исследовательских, нежели прикладных интересов. Применительно к нему проблема выборки решается в связи с формулировкой этих исследовательских целей и определением единиц анализа. Обоснование выборки при этом производится с учетом стандартных социологических критериев, но может допускать и их нарушение; важно лишь, чтобы факт этого нарушения осознавался и необходимость нарушения специальным образом обосновывалась. В нашем случае сочетаются фронтальная и рейдовая формы контент-анализа.

Кроме того, использовался интент-анализ. Под интент-анализом понимается анализ авторских интенций, выраженных в тексте, стратегий и тактик их реализации.

К конфликтным речевым стратегиям относятся, как показал исследуемый материал, стратегия самовыражения (демонстрация коммуникативной нескромности), стратегия отрицательной и повышенной эмоционально-экспрессивной оценок оппонентов, предмета речи, стратегия дискредитации. Дискредитация – подрыв доверия к кому-, чему-либо, умаление авторитета, значения кого-, чего-либо (Словарь русского языка 1957-1961). Дискредитация включает не только речевые действия. Подорвать доверие может обнародование каких-либо негативных фактов или мнений, действия против кого-либо, сигнализирующие о недоверии (прямо или косвенно) деятеля к адресату действия, и т. д. Нас интересуют речевые действия, цель которых – подорвать доверие, вызвать сомнение в положительных качествах кого-либо (Иссерс 1997). В русском языке для обозначения этих действий используются такие лексические единицы, как *оскорбить*, *издеваться*, *насмехаться*, *обидеть*. Представленную группу глаголов объединяет сема ‘словесное выражение отрицательной оценки’ (хотя оскорбить и обидеть можно и невербальными действиями). При этом одной из коммуникативных задач (кроме информирования об отрицательной оценке) является отрицательное воздействие на чувства адресата: намерение унизить, уязвить, выставить в смешном виде объект оценки.

Общая речевая стратегия дискредитации реализуется в частных стратегиях когнитивного, семантического и риторического типа (Иссерс 1997). Ван Дейк определил когнитивную стратегию как «способ обработки информации в памяти» (ван Дейк 1989, с. 277). Новое знание должно быть введено в модель мира адресата таким образом, чтобы он «принял его, соотнес с уже известным и осознал как свое, личное» («приватизация знаний», по Баранову). Следовательно, когнитивная стратегия есть план, цель которого – помочь адресату в процедуре обработки информации, то есть приватизации нового знания. Адресату необходимо «помочь» перейти от частного примера к обобщению, из общих положений сделать выводы о частностях, перенести информацию (в нашем случае отрицательную) из одной когнитивной области в другую и т. д. Подобные приемы особенно часто используются в рамках стратегии дискредитации: в негативной форме описываются окружающая действительность, социально-бытовые условия жизни, что в целом подрывает доверие населения к действующему правительству.

Семантическая стратегия (вид речевой стратегии) может быть определена как способ индуцирования желательной семантики, которое осуществляется через использование различных языковых ресурсов. Семантические стратегии определяют, как и какими языковыми средствами цель может быть достигнута. Следовательно, стратегии этого типа имеют непосредственное отношение к выбору семантических, стилистических и прагматических средств. Возможность достичь цели разными путями находит отражение в понятии речевой тактики, которое в некоторой степени соотносится с понятием семантического хода у Ван Дейка. (Семантический ход реляционен, то есть определяется функционально по отношению к предшествующему и последующему ходам; тактики же относительно независимы, они могут использоваться как изолированно, так и комплексно).

Некоторые когнитивные и семантические стратегии обладают и риторическими свойствами. Риторический аспект речевых действий предусматривает максимальную возбудительность и преобладающую для адресата стратегических целей говорящего, и связан с приемом убеждения, привлечения внимания и т. д.

В качестве примера реализации стратегий дискредитации в региональных СМИ возьмем текст, опубликованный в газете «Аргументы и факты – НН», № 28, 2005 г.

Прежде всего, данный текст является конфликтным из-за выбранной стратегии, стратегии дискредитации правительства в целом и отдельных политиков. Конфликтность проявляется уже в заголовке, где снижается образ политика не только

при помощи сравнения, но и при помощи приема закавычивания выражения *слуги народа*, впрочем и так дискредитированного соответствующими интертекстуальными отсылками к текстам недалекого и в целом осуждаемого прошлого. Лексический состав статьи представляет собой в основном сниженную разговорную лексику: *наезжают на всех, нанайские мальчики* (в отношении Лужкова и Чубайса), *потрафить друзьям-лоббистам, разводится на бабки*. Используются нелицеприятные сравнения, например, *олигархический зоопарк*, последняя часть текста содержит намек на российское правительство. Употребление лексики, связанной с политикой и экономикой в этой части статьи, делает намек более очевидным: *у каждого свои дивиденды, А против кастрации осликов-иностранцев выступили либералы из союза защиты животных*. Используется такой прием манипуляции, как оперирование числами и статистикой: *Подавляющее число россиян (83%) считает, что ими управляет «узкий круг лиц, неподконтрольных народу». 42% россиян полагают, что страна не управляется, а «разводится на бабки»; или: «в Англию уже перебрались 23 тыс. богатых россиян. Для своего удобства они вывезли из России 60 млрд. Долларов»* (ссылка на газету «Таймс»).

В статье создается образ российских политиков, решающих свои проблемы, но не проблемы России. *А когда из года в год наблюдаем грызню в верхних эшелонах власти, а жизнь не улучшается, то возникает естественное подозрение, что наши министры и чиновники спорят совсем не о том, «как обустроить Россию» и улучшить нашу с вами жизнь, а о чем-то своем...; капиталы текут куда угодно, но только не в национальную экономику; земли наши прорастают не житом, а все более и более высокими заборами, отделяющими олигархию от народа*.

Данный текст отличает категоричность заявлений, безапелляционность, агрессивность подачи информации, которая формируется употребляемой лексикой (*грызутся, наезжают, угрожают* и т.д.). Используются тактики высмеивания, сравнения, навешивания ярлыков (*нанайские мальчики, зоопарк*).

Социально-речевые портреты, составленные на основе анализа особенностей речи региональных политиков – бывшего полпреда Президента Российской Федерации в ПФО Сергея Кириенко, губернатора Нижегородской области Валерия Шанцева и мэра Н. Новгорода Вадима Булавинова – дают возможность выявить общие, характерные для всех представителей власти, закономерности речевого поведения.

Главной стратегией личности политика является стратегия позиционирования себя в глазах аудитории, формирование своего положительного образа.

Характерными тактиками для реализации данной стратегии будут, во-первых, тактика размежевания с представителями предшествующей власти и сходная с ней тактика – «я не такой как...», заявляющие о самостоятельности, индивидуальности данной языковой личности; во-вторых, тактика кооперации с представителями вышестоящих органов власти, в частности с Президентом РФ.

На вербально-семантическом уровне данному типу личности присуще использование в речи официально-деловой лексики, канцеляризм, клишированных выражений (*принципиально/ крайне важно*), статистических данных, оперирование лексемами, входящими в тематическую группу «государство»: *государственная власть, руководящие посты, единая страна, Законодательное собрание, регион*.

Речь наполнена национально-значимым содержанием: это и образ Российской государственности, сильной централизованной власти; и образ многоконфессиональной России – единой семьи народов; и образ стремительно развивающегося региона, на который возлагаются огромные надежды; и образ города, традиции которого сохраняются, несмотря на новые проекты его застройки.

Важно отметить, что в условиях современной политической коммуникации особенности «языковой личности лидеров» во многом определяют «речевой портрет» ряда ведущих политических течений. Речь политика формирует не только его собственное политическое лицо. «Речевой портрет» лидера – это и визитная карточка той политической партии или движения, которое он представляет.

Попытаемся дать характеристику не только личностным, частным интенциональным составляющим, но «коллективным», т. е. реализующимся в речи политических партий и движений, представленных в регионе. В результате анализа предвыборных материалов партии «Единая Россия» (ЕР) можно сделать вывод о том, что в количественном соотношении одной из наиболее часто употребляемых стратегий является стратегия построения имиджа как партии в целом, так и отдельных ее представителей, формирование положительного эмоционального настроения избирателей. Эта стратегия реализуется уже в самих заголовках статей предвыборных материалов: *Бор – опыт района – залог успеха области; К приему новых пациентов готовы; Пробок не будет уже в пятницу*. Таким образом, уже в названиях данная стратегия реализуется через тактику иллюстрации положительного опыта.

Та же стратегия реализуется и посредством других тактик, например, через тактику одобрения себя, своих действий и инициатив: *Сейчас единороссы добиваются выделения бюджетных средств на благое дело и включения удачного проекта в*

программу развития региона; Цель нижегородских единороссов благая – социальная поддержка людей пожилого возраста.

Следующей по частоте употребления является стратегия кооперации с избирателями, нижегородцами. Такая стратегия в предвыборных текстах реализуется при помощи тактики ссылки на мнение избирателей: *Люди говорят, что программа «1945» хорошая; В конце сентября представители ЕР собрали более 50 тыс. подписей нижегородцев в поддержку своего начинания; что такое иностранные, знают не понаслышке жители Борского района нашей области.* Неоднократно используется прием «серой пропаганды»: *50 тысяч подписей нижегородцев, за 5 лет, с 1998 г. по 2003 г., в качестве инвестиций было привлечено 240 млн. долларов США, 90% зарубежных инвестиций приходятся на Борский район.*

Из наиболее часто встречающихся речевых стратегий можно выделить стратегию привлечения внимания к предлагаемой информации. Здесь основной тактикой является ссылка на авторитет, в частности, апелляция к авторитету Президента: *Именно такой подход имел в виду Президент Владимир Путин, когда говорил о необходимости введения четких графиков инвестиционных проектов и назначения людей, персонально ответственных за их выполнение, а представители администрации лично ведут каждый проект от начала и до конца; В день рождения Владимира Путина, 7 октября, лидер нижегородского отделения ЕР Е. Люлин подписал соглашение с администрацией города...*

Важно отметить тот факт, что в предвыборной агитации партии ЕР сравнительно редко используются стратегии дискредитации, размежевания. Если таковые встречаются, то они единичны и реализуются в основном через тактику скрытого обвинения, например: *Жаль, что представители ЛДПР и КПРФ самоустранились от обсуждения перспектив развития Н. Новгорода.* Это подтверждает приоритетность стратегии формирования позитивного имиджа партии «Единая Россия».

На основе анализа агитационных текстов различных партий можно выявить наиболее популярные тактики, используемые для реализации стратегии привлечения избирателей. В первую очередь, это тактика кооперации с людьми или группами людей, вызывающими положительное отношение избирателей. Причем эта тактика реализуется за счет одобрения деятельности или личностных качеств этих людей. Нередко тактика размежевания с неприятными электорату персонами реализуется через критику их действий или результатов их деятельности. Менее частотны тактики

безличного обвинения и разоблачения, в которых говорящий, в большинстве случаев, ссылается на непроверенные данные или на неназванные источники. Например: <...> в Нижегородском отделении этой партии были и есть: Ходырева Гуля Иргашевна, о махинациях которой в бытность ее супругом губернатором сегодня много говорят прокуроры и следователи [никаких упоминаний об именах, фамилиях этих следователей и прокуроров. – Т. Р.] («Нижегородский рабочий», 29.09.05). Обычно источник информации номинируется квазиреферативной единицей, чаще всего обозначениями всякого рода «сил», референция которых может колебаться от реальной (типа «Комсомольская правда» РФ) через обобщенную (либералы, Запад, исламисты) к откровенно мифологизированной (мировая закулиса) или не называется вовсе: Я знаю, что сейчас вашими сторонниками уже готовится очередная порция подметных листов, выпущенных от моего имени («Держинец», 22.11.05).

Несмотря на различия в использовании тех или иных тактик, на разное соотношение их употребления в текстах, наиболее общей тактикой, к которой апеллируют все партии, можно назвать тактику отождествления себя с целой аудиторией.

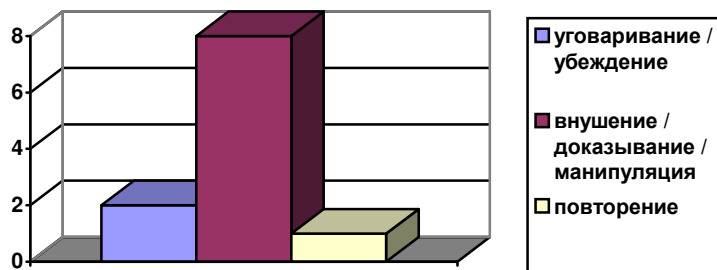
Говоря о различиях интенциональных составляющих в анализируемых текстах, следует отметить, что у партий «Единая Россия» и КПРФ наблюдается разница в тактиках, направленных на одну и ту же аудиторию. В то время как партии «Союз правых сил» (СПС) и «Единая Россия», применяя схожие тактики, различаются адресатом, «Единая Россия» и КПРФ делают ставку на простых обывателей. СПС, в свою очередь, апеллирует к людям, относящимся, скорее, к интеллигенции, чем к обывателям. Следовательно, средства, применяемые этими партиями, отвечают возможностям восприятия и требованиям их адресата.

На основе всего изложенного можно сделать вывод, что из набора тактик для реализации стратегии привлечения электората на свою сторону партии КПРФ, «Единая Россия» и СПС используют схожие средства. Различия основаны либо на типах целевой аудитории (при схожих тактиках), либо на приемах, типичных для данной партии, являющихся ее визитной карточкой (например, формирование негативного отношения ко всему происходящему в настоящее время в России типично для КПРФ), при этом целевая аудитория может быть той же, что и у соперника.

Каждая тактика является действенной, так как в системе они расположены по принципу нарастания эффекта воздействия (от уговаривания через убеждение,

доказывание, внушение к призыву), что позволяет в сильной мере снизить возможную негативную реакцию потенциальных избирателей на агитационные приемы.

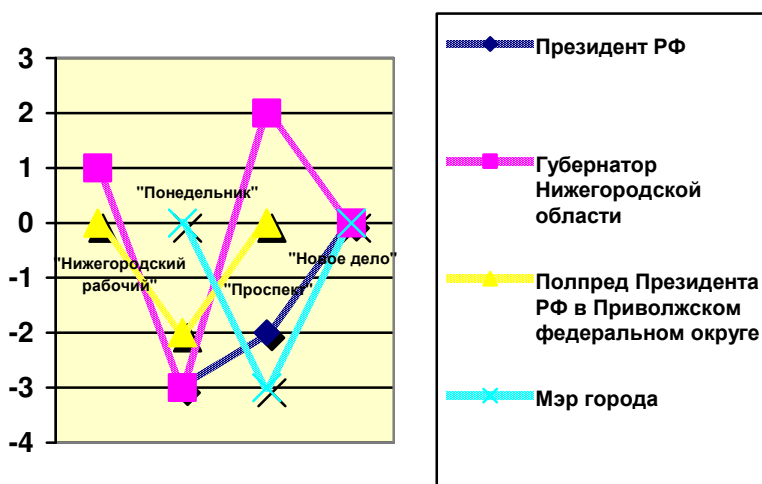
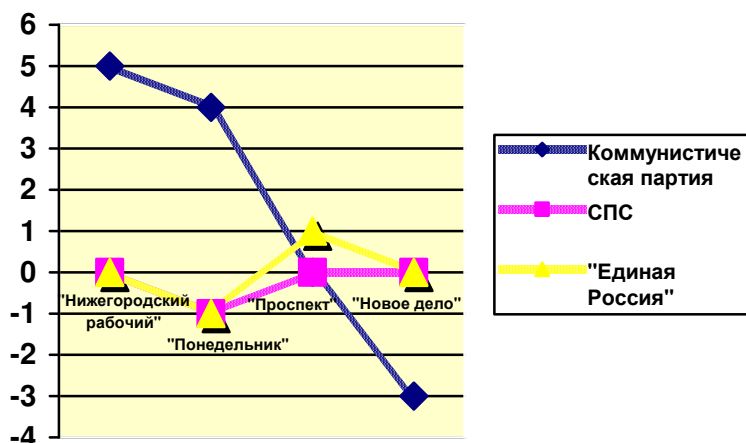
Частотность использования тактик

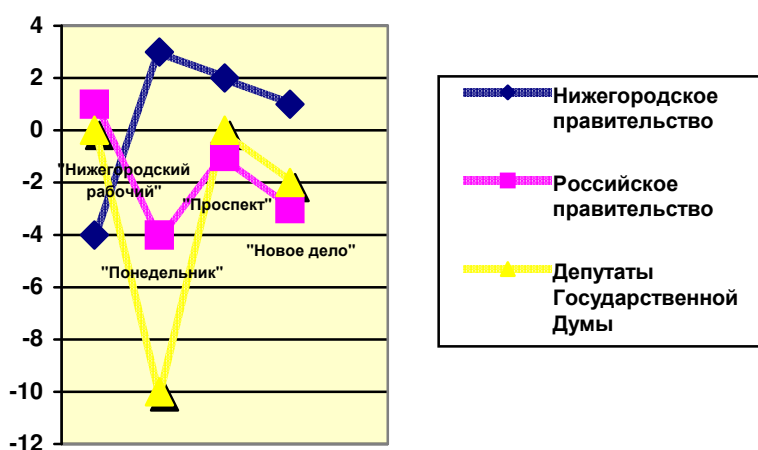

В наши дни существует такой вид авторства, который можно квалифицировать как коллективный. В рамках этого авторства работают средства массовой информации, транслируя общие, установочные представления (в ряде случаев – идеологию) на широкую аудиторию. В психологии представления этого рода названы коллективными, социальными. Под социальными представлениями принято понимать форму знания, являющуюся продуктом коллективного творчества и имеющую практическую направленность, позволяющую создать единую для некоторой социальной общности реальность (Калькова 1992, с. 92-109). Первым шагом на пути изучения данной проблемы является фиксация той системы социальных представлений, которая транслируется средствами массовой информации, так как можно с той или иной степенью вероятности предполагать наличие влияния массовой коммуникации на социальные представления. Для выяснения того, какие представления о социальной стратификации общества транслируют в массовое сознание региональные средства массовой информации, была применена методика экспликации «ментальных карт». С помощью данной методики обрабатывались в течение 2005 г. номера основных региональных газет и выборочно тексты новостных и аналитических программ телекомпаний «Сети НН» и «Волга». Для каждой статьи анализируемого номера газеты определялось количество упоминаний о социальной принадлежности героев публикаций, в каком контексте происходит упоминание о той или иной личности и социальной группе (позитивная – негативная оценка, подчеркиваются ли черты активности, динамизма, компетентности и т. д.).

Известно, что представления о социально-политической реальности, реконструированные по выступлениям политиков, зависят от политической позиции автора текста (Слово в действии 2000). Различия обнаруживаются как на количественном (частота упоминания тех или иных политических объектов), так и на качественном (содержание и направленность оценок) уровнях. Применительно к нашей работе данная проблема требует ответ на вопрос: присутствует ли сходство оценок политических объектов у газет различной политической ориентации?

Итак, социально-политические предпочтения нижегородских СМИ были нами выявлены на основе контент-анализа. Данное исследование носит рейдовый характер, то есть были проанализированы лишь избранные источники (всего 13), среди которых газеты и журналы: «Комсомольская правда», «День города», «Нижегородская правда», «Город и горожане», «Понедельник», «Перспектив», «Свой взгляд», «Нижегородские новости», «Новое дело», «Деловая неделя», «Коммерсантъ» и тексты телекомпаний «Волга» и «Сети НН». Представим наглядно статистику предпочтений нижегородских СМИ (частота и количество упоминаний, контекст).

Предложенные диаграммы позволяют сделать вывод, что нижегородские СМИ поддерживают мэрию, частотность упоминаний мэра Вадима Булавинова (как с положительной, так и с отрицательной оценкой) вольно или невольно способствует его популярности и помогает ему в предвыборной борьбе. Многочисленные положительные публикации о назначенном недавно на пост губернатора области Валерии Шанцеве и о деятельности Президента РФ Владимира Путина демонстрирует лояльность региональных СМИ по отношению к чиновникам федерального уровня, к российскому и нижегородскому правительствам в целом: Вместе с тем, выявляется отрицательное отношение к законодательным органам. Данные статистического анализа показывают, что нижегородские СМИ уделяют большое внимание освещению работы нижегородских политиков Е. В. Булавинова, В. П. Шанцева, С. В. Кириенко. Среди политических партий свои предпочтения нижегородские СМИ отдают «Единой России», самое большое количество положительной информации – о партии власти, о СПС, негативная информация – о КПРФ, за исключением органа КПРФ газеты «Нижегородский рабочий».

Необходимо отметить, что изложенные в данной части результаты исследования свидетельствуют о том, что СМИ часто весьма субъективны в выборе объектов описания и характере даваемых оценок, что приводит к конструированию в некотором смысле искаженной картины социально-политической реальности. В какой мере эта искаженная картина реальности трансформирует представления о мире адресатов СМИ? Для ответа на этот вопрос необходимо провести специальное исследование, в

ходе которого диагностируются социальные представления потребителей СМИ и сравниваются с представлениями, транслируемыми СМИ.

Литература

АРУТЮНОВА, Н. Д., 1990. Дискурс. *In: Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 136-137.

БАЗЫЛЕВ, В. Н., 1999. Автопортреты политиков: от психопэтики к психополитике. *In: Политический дискурс в России – 3. Материалы рабочего совещания*. Москва.

ГРОНСКАЯ, Н. Э., 2005. *Язык и политика: коммуникация, дискурс, манипулирование*. Нижний Новгород: НГЛУ им. Н. А. Добролюбова.

ДЕЙК ван, Т. А., 1989. *Язык, познание, коммуникация*. Москва: Наука.

ИССЕРС, О. С., 1997. *Паша-«Мерседес», или речевая стратегия дискредитации*. Режим доступа: <http://www.rusword.org/articler/prnt.php?i=r1> [См. 14.12.2007].

ИССЕРС, О. С., 1999. *Коммуникативные стратегии и тактики*. Омск: Изд-во ОГУ.

КАЛЬКОВА, А. Л., 1992. Исследование социальных представлений в европейской социальной психологии. *Социальные и гуманитарные науки. Реферативный журнал. Сер.11: Социология*, № 4, 92-109.

КИТАЙГОРОДСКАЯ, М. В.; РОЗАНОВА, Н. Н., 1998. Современная политическая коммуникация. *In: Ред. Л. П. КРЫСИН. Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация*. Москва: Наука, гл. III, 151-200.

Словарь русского языка. 1957-1961. Москва: Наука, тт. I-IV.

Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса. 2000. Ред. Т. Н. УШАКОВА; Н. Д. ПАВЛОВА. Санкт-Петербург: Алетейя.

СОРОКИН, Ю. А., 1999. Человек из будущего, которого у него нет: Григорий Явлинский. *In: Политический дискурс в России – 3. Материалы рабочего совещания*. Москва.

Tatyana V. Romanova

Nizhny Novgorod Linguistic University

PRESENT-DAY POLITICAL DISCOURSE: PECULIARITIES AND METHODS OF ANALYSIS

Summary

The article reveals the basic tendencies of the development of the present-day political communication. On the basis of the texts produced in the framework of political communication in the Nizhegorodsky region of Russia, there have been determined the correlations between the course of political life of the society and the linguistic mechanisms involved in the introspection of political activity. The aim of this article is to describe the linguistic methods of analysis which help to evaluate the work of mass media, analyze the speech strategies of political parties and political figures in perspective. The principal methods of such analyses are content analysis, intent analysis, discourse analysis used to represent the speech characteristics of politicians, the structure of intentional components in the texts of election campaigns, socio-political preferences of mass media. At the end of the article the prospects for such analysis are presented.

KEY WORDS: political discourse, intent analysis, content analysis, discourse analysis, speech strategies and tactics.

Gauta 2006 12 10

Priimta publikuoti 2007 01 11

Инга Милевич

Даугавпилсский университет

Vienības 13, LV-5400 Daugavpils, Latvia

E-mail: inging@mail.ru, inga04@inbox.lv

КОММУНИКАТИВНЫЕ ТАКТИКИ АГИТАЦИИ ПРЕДВЫБОРНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО И МИССИОНЕРСКОГО ДИСКУРСОВ

*В статье представлены результаты сопоставительного анализа двух дискурсов с точки зрения использования в них тактик «вербовки союзников» – политического предвыборного и миссионерского. Для анализа были использованы предвыборные агитационные издания политических партий Латвии на русском и латышском языках и миссионерские издания «Свидетелей Иеговы». Данные дискурсы объединяют общие тактики как формирования «своего круга» (персонализация, конкретизация), так и отграничения чужого (деперсонализация, абстрагирование), а также общие функции привлекаемых элементов дискурса **специалиста** и дискурсов эталонных групп, что позволяет говорить об общности принципов и стратегий построения этих дискурсов. Информативная референтная группа **специалист**, прежде всего, представлена дискурсивно обусловленным типом специалиста – это **политолог**, анализирующий политическую обстановку, в политическом дискурсе и (чаще косвенно выраженный) **богослов**, трактующий Слово Божие, в миссионерском. Эталонная группа в агитационных дискурсах представлена двояко. Первый способ реализуется преимущественно в политическом: это обозначенные в «списках» известные персоналии. Другой способ создания положительного образа эталонной группы осуществляется при помощи цитирования высказываний представителя эталонной группы в качестве развернутого сравнения или метафоры. Наиболее часто используются высказывания классиков литературы и философии по принципу косвенной аналогии.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: коммуникативная тактика, агитация, политический предвыборный дискурс, миссионерский дискурс.

Мюллер Айсману:

– Что это вас на метафоры потянуло? С усталости?

Оставьте метафоры нашим партийным бонзам.

Несомненно, что современный предвыборный политический и миссионерский дискурсы объединяет активное использование коммуникативной тактики агитации (воздействия), что может стать основанием для их сопоставительного дискурсивного анализа. Для анализа были использованы предвыборные агитационные издания партий *Jaunais Laiks*, *Tēvzemei un Brīvībai / LNNK*, *Jaunais Centrs*, *Latvijas ceļš*, *Daugavpils Pilsētas Partija*, *Партия Народного Согласия* на русском и латышском языках, а также миссионерские издания «Свидетелей Иеговы» *Пробудитесь!*, *Сторожевая башня* и др.

В настоящее время политический дискурс (в том числе и предвыборный агитационный как его составляющая) можно считать наиболее активно исследуемым среди других видов дискурса, о чем, в частности, свидетельствует тот факт, что в современной лингвистической парадигме сложилась так называемая политическая лингвистика (см. работы А. П. Чудинова). Исследования собственно предвыборных текстов в рамках политической лингвистики чаще всего направлены на выявление риторических приемов воздействия и концептуальных метафорических моделей. Так, исследование политического нарратива «Федеральные выборы в России» (1999 г.) показало, что в нем «получили развитие метафорические модели с концептуальными векторами жестокости, агрессивности и соперничества (война, криминал, спорт, мир животных и др.), отклонения от естественного для человека порядка вещей (болезнь, криминал, мир животных и др.)» (Чудинов 2003, с. 179).

Миссионерский дискурс – один из наименее изученных типов дискурса. Обращение к миссионерскому дискурсу обусловлено современной социокультурной ситуацией, в которой жанры проповеднического стиля занимают далеко не маргинальные позиции. Проблема определения места религиозно-проповеднического стиля в системе функциональных стилей русского языка была поставлена Л. П. Крысиным, который указывает, что особая сфера функционирования (религия), специфические лексико-семантические и грамматико-синтаксические особенности (архаическая лексика, устаревшие формы, нанизывание конструкций), а также жанровое многообразие свидетельствуют о том, что данный стиль может быть включен в систему функциональных стилей русского языка, при том, что он являет сходство со стилем публицистическим по агитационному моменту.

Одна из важнейших особенностей миссионерского дискурса – его выраженная эмоциональная доминанта. «Самым распространенным приемом эмоционального воздействия в миссионерских текстах является ориентация на «вечные» ценности человеческой жизни и

универсальные темы: любовь, смерть, секс, власть, опасность, хаос... Однако именно в силу универсальности такие эмотемы в большой мере подвержены интерпретациям с позиций «обыденного сознания» (Ионова 2004, с. 121, 126). «Несмотря на явное различие жанров [религиозного дискурса], их объединяет – на основе религиозной ценностной ориентации – когнитивный принцип, который в самом общем виде можно назвать **аксиологическим сопоставлением**. ...Сопоставление направлено к нахождению и утверждению как сходства («не так ли и мы, братья и сестры...»), так и наоборот – противопоставления («а мы разве так сумели бы?») и всегда содержит отчетливую оценку, поскольку целью большинства речевых конфессиональных жанров является, по выражению самих носителей культуры, *назидание*» (Никитина 2004, с. 114).

При исследовании того или иного типа дискурса необходимо определить параметры и основания анализа: так, А. П. Чудинов проводит анализ метафорических моделей в рамках политического дискурса, а С. В. Ионова анализирует миссионерский дискурс с точки зрения его эмоциональных доминант. В качестве основания для сравнения мы предлагаем рассмотреть политический и миссионерский дискурсы при помощи понятий коммуникативной стратегии и тактики, в частности, коммуникативной стратегии **формирование «своего круга»**.

Стратегия формирования «своего круга» предполагает выявление современных реализаций мифологической оппозиции **свой-чужой**. «Это противопоставление, в разных видах, пронизывает всю культуру и является одним из главных концептов всякого коллективного, массового, народного, национального мироощущения» (Степанов 2001, с. 126). Оппозиция *свой-чужой* – один из важнейших культурных концептов, во многом формирующий картину мира различных народов, поскольку вместе с другими бинарными противопоставлениями (*верх-низ, правое-левое, далеко-близко*) в конечном счете реализуют архетипическую оппозицию *доброе-злое (благоприятное-неблагоприятное)*.

Агитационные – предвыборный политический и миссионерский – дискурсы объединяет их исходная интенция: агитация направлена на адресата, реально или потенциально стоящего перед выбором конфессии (секты) или партии, т. е. ориентирована на вовлечение в «свою» референтную группу по возможности большего количества членов, независимо от характера исходной социальной группы. Важнейшая цель этих специально организованных аргументативных агитационных дискурсов – вызвать доверие читающего как к группе в целом, так и к отдельным ее представителям, побудить идентифицировать свои интересы с интересами группы, и, в конечном счете, идентифицировать себя как часть «круга».

Как уже отмечалось, эмоциональная доминанта миссионерского дискурса проявляется через апелляцию к вечным ценностям. Можно предположить, что эта эмоциональная доминанта присуща аргументативному агитационному дискурсу в целом, являясь одной из дискурсообразующих, наряду с определенным образом противопоставленной ей доминантой – аргументативной агитацией, в основе которой – апелляция к *ratio*. Как в миссионерском, так и в политическом дискурсе духовные ценности обозначают отличительные черты «нашего круга», напр., *Эта проповедь [Нагорная] побуждает [нас] стремиться к духовности, быть кроткими, миролюбивыми, сострадательными, любить праведность.* (Свидетели Иеговы. Кто они?) Ср. с текстом предвыборной агитации: *...Esam sapulcinājuši savās rindās daudz cilvēku, kuri aizstāv partijas idejas un cīnās par mūsu darbības principiem – godīgumu, atklātību, profesionalitāti un nelokamību...* (Einars Repše, Jaunais Laiks) – *...В свои ряды **мы** собрали много людей, которые защищают идеи партии и борются за принципы нашей деятельности – честность, открытость, профессионализм и негибкость* (Эйнар Репше, Новое время).

По словам Э. Бенвениста, «осознание себя возможно только в противопоставлении». (Бенвенист 2002, с. 249). Коммуникативная же стратегия формирования «своего круга» практически невозможна без стратегий отграничения «чужого». Формирование «круга своих» происходит посредством таких частотных коммуникативных ходов, как название «чужих» поименно, обозначение поляризации разных социумов, из которых один входит в свой круг, (*Россия – Запад*), прямое название «своего» и импликация «чужого» (А. Лукашенко: *Я собрал вокруг себя людей, и **мы** сказали людям с большой трибуны о том, что...* – предполагается, что говорящий и окружающие его составляют «свой круг», а объект критики в высказывании говорящего есть «чужой»), косвенное создание «своего круга» через имплицитные компоненты высказывания (Г. Бурбулис: *Лишь **тот политик** способен управлять сегодня, кто реально видит действительность*, – политики иного рода относятся к «чужим»), использование семантики «морального большинства» (Г. Бурбулис: *Массовая потребность в здоровом прагматизме требует...*) (Иссерс 2006, с. 202-205). Классическим коммуникативным ходом формирования «своего круга» является использование обозначения **мы** как наиболее целостного обозначения «своего круга». Напр., *Kā **ums** visvairāk pietrūkst? Mīlestības. Klusuma. Gaismas. Prieka. Vēlēšanās klausīties. Spējas dzirdēt...* (Ingūna Rībena. Jaunais Laiks) – *Чего **нам** больше всего недостает? Любви. Тишины. Света. Радости. Желания слушать. Умения слушать.* (Ингуна Рубене. Новое время); *Безусловно, **мы** счастливы участвовать в проповедовании благой вести...* (Сторожевая башня). Воздействующий потенциал этого коммуникативного хода проявляется, прежде всего, в широчайших возможностях варьирования семантики **мы**. Ср., мы-группа включенного адресата:

...когда несчастья постигают нас лично, **мы** можем спрашивать себя... (Пробудитесь!); Будет развиваться туризм, гостиничный бизнес, центры отдыха и так далее. Собственно, это **мы** воочию видим (Latvijas ceļš, Daugavpils Pilsētas Partija); мы-группа невключенного адресата: **Мы** собираемся обеспечить открытость работы думы...; Если сейчас **мы** ничего не сделаем, то лет через 5-10 выплачивать пенсии будет не из чего... (Партия Народного Согласия). Смена **мы**-регистров может происходить в рамках одного текста, что приводит к тому, что граница между реальной группой **мы** и потенциальной группой **мы** нивелируется: ...Если **мы** [**мы** и **вы**] сейчас упустили свой шанс и не построим мост между Даугавпилсом и Россией, кризис будет усугубляться – безработица растет, а молодежь уезжает на заработки за границу. ...**Мы** [**мы** без **вас**] должны помочь горожанам создать общества собственников многоквартирных домов... (Ю. Силов, Jaunais Centrs).

Рассмотрим основные коммуникативные шаги тактики отчуждения. Результат как вербальных, так и невербальных действий **чужой** референтной группы представлен как негативный и (потенциально) деструктивный. Напр., результат действий лицемерного **чужого** в миссионерском дискурсе: Столкнувшись с религиозным лицемерием [официальной церкви], миллионы людей **отвернулись от Библии и сделали ее предметом несправедливых обвинений** (Свидетели Иеговы. Кто они?). В политическом дискурсе обычно акцентируется действие с точным указанием как субъекта, так и объекта негативных действий **чужого**: **Представители правых партий, входящих в правительство, приезжая в город, зачастую откровенно шантажируют даугавпилчан** (Партия Народного Согласия).

Характер действий **своей** референтной группы реально или потенциально позитивен: Какую же радость приносит данное нам поручение – объявлять об установленном небесном Царстве! (Сторожевая башня); Свидетели Иеговы проявляют к вам искренний интерес и заботятся о вашем благе (Свидетели Иеговы. Кто они?). Доминанты действий **своих** – искренность, бескорыстность, честность, благо-действие для всех представителей «своего круга». Необходимым условием таких благо-действий является их близость реалиям, интересам, свойствам адресатов, что способствует идентификации адресантов с адресатами этих позитивных действий: Кроме того, Свидетели Иеговы используют любую возможность, чтобы поделиться благой вестью с **людьми**, которых они встречают в **повседневной жизни** (Свидетели Иеговы. Кто они?). Ср. дискурс политической агитации: Новая городская дума, которую предстоит выбирать, должна не только сохранять имеющиеся реалии **нашего бытия**, но и вырабатывать новые стратегические направления развития, чтобы приумножить **наше** достояние (Партия Народного Согласия).

Запрограммированная негативная оценка действий **чужого** создается традиционным набором лексических и стилистических средств (лексика, имплицитная или эксплицитная семы не-нормы, модальные слова, идеологически коннотированная лексика), что свидетельствует о процессе стереотипизации **чужого**, в результате которого в представлении о **чужой** группе закрепляются определенные константные черты, т. е. создается «ментальная картинка» – стереотип. Напр., *Nevēlēšanās pieņemt Latvijas neatkarības neargriezeniskumu kalpo par ieganstu tā sauktajām “kreisajām” politiskajām partijām skandēt par “aparteīdu”, “diskrimināciju”, kam esot pakļauti vietējie mazākumtautību pārstāvji* (apvienība Tēvzemei un Brīvībai / LNNK). – *Нежелание принять необратимость независимости Латвии служит поводом для так называемых «левых» политических партий скандировать об «апартеиде», «дискриминации», которым якобы подвержены местные представители нацменьшинств* (объединение Отечеству и Свободе / ЛННД).

Категоризация и стереотипизация **своего** и **чужого** связана с процессом деперсонализации. Деперсонализация **чужого** в агитационном дискурсе чаще всего выражается в коммуникативном ходе **абстрагирование чужого**. Как в политическом, так и миссионерском дискурсе наиболее ярко коммуникативная тактика **отграничение чужого** проявляется через представление- **чужого** не как лица (*политик, депутат, иноверец*), а как деперсонализированной, обезличенной силы (*движение (как политическая сила), партия, лжеучение, радикалы*). Такое обозначение становится в исследуемых дискурсах наиболее негативным репрезентантом **чужого**. Главное отличие вербального и невербального поведения деперсонализированного **чужого** – его деструктивная активность. Напр., *Движение «Реформа жизни», зародившееся в Германии, способствовало развитию евгеники – науки, изучающей улучшение человеческого рода при помощи селективного размножения (получения потомства от наиболее здоровых родителей)*. Этими идеями не преминули воспользоваться *радикалы, поддержавшие национал-социалистов в идеологической борьбе, направленной на создание высшей расы* (Пробудитесь!). Ср., *Tuvojoties vēlēšanām, politiskie avantūristi un starpnacionālā naida kurinātāji atkal cenšas izspēlēt izglītības reformas un “krievu skolu aizstāvju” karti* (apvienība Tēvzemei un Brīvībai / LNNK). – *С приближением выборов политические авантюристы и разжигатели межнациональной розни снова пытаются разыграть карту реформы образования и «защитников русских школ»* (объединение Отечеству и Свободе / ЛННД). Негативный статус группы **чужого** достигается при помощи актуализации повторяемости негативных вербальных и невербальных действий (*atkal – снова*), коннотирования представления о неискренности, напр., при помощи лексем, содержащих эксплицитные или имплицитные семы не-нормы, отклонения от естественного положения дел:

avantūristi – **avantūrisms** ‘tieksme uz avantūrām; atbildības, arī apdomības trūkums (politiskajā un sabiedriskajā dzīvē’ (LLVV, 1, p. 513); *naida kurinātāji* – **kurināt** ‘Rosināt (kādu) darbībai; kūdīt (kādu): censties izraisīt (piemēram, naidu, karu).’ (LLVV, 4, p. 503) – **авантюризм** ‘склонность к авантюрам; недостаток ответственности, а также предусмотрительности (в политической и общественной жизни)’; *разжигатели розни* **разжигать** ‘подстрекать, подговаривать (кого-либо) к действию; пытаться вызвать (например, ненависть, войну).’

Любопытны случаи персонализации **чужого**. **Чужой** в его вербальном поведении (речь **чужого**) конкретизируется в тех случаях, когда его обозначение ассоциативно связывается с каким-либо коммуникативным «сигналом тревоги». Для исследования коммуникативных стратегий и реализующих их коммуникативных тактик и шагов нам представляется целесообразным введение понятия *коммуникативные сигналы тревоги* – под последними понимается упоминание в тексте явлений, феноменов, традиционно связанных с представлением об общественной опасности, нарушением принципов этики и т. д.. Напр., коммуникативный сигнал тревоги **деньги**: *Совсем недавно господин премьер-министр, лидер Tautas partija A. Калвитис, находясь в Даугавпилсе, и не скрывал, что «все еврофонды уже распроданы» и что «никакого особого развития для Латгалии не предусмотрено» – будет развиваться, как все регионы* (Ю. Силов, Jaunais Centrs).

«По мере увеличения грамотности и развития средств массовых коммуникаций человек быстро научается тому, какие мысли «правильны», какое поведение считается надлежащим, какие чувства нормальны, каким вкусам «пришла пора». Все, что ему надо сделать, – это воспринимать сигналы средств массовых коммуникаций, и он может быть уверен, что он не совершит ошибки» (Фромм 1993, с. 258). Таким образом, СМИ, используя стереотипные сигналы тревоги, могут, эксплуатируя их, возбуждать в обществе определенные умонастроения, формировать представление об общественной полезности / опасности феномена.

Презентация «своего круга» обычно происходит при помощи обратных **типизации** коммуникативных тактик – **конкретизации** и **уникальности** положительного образа «своего круга», осуществляющихся, например, через коммуникативный ход **конкретный случай**: *Достаточно редкий случай: депутаты Даугавпилсской городской думы обратились с открытым письмом к Сaeймy с предложением ужесточить закон об ответственности за незаконную продажу алкоголя* (Latvijas ceļš, Daugavpils Pilsētas Partija). В миссионерском дискурсе эта же тактика представлена при помощи коммуникативного хода **конкретный пример**: *...Здесь помогли Сае обрести дом и покой...* (Свидетели Иеговы. Кто они?)

Для создания позитивного образа **своего** необходимо акцентировать его личностные позитивные черты и качества, поэтому дискурс включает небольшие истории из жизни представителей референтной группы, где представитель «своего круга» максимально персонализирован – назван по имени помещен в определенный хронотоп, снабжен «голосом» (приводятся слова «персонажа», обычно оформленные как прямая речь или цитаты без указания на источник). Типичный зачин при использовании тактики персонализации представителя «своего круга» миссионерского текста: *Сара (имя изменено) родилась в Азии в середине 1960-х годов ...Оказавшись в Европе, Сара начала изучать Библию и со временем крестилась как Свидетель Иеговы (Пробудитесь!).* Ср. представление члена «своего круга» в политической агитации: *Станислав Володько. Родился в Белоруссии ...Пройдя процесс натурализации, стал гражданином Латвии. В программе Партии народного согласия нашел для себя много созвучий своему восприятию действительности (Партия Народного Согласия).*

Конкретизация представителей «своего круга» может производиться путем распределения социальных и социально-психологических ролей в эталонной группе. Так, роль лидера в миссионерском дискурсе выполняет **старейшина**: *Если ты старейшина в собрании, тебе доверена еще большая ответственность* (Сторожевая башня). В политическом агитационном дискурсе старейшине эквивалентен **народный избранник** («избранный нами»), чьи отличительные качества – **ответственность** и способность вызывать **доверие**. Напр., *Pašvaldībās jāievēl cilvēki, kuriem var uzticēties...* (R. Aksenoka, Jaunais Laiks). – *В самоуправления необходимо выбирать людей, которым можно доверять...* (Р. Аксенока, Новое время). Вместе с этими качествами подчеркивается основное назначение лидера «своего круга» – активное противостояние **чужому**. Напр., *Чтобы лжеучения не принесли духовного вреда собранию, старейшина должен следовать наставлению Павла...* (Сторожевая башня). Главное средство противостояния деструктивизму **чужого** в миссионерском дискурсе – следование Закону (Слову) и его знание, поэтому коммуникативный ход **цитаты из Библейских книг** и **цитаты законов** является составляющей тактики информирования, включенной в стратегию формирования «своего круга». Беспрекословное следование слову (закона, Библии) и его знание – отличительные признаки **избранных**. Напр., *Во всех своих делах они [Свидетели Иеговы] ищут руководства Слова Бога и Божьего святого духа* (Свидетели Иеговы. Кто они?). Ср. дискурс политической агитации: *Не буду критиковать систему выдвижения кандидатов в депутаты в самоуправления от политических партий – таков закон* (Т. Савицкая, Партия Народного Согласия).

Среди таких сигналов, получаемых человеком из масс-медиа (в том числе агитационной), можно выделить специфические коммуникативные сигналы тревоги – прагматически

насыщенные участки текста, предупреждающие о наличии явлений, должных насторожить читателя и таким образом провоцирующие появление чувства тревоги, тревожности у читателя. В современных агитационных дискурсах к активнейшим коммуникативным сигналам можно отнести коммуникативный сигнал тревоги **этническая принадлежность (расовые предубеждения)**, поскольку упоминание о названном понятии способно привести к нежелательным общественным последствиям и болезненно воспринимается в определенных социумах. Напр., *Одной из серьезных проблем, беспокоящих мировое сообщество, являются **расовые предубеждения*** (Свидетели Иеговы. Кто они?). Ср. с текстом политической агитации, в котором указывается фактор тревожности: *Естественный выбор для города – левоцентристские партии, с трезвой, умеренной программой, одинаково уважающие всех горожан, **независимо от этнического происхождения*** (Б. Цилевич, Партия Народного Согласия).

В процессе образования «своей» референтной группы особая роль принадлежит не только представителям своей и чужой, но и представителям информативных референтных групп (в социологии и социальной психологии – референтная группа, вызывающая наибольшее доверие в определенной области человеческого опыта: *специалисты, эксперты*). Информативная референтная группа в политическом дискурсе – **политолог**, анализирующий политическую обстановку, в миссионерском – **богослов**, трактующий Слово Божие.

И политический, и миссионерский дискурсы для реализации тактик привлечения доверия, в сущности, пользуются «услугами» представителей одних и тех же информативных групп, выполняющих функции **историка** и **социолога**. Напр., информативная группа **социолог** в миссионерском дискурсе реализуется в коммуникативном ходе **точность: Десять процентов мирового населения живет в гористой местности. Однако это не служит непреодолимым препятствием для тех, кто проповедует благую весть о Царстве Бога** (Сторожевая башня); ср. политический: *...По переписи 1897 года латыши составляли всего 2 процента жителей (Jaunais Centrs)*. Представитель информативной референтной группы **историк** наиболее часто включается в дискурс в коммуникативном ходе **предыстория, предпосылки: По мнению историков и комментаторов, на земле еще никогда не было такого времени, как период с 1914 года. Кроме того, следует учитывать факты, которые касаются других особенностей признака последних дней, указанного Христом... (Свидетели Иеговы. Кто они?). Персонализация представителя информативной референтной группы создает значительный эффект доверия. Напр., *Вот как отозвался о Свидетелях Иеговы в своей книге «Они тоже верят» (These Also Believe) профессор Ч. С. Браден...* (Свидетели Иеговы. Кто они?); *Давайте заглянем в книгу замечательного краеведа Залмана Якуба «Даугавпилс в прошлом»* (Ю. Силов, Jaunais Centrs).**

Говоря о формировании тактики привлечения, мы используем и понятие позитивной эталонной группы – это та реальная или воображаемая группа, которая служит образцом для подражания, привлекательным эталоном. Эталонная группа в агитационных дискурсах представлена двояко. Первый способ ее репрезентации реализуется преимущественно в политическом: через прямое называние известных городу / региону / стране авторитетных персоналий, значащихся «в списке» «своего круга». Напр., *писатель Андрис Колбергс (Jaunais Laiks)*. Другой способ использования эталонной группы осуществляется при помощи цитирования слов представителя эталонной группы в качестве развернутого сравнения или метафоры для подтверждения тезиса, высказанного представителями «своего круга». Наиболее часто эксплуатируются высказывания классиков мировой литературы и философии по принципу косвенной аналогии. Напр., *Franču rakstnieks Alfons Dodē ir teicis vārdus: “Politika nežēlīgi un ļoti ātri maina mūsu īpašības uz slikto pusi, entuziasms kļūst par liekulību, pārsmalcinātu pļāpību un pašreklāmu, kriticisms kļūst viegls un paviršs, mostas kaislība iegūt visu spožo un grezno par katru cenu; sabiedriskums un vajadzība būt patīkamam dara vāju, glēvu un nepastāvīgu”*. *Cik pazīstama arī Latvijas politiskās dzīves aina!* (Kārlis Šadurskis, Jaunais Laiks) – *Французский писатель Альфонс Доде говорил: «Политика безжалостно и очень быстро меняет наши качества в худшую сторону, энтузиазм оборачивается лицемерием, искуснейшей болтливостью и саморекламой, критицизм становится легким и поверхностным, пробуждается страсть получить все блестящее и роскошное любой ценой; светскость и необходимость быть приятным делают человека слабым, трусливым и непостоянным». Как знакома картина политической жизни Латвии!* (Карлис Шадурскис, Новое время); *Джон Гарднер, видный общественный деятель XX века, как-то заметил: «По злой иронии сами реформаторы порой не в силах предугадать последствия своих же реформ»* (Пробудитесь!).

Таким образом, сопоставительный анализ агитационного политического и миссионерского дискурса показал их общие стратегии и тактики формирования «своего круга» (персонализация, конкретизация), отграничения «чужого» (деперсонализация, абстрагирование), а также общие функции привлекаемых элементов дискурса специалиста и дискурсов эталонных групп, что позволяет говорить об общности стратегий их построения.

Литература

LLVV. 1972-1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.-8. sēj. Rīga: Zinātne.

БЕНВЕНИСТ, Э., 2002. *Общая лингвистика*. Москва: Прогресс-Универс.

ИОНОВА, С. В., 2004. Эмоциональная интерференция в тексте. *Ип: Язык и эмоции: личностные смыслы и доминанты в речевой деятельности*. Волгоград: Перемена, 121-127.

ИССЕРС, О. С., 2006. *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Москва: КомКнига.

НИКИТИНА, С. Е., 2004. О когнитивных основах конфессионального дискурса (на материале вербальной культуры молокан). *Ип: Когнитивные стили коммуникации. Теории и прикладные модели*. Симферополь: Издательство ТНУ им. В. И. Вернадского, 114-116.

СТЕПАНОВ, Ю. С., 2001. *Константы: словарь русской культуры*. Москва: Академический Проект.

ФРОММ, Э., 1993. *Психоанализ и этика*. Москва: Республика.

ЧУДИНОВ, А. П., 2003. *Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации*. Екатеринбург: Издательство Уральского государственного педагогического университета.

Inga Milevich

Daugavpils University

COMMUNICATIVE TACTICS OF CANVASSING (A COMPARATIVE COGNITIVE-DISOURSE ANALYSIS ON POLITICAL AND MISSIONARY DISCOURSES)

Summary

The article presents the results of a comparative cognitive-discourse analysis of two discourses – political election campaign and missionary. The analyzed data comprise publications of different Latvian political parties on canvassing (the Russian and Latvian languages) and missionary publication *Jehovah's Witnesses*. Both discourses combine such general tactics as formation of its own circle (personalization, concretization) as well as distinguishing the other (depersonalization, abstraction). Moreover, they combine general functions of the specialist's discourse elements and discourses of a standard group. This allows talking about the generality of principles and strategies of their generation. First of all, the informative referential group of a specialist is presented through a discourse determined type of a specialist, i.e. in the political discourse this role is ascribed to a political scientist, who analyzes a political situation, while in the missionary discourse the role is fulfilled by a theologian, who treats the word of God. The standard group in the canvassing discourses is represented in two ways. The first way is predominantly realized in the political discourse, i.e. famous people being on the "list". The other way of exploring the positive image of the standard group is citation which manifests in using the words of a

representative of the standard group as an explicit comparison or metaphor. The most exploited quotations are those of literature and philosophy classics presented according to the principle of analogy.

KEY WORDS: communication tactics, canvassing, political election campaign discourse, missionary discourse.

Gauta 2006 12 05

Priimta publikuoti 2007 01 11

Ирина Павловна Лысакова

Российский государственный университет им. А. И. Герцена

Кафедра межкультурной коммуникации

1-я линия В.О. д. 52, каб. 53, 199053 Санкт-Петербург, Россия

Тел.: (7812) 323 80 03

E-mail: lip1010@yandex.ru

ПОЛИЛОГ В СОВРЕМЕННЫХ СМИ: ТОЛЕРАНТНОСТЬ ИЛИ КОНФРОНТАЦИЯ?

В статье доказывается, что конфронтация с инакомыслием была идеологическим постулатом советской прессы, провозглашенным В. И. Лениным в «Декрете о печати» (9 ноября 1917 года).

Пресса перестройки (1986-1991) породила иронический дискурс, что обусловлено социально-историческими причинами – отрицанием политических ценностей советского прошлого.

Современная российская пресса отличается стилистикой интолерантности вследствие длительного исторического периода конфронтационной нормы общения и низкого уровня развития культуры толерантности в обществе. Современное российское общество необходимо учить толерантным нормам общения в профессиональных сферах образования (школы, вузы) и журналистики (формирование качественной прессы).

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: язык, общество, ментальность, межкультурная коммуникация, множественность, вариативность, тип издания, социолингвистическая переменная, стиль, жанр, газета, массовая культура, качественная пресса, социальная дифференциация языка, социолингвистическая компетенция, глобализация, толерантность, конфликтное общение, бесконфликтное общение.

История советской прессы началась с акта конфронтации: «Декрет о печати» (9 ноября 1917 года) ликвидировал либеральную систему российской прессы, наложил строгую цензуру на инакомыслие. Диктатура в политике и монизм в философии определили на долгие годы враждебно-непримиримое отношение ко всем, кто «не с нами». Само понятие непримиримости получило позитивную коннотацию и обладание этим свойством стало пропуском в лагерь «своих». Создание в очень короткие сроки разветвленной системы однопартийной

печати стало мощным рычагом формирования нескольких поколений советских людей, догматически доверяющих печатному слову и воспитанных на безоговорочном принятии партийных лозунгов. Конфронтация с инакомыслием имела ранг государственной и языковой политики и нередко порождала стилистических и семантических уродцев как на текстовом, так и на жанровом уровнях. Даже вошедшее в политический обиход в эпоху М. С. Горбачева слово *плюрализм* еще в начале 90-х годов часто искажалось противниками политического многоголосия, меняя внутреннюю форму – *плююрализм* (впрочем и сегодня это слово и обозначаемый им политический феномен принимаются далеко не всеми).

Пресса перестройки, опрокинувшая идеологические стандарты и клише прошлого, несмотря на все стилистическое разноцветье, продолжала пылать однозарядным пламенем отрицания, вывернув наизнанку с помощью ерничества старые идеологические святыни («Я другой такой страны не знаю») (Лысакова 2005, с. 211-217).

Стилистическую доминанту в перестроечной прессе задавали прецедентные тексты (родные цитаты из недалекого прошлого), обычно использовавшиеся с целью создания иронического колорита, и вульгарные жаргонизмы, которые воцарились на целое десятилетие не только в молодежной прессе, но и в «Аргументах и фактах», «Независимой газете», и даже в «Санкт-Петербургских ведомостях».

Конфронтация позиций авторов обычно проявляется в конфронтации выражающих их позиции стилистических регистров. Современные российские СМИ часто сегодня пропагандируют агрессивность и интолерантность (Прохоров 2003, с. 76), используя бранную лексику, уничижительные метафоры, обезличивающие номинации (лица кавказской национальности). И если в массовом сознании абсолютизируются протест и нетерпимость как единственные способы достичь справедливости (разрушив до основания ценности сотрудничества и сосуществования «своих» и «чужих»), то, следовательно, общество нуждается в обучении *толерантному дискурсу* (конечно, в том случае, если общество действительно хочет избежать новых социальных потрясений).

Семантика толерантности как коммуникативно-прагматической категории связана с *терпимостью* к «чужому», «другому», а, следовательно, в поведенческом плане – с поиском компромисса и нерасположенностью к конфликту. «Другой», «чужой» – эти понятия материализуются, прежде всего,

там, где «другость» становится особенно очевидной: в социуме, где сосуществуют представители разных языков и культур. Толерантность является важнейшей категорией и *межкультурной коммуникации* – социально-философском понятии, которое сегодня активно разрабатывается в этнопсихологии, социальной психологии, социолингвистике.

Успешность межкультурной коммуникации особенно остро волнует человечество с конца XX века, когда стала очевидной необходимость выживания в условиях мультикультурного мира. Лингвистика, изучающая естественный язык как средство общения, является одной из приоритетных отраслей знания в сфере исследования процессов «мирной» коммуникации людей разных этносов. Обучение успешной «межкультурной коммуникации» – важный метод и четкий принцип при изучении иностранных языков и связывается с обучением «адекватному взаимопониманию участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам» (Верещагин 1990, с. 26).

Методика обучения бесконфликтному общению пока очень эмпирична. (Разумеется, в различных работах по прагматике содержатся основные постулаты эффективного общения, рассматриваемого как кооперация, подобная кооперации при выполнении других видов деятельности, напр., производственной. К сожалению, на российской почве эти постулаты не приживаются. К тому же правила Г. Грайса или Дж. Лича ориентированы на монокультурное общение – современная ситуация требует исследования факторов, способных осложнить общение между представителями разных этносов и культур.)

Для развития ее научных основ необходимо создать банк данных из элементов коммуникативных ситуаций, так как именно расчлененность явления, по словам академика Л. В. Щербы, позволяет изучать составные элементы в изолированном виде: тогда «формула «попробуем» уступает место сознательно построенному эксперименту над искусственно изолированным явлением» (Щерба 1974, с. 9). Попытаемся найти элементы коммуникативных ситуаций, которые можно использовать для моделирования толерантного дискурса.

Базовая составляющая толерантного дискурса – *множественность*, что в терминологической парадигме лингвистики связано с *вариативностью*. Вариативность – предметная область функциональной стилистики и социолингвистики. Наиболее точным инструментарием по изучению межкультурной коммуникации сегодня располагает социальная лингвистика. Основной операционной единицей социолингвистического анализа являются

социолингвистические переменные (стратификационные и ситуативные) (Швейцер, Никольский 1978, с. 66-85) – языковые и речевые корреляты стратификационной и ситуативной вариативности коммуникативного акта. Так как стратификационная и ситуативная вариативность определяются достаточно точно (социальный статус, социальная роль коммуникантов и пр.), то и речевые корреляты этих вариантов доступны изучению и моделированию (см. работы Л. П. Крысина (Крысин 1989), Е.А.Земской и других представителей московской школы функциональной социолингвистики (Земская, Крысин 1998), в которых рассматривается зависимость речевого поведения от социального статуса, возраста, социальной роли участников общения, их социальных установок и ценностей).

И. А. Стернин определяет коммуникативный аспект толерантности как «коммуникативное поведение личности, в котором соблюдается принцип вежливости, доминируют недирективные речевые акты, отражающие внимательное, тактичное отношение к собеседнику, а также преобладают речевые стратегии и тактики, характерные для бесконфликтного общения» (Стернин, Шилихина 2001, с. 96). Какие тактики коммуникативного поведения можно назвать толерантными? Авторы книги «Коммуникативные аспекты толерантности» называют тактики: *уступки, подбадривания, комплимента, согласия, уговора, переговоров, авансирования, ухода от неприятной темы* (Стернин, Шилихина 2001, с. 73). Среди параметров толерантного общения И. А. Стернин выделяет *стремление к достижению компромисса* (высокое, заметно пониженное, низкое, отсутствует), *публичное обсуждение разногласий* (допустимо, недопустимо), *категоричность выражения несогласия* (очень высокая, заметная, пониженная, низкая, отсутствие), *настаивание на своей позиции* (очень широко используется, достаточно широко используется, редко используется), *допустимость инакомыслия* (приветствуется, допускается, не поощряется, осуждается) и др. (Стернин 2000, с. 19-20).

Социолингвистическая компетенция определяется лингвистами как «умение выбрать нужную лингвистическую форму, способ выражения, в зависимости от условий коммуникативного акта: ситуации, коммуникативной цели и намерения говорящего, социальной и функциональной роли коммуникантов, взаимоотношений между ними и т. п.» (Пороговый уровень 1996, с. XV-XVI). Это определение социолингвистической компетенции соответствует тому качеству речи, которое Аристотель в своей «Риторике» назвал *уместностью*,

а другой великий ритор Цицерон считал *уместность* главным свойством успешности общения оратора с аудиторией.

Насколько важен уместный выбор лингвистической формы для создания толерантной коммуникации, свидетельствует исследование С. Эрвин-Трипп (Ervin-Tripp 1972), рассматривающей, в частности, выбор речевого варианта *обращения* в коллективе преподавателей американского университета. Показателен список селекторов, определяющих выбор речевой формы: *ситуация с маркированным статусом* (зал суда, Ученого Совета, Конгресс и др.), *родственник, друг, коллега, возраст* (адресат старше, младше адресанта), *мужчина, женщина* и др. Мы знаем, как часто бывают конфликтные столкновения из-за некорректного использования формы обращения в русскоязычной аудитории (сравните, например, обращение «мамаша» к женщине средних лет, пассажиру автобуса: «Мамаша, Вы выходите на следующей остановке?» – «Какая я Вам мамаша?!» или обращение иностранных студентов к русскому пожилому преподавателю по имени без отчества: «Привет, Татьяна!»). В русских семьях есть огромный спектр суффиксальных образований для разных эмоциональных оттенков имени. Игра этими оттенками создает душевную ауру семьи и является сигналом близости или отчуждения в отношениях между людьми и маркирует настроения адресанта (ср. Танюша и Танька, Татьяна и Тата, Танечка и Танюха). Обучение выбору номинации в обращении к адресату имеет существенное значение для формирования толерантного акта общения как в семье, так и в деловой обстановке.

Для создания теории толерантной коммуникации в поликультурном сообществе важны разные дисциплинарные подходы. А. Д. Швейцер считает, что перспективны *комплексные* исследования речевой деятельности с учетом всего многообразия ее социальных детерминантов: обстановки, сферы использования языка, ролевых отношений между коммуникантами и всех других определителей речевого акта. Такие исследования помогают вычленять формы некорректного (нетолерантного) общения, социально значимые речевые действия, маркирующие напряжение в коммуникативной ситуации (Швейцер, Никольский 1978, с. 169-176).

Поведенческие нормы, принятые в разных культурах, требуют различных речевых и неречевых реализаций в одной и той же ситуации. Определение селекторов для описания речевого поведения в толерантном дискурсе дает возможность моделировать коммуникативное поведение представителей разных

этнических групп. Конечно, любая модель упрощает реальный процесс, но правильный выбор селекторов описания помогает найти существенные признаки речевой модели, которая может быть использована для создания толерантного дискурса. Модель толерантного поведения может быть описана в социолингвистических терминах с опорой на выбор определенной стратегии социолингвистических переменных или с помощью логической модели, когда социальные факторы, ограничивающие выбор речевых средств и определяющие его, могут быть представлены в виде последовательности селекторов. В идеале каждый селектор должен основываться на бинарной оппозиции социальных признаков. Было бы желательно установить иерархию этих признаков, выявить относительную силу их влияния на речевое поведение.

Культура толерантности – важнейшая составляющая культуры общества. Чтобы выжить в современном мультикультурном мире, необходимо через СМИ формировать дискурс гуманизма, уважения *другого* и признания неизбежной и необходимой инаковости *другого* и *других*, корректности и совместной ответственности, настроенности на конструктивное взаимодействие и движение к согласию через диалог. Думается, что будущее общества в немалой степени зависит от того, сочтем ли мы исторической необходимостью достижение максимально толерантных отношений в социуме (Прохоров 2003, с. 95). Современная российская действительность настоятельно требует повышения культуры не только межличностного, но межкультурного общения.

Межкультурному взаимопониманию можно научить. Для этого журналистское сообщество, школы и вузы должны стать *медиаторами толерантности* как нормы и ценности культуры в своих профессиональных сферах. Уже формируется новая качественная пресса (Мурзин 2003, с. 64-75), аудитория которой, смеем надеяться, станет потребителем толерантного дискурса.

Литература

ВЕРЕЩАГИН, Е. М., КОСТОМАРОВ, В. Г., 1990. *Язык и культура*. Москва.

ЗЕМСКАЯ, Е. А., КРЫСИН, Л. П., 1998. *Московская школа функциональной социолингвистики. Итоги и перспективы исследований*. Москва.

КРЫСИН, Л. П., 1989. *Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка*. Москва.

ЛЫСАКОВА, И. П., 2005. *Язык газеты и типология прессы. Социолингвистическое исследование.* Санкт-Петербург.

МУРЗИН, Д. А., 2003. Очерк типологии деловой прессы. *Вестник Московского университета. Сер. 10: Журналистика, № 2.*

Пороговый уровень. Русский язык. 1996. Страсбург: Совет Европы Пресс.

ПРОХОРОВ, Е. П., 2003. Толерантность – ценностное и нормативное ядро информационного порядка в демократическом обществе. *Вестник Московского университета. Сер. 10: Журналистика, № 5.*

СТЕРНИН, И. А., 2000. *Модели описания коммуникативного поведения.* Воронеж.

СТЕРНИН, И. А., ШИЛИХИНА, К. М., 2001. *Коммуникативные аспекты толерантности.* Воронеж.

ШВЕЙЦЕР, А. Д., НИКОЛЬСКИЙ, Л. Б., 1978. *Введение в социолингвистику.* Москва.

ЩЕРБА, Л. В., 1974. *Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики.* 2-е издание. Москва.

ERVIN-TRIPP, S., 1972. On Sociolinguistic Rules: Alternation and Co-occurrence. In: J. GUMPEREZ, D. HYMES, eds. *Directions in sociolinguistics.* New York: Holt.

Irina P. Lysakova

Gercen State University of Russia

POLYLOGUE IN MODERN MEDIA: TOLERANCE OR CONFRONTATION?

Summary

The article attempts to prove that the confrontation against dissidents was an ideological postulate of the Soviet press and it was declared in the Press Decree (on November 9, 1917) by V. I. Lenin.

The press of *perestrojka* (1986-1991) has given rise to ironical discourse, which is determined by social-historical principles: the negation of political values of the Soviet past.

Modern Russian press distinguishes itself in stylistics of intolerance, which can be traced as a standard of communication during the long period of confrontation, as well as in low level of tolerance culture in the society. It is necessary to teach tolerance standards of communication to the modern Russian society in professional spheres of education (schools, higher schools) and journalism (forming Quality press).

KEY WORDS: language, society, mentality, intercultural communication, multiplicity, variability, type of publication, sociolinguistic variability, style, genre, newspaper, pop culture, Quality press, social differentiation of language, sociolinguistic competence, globalization, tolerance, conflict communication, non conflict communication.

Gauta 2006 12 15

Priimta publikuoti 2007 01 11

Aušra Tamošiūnienė

Vytauto Didžiojo universitetas

K. Donelaičio 52, 44244 Kaunas, Lietuva

Tel.: (8–37) 32 78 33

E-mail: a.tamosiuniene@hmf.vdu.lt

**SENOSIOS ROMOS ATGARSIAI LIETUVOS RENESANSO POEZIJOJE:
MARKAS VALERIJUS MARCIALIS IR PETRAS ROIZIJUS**

Petro Roizijaus (Pedro Ruiz de Moros, 1505-1571) poetinėje kūryboje nesunku atpažinti Antikos poeto Marko Valerijaus Marcialio (40-104 m.) įtaką. Nors šiuos poetus skiria keli amžiai, jie panašūs savo požiūriu į gyvenimą, šmaikščiu stiliumi bei rašymo maniera. Ironija, pašaipa, greitas vertybių perkainojimas ir kiti bruožai, būdingi satyrinei epigramai, dominuoja abiejų poetų kūryboje. Jų eilėse esama panašių motyvų, kone vienodi kūrybos objektai. Marcialis ir Roizijus kuria ypač gyvą dialogą su skaitytoju. Tai leidžia daryti prielaidą, jog šių poetų pirminė auditorija jų eilėse turėjo atpažinti daug savo meto realijų ir pasaulėjautos niuansų. Kūrėjų eilėse universalūs dalykai perkeliami į konkretų epigramos lauką. Skaitytojo žvilgsnis nuolat kreipiamas į “kitą”. Tad išorinis kūrinijų lygmuo neskatina introspekcijos. Tačiau ir Marcialio, ir Roizijaus poezija skaitytojui suteikia galimybę pažvelgti į save iš šalies.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Roizijus, Marcialis, epigrama, skaitytojas, pirminė auditorija, satyriškumas, temos.

Įvadas

Kalbėdami apie Antikos literatūros įtaką Renesanso epochos kūrėjams, dažnai apsiribojame *imitatio*¹ sąvoka, poetikos ir retorikos taisyklių bei kanonų taikymu, autoritetais ir pavyzdžiais. Tačiau negalima pamiršti, kad Renesansas buvo ir savitos Antikos recepcijos epocha, kurioje daug kas priklausė ne tik nuo tam tikrų etalonų ir taisyklių, bet taip pat ir nuo pačių kūrėjų žinių, požiūrio ir, aišku, aplinkos. Renesanso literatūroje labai svarbus žmogaus, humanisto bandymas priimti ir transformuoti iki jo buvusias vertybes. Keičiantis laikams ir požiūriui vieni kūrėjai “patvirtinami”, o kiti – užmirštami. Todėl ir *imitatio* apima daug daugiau nei paprastą pamėgdžiojimą, panaudojimą ar pritaikymą.

¹ *Imitatio* – viena pagrindinių humanistų sąvokų, apimanti didžiųjų menininkų ir rašytojų mėgdžiojimą, sekimą Antikos kūriniais bei apskritai Antikos interpretacijas (pagal Burke 1992, p. 20).

Tarp XVI a. Lietuvos lotyniškosios poezijos autoriaus Petro Roizijaus (*Petrus Royzius, Pedro Ruiz de Moros, 1505?-1571*) ir I a. romėnų poeto Marko Valerijaus Marcialio (*Marcus Valerius Martialis, 40-104 m.*) galima atrasti nemažai bendrumų. Tos sąsajos gimė tikriausiai ne vien todėl, kad Renesansas atgaivino Antikos vertybes, o XVI a. Marcialio kūryba, padedanti atnaujinti senosios Romos realijas, ypač išpopuliarėjo (Packočinaitė-Biržietienė 2003). Galbūt Roizijus jautė palankumą Marcialiui ir dėl panašaus likimo, siejusio abu poetus. Juos vienijo ne tik ispaniškas kraujas, bet ir išėivių, palikusių savo gimtąjį kraštą, dvasia. Iš gimtojo miestelio Alcañizo Ispanijos Aragono provincijoje išvykęs Roizijus po teisės studijų Italijoje atrado prieglobstį Lenkijoje ir Lietuvoje. Romėnų poeto įtaka “daktarui Ispanui”, taip vadinamam bičiulių Krokuvoje, neabejotina, – Roizijus skaitė ir mėgo Marcialį bei savo teisiniame veikle *Decisiones*² vadino jį *popularis meus* (Royzius 1570, p. 22).

Marcialis gimė nedideliame Ispanijos miestelyje Bilbilėje, turėjusiame romėnų pilietybės teises. 25 metų jis emigravo į Romą ir ten gyveno net 35 metus (Veličkienė 1998, p. 7). Tiesa, Marcialis senatvėje grįžo į tėvynę. Roizijui to padaryti nepasisėkė, matyt, toks grįžimas liko amžina jo svajonė³. Tačiau galbūt kaip tik tai ir padarė romėnų poetą dar artimesnį jo širdžiai. Ir Marcialis turėjo gana neigiamai jo poeziją vertinusių kritikų, ir Roizijaus kūrybą nepalankiai vertino kai kurie lenkų literatūros istorikai (dar 1844 m. Michailas Višnevskis rašė, kad Roizijus neturėjo “poetinės dvasios”, o XX a. pr. prof. Aleksandras Briukneris atmetė bet kokią būtinybę išleisti jo eiles (Ланно 1936, c. 83). Po Marcialio mirties rašytojas Plinijus Jaunesnysis reziumavo: “Tačiau juk neišliks amžinai tai, ką jis parašė. – Gal ir neišliks, tačiau jis rašė taip, tarytum išliktų” (Dilytė 2001, p. 30). Mus pasiekė daug Marcialio ar Roizijaus kūrybos vertinimų, tad galime drąsiai teigti, jog laiko išbandymą abu poetai išlaikė. Tačiau jų kūrybą būtina iš naujo perskaityti, suvokti ir suprasti šių dienų kontekste.

Marcialis laikomas romėnų satyrinės epigramos modelio kūrėju (Dilytė 2001, p. 26). Šiam žanrui galime priskirti ir nemažai Roizijaus kūrinių. Straipsnio objektas – Marcialio ir Roizijaus epigramos, tyrimui atrinktos pagal objektų atitikimo, kuriamo dialogo bei vaizdų išdėstymo panašumo principus.

Ir Roizijui, ir Marcialiui būdinga savybė – itin gyvas dialogas su skaitytoju, kuriamas įvairiausiomis retorinėmis figūromis, specifiniu vaizdu, už kurio slypi tikslas vienaip ar kitaip atrodyti, pateikti sampratą, paveikti adresatą. Todėl svarbi straipsnio

² ROYZIUS, P. 1570. *Decisiones Petri Royzii Aurei Alagnicensis, Regii Jurisconsulti De Rebus in Sacro Auditorio Lituanico ex appellatione iudicatis*. Francfort ad Moenum.

³ Apie Roizijaus ketinimus grįžti Ispanijon plačiau kalba S. Goštautas (Goštautas 1979, p. 408-409).

metodologinė nuostata – vieno iš recepcijos teorijos kūrėjų Hanso Roberto Jausso svarstymai apie dialogo ir supratimo, klausimo ir atsakymo santykį bei svarbą literatūros kūrinyje. Jie paskatino taikyti analitinį ir komparatyvistinį metodus siekiant aprėpti ne tik tekstą, bet ir menamą jo skaitytoją.

Svarstymų apie Roizijų ir Marcialį tikslas – išsiaiškinti, kaip panašūs motyvai pateikiami vieno ir kito poeto kūryboje, kokio pobūdžio įtaką Marcialio poezija daro Roizijui. Toks žvilgsnis leistų ne tik pasigilinti į abiejų poetų kūrybą, bet ir savotiškai iliustruotų *imitatio* reiškinių.

Apie Marcialį Lietuvoje nėra žinoma itin daug. Lietuvių kalba pasirodė epigramų rinktinė su įvadinium Aleksandros Teresės Veličkienės straipsniu⁴. Apie jį rašė Skirmantė Packočinaitė-Biržietienė, Dalia Dilytė. Marcialis minimas antikinės literatūros vadovėliuose, jo vardas dažnas kalbant apie epigramos žanro kanonus ir raidą. Vytautas Kubilius sieja Marcialį su romėniškosios epigramos “populiarumu ir intelektualiniu spindesiu” (Kubilius 1993, p. 10).

Intensyviau tyrinėti Roizijaus asmenybę ir kūrybą pradėjo lenkų mokslininkai XIX a. Nuo to laiko jis nuolat prisimenamas – straipsniai ir didesnės apimties darbai pasirodo Lenkijoje (Tomasz Filjakowski, Jolanta Malinowska), Ispanijoje (Federiko Latassa y Ortín, Xaverio Ballester), Lietuvoje (Marcelinas Ročka, Eglė Patiejūnienė, Vytautas Andriulis ir kiti). Lietuvių tyrinėtojų Roizijus apibūdinamas kaip “nepralenkiamas lotyniškos satyros, epigramos, epitafijos ir elegijos meistras” (Narbutas 1997, p. 12), “turėjęs šmaikštų liežuvį ir ne mažiau šmaikščią plunksną” (Ulčinaitė 1993, p. 19). Antikos poeto Marcialio įtaką Roizijaus kūrybai yra pastebėjęs dar Roizijaus kūrybos leidėjas Bronislawas Kruczkiewiczus (Kruczkiewicz 1900, p. LIX). Jo mintis papildė lietuvių literatūros istorikai Eugenija Ulčinaitė (Ulčinaitė 1993, p. 19), Sigitas Narbutas (Narbutas 1997, p. 11), lenkų tyrinėtoja Jolanta Malinowska (Malinowska 2001, p. 57). Tokios užuominos literatūros istorikų darbuose suintriguoja pasigilinti į šių dviejų poetų kūrybos panašumus, kurie savotiškai atspindi ir epochų sąsajas.

Požiūris į skaitytoją. Dialogo specifika

Literatūrinės kūrybos ir skaitytojo santykį taikliai apibūdina H. R. Jausas: “Jei fikcija ir tikrovė privalo būti susietos, tai reikia padaryti grindžiant ne prieštaravimu, o komunikacija” (Jaus 1989, p. 3). Taip teigdamas Jausas, berods, neturėjo omeny nei epigramos žanro, nei senosios literatūros. Tačiau jis pabrėžė komunikacinį aspektą, universalų visais laikais. Prieštaravimas nėra paneigiamas, jis tik negali tapti teiginiu

⁴ MARTIALIS, M. V., 1998. *Epigramos*. Vilnius: Baltos lankos.

pagrindu. O kas yra epigramos žanro pagrindas? Epigramai būdingas kanoninis prieštarumas: “Pirmose eilutėse nubrėžiami kontūrai, nustatomos premisos, suteikiama energija, o paskutinės eilutės veikia kaip detonatorius, išmetantis į viršų vaizduojamą reiškinių, suskaldytą į aštrias priešingybių skeveldras” (Kubilius 1993, p. 6). Tačiau pati *epigramos* kaip *įrašo* reikšmė koduoja pirmiausia ne prieštarumą, o komunikaciją. Įrašas daromas norint perduoti informaciją. Taigi pirminis autoriaus siekis – bendrauti su skaitytoju. Prieštarumas gali slypėti jau informacijos turinyje. Anot D. Dilytės, epigrama atsirado iš žmonių poreikio bendrauti (Dilytė 2001, p. 25). Bendravimas su kūrinio, kūrinio objektu visada yra įkvėptas naujos patirties troškimo. Patirties ribų peržengimą H. R. Jaussas sieja su horizonto plėtimu, kuris vykdomas kuriant ir suvokiant literatūrinę fikciją (Jauss 1989, p. 26). Būtent horizonto – matymo lauko ribos – koncertas, anot H. R. Jausso, atspindi žmogiškosios patirties neišbaigtumą tiek senesniuose, tiek moderniuose kontekstuose (Jauss 1989, p. 200). Beje, horizonto sąvoka senojoje Graikijoje buvo susijusi su pojutiminiu, neapčiuopiamu pasauliu (Jauss 1989, p. 199). Tai reiškia santykį su fenomenu už patirties ribų. Kaip su tuo susijusi epigrama? Netgi pati primityviausia įrašo prasmė koduoja realybės perkėlimą į fiktyvią (rašto) formą. Kodėl tuo aspektu ji skiriasi nuo kitų literatūros žanrų? Dėl kanoniško trumpumo ir informacijos glaustumo, dėl itin artimos žodžio sąsajos su objektu (*įrašas* daromas ant arba prie konkretaus daikto) epigramoje literatūrinė fikcija tampa labai artima daiktiškajai tikrovei. Kitaip tariant, šis žanras atsiduria beveik horizonto linijoje.

Marcialio kūryboje randame nemažai novatoriškų jo laikmečiui minčių apie skaitytoją ir patį skaitymo aktą. Tačiau nereikia pamiršti, jog poezija kaip tam tikra filosofijos išraiška visada palieka galimybę netikėti, o pagrindinis filosofijos siekis – įrodyti. Romėnų poetas rašo:

Quem recitas meus est, o Fidentine, libellus:

*sed male cum recitas, incipit esse tuus*⁵.

(I, 38)⁶

Šiose eilutėse galime išvelgti tą pačią mintį, kurią kaip vieną pagrindinių skaitymo teorijos postulatų XX a. 7-jame dešimtmetyje iškelė R. Barthesas, U. Eco, M. Foucault ir kiti “autoriaus mirties” teoretikai, nuo kurių ir prasidėjo skaitytojo vaidmens įprasminimas (Постмодернизм. Энциклопедия 2001, с. 958): skaitytojas yra kūrybos proceso dalyvis. Tiesa, Marcialis tai suvokia daug paprasčiau – toks pasirinkimas priklauso nuo skaitymo

⁵ *Mano yra ši knyga, kurią garsiai skaitai, Fidentinai. / Bet kad blogai ją skaitai, tavo ji pradeda būt!* (Čia ir toliau Marcialio poezija versta A. T. Veličkienės).

⁶ Savo epigramas Marcialis yra suskirstęs knygomis. Toliau tekste cituojant nurodomas knygos ir epigramos numeris.

kokybės, kuri gali būti “gera” (atitikti autoriaus suvokimą) arba “bloga” (jo neatitikti). Kokybinis elementas ir yra pagrindinis skirtumas tarp antikinės sąmonės išugdyto Marcialio ir XX a. teoretikų. Tam, kad išsivystytų skaitytojo-bendraautoriaus idėja, reikėjo eliminuoti gera – bloga priešpriešą ir subjektyvų pradžią. Tam prireikė kelių amžių.

Marcialio kūryboje esama labai daug nuorodų skaitytojams, turinčių padėti skaityti ir suprasti jo eiles. Pavyzdžiui, pradėdamas penktąją knygą Marcialis epigrame rašo, jog tie, kuriems “tik juokai šlykštoki kniet”, gali skaityti pirmąsias keturias knygas, o penktąją, juokaujančią su valdovais, jaunikaitis nerausdamas galės skaityti mergelei (V, 2). Komunikacija su skaitytoju yra vienas svarbiausių Marcialio tikslų. Tą rodo ne tik jo epigramų turinys, bet ir jo paties sudarytų epigramų knygų struktūra. Pirmosios knygos struktūrą yra išsamiai aptarusi S. Packočinaitė-Biržietienė. Anot jos, Marcialio knyga “marga ir todėl gal dar įdomesnė bei suteikia kelias skaitymo galimybes: dėmesingas skaitytojas skaitys nuo pradžios iki galo, iš eilės, tada svarbi kiekvienos epigramos aplinka <...>; atsitiktinai paėmęs knygą, skaitys pasirinktas vietas, todėl vienos temos ir svarbios epigramos nekoncentruojamos vienoje vietoje, jos išmėtomos visame rinkinyje” (Packočinaitė-Biržietienė 2003).

Ir Marcialio, ir Roizijaus eilėse labai daug jų amžininkų vardų. Taip poetai bando užmegzti dialogą su savo *pirminėmis auditorijomis*⁷. Tikrų gyvento meto vardų minėjimas turėjo padėti ne tik “įvaizdžių” (teigiamų ar neigiamų) kūrimui visuomenės akyse, bet ir skaitytojo bendravimui su autoriumi. Roizijus rašo:

Carmina nostra, scio, legisti, Zoile, nuper,

Illa a te quamvis, Zoile, visa neges.

Legisti et legisse negas. Scio, Zoile, quare:

*Carmina ne dicas nostra placere tibi*⁸

(Carmina II, 227)

Akivaizdus ne tik poeto eilių skaitymo motyvas (beje, ypatingai dažnas ir Marcialio kūryboje), bet ir romėniškajai epigramai būdinga paradokso logika, pagal kurią “pasaulis apverčiamas aukštyn kojomis” (Dilytė 2001, p. 28). Skaitytojas-adresatas atsisako jau įvykusio komunikacijos akto, o autorius stengiasi retoriškai jį įteisinti. Jausminiai niuansai paliekami skaitytojo nuovokai. Beje, ir rašymo struktūra panaši į kai kurias Marcialio epigramas minėta tema: svarbiausias krūvis tenka veiksmui (skaitymui), ypatingą vietą

⁷ *Pirminė auditorija* – sąvoka, kurią vartoja H. R. Jaussas, kalbėdamas apie autoriaus aplinką ir jo laiko skaitytojus (Jauss 1999).

⁸ *Mielas Zojilai, žinau, eiles manąsias skaitei tu/ Nors ir giniesi, kad jas savo matei akyse./ Perskaitei, bet ginies, kad skaitei. Zojilai, man aišku:/ Jei pasakysi “skaičiau”, girti turėsi eiles* (vert. E. Ulčėnaitė).

užima kreipinys, gausu įterpinių, kelis kartus pakartojama ta pati mintis, tik jai išreikšti pasirenkamos skirtingos retorinės priemonės, o svarbiausia mintis – savųjų eilių pagyrimas (II, 86; V, 63; III, 9 ir kt.).

Išryškėja ir tarp Renesanso eruditų paplitusių poetinių žaidimų (“varžybų”) atspalvis, ir antikinės poezijos maniera. Labai aiškus, apibrėžtas adresatas nulemia ir kūrinėlio turinį. Tačiau iš tiesų tai yra spektaklis, skirtas skaitytojui, kuris nebūtinai sutampa su adresatu. Visos pašaipiosios epigramos sukuria iliuziją, jog ironizuojamas konkretus asmuo ar įvykis. Iš tiesų jose aprašomi dalykai yra gerokai universalesni. Tačiau būtent toks poetinio žaidimo tikslas – atskleisti pagrindinius dalykus juos drastiškai kreipiant į apibrėžtą objektą ir nekeliant klausimo dėl didesnės problemos. Šį klausimą, kaip ir daugelį epigramose sukuriamų prielaidų, skaitytojas privalo iškelti pats.

Santykis su pirmine auditorija

Romėnų poetas, kaip ir vėliau Roizijus, savo kūryboje labai didelę reikšmę skiria gyvento laiko realijoms. Jis aprašo Jo eilėse aktualiausias problemas, savo amžininkus. Pro kūrėjo akis neprasprūsta išskirtiniai ir ypač blogieji žmonių bruožai. Marcialis mini romėnų dievų vardus, tačiau tie vardai suliteratūrinti, neišryškinantys tikrojo mitologinio klodo. Dažnai mitologinės būtybės atsiduria visai realiose gyvenimiškose situacijose ar net veikia ir kalba kaip paprasti žmonės. Tai liudija dar nuo graikų laikų gają tradiciją, pagal kurią dievai traktuoti kaip itin artimi žmonėms savo gyvenimo būdu.

Epigramoje matant žinomo asmens vardą skaitytojui atsiveria erdvė pritarti autoriui ar ginčytis su juo, o skaitytojui-poetui – atsakyti eilėmis ar jų kritika. Poezijos objektų istorinis egzistavimas padeda ir šių dienų istorijos, literatūrinės komparatyvistikos bei kitiems mokslams. Tiesa, Marcialis sąmoningai atsiriboja nuo bet kokio “naudojimosi” vardais, tiek eilinių, tiek “didelių” žmonių (I, įžanga). Tačiau tie vardai (nors kartais ir pakeisti⁹) jo epigramose vis dėlto egzistuoja. Matyt, Marcialis tokiu atsiribojimu neigia žymių vardų pasirinkimą dėl didesnės poeto šlovės. Kartais romėnų poetas nemini vardo, bet kalba apie paplitusius, visiems žinomus atvejus. Pavyzdžiui, IV knygos 41 epigramoje minimas blogas oratorius, vyniojantis aplink kaklą šaliką. Plutarcho “Rinktinėse biografijose” aprašomas atvejis, kaip Demostenas, žymus Antikos oratorius, nenorėdamas sakyti kalbos “atėjo į liaudies susirinkimą, apsivyniojęs kaklą vilna bei kaspinais, ir kai jam buvo pasiūlyta atsistoti ir pasakyti savo nuomonę, jis parodė ženklą, kad neteko balso”

⁹ IX knygos įžangoje Marcialis rašo: *Epigramą, kuri neįeina į mano puslapių skaičių, parašiau garsiausiam vyrui Stertinijui, kuris pageidavo mano portretą laikyti savo bibliotekoje. Pamaniau, jog tau reikia apie jį parašyti, kad žinotum, ką aš vadinu Avitu.*

(Plutarchas 1962, p. 120). Marcialis išjuokia eilių skaitytoją, todėl galime teigti, jog toks apgaudinėjimo būdas buvo žinomas.

Tuo tarpu Roizijaus amžininkų vardų jo epigramose randame itin daug. Galima sakyti, jog poetas užsimojęs įamžinti visus savo bičiulius ir nedraugus. Savo eilėse Roizijus mini amžininkus Augustiną Rotundą, Andrzejų Frycz-Modrzewskį, Andrzejų Trzecieckį, Petrą Kmitą ir kitus, Chodkevičių, Radvilų pavardes, karališkosios šeimos vardus. Tarp jų nedaug moteriškų vardų (beje, Marcialio epigramose moters vardas itin dažnai tampa paleistuvės sinonimu). Dėl to nebūtinai reikia “kaltinti” patriarchalinę tradiciją (Lenkijoje ir Lietuvoje patriarchato normos nebuvo itin griežtos, netrūksta šaltinių apie palaidai gyvenusius XVI a. didikus), greičiau tą lėmė paties autoriaus požiūris ir temų pasirinkimas.

Temų ir motyvų sąsajos

Ir Roizijus, ir Marcialis literatūros istorikų minimi kaip šmaikštuoliai, humoro kultūros atstovai. Dažniausi abiejų poetų juoko šaltiniai – paprasti kasdieninio gyvenimo pastebėjimai.

Marcialio poezijoje smerkiamos nedorybės. Tą patį daro ir Roizijus. Girtuoklystė, persivalgymas, šykštumas, suktumas laikomos didžiausiais žemiškosios tvarkos pažeidimais. Apibendrinant šias neigiamas savybes, poezijoje kuriami tipai. Tam tikra prasme Roizijaus požiūris į gyvenimą pozityvesnis nei Marcialio. Tokį išpūdį sudaro kūrinuose išsakytas vertinimas, kurį Roizijus slepia daug subtiliau ir apdairiau, nei romėnų poetas. Pastarojo epigramose retas teigiamas jį supančios aplinkos vertinimas, nebent tuomet, kai ji teikia pasitenkinimą poetiniam subjektui. Roizijus nemažai eilių yra sukūręs ir tiems, kuriuos norėjo pamaloninti. Nemažai jo kūryboje yra lengvų draugiškų pasišaipymų, kuriuose išryškinamos ne žmogiškosios ydos, bet tiesiog viena ar kita keistesnė bičiulio savybė. Marcialio humoras gerokai sodresnis:

Os et labra tibi lingit, Manncia, catellus:

*non miror, merdas si libet esse cani*¹⁰.

(I, 83)

Gali būti, jog ypatingas Roizijaus dėmesys girtuoklystei perimtas būtent iš Marcialio. Pastarojo eilės įrodo, jog persigėrimas visais laikais buvo paplitęs ir kritikuojamas įprotis. Roizijaus pašmaikštavimai apie sarmatą, geriantį “nuo vakaro iki aušros” (*Carmina* II, 260), tarsi atliepia Marcialio pastebėjimus:

Hesterno fetere mero qui credit Acerram,

¹⁰ *Laižo šunelis meilus tau, Mancija, veidą ir lūpas./ Nieko čia nėra nuostabaus: mėšlas patinka šunims!*

*fallitur: in lucem semper Acerra bibit*¹¹.

(I, 28)

Dar viena nedorybė, ypač smerkiama Marcialio, yra šykštumas. A. T. Veličkienės teigimu, “valdant Domicianui (81-96 m.) jis buvo pakankamai apsirūpinęs ir, atrodo, neturėjo tiesioginių priešasčių gyventi kliento¹² gyvenimą, nors dažnoje epigramoje skundžiasi esąs vargšas” (Veličkienė 1998, p. 7).

Labai panašus ir Roizijaus “vaidmuo” – nuolatiniai priekaištai Žygimantui Augustui ir kitiems didikams dėl nesumokėtos algos ar nepadovanotų dovanų labai panašūs į Marcialio kaulijimus. Gali būti, jog tokį motyvą Roizijus atrado būtent Marcialio kūryboje ir sėkmingai pritaikė savojoje. Marcialis taip rašo epigramoje, skirtoje savo patronui:

Primum est ut praestes, si quid te, Cinna, rogabo;

illud deinde sequens ut cito, Cinna, neges.

Diligo praestantem; non odi, Cinna, negantem:

*sed tu nec praestas nec cito, Cinna, negas*¹³.

(VII, 43)

Kitose epigramose poetas dar akivaizdžiau išsiduoda nekenčias apsimetinėjimo, vilkinimo, veidmainiškumo ir netikros draugystės. Tokią poziciją vėl tarsi atliepia Roizijaus žodžiai, skirti Žygimantui Augustui:

Aes mihi poscenti dixisti, Auguste: “video”;

Dixisses potius: “numerare”, Auguste, “iubebo”.

Namque iubere decet regem, est cuiusque videre,

*Cui geminos oculos natura in fronte locavit*¹⁴.

(Carmina II, 27)

Karalius šlovinamas pabrėžiant jo ir paprasto žmogaus skirtumus. Beje, ne veltui: iš to tikimasi naudos. Šią formulę naudojo ir Marcialis, įmantriausiai girdamas imperatorių Domicianą, vadindamas jį “*Censor maxime principumque princeps*” (VI, 4), bet nuolatos primindamas savo prašymus. Roizijus, primindamas “skolininkui” neišpildytus pažadus, rašo:

¹¹ *Jeigu manai, kad vynu vakarykščiu dvokia Aceras, / Klysti: šviežiu! Visada geria jisai lig aušros.*

¹² Klientai ir patronai – specifinis Romos socialinio, teisinio bei politinio gyvenimo reiškinys. Ankstyvojoje Respublikoje nežymius, neturtingus ir neįtakingus Romos piliečius globojo kilmingi bei įtakingi piliečiai – patronai, kurie gindavo klientų interesus teismuose, padėdavo materialiai. Na, o klientai, aišku, atsilygindavo savo pagarba, padėdavo patronams per rinkimus, lydėdavo kur nors išvykstančius ir t. t. (Veličkienė 1998, p. 7).

¹³ *Man paprašius, sakai pirmiausia, Cina: “Taip, duosiu!” / Na o po to iškart, Cina, “neduosiu!” sakai. / Myliu duodančius aš, pakenčiu atsisakančius, Cina. / Bet arba duoki iškart, arba iškart atsakyk!*

¹⁴ *Kai paprašiau pinigų, Augustai, tarei: “pažiūrėsiu.” / Būtum pasakęs geriau: “atskaičiuoti liepsiu”, Augustai. / Mat karaliui pritinka paliept, o “žiūri” kiekvienas, / Kas tik turi akis, kaktoje nuo gimimo įdėtas. (vert. E. Ulčinaite).*

Promisit mihi Cordus equum; iamque exiit annus:

Oblitus misit nec mihi Cordus equum.

Pollicitus mihi Cordus equam si forte fuisset,

*Debitus in pratis iam mihi pullus erat*¹⁵.

(Carmina II, 233).

Taip, tarsi juokaujant, primenama duoto žodžio svarba. Autorius vaizduoja ne pykstantį ar smerkiantį, bet kantriai laukiantį poetinį subjektą, kuris grindžia savo teises pažadu. Iš viso to skaitytojas numano, jog pažado tesėjimu stipriai abejojama, tačiau poetas sukuria priešingą išpūdį, tarsi abejonė tokiu atveju būtų apskritai neįmanoma.

Roizijus gana dažnai pašmaikštuoja žaisdamas ne tik giminėmis, bet ir žodžių formomis. Kartais jis derina homonimus, kartais – skirtingus, bet panašiai skambančius žodžius. Greičiausiai atkreipianti dėmesį žaidimo forma yra makaroniniai kūriniai. Pastebimas išskirtinis tyrinėtojų dėmesys dviems Roizijaus makaronikams nulemtas tikriausiai to, kad jie laikomi pirmaisiais tokios poezijos pavyzdžiais Lietuvos literatūroje. Ispanų tyrinėtojas Xaverio Ballesteris žvelgia į Roizijaus žaidimą žodžiais plačiau, pastebėdamas, jog poetas tokį žaidimą grindžia homonimija, paronimija, polisemija, anfibolija, sinonimija ir kitais kalbos reiškiniais. Jis teigia, jog kalbėjimas apie žaidimą žodžiais, kaip lotyniškai rašiusiems Renesanso poetams būdingą bruožą, apskritai neišvengiamas (Ballester 2001, p. 240). Taip šalia estetinio poveikio pasiekiamas žaismingumo ir situacijos sušvelninimo efektas. Toks žaidimas, beje, nebuvo naujas reiškinys Renesanse, jis, kaip ir daugelis poetikos bruožų, atėjęs iš Antikos (Ballester 2001, p. 231). Marcialio epigramose taip pat matome tokį žaidimą. Gali būti, jog tokia romėnų poeto kūrybos specifika buvo ir vienas Roizijaus įkvėpimo šaltinių. Jo, kaip ir Marcialio poezija, ypatinga margumu. Tokia įvairi temų, charakterių, poetinių nuostatų dermė ne tik išsamiai atspindi kontekstą, bet ir paties autoriaus požiūrį, atskleidžia įdomios bei savitos asmenybės minties vingius.

Požiūris į istoriją

Roizijaus poezija įdomi ne tik literatui, bet ir istorikui. Joje daug senosios Lenkijos ir Lietuvos gyvenimo realijų. Poetas fiksuoja faktus, charakterių bruožus, nors ir subjektyviai, kuria savotišką paprasto *sarmato* mentalitetą. Roizijui ypač svarbi kilmė, istoriniai faktai, atspindintys konkrečias dorybes ir vertybes (mūšiai, pergalės, Jogailos ir Jadvygos vedybos, Lenkijos ir Lietuvos suvienijimas), senosios lenkiškos legendos (Gnezno įkūrimas, Vandos žygdarbis). Istorinis požiūris jaučiamas ir Marcialio poezijoje,

¹⁵ *Kai pažadėjo man Kordas arklį, jau praėjo metai./ Užmiršo ir neatsiunčia man Kordas arklio./ Jei Kordas būtų man kumelę pažadėjęs./ Skolingas man jau būtų ir jauniklį.* (vertimas mano. – A. T.).

tačiau jis plėtojamas šiek tiek kitaip, nei tai daro Roizijus. Marcialis didelį dėmesį skiria esamam laikui, momentui. Jis stebi gintaro laše sustingusią bitę (IV, 32), gyvačiukę (IV, 59), skruzdę (VI, 15). Ir jose mato garbingą mirtį – mirtį, po kurios išliekama. Po mirties jau nebėra taip svarbu, kas buvai – darbšti bitė, kuriai “garbė atiteko už kruopštų darbą”, gyvačiukė, įkūnijanti klastą ir veidmainystę, ar menka skruzdėlytė, “gyvūnėlis, kuris gyvendamas niekas tebuvo”, svarbu, jog išlikai. Poetas užfiksuoja “Argo” laivo nuolaužą (VII, 19), bet nekuria didingos praeities vaizdinių, lyg ta praeitis visiems būtų savaime aiški. Tačiau toji nuolaužėlė, anot poeto, yra “šventesnė <...> / net už naujausius laivus” (Marcialis 1998, p. 173). Roizijus taip pat pozityviai žiūri į praeitį ir jos reliktus mato dabartyje, tačiau kitaip nei Marcialio, jo kūryboje praeitis dažnai išlieka svarbesnė už dabartį.

Pirmosios epigramų knygos prozinėje įžangoje Marcialis rašo: *Absit a iocorum nostrorum simplicitate malignus interpres nec epigrammata mea scribat: inprobe facit qui in alieno libro ingeniosus est*¹⁶. Taigi kūrėjo pašaipumas ne tik sąmoningas, “atlapaširdiškas”, bet ir demonstratyvus – poetas nori, jog pašaipta būtų pastebėta, ir kai kur net primygtinai ją pabrėžia: *Non intret Cato theatrum meum, aut si intraverit, spectet. Videor mihi meo iure facturus si epistolam uersibus clusero:*

*Nosses iocosae dulce cum sacrum Florae
festosque lusus et licentiam uolgi,
cur in theatrum, Cato seuerē, uenisti?
an ideo tantum ueneras, ut exires?*¹⁷

(I, įžanga)

Marcialio epigramų adresatu dažnai tampa jo knyga. Atitinkamai skamba kai kurių kūrinių pavadinimai: “Mano knygai” (IV, 86), “Savo knygai” (IV, 89), “Apie savo knygą” (I, 3), “Savo knygelei” (III, 2; 4; 5). Marcialis negailestingai smerkia visus plagiatorius, ragina skaitytoją nusipirkti jo knygą, išsako savo požiūrį į jo manymu, geras ir blogas eiles. Poetas neteigia, jog jo eilės geros, tačiau kritikuojantiems atsikerta, kad parašytų geriau, o pats turi savitą požiūrį į epigramų rašymą:

*Edita ne breuibus pereat mihi cura libellis,
dicatur potius ton d' apameibomenos*¹⁸

¹⁶ Tegul mano “juokelių” atlapaširdiškumo nekliudys piktas aiškintojas ir nesimiklins su mano epigramomis: nesažiningai elgiasi tas, kuris išradingumą demonstruoja svetimoje knygoje.

¹⁷ Tegul Katonas į mano teatrą neįžengia, o jei įžengs, tegul žiūri. Man atrodo, kad aš teisingai pasielsiu, jei šią įžangą užbaigsiu žodžiais: Jei tu žinotai, kokios Floros švenčių linksmybės, / Kokios išdaigos, kokie išūlūs žodžiai prasčioku, / Ko gi sėdi dabar teatre, Katonai? / Ar tik dėl to atėjai, kad iš čia išeitum? Rašoma apie Katoną Jaunesnįjį, kuris išėjo iš Florai skirtos šventės, nes laikė ją nepadoria.

Taip Marcialis šmaikštaudamas oponuoja epinių kūrinių rašytojams. Turėdamas aštrų liežuvį, poetas nenusileidžia savo kritikams ir įrodo, jog galima turėti savitą, originalų požiūrį į kūrybą. Marcialis, kurio epigramose apstu įvairiausių, netikėčiausių apibūdinimų ir palyginimų, stengiasi apginti savo tiesas; pritrūkus argumentų, juos atstoja aštrus liežuvis. Kūrybą, kaip ir įvertinimą bei poreikį apsiginti, romėnų poetas traktuoja kaip istorinio išlikimo garantiją. Svarbiausia jam yra būti skaitomam ir nepamirštam. Žmogus neturi galimybės laimėti bitės ar skruzdėlės likimo įstrigdamas gintaro laše. Tačiau jo siekis yra toks pat – išlikimas, kurį padeda įgyvendinti kūryba.

Roizijus šiuo aspektu yra kitoks. Kai kurios jo epigramos, atrodo, daugiau rašytos pamankštinti plunksnai nei norint ką nors iš tiesų įžeisti. Jis mažiau dėmesio kreipia į literatūrines ir apskritai kūrybos problemas. Eilės yra tik viena iš jo saviraiškos formų. Galbūt todėl jose ir nesprendžiamos visos problemos, o paliekamos skaitytojo valiai. Šią laisvę kūrėjui suteikia ir epigramos žanras, kurio centre – užrašymas, pavaizdavimas, teigimas. Platesnį požiūrį galėjo lemti ir įvairesnė Roizijaus veiklos specifika – poetui tie patys dalykai galėjo atrodyti šiek tiek kitaip nei teisininko, kanauninko ar pedagogo¹⁹.

Abu poetus vienija neabejotina pagarba valdovui. Jei Roizijus apdainuoja visus svarbiausius Žygimanto Augusto gyvenimo įvykius, tai Marcialis tik be saiko giria imperatorių Domicianą už jo pelnytus ir nepelnytus darbus, valdžią ir šlovę. Roizijaus poezijoje palyginti daugiau epiškumo, tačiau abiejų poetų požiūris į valdovą labai panašus: ji be saiko giriamas, kartais pasitaiko dviprasmiška pašaipa ir prašymas “duoti”. Toks požiūris, tiksliau kaina, kuria siekiama pelnyti palankumą, rodo, ko buvo reikalaujama iš visuomenės.

Išvados

Marcialio ir Roizijaus kūrybą jungia daug sąsajų: specifinis dialogo kūrimas, meistriška saikinga ironija, pagaliau temų ir motyvų panašumas bei epigramos žanro pasirinkimas.

Tiek Marcialis, tiek Roizijus vaizdavo savo meto aktualijas, savo valdovus, turėjo savo pirminę auditoriją. Marcialio požiūrį į skaitytoją galime pavadinti pakankamai moderniu Antikos kūrėjui. Jis, tiesa, išskirtiniais atvejais, suvokia skaitytoją kaip primityvų, bet vis dėlto teksto kūrimo dalyvį. Ypač pabrėžiama skaitytojo kaip poeto ir

¹⁸ *Kad nereikėtų jėgų eikvoti trumpoms knygelytėms./ Būtų turbūt protingiau,– jam jis atsakė... – kartot.*

¹⁹ Roizijus buvo Krokuvos universiteto profesorius, Žygimanto Augusto juriskonsultas, Varnių kanauninkas ir vėliau – Vilniaus šv. Jono bažnyčios rektorius, taip pat dėstė teisės disciplinas prie šios bažnyčios veikusioje mokykloje.

knygos išlikimo garantijos tema. Roizijui dialogas su skaitytoju taip pat yra svarbus. Tačiau abiems poetams geriau sekasi jį užmegzti kūrinio adresatu pasirenkant įsivaizduojamą, menamą skaitytoją.

Kasdienis gyvenimas ir Marcialio, ir Roizijaus kūryboje vaizduojamas fiksuojant detales bei faktus. Marcialis daugiau dėmesio kreipia į bendresnius atvejus, iliustruojančius vienokias ar kitokias visuomenės ydas, o Roizijus ieško specifiškesnių motyvų. Į savo epochos drabužį kiekvienas poetas įvelka tas pačias pajuokiamas nedorybes: girtuokliavimą, persivalgymą, šykštumą. Taigi tiek Marcialio, tiek Roizijaus skaitytojai, vadinamoji pirminė auditorija, skaitydama eiles turėjo galimybę pažvelgti į save iš šalies.

Svarbus Marcialio kūrybos bruožas – satyriškumas, kartais paslėptas, tarsi nepastebimas išoriniame teksto lygmenyje, o kartais atvirai ir sarkastiškai badantis akis. Jis būdingas ir Roizijui. Dažniausiai juokiamasi iš savo amžininkų, draugiškai pasišaipoma iš bičiulių, negailestingai talžomi tie, kurie dėl vienos ar kitos priežasties pateko į poeto nemalonę. Tokia poezija ir charakterių įvairovė teikia skaitytojui galimybę atrasti sau būdingų bruožų bei pažvelgti į save iš šalies.

Nemenką dalį tiek Marcialio, tiek Roizijaus kūrybos įkvėpė kliento ir patrono santykiai. Todėl abu poetai be saiko giria savo geradarius, aukština valdovus. Tokia poezija jau tampa politiškai angažuota, atliekanti poveikio priemonės visuomenei vaidmenį.

Nepaisant to, kad šiuos du kūrėjus skiria ne vienas amžius, jų pasaulėjautų ir kūrybiniai principai akivaizdžiai panašūs. Taigi Marcialio įtaka Roizijui – tai klasikinis *imitatio* pavyzdys. Tačiau toji imitacija apima ne vien tik aklą sekimą poetikos taisyklėmis ir temų bei motyvų perėmimą, bet taip pat turinio ypatybes ir vidinę teksto logiką.

Literatūra

BALLESTER, X., 2001. Juegos de palabras en Ruiz de Moros. *Myrtia: Revista de Filología Clásica*, Nr 16, 231-257.

BURKE, P., 1992. *Renesansas*. Vilnius: Pradai.

DILYTĖ, D., 2001. Šmaikštusis Marcialis. *Gimtasis žodis*, Nr 7, 25-30.

GOŠTAUTAS, S., 1979. *Dos humanistas españoles del siglo XVI en Italia, Polonia y Lituania: Antonio Augustin y Pedro Ruiz de Moros*. Bolonia: Studia Albornotiana.

JAUSS, H. R., 1989. *Question and Answer: Forms of Dialogic Understanding*. Minneapolis: University Press.

JAUSS, H. R., 1999. *Historia literatury jako prowokacja*. Warszawa: Instytut Badań Literackich.

KRUCZKIEWICZ, B., 1900. De Royzii vita operibusque. In: P. ROYZIUS MAUREUS. *Petri Royzii Maurei Alcagnicensis Carmina, pars 1: Carmina maiora continens*. B. KRUCZKIEWICZ, ed. Cracoviae: Typis Universitatis Jagellonicae, IX-LXXIX.

KUBILIUS, V., 1993. Lietuvių epigramos ir parodijos raida. In: Sud. V. KUBILIUS. *Lietuvių epigrama ir parodija*. Vilnius: Vaga, 5-24.

MALINOWSKA, J., 2001. *Twórczość poetycka Piotra Roizjusza (1506-1571)*. Lublin: Redakcja wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

MARTIALIS, M. V., 1998. *Epigramos*. Vilnius: Baltos lankos.

MARTIALIS, M. V. *M. Valeri Martialis Epigrammaton*. Prieiga: <http://www.gmu.edu/departments/fld/CLASSICS/mart.html> [Žiūr. 2006-05-10].

NARBUTAS, S., 1997. *Lietuvos Renesanso literatūra*. Vilnius: Baltos lankos.

PACKOČINAITĖ-BIRŽIETIENĖ, S., 2003. *Marcialio pirmosios epigramų knygos struktūra: pagrindiniai ciklai*. Prieiga: <http://www.literatura.lt/TXT/E-303/birz.htm> [Žiūr. 2006-05-12].

PLUTARCHAS, 1962. Demostenas ir Ciceronas. In: PLUTARCHAS. *Rinktinės biografijos*. Vilnius: Valst. grož. lit. l-kla, 102-169.

ROYZIUS MAUREUS, P., 1900. *Petri Royzii Maurei Alcagnicensis Carmina, pars 2: Carmina minora continens*. B. KRUCZKIEWICZ, ed. Cracoviae: Typis Universitatis Jagellonicae.

ROYZIUS MAUREUS, P., 1570. *Decisiones Petri Royzii Maurei Alagnicensis, Regii Jurisconsulti De Rebus in Sacro Auditorio Lituanico ex appellatione iudicatis*. Francfort ad Moenum.

ULČINAITĖ, E., 1993. Renesanso ir baroko poezija. In: Sud. E. ULČINAITĖ, *Dainos pasauliui, saulei ir sau: Lietuvos XVI-XVII amžiaus poezijos antologija*. Vilnius: Vaga.

VELIČKIENĖ, A. T., 1998. Marko Valerijaus Marcialio epigramos. In: Marcus Valerius MARTIALIS. *Epigramos*. Vilnius: Baltos lankos.

ЛАППО, И. И., 1936. *Литовский статутъ 1588 года*. Т. I, ч. 1. Kaunas: Spindulys.

Постмодернизм. Энциклопедия. 2001. Сост. А. А. ГРИЦАНОВ, М. А. МОЖЕЙКО. Минск: Интерпрессервис, Книжный дом.

Aušra Tamošiūnienė

Vytautas Magnus University

THE REFLECTIONS OF ANCIENT ROMA AND LITHUANIAN RENAISSANCE
POETRY: MARCUS VALERIUS MARTIALIS AND PETRUS ROYZIUS

Summary

It is not difficult to recognize the influence of ancient poet Marcus Valerius Martialis (40-104) on the poetry of Petrus Royzius (Pedro Ruiz de Moros, 1505-1571), the Latin writing poet of 16th c. in Poland and Lithuania. Despite the time difference between these two personalities, they are similar in their point of view, snappy style and manner of writing. In their poetry one can find similar objects of mockery and a flexible glance at some values. Martialis and Royzius tried to create an immediate dialogue with the reader. An assumption can be made that either Royzius or Martialis' primary audience could recognize many realities and nuances of their world-outlook in the verses. The universal things are transferred to a concrete field of an epigram. The surface level of the poetry does not promote introspection because the reader's glance is continually turned to the 'other'. However, both poets' poetry entertains the reader and gives a possibility of having a glance at oneself from outside.

KEY WORDS: Royzius, Martialis, epigram, reader, primary audience, satire, themes.

Aušra Tamošiūnienė

Uniwersytet im. Witolda Wielkiego

ECHA STAROŻYTNEGO RZYMU W LITEWSKIEJ POEZJI RENESANSOWEJ:
MARCJALIS I PIOTR ROIZJUSZ

Streszczenie

W twórczości poetyckiej Piotra Roizjusza (Pedro Ruiz de Moros, 1505-1571) nietrudno dostrzec wpływ antycznego poety Marcjalisa (Marcus Valerius Martialis, 40-104). Mimo iż poetów tych dzieli niejedno stulecie, mają oni podobny światopogląd, dowcipny styl i podobną manierę pisarską. W twórczości obu poetów dominuje ironia, kpina, szybkie przewartościowanie wartości i inne cechy charakterystyczne dla epigramatu satyrycznego. W ich poezji można odnaleźć podobne motywy czy nawet mniej więcej jednakowe tematy utworów. Marcjalis i Roizjusz nawiązują niezwykle żywy dialog z czytelnikiem. To pozwala wysunąć przesłankę, że pierwotne audytorium czytelnicze miało

rozpoznać w ich wierszach bardzo wiele ówczesnych realiów, niuansów sposobu odczuwania świata. Tematy uniwersalne przenoszone są na konkretne pole epigramatu; zewnętrzna płaszczyzna utworów bynajmniej nie zachęca do introspekcji, gdyż spojrzenie czytelnika stale jest skierowywane na “innego”. Jednak zarówno poezja Marcjalisa, jak i Roizjusza daje czytelnikowi możliwość spojrzenia na siebie ze strony.

SŁOWA KLUCZE: Roizjusz, Marcjalis, epigramat, czytelnik, pierwotne audytorium czytelnicze, satyryczność, tematyka.

Gauta 2006 12 14

Priimta publikuoti 2007 01 11

Ingrida Vasilevičiūtė

Vilniaus universitetas

Muitinės g. 8, 44280 Kaunas, Lietuva

Tel.: (8–37) 42 26 04

E-mail: as_ingrida@yahoo.com

J. BALTRUŠAIČIO POEZIJA KAIP (NE)GALIMAS LITERATŪROS DAUGIAKULTŪRIŠKUMO TYRINĖJIMO OBJEKTAS

Straipsnyje svarstoma, ar literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimų teoriniai pamatai pravartūs analizuojant Jurgio Baltrušaičio poeziją. Poeto, kaip ir kitų keliomis kalbomis kūrusių autorių, kūryba implikuoja kultūrinės įvairovės problemą. Literatūros daugiakultūriškumas apžvelgiamas ir kaip tyrinėjimo objektas, ir kaip savita, nors griežtai neapibrėžta tyrinėjimo metodų visuma. Išryškinant daugiakultūriškumo tyrinėjimų sąsajas su pokolonijine kritika, aptariami svarbiausi jų teiginiai bei problemos. Literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimai analizuojami kaip tyrinėjimų sritis, kuri aktualizuoja kultūrinės įvairovės problemą ir siekia apibūdinti kultūrinio heterogeniškumo raišką literatūros tekstuose. Apibendrinami įprasti šių tyrinėjimų analizės objektai, svarstoma, ar J. Baltrušaičio poezija laikytina įprastu daugiakultūriškumo tyrinėjimų ir pokolonijinės kritikos objektu. Aiškinamasi, kurie Baltrušaičio biografijos faktai tampa svarbūs daugiakultūriškumo tyrinėjimų bei pokolonijinės kritikos kontekste.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: daugiakultūriškumas, esencializmas, tautinė kultūra, heterogeniškumas, tapatybė.

Daugiakultūriškumo sąvokos istorija palyginti nesena: šį terminą XX a. 7-jo deš. viduryje – 8-jo deš. pradžioje suformulavo Kanados karališkoji komisija, pripažinusi daugiakultūrę Kanados tapatybę¹. Sąvoka atsirado dėl politinių ir visuomeninių veiksnių – įvairios etninės grupės ėmė kritikuoti oficialiai pripažintą Kanados dvikultūriškumą. Naujoji sąvoka žymėjo kultūrinę įvairovę, apibrėžė tokią šiuolaikinės visuomenės ir kultūros būklę, kurioje kultūrų skirtumai gerbiami nesiekiant jų suvienodinti ar paneigti. Mokslinis diskursas

¹ Dėl sąvokos autorystės ginčų nekyla, tačiau tyrinėtojai nurodo nevienodas sąvokos atsiradimo datas. Pasak Davido Bennetto, ji suformuluota 1965 m. (Bennett 1998, p. 4, 2), o Lindos Hutcheon teigimu, – 1971 m. (Hutcheon 1990, p. 13).

išplėtė šios sąvokos reikšmių lauką bei galimus kontekstus², tad ji nebeturi griežtai apibrėžiamos reikšmės. Vis dėlto bet kuriam sąvokos vartosenos atvejui būdinga viena ypatybė – pagarba kultūriniam skirtumams.

Šio straipsnio tikslas yra aptarti daugiakultūriškumo tyrinėjimų ir Jurgio Baltrušaičio poezijos sąsajas. Apžvelgiami svarbiausi daugiakultūriškumo tyrinėjimų teoriniai principai, jų siūlomi būdai analizuoti literatūros tekstuose atsiskleidžiančią kultūrinę įvairovę. Baltrušaičio dvikalbė poezija pasitelkiama kaip pavyzdys, atveriantis daugiakultūriškumo tyrinėjimuose išylančias problemas. Šio poeto kūryba daugiakultūriškumo tyrinėjimų metodais dar netyrinėta, nors kritikai jai buvo ir yra dėmesingi³. Aptariant daugiakultūriškumo tyrinėjimų teorinius principus, taikomas aprašomasis metodas, taip pat pasitelkiamas interpretacinis metodas.

Literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimai glaudžiai susiję su pokolonijine kritika, atvėrusia kultūrinio dialogo ir kultūrinės įvairovės problemą. Kultūrinis dialogas nėra XX a. antrosios pusės ar postmodernios kultūros išskirtinis bruožas, be to, kultūrinės įvairovės problema susiformuoja ir tampa aktuali ne tik įvairiuose kolonijiniuose kontekstuose. Kultūrinės įvairovės (ne)pripažinimo problema kultūros istorijoje išties nėra nauja, tad pokolonijinė kritika bei jai veikiant susiformavę literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimai analizuoja nenaują problemą.

Šį teiginį galima iliustruoti Baltrušaičio kūryba ir jos kontekstu. Tai pavyzdys, kaip XX a. pradžioje buvo sprendžiama kultūrinės įvairovės problema, kaip sąveikavo tikėjimas homogeniška tautine kultūra ir modernistinis kosmopolitizmas. Poeto biografijos laikotarpis (XIX a. pab. – XX a. pr.) gana prieštaringas bei sudėtingas. Jis apima ir laiką, kai Lietuvos teritorija priklausė Rusijos imperijai, ir nepriklausomos Lietuvos istorinį laikotarpį. Šie politiniai pokyčiai laikytini argumentu taikant minimą teoriją. Taip pat derėtų kalbėti apie nevienodas lietuviškosios bei rusiškosios kultūrų galimybes, būtina atsižvelgti į skirtingus rusiškąjį ir lietuviškąjį poeto kūrinių kontekstus. Literatūros daugiakultūriškumo tyrinėtojai dažnai domisi keliomis kalbomis kūrusių autorių tekstais. Tokiuose kūriniuose atsispindi sudėtingi kelių kultūrų ryšiai, atsiskleidžia kiekvienos tautinės kultūros savivaizdis bei kitų, svetimų vaizdinys. Apie J. Baltrušaičio kūrybos daugiakultūriškumą skatina kalbėti tas faktas, kad poetas kūrė dviem kalbomis, taip pat jo, kaip ir kitų rusų simbolistų,

² Pavyzdžiui, Homi K. Bhabha žodį „daugiakultūrinis“ laiko plaukojančiu žymikliu, todėl svarbus tampa šio žodžio diskursyvinis vartojimas (Bhabha 1998, p. 31).

³ Apie Baltrušaičio kūrybą yra rašę Viačeslavas Ivanovas, Ivanovas-Razumnikas, Jurijus Aichenvaldas, Balys Sruoga, Adomas Jakštas, Jonas Aistis, Juozas Keliuotis, Tomas Venclova, Birutė Meržvinskytė ir kt. Poeto eilėraščius ir jų kontekstą plačiai analizavo Viktorija Daujotytė-Pakerienė.

kosmopolitiška kultūrinė veikla bei sudėtingi ryšiai su gimtąja tautine kultūra (atsižvelgiant į Baltrušaičio kaip vertėjo veiklą, jam taip pat buvo svarbios Europos kultūros tradicijos).

Pokolonijinė kritika dažnai kritikuojama dėl itin išsiplėtusio jos tyrinėjamų objektų rato. Nors ji atsirado kaip neapibrėžta metodika, skirta (po)kolonijiniams tekstams tirti, netrukus imta taikyti analizuojant kitų kontekstų paveiktus tekstus. Vienas tokių atvejų būtų pokolonijinės kritikos metodų taikymas interpretuojant lietuvių literatūrą. Bene pirmiausia pasirodė pokolonijinės kritikos atstovų darbai apie (po)sovietinę lietuvių literatūrą, šis polinkis ryškus ir dabar. Posovietinės bei pokolonijinės literatūros sąsajų ieško V. Kelertienė, D. Lapkus, bendresnius posovietinės bei pokolonijinės kultūros panašumus analizuoja A. Samalavičius ir kt. Vis dėlto net iki šiol plačiausiai analizuotas (po)sovietinis lietuvių literatūros laikotarpis kaip pokolonijinės literatūros variantas reikalauja daugybės argumentų tokiai pozicijai pagrįsti. Pavyzdžiui, 2006 m. V. Kelertienė savo sudaryto leidinio *Baltic postcolonialism* įvade pažymi, kad visų spausdinamų straipsnių autoriai jautė būtinybę pagrįsti savo sprendimą taikyti pokolonijinės kritikos metodus baltų literatūroms analizuoti, tačiau laukias kitas žingsnis – reikia klausti, kaip pokolonijinis sąmoningumas reiškesi platesniame (po)sovietinių tautų kontekste (Kelertas 2006, p. 1-2).

Taigi šiuolaikinėje lietuvių literatūros kritikoje tegalima kalbėti apie kiek platesnius posovietinės literatūros kaip tam tikro pokolonijinės literatūros varianto tyrinėjimus. Baltrušaičio kūryba nepatenka tarp šios besiformuojančios lietuvių kritikos krypties objektų, kaip ir daugiakultūriškumas LDK literatūroje, XIX a. pab. ir XX a. pr. kūriniai, aktualizuojantys tautinės kultūros problematiką. Priešasčių, be abejo, esama įvairių, o minėti objektai reikalauja dėmesio daugiau jų daugiakultūriškumui, o ne kolonijiniams ypatumams.

Analizuojant Baltrušaičio kūrybą, svarbūs 1918 m., žymintys poeto eilėraščių kontekstų kaitą. Poeto tekstuose ši skirtis nėra ryški, bet ji svarbi kaip ženklas, rodantis tautinės kultūros situacijos pokyčius. Iki 1918 m. lietuviškosios kultūros galimybės buvusios vienokios, tautinės kultūros galia taip pat skyrėsi nuo nepriklausomos Lietuvos kultūros situacijos. Derėtų prisiminti Baltrušaičio biografiją. Poetas, baigęs Kauno gimnaziją, išvyko studijuoti į Maskvos universitetą, nes Vilniaus universitetas vis dar buvo uždarytas. Taip pat galima paminėti 1904 m. atšauktą lietuviškosios spaudos draudimą. Kita vertus, net šis laikotarpis, kai lietuviškosios kultūros galimybės buvo ribojamos, ne be išlygų vadintinas panašesniu į kolonijinės Vakarų Europos istorijos pavyzdžius. Šias išlygas pripažįsta pokolonijinės kritikos atstovai. Ewa Thompson, tyrinėjusi carinę Rusiją kaip kolonijinę imperiją, pabrėžia, kad, pirma, ši valstybė nesukūrė galingos imperinės ideologijos, antra,

šios valstybės pakraščiai nebuvo taip nutolę nuo centro kaip Vakarų Europos imperijų, o ir skirtumai buvę gerokai mažesni (Thompson 2000, p. 15, 18)⁴. Taigi derėtų kalbėti ne apie radikalius carinės Rusijos centro bei pakraščių skirtumus, bet apie kultūrų galių (galimybių) skirtumus.

Daugiakultūriškumo tyrinėjimai, kaip ir pokolonijinė kritika, literatūrą apibrėžia kaip sudėtingą procesą, sudarytą iš trijų lygiaverčių dalių: teksto, autoriaus ir skaitytojo. Kritikuojant tekstui teikiamą pirmenybę, pabrėžiama literatūros produkcijos bei recepcijos sąveika. Taip pat akcentuojama konteksto įtaka – bendrosios laikotarpio pasaulėžiūros, istorinių, visuomeninių, kultūrinių veiksnių poveikis. Pavyzdžiui, Mario Valdés tvirtina, kad literatūros tekstams reikšmę suteikia socialinis, istorinis produkcijos ir recepcijos kontekstas (Valdés 2002, p. 93). Skaitytojas, autorius laikomi subjektais, kuriuos, be kitų veiksnių, apibrėžia tam tikra tautinė kultūra. Pastaroji sąvoka XX a. pr. įsitvirtino kaip esencialistinė – ja stengiasi apibrėžti tautinės kultūros esmę. Modernistiniame kultūros kontekste būdingas tikėjimas homogeniška tautine kultūra vertė nutylėti vidinius skirtumus, akcentavo tautinės kultūros natūralumą, jos išskirtines ypatybes. Vietoj šios sampratos pokolonijinė kritika ir daugiakultūriškumo tyrinėtojai siūlo tautinę kultūrą apibrėžti iškeliant jos heterogeniškumą. Siekiama atskleisti tautinei kultūrai būdingas prieštaringas ypatybes, pavyzdžiui, nepamiršti fakto, kad neretai tauta kalba ne viena kalba⁵. Minėti tyrinėtojai remiasi postmodernistine identiteto kaip skirtumų vienovės samprata. Šie aspektai tampa svarbūs analizuojant Baltrušaičio poeziją, tiksliau – keliant klausimus, kaip universaliąsias filosofines idėjas paveikia tautinės kultūros homogeniškumo iliuzija, kaip pastaroji atsiskleidžia tekstuose ir pan.

Kultūrų dialogas dažnai vyksta tautinėms kultūroms vystantis skirtingomis sąlygomis. Pokolonijinė kritika šias nevienodas sąlygas įvardija kaip dominuojančios kultūros ir mažumos kultūros galias. Dominuojanti kultūra (skiriama ne pagal dydį, bet būtent pagal galią) siūlo tam tikrą savivaizdį mažumos kultūrai. Mažumos kultūra, perimdama dominuojančios kultūros propaguojamą jos įvaizdį, gyvendama aplinkoje, struktūruojamoje dominuojančios grupės, nesąmoningai parodijuoja dominuojančios grupės savivoką, kultūrą,

⁴ Panašią išvadą daro kiti istorikai – Ronaldas Grigoras Suny, Egidijus Aleksandravičius bei Antanas Kulakauskas. Pasak R. G. Suny, carinės Rusijos oficialioji politika buvo prieštaringa. Nors Rusija buvo suvokiama kaip daugiatautė valstybė, oficialiosios politikos pamatu tapo rusiškasis identitetas ir religija; greta formavosi pilietinė ištikimybė ir vyko kova su tautiniais judėjimais valstybės viduje (Suny 2001, p. 30-51). Minėti lietuvių istorikai taip pat teigia, kad po 1905 m. Rusijos imperija kaip vientisa valstybė oficialiai laikyta pirmiausia rusų valstybe (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996, p. 100).

⁵ Homi K. Bhabha linksta kalbėti apie šiuolaikinio pasaulio tarpkultūriškumą – nykstant aiškioms riboms tarp tautinių / etninių kultūrų telieka kultūrinė difuzija (Bhabha 1998, p. 30).

vertybes. Vadinamoji mimikrija nurodo ambivalentiškus skirtingas galias turinčių kultūrų santykius – mažumos kultūra negali tiksliai atkurti, perimti bei į savąją kultūrą perkelti dominuojančios grupės kultūrinės tvarkos, dėsnių, sampratų ir t. t. (Ashcroft kt. 1998, p. 139-140).

Baltrušaičio kūryba bei jos kontekstas tyrinėtinas vartojant daugumos ir mažumos kultūrų sąvokas, tačiau jas dera koreguoti. Šio autoriaus tekstai įdomūs kaip pavyzdžiai, atskleidžiantys tautinės tapatybės kaitą ir jos prieštarumą. Aptariant J. Baltrušaičio tapatybės kaitos ženklus poezijoje, neišvengiamai tenka išskirti dvi poetui didesnę įtaką dariusias tautines kultūras – rusų ir lietuvių. Poeto tautinės tapatybės apibrėžčiai, be abejo, labai svarbus jo paties pasirinkimas kurti iš pradžių rusiškai, vėliau – lietuviškai. Mat kiekvienas autorius, rinkdamasis kalbą, renkasi ir savo tekstų skaitytojų auditoriją, suteikia pirmenybę vienai ar kitai tautinei tradicijai, joje vyraujantiems žanrams, kūrybos metodams, estetiniams principams (Padolsky 1990, p. 55). Tad priimdamas šį sprendimą Baltrušaitis ne tik siekia tvirčiau ar silpniau asimiliuotis rusų kultūroje, bet ir siekia būti skaitomas platesnės visuomenės, renkasi labiau ištobulintą kalbą, turtingesnę literatūrinę bei kultūrinę tradiciją.

Siekį asimiliuotis paremia ne tik Baltrušaičio biografijos faktai (bendradarbiavimas rusų simbolistų kultūrinėje veikloje, kūryba rusų kalba), bet ir tekstai. Pavyzdžiui, poetas savo autobiografijoje, kalbėdamas apie Maskvos universitetą, pirmiausia užsimena apie čia perskaitytas knygas: “1893 m. rugpjūčio mėnesį man *pasisekė persikelti* (išskirta mano. – I. V.) į Maskvą tęsti savo mokslą universitete, kur aš baigiau fizikos-matematikos fakulteto gamtos skyrių. [...] Kadangi aš buvau pamažu išmokęs labai daug kalbų, tad galėjau betarpiškai prieiti prie geriausių žmogaus genijaus kūrinų – nuo Sofoklio iki Ibseno, nuo Dantės iki Vaildo, nuo ispanų iki Slovakio” (Baltrušaitis 1967, p. 316). J. Baltrušaičio poezijoje ši rusiškosios kultūros kaip ypatingos, didelės kūrybos galimybes suteikiančios tradicijos samprata taip pat pastebima. Rusiškuose tekstuose, skiriamuose pirmiausia rusų skaitytojams, ryškėja kompetentingo skaitytojo vaizdinys – rašoma įsivaizduojamai ieškančiųjų tiesos draugijai, kurią vienija tik siekis tobulėti dvasia. O lietuviškuose eilėraščiuose svarbesnis tampa ne bendrumas pasaulėžiūrinių nuostatų pagrindu ir ne sąsajos tarp rašančiųjų, bet kraujo ryšiai. Gausėja kreipinių į brolių, varguolį (derėtų prisiminti lietuviškosios kultūros ir Golgotos vaizdinio sąsajas gimtąja kalba sukurtuose eilėraščiuose), plg.:

Ne mirksnio liepsnai tavo kanklės, broli!

Jų kerui skirta garbinti visatą,

*Kur amžiai terpia į mįslingą ratą
Būties sodus ir žemės tyrų molį...*

(Baltrušaitis 1967, p. 136),

*Молчанье! Забвенье без срока...
Свой жребий, пустынный, мечи...
Пусть зыблется жизнь одиноко,
Как пламя ночное свечи...*

(Балтрушайтис 1983, c. 70).

Literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimai bei pokolonijinė kritika dažnai sulaukia priekaištų dėl abejingumo literatūros estetiškumui. Kritikai paprastai remiasi daugiakultūriškumo tyrinėjimų ir ypač pokolonijinės kritikos teiginiu, jog literatūra yra svarbi ideologinė priemonė, padedanti formuoti tam tikrą atskirų grupių, tautų ir individų savivoką. Nediskutuojant dėl literatūros funkcijų bei paskirties, derėtų pažymėti, kad estetinių literatūros aspektų minėtos kritikos kryptys neneigia, nors ir nenagrinėja jų kaip atskiro objekto. Šių tyrinėjimų atstovus domina, kodėl tam tikra kūrybos samprata įsivyrąja konkrečiu laikotarpiu, kaip palaikomi tam tikri estetikos dėsniai, apie kokias galios struktūras jie užsimena. Vis dėlto Baltrušaičio kūryba savo filosofinėmis idėjomis, didesniu ar mažesniu tekstu hermetiškumu yra uždavinys daugiakultūriškumo tyrinėtojams, siekiantiems literatūros tekstus interpretuoti nepamirštant jų konteksto ir tuo pat metu neprarasti tekstu savitumo pojūčio. Minėti tyrinėtojai daugiau dėmesio skiria prozos kūriniais, tad Baltrušaičio poezija šiuo požiūriu taip pat liktų literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimų pakraštyje. Kita vertus, poeto kūrinų filosofinės, religinės idėjos, hermetiškumas neneigia kitų ypatumų: nesąmoningai atskleidžiamų tautinių kultūrų vaizdinių, santykių su svetimais modeliu, tautinio ir kosmopolitinio sąmoningumo ženklų. Baltrušaičio dvikalbė kūryba kaip visuma yra kultūrinio pliuralizmo pavyzdys, kuriame susilieja ir vienas kitą veikia estetinės nuostatos, idėjos, kūrybiniai principai bei prieštaringi paraliteratūriniai veiksniai. Be to, kultūrinės įvairovės čia nesiekama homogenizuoti, suvienodinti, tad lietuviškosios kultūros ženklai egzistuoja greta rusiškosios (ar atvirkščiai), kartu poetui stengiantis išlikti Europos kultūros tradicijoje.

Literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimai ir pokolonijinė kritika aktualizuoja identiteto problemą. Individo savimonė suvokiama kaip labai įvairių veiksnių rezultatas: ji susiformuoja veikiant bendrajai laikotarpio pasaulėžiūrai, visuomeninėms normoms, visuomenės grupių apibrėžtims, kultūriniais veiksniais ir t. t. Nors ši idėja

humanitariniuose bei socialiniuose moksluose nėra nauja, daugiakultūriškumo tyrinėjimai aktualizuoja būtent fragmentiškos tapatybės problemą, taip pat skatina analizuoti, kaip literatūros tekstuose atsispindi tautinė tapatybė, kaip ji veikia tekstų struktūras, kaip santykiai su kitomis kultūromis atsiskleidžia tekste. Savęs suvokimas tampa procesu, kai savojo *aš* ieškoma iš karto daugybėje kintančių struktūrų, kurios nebėra stabilios ir nebeturi aiškių skiriamųjų ribų. Tad tautinė savivoka ar tautinė tapatybė gali būti apibrėžiama ne kaip (ne)sąmoningas priklausymas vienai tautai, bet kaip ryšiai su keliomis kultūromis vienu metu.

Analizuojant Baltrušaičio kūrybą, tenka kalbėti apie susitapatinimą tiek su lietuvių, tiek su rusų, tiek su Europos kultūra. Taip prieštaraujama esencialistinei tautiškumo ir vienalytės neprieštaringos tapatybės sampratai. *Aš* apibrėžiamas iškart keliose plotmėse, ryšiai su rusų tautine kultūra tampa aktualesni, pavyzdžiui, prakalbus apie estetiškes pažiūras ar kūrybinius principus, o su lietuviškąja – iškilus klausimui apie kūrėjo atsakomybę. Tegalima kalbėti apie tapatybės mozaiką: jungiasi tautinė, socialinė tapatybė, kultūrinis identitetas ir t. t. Tautinės savivokos klodai taip pat papildomi savojo *aš* paieškų religinėje, kultūrinėje (literatūrinėje) plotmėje. Individų apibrėžiantys veiksniai savo ruožtu yra prieštaringi. Galima paminėti mesianistines idėjas, kurios tarp rusų simbolistų buvo gana populiarios, taip pat tautinės lietuviškosios kultūros prioritetą, sutvirtėjusį Lietuvoje XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Panašius prieštaravimus atskleidžia Baltrušaičio kūrybos XX a. pr. rusiškosios bei lietuviškosios recepcijos skirtumai. Nors abi interpretacinės bendruomenės buvo veikiamos įgimto, homogeniško tautiškumo sampratos, poeto tautinę tapatybę jos apibrėžė priešingai. Rusų kritikai, remdamiesi Baltrušaičio pasirinkimu kurti rusų kalba, tvirtai įrašė poetą į rusiškąją tradiciją. Lietuvių kritikai, išskeldami tautinės dvasios vertybę, rusiškojoje kūryboje ėmė ieškoti lietuviškos dvasios apraiškų. Sugretinus poeto eilėraščius ir jų recepciją, ryškėja tekstus veikiančios idėjos ir sampratos, skirtingas kultūrų įvairovės vertinimas – siekis Baltrušaičio kūrybą pristatyti kaip homogeniškos tautinės kultūros dalį ar praplėsti šias ribas.

Literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimuose, ne visada remiantis pokolonijinės kritikos metodais, pabrėžiama būtent tekste atsiskleidžianti kultūrinė įvairovė, tam tikras kultūrų dialogo vaizdinys ir jo samprata. Pasitelkiant daugiakultūriškumo tyrinėjimų metodus, Baltrušaičio kūryba nagrinėtina kaip visuma (apimant rusiškus bei lietuviškus eilėraščius). Taip pat būtina atsižvelgti į šių poetinių tekstų kontekstus, poeto kaip vertėjo

veiklą. Svarbūs tampa eilėraščių epigrafai ir dedikacijos. Jie atskleidžia poeto kaip Europos, rusiškosios bei lietuviškosios literatūros kūrėjo savivoką.

Pokolonijinė kritika, sukurta kolonijinei literatūrai analizuoti, aktualizavo daug svarbių problemų: esencialistinių tautinių naratyvų trūkumus, kultūrinio homogeniškumo siekį, atsispindintį ne viename regione ir ne vienu laikotarpiu sukurtuose tekstuose. Šios bendros kultūrinės problemos, keliamos daugiakultūriškumo tyrinėjimuose, plečia tiriamų objektų ribas, kelia naujus iššūkius – pritaikyti bendrąsias nuostatas šiems naujai įtrauktiems objektams analizuoti. Baltrušaičio kūryba gali būti laikoma būtent vienu iš tokių naujų analizės objektų, ji reikalauja peržvelgti pokolonijinės kritikos ir literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimų metodus bei nuostatas – adaptacija neišvengiama bei būtina. Tad jei daugiakultūriškumo tyrinėjimus suvoksime kaip griežtai apibrėžtos pokolonijinės kritikos (tik (po)kolonijinių tekstų – (po)kolonijinio laikotarpio tekstų analizės kryptį) tąsą, Baltrušaičio kūrybai vargu ar galėsime ją pritaikyti. Vis dėlto plačiau suvokiami literatūros daugiakultūriškumo tyrinėjimai, tegul ir susiformavę veikiant pokolonijinei kritikai (kaip tam tikrai kritikos kryptčiai, iškėlusiai kultūrų dialogo problemą ir numačiusiai su šia problema susijusius tyrinėtinius klausimus, aspektus, metodus šiems objektams tirti), Baltrušaičio kūrybą atveria kaip literatūros daugiakultūriškumo pavyzdį.

Literatūra

ALEKSANDRAVIČIUS, E., KULAKAUSKAS, A., 1996. Režimo pokyčiai po 1905 metų. In: E. ALEKSANDRAVIČIUS, A. KULAKAUSKAS. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius: Baltos lankos, 96-106.

ASHCROFT, B. ir kt., 1998. Mimicry. In: B. ASHCROFT, G. GRIFFITHS, H. TIFFIN, eds. *Key Concepts in Postcolonial Studies*. London and New York: Routledge, 139-142.

BALTRUŠAITIS, J., 1967. *Poezija*. Vilnius: Vaga.

BENNETT, D., 1998. Introduction. In: D. BENNETT, ed. *Multicultural States: Rethinking Difference and Identity*. London and New York: Routledge, 1-27.

BHABHA, H. K., 1998. Culture's in Between. In: D. BENNETT, ed. *Multicultural States: Rethinking Difference and Identity*. London and New York: Routledge, 29-36.

HUTCHEON, L., 1990. Introduction. In: L. HUTCHEON, M. RICHMOND, eds. *Other Solitudes. Canadian Multicultural Fictions*. Toronto: Oxford University Press, 1-16.

KELERTAS, V., 2006. Baltic Postcolonialism and its critics. *In: V. KELERTAS, eds. Baltic Postcolonialism.* Amsterdam and New York: Rodopi, 1-10.

PADOLSKY, E., 1990. Canadian Minority Writing and Acculturation Options. *In: J. PIVATO, S. TÖTÖSY DE ZEPETNEK, M. V. DIMIĆ, eds. Literatures of Lesser Diffusion / Les Littératures de moindre diffusion* Edmonton: University of Alberta, 46-64.

SUNY, R. G., 2001. The Empire Strikes Out. Imperial Russia, “National” Identity and Theories of Empire. *In: R. G. SUNY, T. MARTIN, eds. A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin.* New York: Oxford University Press, 23-62.

THOMPSON, E., 2000. *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism.* Westport, CT and London: Greenwood.

VALDÉS, M. J., 2002. Rethinking the History of Literary History. *In: L. HUTCHEON, M. J. VALDÉS, eds. Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory.* New York: Oxford University Press, 63-115.

БАЛТРУШАЙТИС, Ю., 1983. *Дерево в огне.* Vilnius: Vaga.

Ingrida Vasilevičiūtė

Vilnius University

J. BALTRUŠAITIS' OEUVRE AS (NOT) POSSIBLE OBJECT OF LITERARY MULTICULTURALISM

Summary

The article discusses whether it is possible and useful to apply methods of literary multiculturalism while analyzing bilingual poetry by Baltrušaitis. The literary multiculturalism and postcolonial criticism are presented as methods that deal with an old problem of cultural pluralism and dialogue between different national cultures. Baltrušaitis' Russian and Lithuanian poetry implies many different questions: consciously (or not) implied images of two different national cultures (looking for closer ties with European culture should be considered as well), questions of identity (self-images and national identity), and commitment to national culture (various examples of commitments to nation and culture). All these questions are important to literary multiculturalism and postcolonial criticism. The studies of literary multiculturalism and postcolonial criticism define literature as complex made of two equivalent parts – production and reception. The studies criticize the dictate of the text, speak about mutual links between the text, author and reader and analyze the

influence of a broadly understood context. This context encourages discussions about multiculturalism in the poems by Baltrušaitis.

KEY WORDS: multiculturalism, essentialism, national culture, heterogeneity, identity.

Ingrida Vasilevičiūtė

Uniwersytet Wileński

POEZJA J. BALTRUŠAITISA JAKO (NIE)MOŻLIWY OBIEKT BADAŃ NAD WIELOKULTUROWOŚCIĄ LITERATURY

Streszczenie

Autorka artykułu omawia kwestię, czy teoretyczne podstawy badań nad wielokulturowością literatury mogą być przydatne do analizy poezji J. Baltrušaitisa. Twórczość poety, podobnie jak innych autorów tworzących w kilku językach, implikuje zagadnienie różnorodności kulturowej. Wielokulturowość literatury jest rozpatrywana zarówno jako przedmiot badawczy, jak też swoisty, choć bliżej nieokreślony całościowy kształt metod badawczych. Wskazując na związek badań nad wielokulturowością z krytyką postkolonialną, przedstawiono najważniejsze ich twierdzenia i problemy. Badania nad wielokulturowością literatury zostały ukazane jako dziedzina badań, która aktualizuje problem różnorodności kulturowej i dąży do określenia sposobu wyrażania heterogeniczności kulturowej w tekstach literackich. Autorka uogólnia charakterystyczne przedmioty analizy tych badań, rozważa zagadnienie, czy poezję J. Baltrušaitisa należy uważać za zwykły przedmiot krytyki postkolonialnej i badań nad wielokulturowością. Dokonuje również przeglądu faktów z biografii Baltrušaitisa pod kątem ich istotności w kontekście krytyki postkolonialnej oraz badań nad wielokulturowością.

SŁOWA KLUCZE: wielokulturowość, esencjalizm, kultura narodowa, heterogeniczność, tożsamość.

Gauta 2006 12 14

Priimta publikuoti 2007 01 11

Magdalena Ożarska

The Jan Kochanowski Pedagogical University

Żeromskiego st. 5, 25-369 Kielce, Poland

E-mail: m.ozarska@pu.kielce.pl

SOME OBSERVATIONS ON DOROTHY WORDSWORTH'S STATUS IN ENGLISH ROMANTICISM

The emergence of feminist theories of text interpretation has brought a revision of what belongs to the canonical and the less canonical works of English literature. As for the sister of William Wordsworth, these days it is almost politically incorrect to consider Dorothy anything less than 'a great poet', or 'a poet' at least. However, until the present day, only 30 poems of hers have been identified.

The present paper offers a survey of the wide variety of labels attached to the name of Dorothy Wordsworth by the twentieth-century and later critics, including both pre-revisionist and revisionist critics. The question remains whether it is at all reasonable to attach the label of 'poet' to one who is principally a prose writer: a diarist and private correspondent. The paper does not attempt to offer a definite conclusion, but what it aims at is to suggest that feminist scholars may be going too far in ascribing disproportionate literary merit to certain writers on account of their gender, witness the 'case' of Dorothy Wordsworth.

KEY WORDS: English Romanticism, literary canon, feminist criticism.

The purpose of this paper is to present several conflicting opinions on Dorothy Wordsworth (1771-1855), the younger sister of William Wordsworth, and her literary standing as well as some problematic points resulting therefrom. Who Dorothy Wordsworth was is generally known even to undergraduate students of English literature. The whole story of William Wordsworth residing together with his younger sister, his later marriage to Dorothy's childhood friend, Mary Hutchinson, and the undisturbed idyll of their coexistence are unfailing attention catchers in an otherwise tedious lecture on English Romantic poets of the so-called first generation. Yet to see Dorothy as a mere housekeeper-cum-muse to the eminent poet is now to represent an outmoded viewpoint.

Several recent decades, with the emergence of feminist theories of text interpretation, have brought a revision of the split into the canonical and the less-canonical works of English literature, and a rethinking of what is worth being part of the compulsory syllabus for English

students worldwide¹. As for the sister of William Wordsworth, these days it is almost politically incorrect to consider Dorothy anything less than ‘a great poet’, or ‘a poet’ at least. As feminist critics all too eagerly seek to unearth forgotten women poets, this is in accordance with the gender-oriented dictum that ‘a special female self-awareness emerges through literature in every period’ (Spacks, 3). Still, paradoxically, Dorothy’s reputation rests mainly on several published volumes of correspondence and journals (*Alfoxden* and *Grasmere*). Until the present, only ca. 30 poems by Dorothy have been identified and included in recent collections, most notably in the 1987 *Dorothy Wordsworth and Romanticism* by Susan Levin. Do thirty poems make one a poet? According to Oxford English Dictionary, a poet is ‘a writer in verse (or sometimes, in extended use, in elevated prose) distinguished by special imaginative or creative power, insight, sensibility, and faculty of expression.’ If this broad and all-inclusive definition is accepted, the answer may be ‘yes’.

Let me now quote some statements concerning Miss Wordsworth. To begin with, in an encyclopaedic entry on Dorothy Wordsworth in *The Companion to English Literature*, the reader is confronted with the opinion of Ernest de Selincourt, the first editor of her journals (1930s) and author of her biography (1933). He believed her to be ‘probably ... the most distinguished of English writers who never wrote a line for the general public’ (qtd. in Drabble and Stringer, 624), which – even on the face of it – does sound somewhat self-contradictory. De Selincourt goes on to stress ‘her skill with words in the precise descriptions of the Lake District and of the daily events of life’ (623). That much is undeniable. Still, does it make one a writer, if a writer is generally understood to be an individual who does write for publication?

More discerning critics are more careful with labels. Ifor Evans attributes to Dorothy the redeeming influence thanks to which William Wordsworth the poet ‘recovered a spiritual vision, and a unique poetic way of recording it’, with a sensational phrase (concerning a winter visit to Germany): ‘their intimacy seems to have been absolute’ (73-74). In his classic *History of English Literature*, Professor Daiches insists that Dorothy’s advantageous company actually did no less than save the bard from ‘despair and confusion’, and ‘enabled him to develop fully his poetic genius’ (876). The editors of the Norton Anthology are likewise complimentary: ‘Dorothy Wordsworth has an enduring place in English literature

¹ Alan Richardson offers an interesting discussion of how the British Romanticism canon has been changing, and how it came to include what is called female or women’s Romanticism: it was done ‘in the name not of Felicia Hemans or Letitia Landon, but of Dorothy Wordsworth, Mary Shelley, and Mary Wollstonecraft, whose metonymic links to the “central five” poets could hardly be stronger’ [On-line].

even though she wrote almost no word for publication' (II, 383). The latter statement, respectful though it sounds, seems to be more on the cautious side. The accompanying Norton *Guide for Instructors* stresses Miss Wordsworth's objectivity of description and powers of observation (147). Yet, conspicuously, not even one piece by Dorothy has been included in the recent *Romantic Women Poets. An Anthology*, edited by Duncan Wu (1998) despite the fact that Wu's *Companion to Romanticism* (1998) features an extensive coverage of Dorothy Wordsworth's journals in an article by Pamela Woof.

An editor of Dorothy's letters, Alan Hill, is also appreciative but not that euphoric. He hardly emphasizes her role as a poet, but – rather – her contribution to what is known about the two greatest poets of English High Romanticism. 'If Dorothy Wordsworth was at all conscious of her literary gifts, she could never bring herself to court public favour by exposing her feelings to strangers; and her letters, like her journals, were addressed to those few individuals whose sympathy and understanding she could take for granted', Hill claims in his Introduction (xiii). What this editor finds attractive is his subject's personal rather than artistic qualities, for example 'outgoing personality' (xiv), 'sympathy with the poor and the oppressed' (xvi), 'magnanimity' (xviii) or 'generosity of feeling' (xix), without failing to mention her lack of general education (she 'was not much acquainted with the wider world' (xv)). Unquestionable as these features may be, they do not provide the basis for a discussion of Dorothy Wordsworth's artistic achievement.

In marked opposition to the above liberal assumptions stands the feminist approach to literature, represented – for instance – by Elizabeth A. Fay in her *Feminist Introduction to Romanticism* (1998). After discussing the Romantic rediscovery of the concepts of motherhood and the child as a reader, both of which manifested themselves in the blooming market of children's literature, in contrast to the High Romantic view of the child being father to the man as expressed by the male Wordsworth (94-97), Fay goes on to refer to the literary output of 'both poets' (98), which includes William *and* Dorothy jointly. Such nomenclature originates with this scholar on the basis of 'poems that have only recently been rediscovered' (99), their number being limited to some pieces which were originally included by William Wordsworth in his own volumes with clear references to his sister's authorship, as was the case with 'To my Niece Dorothy, a sleepless Baby', written in 1805. Only after having dwelt long enough on 'the Wordsworths' poems to and about children' (99), and almost pushed Dorothy into the maternal role to fit her argument, does the author make an articulate statement of her heartfelt conviction. The following passage is preceded by a discussion of

Coleridge's and Wordsworth's critical writings and Keats's letters which are now part of standard Romantic literature courses; Fay says:

We do not place the same value on Dorothy Wordsworth's journals or Mary Shelley's notebooks, which are sometimes included in course reading lists, but usually for contextual purposes rather than (as for the men's prose) to illuminate the workings of great minds. In part, our refusal to take their intellectual activity seriously in the notebooks and letters, as we do for men, is because women writers tended to restrict themselves to those kinds of publications that would not reveal their inadequate education. (...) Literary women, like Dorothy Wordsworth, who wrote without the experience of university or classical training, found themselves restricted by an uncertainty of what they should know or should seem to know (...). Even their personal writings reveal a consciousness of how they should appear as women (Fay, 150-151).

A typical feminist perspective, one may say, based on true facts, of course, but somewhat stretching them to prove the point. Since Fay clearly advocates a closer study of women's intimate discourse (that is to say journals, letters and diaries), perhaps it would be interesting, at this juncture, to quote Dorothy and what she had to say on the subject of writing herself. In fact, among many sections of Dorothy's prose writing, which some do not hesitate to call poetic, one can find some passages problematic not only to ardent feminists.

As far as writing for any kind of audience, other than her beloved brother, was concerned, Dorothy Wordsworth thus worded her ambitions (an 1810 letter to Mrs Thomas Clarkson): 'Indeed I cannot have that narrative published. My reasons are entirely disconnected with myself, much as I should detest the idea of setting myself up as an Author', even if the publication was anonymous and 'nobody would have thought of me' (113). This passage pertains to the story of George and Sarah Green, a local couple, who found their deaths in a snowstorm, leaving several orphans behind. That attitude is entirely in keeping with the purpose outlined at the very opening of the *Grasmere Journal*: 'I resolved to write a journal of the time till W[illiam] and J[ohn] return, & I set about keeping my resolve because I will not quarrel with myself, & because I shall give Wm Pleasure by it when he comes home again'² (1).

² Her brother's pleasure is indeed the objective as Dorothy time and again rewrites her sentences, edits them carefully and goes back in time to fill gaps resulting from too many household chores (Woof, xxi). So, in a sense, the journal stops being an intimate type of writing, even though it is not designed for any large audience.

What matters most is not herself or her own goals, but William whom she strives to please with her work³. To top it all, here's Dorothy's early (1791) expression of her idea of fulfilment, from a letter to a bosom friend, Jane Pollard: 'Long may you enjoy that domestic comfort uninterrupted for which your family is so remarkable, and which is in fact the only thing which deserves the name of happiness' (8). Had she wanted to find happiness in writing for publication, Dorothy Wordsworth was not disadvantaged to do so. She had, to use a phrase of Virginia Woolf's, 'a room of her own', and there is evidence to suggest that her life was not, apart from the housekeeping duties which she seemed to generally enjoy and record with a certain amount of satisfaction, limited to poeticised exultations over the beauty of the Lake District and chance encounters with its inhabitants. She could, for example, be quite practical when it came to her own or family finances, as is shown in an 1802 letter to her brother, Richard: 'it seems to be absolutely necessary to (...) be independent of accidents of death or any other sort that may befall you or any of my Brothers' (52). On the occasion of a prolonged lawsuit concerning her late parents' legacy, at 20 years old (1791), she saw her future thus (again a letter to Jane Pollard): 'I have 4 Brothers all of whom have received good educations and suitable to their situations in life (...); while I am young (...) I may procure a livelihood till my Brothers are able to assist me' (11). In fact, her youthful ambition, as Hill observes, was 'keeping house for W[illiam] W[ordsworth] in the event of his taking holy orders' (13), which can easily be inferred from the way she fantasizes about her projected destiny (a letter to Pollard, February 16, 1793), in the memorable passage as follows: 'I look forward with full confidence to the Happiness of receiving you in my little Parsonage (...). I close the Shutters, set out the Tea-table, brighten the Fire. When our Refreshment is ended I produce our Work, and William brings his book to our Table...' (13).

Yet some of the so-called 'revisionist' critics seem to completely overlook this apparent lack of ambition in life and ignorance (?) of her own artistic gifts. Pamela Woof, in her *Companion to Romanticism* article on the Journals, thus sings the praise of Dorothy's poetic vocation: 'The real poet in Dorothy is here, in that, amidst crowded happenings in space and time, she can perceive and express something that is timeless' (162), and then: 'It is in her prose that I find her a poet' (165). Having quoted at length one of Dorothy's late letters of 1838 concerning funerals of her friends, coupled with descriptions of views from her

³ This remains in keeping with Rousseau's theory of female education as presented in Book V of *Emile*: 'To please men, to be useful to them, to make herself loved and honored by them, to raise them when young, to care for them when grown (...) these are the duties of women at all times' (qtd. after Richardson, *Literature, Education and Romanticism*, 171).

bedroom window⁴, Woolf adjudges: ‘The persistent patterns of a great writer’ (166). And, last but not least, in her ‘Introduction’ to *Grasmere Journals*, Woolf shoots her heaviest artillery at the reader – and that in the first sentence: ‘There is simply nothing like it anywhere else’ (1).

There may not be anything like it anywhere, but not necessarily in the impassioned sense Woolf means it. In comparison with contemporary journals or letters by other women writers, Dorothy Wordsworth’s writings do tend to be somewhat different. On first reading, one may come to the conclusion that to call her a poet on the basis of her prose primarily is, to put it mildly, an exaggeration. The difference between her texts and others – by, say Jane Austen or Fanny Burney⁵ – arises first and foremost from the artistically inspiring company Dorothy had and the sublime scenery she was surrounded by. This is more than was afforded to either of the other two writers since their respective worlds centred around their familial spheres, socialising, shopping and fashion, or gossip, travelling, courtship, and eating – rather than cooking or baking or ironing (Dorothy was the one who could not afford proper servants, and so she had to resort to employing the services of local peasants, and doing some of the harder household jobs herself⁶). Hardly ever, if at all, do these other writers indulge in natural description of the kind that Miss Wordsworth often practises. Indeed, as it is the descriptions of nature that have led the majority of Dorothy’s more enthusiastic critics to credit her with

⁴ A representative fragment reads: ‘Poor Peggy Benson lies in Grasmere Church-yard beside her once beautiful Mother. Fanny Haigh is gone to a better world. My friend Mrs Rawson has ended her ninety and two years pilgrimage – and I have fought and fretted and striven – and am here beside the fire. The Doves behind me at the small window – the laburnum with its naked seed-pods shivers before my window and the pine-trees rock from their base. – More I cannot write so farewell!’ (190).

⁵ For a brief comparison, it seems appropriate to mention some other women writers’ more or less intimate writing, for instance the letters and diaries of Jane Austen (1775-1817), which roughly cover the years 1796-1817, or the journals and letters of Frances Burney (1752-1840; who after marriage titled herself Madame D’Arblay, author of popular novels such as *Evelina*, 1778, or *Cecilia*, 1782), which come from 1768-1840, and as is typically stressed by editors, contain so much editing, cutting and pasting over, since they are partly addressed to the author’s sister and other family members, as to frequently impede their adequate reconstruction. Dorothy Wordsworth’s writings, in turn, comprise the period of 1798-1803 (*Alfoxden* and *Grasmere Journals*) and 1787-1838 (letters). For the purposes of the juxtaposition, these writers have been selected on account of roughly the same timespan covered by their correspondence and diaries.

⁶ This social status is also visible in another set of differences. Namely, the individuals appearing in Austen’s and Burney’s writings are their social equals: members of the gentry, aristocracy, etc. The human-centred concerns of Dorothy’s, if transcending the circle of the Lake poets, her ‘dearest William’ in particular, and their families and acquaintances, are mostly related to the Wordsworthian common man and his rustic pursuits. That, of course, was most inspirational to the poet who made some use of Dorothy’s observations and transformed them into poetic language, pretending to be an ordinary man speaking to other ordinary men. As far as other trivia are concerned, all of these three authors offer a great deal of material on horses, inns, offices, meals, dishes, health problems, and the like. What they also share is attention to touring and walking, whether in towns or the countryside (even when it was ‘too dirty even for such dirty even for such desperate walkers as Martha and I to get out of doors’, as Austen says in her letter of November 30, 1800), home or abroad. After all, as Dorothy put it in the year 1823, theirs was a ‘tour-writing’ age (qtd. after J. Butler, 364).

poetic achievement, perhaps some of the more typical specimens deserve to be mentioned at this point:

The morning not very promising the wind cold. The mountains large & dark but only thinly streaked with snow – a strong wind. We dined at Grisdale on ham bread & milk. (...) A hail shower met us before we reached the Tarn & the way often was difficult over the snow but at the Tarn the view closed in – we saw nothing but mists & snow & at first the ice on the Tarn below us, cracked & split yet without, a dull grey white: we lost our path & could see the Tarn no longer (Jan 3, 1802) (57);

or

We walked into Easedale sheltered in a Cow-house. Came home wet – the Cuckow sang & we watched the little Birds as we sate at the door of the Cow-house – the oak copses are brown as in autumn, with the late frosts – scattered over with green Trees, Birches or hazels – the Ashes are coming into full leaf – some of them injured. We came home quite wet (June 2, 1802) (104).

If Jane Austen,⁷ for instance, fails to produce so numerous or memorable sketches of wild nature, this is because her preference seems to be for the country-house scene, which she often discusses in her letters, apart from the town of Bath where she spent several years, and – if nature comes into the picture at all – for landscape gardening rather than Romantically wild and uncultivated scenery: ‘Your lilacs are in leaf, ours are in bloom. The horse-chestnuts are quite out, and the elms almost. I had a pleasant walk in Kensington Gardens on Sunday with Henry, Mr. Smith, and Mr. Tilson; everything was fresh and beautiful’ (April 25, 1811); ‘Our young piony at the foot of the fur-tree has just blown and looks very handsome, and the whole of the shrubbery border will soon be very gay with pinks and sweet-williams, in addition to the columbines already in bloom. The syringas, too, are coming out’ (May 29, 1811), or ‘Sunday. -- Our improvements have advanced very well; the bank along the elm wall is sloped down for the reception of thorns and lilacs, and it is settled that the other side of the

⁷ As for Austen's ‘powers of observation, description, and comment [these] are displayed in the novels, not the letters. We have to deduce from reading of her activities and contacts what Chawton was like; she was not one of these informed observers who noted significant details like wages, rents, prices, and the state of harvest’ (M. Butler, xxi). Yet there are some Dorothy Wordsworth-like passages about the weather, for example: ‘What fine weather this is! Not very becoming perhaps early in the morning, but very pleasant out of doors at noon, and very wholesome – at least everybody fancies so, and imagination is everything. (...) I have not taken to fires yet’ (November 17, 1798); ‘Sunday Evening. We have had a dreadful storm of wind in the forepart of this day, which has done a great deal of mischief among our trees. (...) Two were blown down, & the other so much injured that it cannot stand’ (November 8, 1800). Dorothy-Wordsworthian is also the following passage: ‘It was just greasy here on Friday in consequence of the little snow that had fallen in the night. Perhaps it *was* cold on Wednesday, yes I believe it certainly was, but nothing terrible. Upon the whole the weather for winter weather is delightful, the walking excellent’ (January 24, 1813). Of course, the more down-to-earth quality is visible, like in: ‘We had a smart frost at night, which gave us a hard road from Cobham to Kingston; but (...) it was then getting dirty and heavy’ (March 2, 1814). And the human interest comes through ‘It seemed rather odd to me to be in the Theatre, with nobody to *watch* for’ (November 30, 1814).

path is to continue turfed, and to be planted with beech, ash, and larch' (25 October 1800). Frances Burney, in turn, is often preoccupied with the descriptions of buildings, many of them historic, as she sees them, allowing some space to nature around them, as in 'the situation of this Abbey is truly delicious: it is in a vale, of extremest fertility & richness⁸, surrounded by Hills of the most exquisite form, & mostly covered with hanging woods, but so varied in their growth & groups, that the Eye is perpetually fresh caught with objects of admiration' (I, 25). The latter is a typical passage, although perhaps not as commonly found in her writings as those celebrated descriptions in Dorothy's.

Is it then reasonable to discriminate against one author in favour of another just because her scope of interests is more focused on subjects other than untame nature of a particular district in England, later charged with 'links' to some of the five central Romantic poets, as Alan Richardson has it? Considering the all too numerous references to tea drinking, cooking dinners, baking bread, pies or making dumplings, feeding William, ironing or mending stockings, another critic claims that 'Dorothy's writing is a curious mixture of the mundane and the elevated. Dorothy Wordsworth effectively accepted the marginalized and unauthoritative female role assigned her by the masculinist society epitomized in her brother and valorized by his public audiences. As journal keeper and documenter of domestic affairs both personal and public, rather than self-promoting, publishing author, she played out the culturally conditioned expectations of woman as domestic engineer, historical and social housekeeper, and minder of minor details of order and appearance' (Behrendt, [On-line]). This statement aptly summarises what many other critics have found (O'Brien, Fothergill, Dobbs, Simons, Levin, Benstock, Alexander, McGavran, et al.)

As has been shown, it is up to the individual researcher to see Dorothy Wordsworth as poet or no poet. Even if this recent, 'female-Romantic' view is challenged, the question remains: which of 'the Wordsworths', and to what extent, is responsible for the production of 'The Daffodils', for example? To quote Dorothy: 'I never saw daffodils so beautiful they grew among the mossy stones about & about them, some rested their heads upon these stones as on a pillow for weariness & the rest tossed & reeled & danced & seemed as if they verily laughed with the wind that blew upon them over the Lake, they looked so gay ever glancing ever changing' (*Grasmere Journals*, 85; emphasis mine). Does that sound familiar? Well, English literature instructors often feed this very poem into the students' heads as a practical manifestation of the Wordsworthian conception of the poetic process, but

⁸ Somewhat reminiscent of a typically 18th-century utilitarian approach.

– should we not fail to say where the idea for this famous little piece comes from? After all, it could have been Dorothy who was the first to note and record the beauty of these very flowers in bloom, but it was William who two years later used this image to illustrate his concept of the two-stage poetic process. And then – could the ‘spontaneous overflow of powerful feelings’ be truly his own in this particular case? Besides, it must be remembered that the daffodils are not the only *Grasmere Journals* image which functioned in this manner: suffice it to mention figures of the beggar (10), the leech gatherer (24), or other individuals who have made their way into William’s poetry. So perhaps, after all, it makes sense to talk of ‘the Wordsworths’ and their poetry? Let these questions remain unanswered. After all, as Norton editors try to elucidate the values of both pieces on the daffodils, ‘each text has its own strengths’ (Abrams, 147), whether a poetic response to nature (i.e. William’s), or an abundance of detail (Dorothy’s).

References

ABRAMS, M. H., ed., 2000. *A Guide for Instructors. Teaching with the Norton Anthology of English Literature*. Seventh Edition. Norton & Company.

ALEXANDER, Meena, 1989. *Women in Romanticism: Mary Wollstonecraft, Dorothy Wordsworth and Mary Shelley*. Barnes and Noble.

AUSTEN, Jane. *Letters* [online]. Available from: <http://www.pemberley.com/janeinfo/brablet3.html> [Accessed 10 December 2006].

BEHRENDT, Stephen, 1995. Mary Shelley, Frankenstein, and the Woman Writer’s Fate. In: Paula R. FELDMAN, Theresa M. KELLEY, eds. *Romantic Women Writers: Voices and Countervoices* [online]. University Press of New England. Available from <http://www.english.upenn.edu/Projects/knarf/Articles/behrendt.html> [Accessed 10 December 2006].

BENSTOCK, Shari, ed., 1988. *The Private Self. Theory and Practice of Women’s Autobiographical Writing*. University of Carolina Press.

BOHLS, Elizabeth A., DUNCAN, Ian, eds., 2005. *Travel Writing 1700-1830. An Anthology*. Oxford University Press.

O’BRIEN, Kate, 1944. English Diaries and Journals. In: W. J. TURNER, ed. *Impressions of English Literature*. William Collins.

BURNEY, Fanny, 1972. *The Journals and Letters of Fanny Burney (Madame D’Arblay)*. 2 vols. Joyce HEMLOW et al, ed. Clarendon Press.

BUTLER, James A., 1999. Travel Writing. In: Duncan WU, ed. *A Companion to Romanticism*. Blackwell, 364-370.

BUTLER, Marilyn, 1985. Introduction. In: R. W. CHAPMAN, ed. *Jane Austen. Selected Letters*. Oxford University Press, ix-xxvii.

DAICHES, David, 1994. *A Critical History of English Literature. Volume II: The Restoration to the Present Day. Revised Edition*. Mandarin.

DOBBS, Brian, 1974. *Dear Diary... Some Studies in Self-Interest*. Hamish Hamilton.

DRABBLE, Margaret, STRINGER, Jenny, eds., 1990. *The Concise Oxford Companion to English Literature*. Oxford University Press.

EVANS, Ifor, 1990. *A Short History of English Literature. Fourth Revised and Enlarged Edition*. Penguin Books.

FAY, Elizabeth A., 1998. *A Feminist Introduction to Romanticism*. Blackwell.

FOTHERGILL, Robert A., 1974. *Private Chronicles. A Study of English Diaries*. Oxford University Press.

MCGAVRAN, J. H., 1988. Dorothy Wordsworth's Journals – Putting Herself Down. In: Shari BENSTOCK, ed. *The Private Self. Theory and Practice of Women's Autobiographical Writing*. University of Carolina Press.

HILL, Alan G., ed., 1981. *Letters of Dorothy Wordsworth. A Selection*. Oxford University Press.

LEVIN, Susan, 1987. *Dorothy Wordsworth and Romanticism*. Rutgers, The State University.

The Norton Anthology of English Literature. 2000. Seventh Edition. Volume Two. Norton & Company.

Oxford English Dictionary 2 on CD-ROM. 1992. Version 1.02, Oxford University Press and AND Software.

PONSONBY, Arthur, 1923. *English Diaries. A Review of English Diaries from the 16th to the 20th Century with an Introduction on Diary Writing*. Methuen & Co.

RICHARDSON, Alan, 1994. *Literature, Education and Romanticism. Reading as Social Practice 1780-1832*. Cambridge University Press.

RICHARDSON, Alan, 1997. British Romanticism as a Cognitive Category. *Romanticism On the Net* [online]. Available from: <http://users.ox.ac.uk/~scat0385/cognitive.html> [Accessed 10 December 2006].

SIMONS, Judy, 1990. *Diaries and Journals of Literary Women from Fanny Burney to Virginia Woolf*. Macmillan.

SPACKS, Patricia Meyer, 1975. *The Female Imagination*. Random House.

WOOF, Pamela, 1999. Dorothy Wordsworth, "Journals". In: Duncan WU, ed. *A Companion to Romanticism*. Blackwell, 157-168.

WOOF, Pamela, ed., 1991. *Dorothy Wordsworth: The Grasmere Journals*. Clarendon Press.

WORDSWORTH, Dorothy, 2005. Recollections of a Tour Made in Scotland. In: Elizabeth A. BOHLS, Ian DUNCAN, eds. *Travel Writing 1700-1830. An Anthology*. Oxford University Press, 167-177.

WORDSWORTH, William, 1994. *Selected Poems*. J. O. HAYDEN, ed. Penguin Classics.

WU, Duncan, ed., 1999. *A Companion to Romanticism*. Blackwell.

WU, Duncan, ed., 1998. *Romantic Women Poets. An Anthology*. Blackwell.

Magdalena Ożarska

Uniwersytet Pedagogiczny im. Jana Kochanowskiego

KILKA UWAG O ZNACZENIU DOROTHY WORDSWORTH DLA ROMANTYZMU ANGIELSKIEGO

Streszczenie

Fala feministycznych teorii interpretacji tekstu literackiego przyniosła w ostatnich dziesięcioleciach rewizję poglądów na temat kanonu literatury angielskiej. W przypadku Dorothy Wordsworth, siostry najłynniejszego angielskiego romantyka Williama Wordswortha, niepoprawnym politycznie stało się mówienie o niej inaczej niż o „wielkiej poetce” lub przynajmniej – „poetce”. Dotychczas badaczom udało się zidentyfikować zaledwie około 30 wierszy jej autorstwa.

Artykuł prezentuje przegląd opinii krytyków literackich XX i XXI wieku (pre-rewizjonistów oraz rewizjonistów) na temat Dorothy Wordsworth. Bez odpowiedzi pozostaje pytanie o zasadność klasyfikacji jako poetki osoby, która posługiwała się przede wszystkim prozą, pozostawiając dzienniki oraz obfitą korespondencję. Artykuł nie podejmuje próby odpowiedzi na to pytanie, sugerując jedynie, iż krytyka feministyczna posuwa się, być może, za daleko, przypisując niektórym utworom ważkość artystyczną ze względu na płeć ich autorów, tak jak się wydaje w przypadku Dorothy Wordsworth.

SŁOWA KLUCZE: romantyzm angielski, kanon literatury, krytyka feministyczna.

Magdalena Ozarska

Jano Kochanovskio pedagoginis universitetas

PASTEBĖJIMAI APIE DOROTHY WORDSWORTH ATVEJĮ ANGLŲ ROMANTIZME

Santrauka

Remiantis feministinėms teksto interpretacijų teorijoms, iš naujo vertinama anglų literatūros tradicija, taip pat ir kai kurie šios tradicijos paribio reiškiniai. Straipsnyje aptariamas Williamao Wordswortho sesers Dorothy atvejis. Autorė mano, kad politiškai yra nekorektiška Dorothy Wordsworth vertinti kaip mažiau dėmesio vertą poetę nei Williamas Wordsworthas ar net jos visai nevertinti kaip poetės, kadangi literatūros tyrinėtojai jau yra atpažinę apie 30 jos eilėraščių.

Straipsnyje apžvelgiami Dorothy Wordsworth įvardijimai bei apibūdinimai: ikirevizionistiniai, XX a. revizionistiniai bei vėlesnių kritikų. Kritikai svarsto, ar galima vadinti “poete” moterį, kuri iš tiesų buvo prozininkė – dienoraščių ir asmeninių laiškų rašytoja. Straipsnio autorė nesiūlo konkretaus atsakymo, tačiau siekia parodyti, kad mokslininkai, tyrinėjantys literatūrą feministiniu metodu, dažnai daro nemotyvuotas išvadas bandydami priskirti neadekvačius literatūrinius nuopelnus tam tikroms rašytojoms tik atsižvelgdami į jų lytį (plg. Dorothy Wordsworth atvejį).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: anglų romantizmas, literatūrinis kanonas, feministinė kritika.

Gauta 2006 12 15

Priimta publikuoti 2007 01 11

Асия Ковтун

Университет Витаутаса Великого

Центр славистики им. Чеслава Милоша

Laisvės al. 53-205, 44240 Kaunas, Lietuva

E-mail: Asija_Kovtun@fc.vdu.lt

ТЕЛЕСНОСТЬ И ТЕЛО В ЭССЕ ЧЕСЛАВА МИЛОША «ПРИДОРОЖНАЯ СОБАЧОНКА»

В статье анализируется тема тела и телесности в эссе нобелевского лауреата Чеслава Милоша «Придорожная собачонка». Тексты Чеслава Милоша – современника эпохи постструктурализма и деконструкции – в контексте постмодернистской философии исследуются адекватными духу времени методами: установлением интертекстуальных связей с текстами его современников и близких по духу предшественников. Тема исследования мотивирована известной новизной постструктуралистского подхода к телу, связанного с преодолением трактовки субъекта как трансцендентального. Автор статьи демонстрирует, как различные знаки телесности и тела могут быть вовлечены в единую стратегию прочтения текста. В статье автор уделяет внимание так называемым маргиналиям – телу, смерти, болезни – анализ которых дает осязаемый результат для понимания философии и мироощущения Чеслава Милоша. Вместе с тем статья скорее указывает на становление проблемы привлечения маргинальных для текстов определенного автора мотивов с целью интерпретации его взглядов на мир, чем на формулировку определенных стратегий интерпретации текстов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *деконструкция, тело, телесность, концепт, субъект, постструктурализм.*

Понятие тела и телесности в постструктурализме связано с теми переменами, которые произошли в культурном самосознании и самопознании современного человека. Феномены, считавшиеся в классической философии маргинальными и второстепенными – тело, смерть, болезнь, перверсия – в новом свете рассматриваются в постнеклассической философии. Содержание понятий «тело» и «телесность» в этой статье связано с

постструктуралистской идеей преодоления трактовки субъекта как трансцендентального. В классической философии субъект вне пространственных и временных параметров представлял собой абстракцию, самопрозрачное образование. На протяжении нескольких столетий он подменял реально существующего субъекта мысли. В нем постепенно исчезли элементы чувственности и точки соединения с реальным миром. С позиции постструктурализма телесность можно связать с представлением о репрезентации в постмодернистской эстетике. Понимание репрезентации здесь коррелирует с критикой самоопределенности субъекта. Цельный в традиционном понимании, идентичный собственному *я* субъект должен, по Лакану, испытывать психотический коллапс. *Я* создает себя по образу Другого и является подобием Другого (Лакан 1999, с. 336-354). Как пишет Мишель Фуко, так называемый анализ субъекта есть анализ «условий, при которых возможно выполнение неким индивидом функций субъекта... Абсолютного субъекта не существует» (*Постмодернизм* 2001, с. 775). В современном мире любой субъект наделяется местом, временной длительностью. Он перестает быть метафизически стабильным, может быть обозначен через саморефлексию, самообозначение и различие. В каждой новой ситуации субъект проявляется по-новому. В постструктурализме (Мишель Фуко) допускается мысль, что не все акты сознания могут быть рефлексивными и контролируемы. Отсюда единственной реальной данностью становится тело. В современной философии принято традиционно трактовать тело как: 1) универсальную стабилизирующую структуру единого опыта людей, которая изначально по отношению к природным и культурным объектам, именно благодаря ему они и существуют, 2) неосознанный горизонт человеческого опыта, перманентно существующий до- и пред- всякого абстрактно-конкретного мышления (в противовес пониманием тела в качестве объекта либо некоей суммы органов). Тело анонимно: это – высший синтез и единство опыта, имеющее свой мир, понимающее его без рационального опосредования (*Всемирная энциклопедия* 2002, с. 771).

Мир не был бы столь притягательным, если бы «составляющая сознания, ирония, не могла бы предаваться своему любимому занятию – подглядывать за телом» (с. 18¹).

Цель предлагаемой статьи – попытаться прочитать тексты Чеслава Милоша в контексте постмодернистской философии, современником которой был мыслитель. Общность и различие мироощущений людей постнеклассического времени – вот

¹ Текст книги (Милош 2002) цитируется в статье с указанием страницы. О книге см. (Ковтун 2006).

основание для интерпретации текста. Такая установка коррелирует с духом творчества крупнейшего представителя постструктуралистской философии Жака Деррида, о котором Светлана Бойм пишет: «Для Деррида центральной проблемой была не деконструкция законов и дискурсов, а “difference” – разноликость, различие, плюрализм, исконное переплетение корней, в котором заключается антитеологическое, недетерминированное, свободное начало» (Бойм 2002, с. 280).

«Ничто не существует вне-текста» (Деррида) – это положение определяет объект исследования, автор которого пытается установить корреляции творчества Ч. Милоша с философией постмодерна через чтение его текстов и вычленение в них знаков тела и телесности. В эстетике нового времени есть стремление отказаться от анализа только идеологического анализа дискурса, который в искусстве всегда затруднял любые контакты представителей разных мировоззренческих систем. В анализируемом тексте нами выделяются обычно подавляемые в классической философии, периферийные до определенного времени для нее смыслы: *тело, чувственность, эротика, сексуальность*, семиотизации которых может помочь интерпретации эссе Чеслава Милоша «Придорожная собачонка» с позиций его отношения к ключевым понятиям постструктуралистских теорий.

В книге Чеслава Милоша «Придорожная собачонка» эссеистическое описание бытия столь реально, что, кажется, смысл находится на поверхности. Вместе с тем постструктуралистский взгляд на язык не допускает непосредственного восприятия метафоры. И деконструкция направлена на выявление понятий и метафор, способных создавать множественность смыслов текста. Что же можно принять в книге Чеслава Милоша в качестве одного из ракурсов глубинного существования смысла, «освобожденного от форм кажимости?» (Жорж Батай). В этом ракурсе наряду с другими концептами в тексте возможно деконструировать телесность и тело. Они могут быть представлены как «фигуры мысли», могут показать непродуктивность противопоставления духовного, активного, живого телесному как пассивному, женственному или внешнему. Максима «человек есть мера всех вещей», в различные эпохи наполненная разным смыслом, в книге Милоша теряет привычное, только метафизическое освещение. Тело (слав. *tylo* / лат. *Tellus* – основа, почва, земля) становится одним из концептов, с которым связаны некоторые важные аспекты этики Чеслава Милоша. В изменениях тела заключаются приключения духа.

Культурная доминанта Чеслава Милоша – христианство. В творчестве Милоша христианская идея всегда остается стержнем, вокруг которого ведутся поиски смысла существования в мире, определения координат нравственного бытия. В «Придорожной собачонке» очевидна мысль о том, что в своей истории человечество так и не выработало ориентиров более строгих, определенных и антропоцентричных, чем ценности религиозные. Для Милоша сущность современной христианской метафизики наиболее насыщено проявляется в антропологическом горизонте. Можно заметить, что философы и мыслители издавна занимались проблемой соотношения тела и интеллектуальных систем. К примеру, Декарт предполагал, что бытие мыслящее не совместимо принципиально с бытием протяженным. Субъект понимался как бесплотный, бестелесный. «Антителесные» концепции характерны для философских систем Кьеркегора, Ницше – последний вообще устранял тело из разряда атрибутов человеческого бытия. Постструктурализм не принимает идеи «чистого» акта мысли. Телесность понимается как ткань или порождающая структура, предшествующая актам сознания. Эта проблема рассматривается М. Фуко, М. Мерло-Понти, Ж. Делезом и др. Сексуализация мышления приводит к формированию парадигматической установки, получившей универсальное название «сращивание тела с духом». Обратимся к текстам Чеслава Милоша с тем, чтобы выяснить, насколько установки постмодерна в отношении одного из его ключевых понятий – тела – отразились в мироощущении Милоша.

Тут следует обратиться к замечанию Милоша: «И вспомнится тревога Мицкевича, говорившего, что дух мало что может без тела» (с. 130). Однако для Чеслава Милоша, «понятие *sacrum* необходимо» – тело человеческое подобно телу Бога. «Ведь я вырос в провинции, где в сельском деревянном костеле молились Божеству с человеческим телом...» (с. 84). А в известном эссе «О разноголосице множества религий» Милош объясняет: «Бог должен иметь бороду и прохаживаться по небесным пажитям. Не случайно Сведенборг свидетельствует, что в Небе он встретил особенно много африканцев – поскольку они наивно представляли себе Бога как доброго старца. Только человекоподобный Творец выделяет нас среди камней и вод, а также среди других живых организмов, только из его уст может исходить значащий голос, только его ухо может слышать нашу речь» (Милош 2001, с. 28).

Здесь мысль Милоша сближается с идеями русской религиозной философии. Отвечая на вопрос Александра Фьюта о философских симпатиях, Милош ясно определяет свою позицию в области теологии. Его привлекают идеи отца Сергия Булгакова – одного из выдающихся репрезентативных мыслителей русского религиозно-философского Ренессанса. Ср.: «Меня интересуют такие теологи, как Сергей Булгаков, одна из крупнейших фигур так называемого религиозного возрождения в России перед самой революцией» (Фьют 2007, с. 242). Мысль Милоша о том, что человеческий облик и человеческое сердце «пребывают в самом лоне Божества», была для Булгакова «аксиомой веры». Телесные и разумные качества дополняются духовными константами, определяющими порядок душевных переживаний. Если европейские философы принимают отношение ко всему природному и телесному, усматривая в них источник насилия и хаоса, то Милош, как и Булгаков, принимает рациональность мира как закон, а Божью благодать как восполнение закона. Отец Сергей Булгаков в своей важнейшей работе «Свет невечерний» пишет: «Подлинная религия может основываться на нисхождении Божества в мир, на вольном в него вхождении, приближении к человеку, т. е. на откровении, или, иначе говоря, она необходимо является делом благодати, сверхприродного или сверхмирного действия Божества в человеке» (Булгаков 1917, с. 151). Для Милоша в каменном обличье мира важнейшей чертой является сочувствие – качество свойственное только человеку. «Может ли быть что-либо более человеческое, чем Бог христианства, воплощающийся в человека, хотя знает, что каменный мир обречет его на смерть?» (с. 324) – вопрошает мыслитель. Он рассматривает человека не как объект, а как чувствующее и переживающее существо, способное к саморефлексии. «Поскольку Сын царил столетия назад и все сотворено во имя Его, это значит, что человеческий облик и человеческое сердце пребывают в самом лоне божества и страдают, глядя на прекрасный по замыслу мир, исковерканный смертью из-за грехопадения» (с. 324). Тут можно говорить о проблеме грехопадения как проблеме телесности. Понятие «телесности» не вполне идентично понятию тела, *телесность* «шире» и «больше» *тела* и телесно-метафорически выражает психологические проблемы человека (в неклассической философии – аффекты, сексуальность, перверсию, смерть). Чеслав Милош, как и философы постмодерна, смотрит на тело как знаковую форму бытия, изоморфную тексту: «...Человеческое тело драматично и в то же время комично, если не трагикомично» (с. 119).

Полновесное описание бытия стремится к пониманию тела как некоего материального образа-действия и как части материи. Оно мыслится и как трансцендентальное и в жизненном становлении. Материальность и Милошем ощущается как основа экзистенции. Часто его внимание сосредоточено на физике тела. Как пишет Жорж Батай в известном труде «Жертвоприношения», представление о я должно быть связано «с немислимым решением проблемы того, что существует: что существует в качестве глубинного существования, освобожденного от форм кажимости? ...В качестве глубинного существования выступает материя» (Батай 2006, с. 93). Материя по отношению к человеку для Батая является «основой (la base) его разума, но она обманывает его в силу самой своей природы, которая не сводима к этому разуму...» (Bataille 1970, с. 650). О «глубинном существовании» материального тела Чеслав Милош размышляет в различных контекстах. В рассматриваемом тексте тело есть и орудие образности, репрезентации, и просто человеческое тело (вспомним Р. Барта: «Что же это за тело? Ведь у нас их несколько...»). За метафорическим описанием видно живое, страдающее от боли и даже скорбящее тело. Субъект стремится деперсонализироваться, сознательно освободить тело от собственного я, позволить говорить телу на собственном языке. Тело становится автономным, обладает собственной выразительностью – «Мне казалось, я – раненный в живот человек, который бежит, придерживая внутренности, чтобы не вывалились» (с. 93). Тело нечто большее, чем вместилище человеческих органов, чем объект описания, оно проявляется как нечто целое, импульсивно переходящее из одного своего проявления в другое. Оно перформативно. Субъект, вслушиваясь, всматриваясь, вчувствуясь в тело, принимает от него импульсы, соединяющиеся в одной точке – в теле как едином феномене. Глубинные интимные состояния передаются через метафору тела. Ср.: «Но я не собираюсь писать такой дневник, не хочу **обнажаться**» (с. 95).

Тело показано в своей временной жизни: «Старые безобразные мужчины и женщины, в особенности старухи с палками, еле волочащие ноги. Тела, **некогда** прекрасные, гибкие, предали их, но в каждой теплится огонек сознания, оттого и удивление: «Неужели это я? Не может быть!» (с. 15). Оно имеет свою историю и свое время. «И я любил смотреться в зеркала. // Пока не понял по себе, что значит // «Путь всякой плоти». Бунтовать – зазря. // Кто пожил, знает – и сидит тихонько» (с. 16). Тело не эстетизируется. Оно живое и демонстрирует все свои знаки – органы, кровь: «Возможно, я уже подбирался

к разгадке, но тут внезапно они предстают перед моим взором нагими: твари обоего пола, с их островками волос, половыми признаками, явными физическими недостатками, слившиеся в обряде возвышенного, духовного обожания, – существует ли что-то более жуткое?» (с. 28). Изображение тела в эссе Чеслава Милоша иногда граничит с трансгрессией, помогающей «преодолеть непреодолимое» (Жорж Батай). К примеру, в эссе «Голливуд» разворачиваются мизансцены, сменяющие друг друга, где физическое состояние компенсирует «глубинное» – ненависть поэта к преступлениям, ежедневно совершаемым «против умов миллионов» (с. 99). «Поэт колеблется между тем, чтобы вспороть им животы и выпустить кишки, посадить всех за решетку без пищи в надежде на то, что они пожрут друг друга (причем первыми жертвами станут жирные магнаты), поджарить на медленном огне, бросить связанными в муравейник» (с. 99). Вспомним: «Трансгрессия – это жест, который обращен на предел» (Мишель Фуко). По словам Батая, трансгрессия существует с момента, когда искусство начинает проявляться само по себе. Трансгрессия в мир приносит беспокойство, демистифицирует видимый порядок и системность реальности. Трансгрессия здесь открывает новые горизонты выражения. По законам постмодернистской метафорики, не ограничивающей визуальности, Чеслав Милош вычерчивает пластические рисунки, в которых прочитывается перверсия как составляющая творческого процесса. Поэзия называется «тайным грехом стихоплетства», «вредной привычкой» (с. 97), перверсивное отношение к миру проявляется телесно: «Самым справедливым было бы убить их сразу. Поэт пожимает плечами и отпускает их на свободу» (с. 99).

В тексте Милоша можно усмотреть идею двойного кодирования тела – в своих героях он видит «личности, в то же время организмы». Сама идея телесности в современной культуре часто трансформирована в вопросы эротики, пола, чего не чуждается и Чеслав Милош. Тело постигается поэтом как постоянно колеблющаяся ткань, которая и поддается его воле, и сама навязывает ему собственные врожденные ритмы: «Погружение в сиюминутность было настолько захватывающим, что особая природа данной минуты ускользала от внимания. ...Внезапно, в один прекрасный день на хорошо знакомых лицах проступала печать прожитых лет, они оказывались морщинистыми, поблекшими, заметными становились седые волосы или залысины. Этому печальному зрелищу сопутствовал проблеск понимания: ну да, напряженность жизни поддерживается только

телесным участием и животным теплом этих мужчин и женщин – личностей и в то же время организмов» (с. 77). В представлении Милоша род человеческий всегда оставался неизменным: «Все крутилось вокруг наготы, явной или скрытой, мужчины и женщины и их полового акта» (с. 131). Таким образом, нормальный биологический организм представляет собой единство множеств. Тело может, исходя из особенностей текущего момента, самостоятельно выбрать оптимальные для себя состояния и реакции – «Долгая жизнь. Но это достижение медицинской науки» (с. 90). Его отличительными особенностями являются естественность и природная целесообразность, которые Чеслав Милош четко разделяет в представлениях о мужчине и женщине. Если это мужчина – «Он напряжен, зорек. Готов к бегу. Мыслит агрессивно. Знает лучше других. Хочет исправить мир. ...Не может жить в согласии с самим собой» (с. 96). А женщина в видении Милоша «смотрит на все с улыбкой, зная, что его занимают сиюминутные дела, не имеющие большого значения» (с. 96).

Представление о женщине у Чеслава Милоша особое, отличное от феминистских установок постструктурализма. Некий мужской солипсизм прослеживается в замечаниях мыслителя. Женщина в его понимании не готова к диалогу с миром – герметическое женское сознание стремится сохранить традицию. В «Придорожной собачонке» мыслитель смотрит на женщину с глубоким сочувствием и пониманием. По его мнению, женщины ближе к хаосу распадающейся действительности. «Они – воплощенная метафора понятий “фасонить” и “недотепа”» (с. 136). Милош понимает все, что прячется под покровом формы – женскую хрупкость, несуразность, преувеличенность в восторгах, неуместность, мелочность и глупость. Женщине известен секрет какой-то особой жизни – «А я целый век пытался понять ее смысл – без толку» (с. 169). А в старости и женщина, и мужчина нуждаются в сочувствии, помощи, плачут над убожеством своего тела. Ср.: «Кто бы мог подумать, Хелена, что наша юность так повернется?» (с. 169).

В эссе «Кардинал и Казанова» Милош пишет об основном направлении существования мужчины и женщины: «Они пребывали в краю, где взгляд, якобы нечаянное прикосновение руки, случайная встреча в коридоре полны смысла – всегда одного и того же» (с. 298): мир не был бы столь притягательным, если бы «составляющая сознания, ирония, не могла бы предаваться своему любимому занятию – подглядывать за телом» (с. 18). В книге нет того, что долгое время питало литературные шедевры, – осознания отношений мужчины и женщины как вдохновения, геройства и преступления, продолжения

рода. Мужчины и женщины составляют «наше сообщество», в котором все основывается на представлении о себе – своей красоте, притягательности, мужественности etc. (с. 76). Для определения сообщества Милош использует метафору зеркала: «Похвалы какому-то достижению – зеркало, которое льстит, а хула – кривое зеркало, в котором черты, от природы недурные, оказываются чудовищными» (с. 76). По Мерло-Понти, «призрак зеркала выволакивает наружу мою плоть – и тем самым то невидимое, что было и есть в моем теле, сразу же обретает возможность наделять собою другие, видимые мною тела. С этого момента мое тело может содержать сегменты, заимствованные у тел других людей, так же как моя субстанция может переходить в них: человек для человека оказывается зеркалом» (Постмодернизм 2001, с. 828). При отсутствии явного сходства, в высказываниях Милоша и Мерло-Понти тем не менее можно увидеть общность смыслов: *Я* конституирует себя через Другого, становящегося для него зеркалом.

В том мудром возрасте, когда пишется книга «Придорожная собачонка», влюбленность – это легкое заболевание души, осознание губительной силы любви, сжигающей силы эроса. Влюбленность – это постепенно приходящее чувство и всегда объект его подвергается «кристаллизации». Влюбленность не равна любви: «Да, я часто бывал влюблен – в кого-то или во что-то». Однако, «даже страшно подумать о контрасте между объектом, нагим среди нагих вещей, и сказками, которые я себе о нем рассказывал» (с. 137). Тело со всеми его физическими проявлениями самого разного характера вызывает глубокое сочувствие автора эссе. Саркастической можно назвать горечь, с которой он рассуждает о вожделениях юности, ради которых мужчина способен «на любой аскетизм» и горько думать об отданных сырой земле «предметах неистового геройства».

Может быть, бог Эрос поможет разобраться с человеческим родом? Эрос – мифический бог любви, одно из первичных космогонических начал, участник инициаций женщин в мифологии. Чеслав Милош видит эротизм в свете идей XX века. «Что стало бы с поэзией, с языком, да вообще с человечеством, покинь нас эрос?» (с. 285). По Батаю, эротизм есть, по сути, один из аспектов внутренней жизни. В этом контексте появляется его проблематика как главного необходимого посредника коммуникации человека с миром. Милош задумывается над возможной цивилизацией без эротики и считает, что исчезновение интереса «к этому самому» (Чеслав Милош) может привести к вымиранию человечества. Ср. у Батая: «Субъект не может обрести самоидентичность постольку,

поскольку изначально он представляет собой разрыв. Будучи всегда чуждым самому себе, он может «найти себя» только «вне себя», в тех самых объектах окружающего мира, на которые направлено его внимание. ...Эротизм есть, по сути, один из аспектов внутренней жизни. Мы ошибаемся в нем, поскольку он непрестанно приводит нас вовне, к этим объектам, которыми являются тела и любовники, но если мы погружаемся в самую глубину этой жизни, которую противопоставляем поверхностно, внешне, нашей жизни извне, не прибегаем ли мы как минимум к некоторому образу любимого? Или любимой?» (Bataille 1970, 536). Для Милоша, однако, любовь не исчерпывается «любовниками» – в качестве «тел» могут выступать иные объекты: анализируя собственные состояния, Милош называет любовью привязанность к мелочам. Даже те, кто, казалось бы, не должен переживать «эротической дрожи» – нищие, старушки, прикованные к постели больные – свято хранят свои талисманы – свою поэзию. Милош делает удивительный вывод об эротике как природной стихии, одинаковой у всех людей и общей у мира человеческого с миром животным. «Я настаиваю, что человек и кошка связаны на телесном уровне, и с кошкой каждый из нас ведет себя не как личность, а как одна из многих человеческих особей, ведомая соблазнами обоняния и осязания, которые притягивают нас к некоторым деревьям, цветам, птицам, зверькам, пейзажам или некоторым формам и краскам» (с. 278). Согласно Батаю, объект чувственного желания есть, по сути, другое желание: «То, что непосредственно возбуждает животный организм ... привлекает людей посредством символических фигур. Это больше не секреция, запах которой провоцирует другую, но произведенный образ, в целом говорящий о сущности женственности» (Bataille 1970, 128).

В человеческом мире сходство («Мы так похожи друг на друга!») остро воспринимается и ощущается Милошем. «Братья и сестры! Я ощущаю эротическую дрожь при мысли обо всех вас и нашем кровном родстве!» (с. 25). Возможно, эротичность как медиатор между духовной, мистической и телесной сферами у Милоша становится метафорой преодоления одиночества, солипсизма, разрыва с реальностью. Заметим, Милош разделяет сферу эротического и сексуального. Сферу сексуального он связывает с историей цивилизации и запретами: «Из-за доктора Фрейда и его последователей мы научились связывать слово «табу» с сексом» (с. 283). В этом смысле его взгляд близок пониманию сексуальности в постмодернизме. Здесь секс перестает трактоваться как детерминированный и константный феномен. По словам Мишеля Фуко, в сексе нет «...В

случае плоти и сексуальности ... одной какой-то области, которая объединяла бы ... всех» (Постмодернизм 2001, с. 706). Для Милоша табуирование секса, привнесенное миссионерами-протестантами («чудовищами») в культуры феодального строя, равносильно разложению и крушению общества. Запрет не может быть культурным инструментом. Понятие свободы Милош связывает с преодолением любых сексуальных барьеров. Ср.: «Преодоление любых барьеров в «обществе вседозволенности» происходит главным образом в области секса, не без комических головоломных ухищрений: какую бы еще непристойность придумать и продать» (с. 284). Когда же свобода в этой сфере достигает абсолютного предела, то «...существование многочисленных табу в других областях не доходит до сознания» (с. 284). Содержание понятия «секс» расширяется до понимания экзистенциальной свободы. Мыслитель гордится, что способен осознавать и контролировать запреты своего «места и времени». Он размышляет о скрытых желаниях иногда преодолеть табу, попробовать, «что можно себе позволить». С легкой иронией он пишет: «О каких табу идет речь – умолчу, чтобы не слишком обнажаться. Их перечислением займутся другие в свое время, которое не будет временем моей жизни» (с. 284).

Согласно эстетике постмодернизма, текст представляет собой «эротическое тело» – словесный конструкт, созданный по двойной аналогии: текста как тела и тела как текста, и концентрирующий важные ценности постнеклассической философии. Это результат потери словом центрирующей позиции: децентрированное семантическое окружение переходит в феномен телесности. Одна из презумпций постнеклассической интерпретации метафизики – проблемное поле философии сознания трансформируется в философию языка. Эта философия занимается не опытом бытия, а становлением, что уже стало постулатом постструктурализма, утверждающего, что сам по себе концепт не является метафизическим «вне текстуальной проработки, в которую он вписан» (Постмодернизм 2001, с. 462). Для Милоша так же характерна метафора языка-тела: «А разве не обольщает нас язык? Декламация, идеологические песнопения, философии, теории, в основе которых – испражнения и испарения наших тел» (с. 328).

Вместе с тем, в эссе Чеслава Милоша «материальность» тела не уничтожает культурный код, напротив, отчуждение от телесности лишает сферы, принятые считать «духовными», их органичности, их врожденных начал. «Поэзию нельзя отделить от

осознания своего собственного тела. Она связана с ним, и, бесплотная, парит в вышине, делая вид, что принадлежит отдельной сфере, духу, – поэтому за нее и стыдно» (с. 22). В контексте постструктурализма телесность и текстуальность приобретают изоморфность. Тут можно вспомнить о том, что телесность есть сфера разворачивания социальных и дискурсивных кодов, а тело как концепт не может быть освобождено от социальных знаков. (Вспомним «феноменологическое тело Мерло-Понти, «социальное тело» Делеза и Гваттари, «текстуальное тело» Барта и т. д.) Мерло-Понти определяет тело как место, в котором сходятся мир и сознание. Это зона «плоти» мира. Это мысль сближается с идеями Милоша, который замечает, что голосом поэтов «говорит нежное, ранимое тело общества» (с. 97). Более того, пол поэзии определяется как женский: «Поэзия женского пола. Разве Муза не женщина? Поэзия раскрывается и ждет создателя, духа, даймона» (с. 62). Или: «Считается, что писать стихи не мужское дело» (с. 61). Само творчество описывается, по сути, через состояния экстаза и является прежде всего телесным опытом. В этом фаустовском опыте концентрируется энергия, сдерживается страсть, подписывается «некое обязательство». «Вот законченное творение. Если бы люди знали, какой ценой» (с. 67). Телесная интенциональность передает состояние почти исполненного желания: «И правда, не было такой минуты, когда перо, уже смоченное кровью разрезанного пальца, медлит перед тем, как поставить подпись, когда еще можно сказать “нет”» (с. 67). Это момент сообщения «невозможного» Другому, от которого зависим пишущий и без которого не имеет смысла письмо. Это опыт «дружеский, эротический» (Батай). Согласно Батаю, сообщение – это не текст, а мгновенное состояние живого тела, вступающего в эмоциональную связь с другими участниками коммуникации. Таким образом, в представлении творчества (порождения текста) как телесного акта можно проследить близость чувствования крупнейших философов постмодерна и одного из крупнейших творцов этой эпохи.

Эта статья имела целью показать, как различные знаки тела и телесности в конечном счете интегрируются в единую стратегию чтения текста. Такая авторская позиция открыта множественности вариантов его прочтения. Было показано, что текстовые фрагменты, которые можно счесть обрывками авторских мыслей, маргинальными для его творчества, могут быть использованы для «деконструкции» авторского мировоззрения в терминах его эпохи и побудить к анализу более широкого корпуса текстов в направлении, обозначенном в предложенном исследовании.

Статью уместно закончить замечанием Чеслава Милоша, все еще ожидающим всестороннего рассмотрения: «Только робко пробивается мысль: правда об участии человека на земле не та, которой нас учили» (с. 11).

Литература

ВАТАЙЛЕ, G., 1970. *Oeuvres complètes*. Vol. I. Цит. по: ТИМОФЕЕВА, Оксана, 2005. Текст как воплощение плоти: к морфологии опыта Ж. Батая. *Новое литературное обозрение*, № 71.

БАТАЙ, Ж., 2006. Жертвоприношения. *In: Антология литературного авангарда*, Москва: Амфора.

БОЙМ, С., 2002. *Общие места. Мифология повседневной жизни*. Москва: НЛЮ.

БУЛГАКОВ, С., 1917. *Свет Невечерний*. Санкт-Петербург.

Всемирная энциклопедия. Философия. XX век. 2002. Сост. А. А. ГРИЦАНОВ. Москва: АСТ, Минск: Харвест. Современный литератор.

ДЕЛЕЗ, Ж., ГВАТТАРИ, Ф., 1998. *Что такое философия?* Москва, Санкт-Петербург: Алетейя.

КОВТУН, А., 2006. Чеслав Милош о разуме в эссе «Придорожная собачонка». *Respectus Philologicus*, № 9 (14), 65-74.

ЛАКАН, Ж., 1999. *Семинары. Книга 2. «Я» в теории Фрейда и технике психоанализа. (1954/1954)*. Москва: Гнозис/Логос.

МИЛОШ, Ч., 2001. О разногласии множества религий. *Старое литературное обозрение*, № 1 (277).

МИЛОШ, Ч., 2002. *Придорожная собачонка*. Москва: Независимая газета.

Постмодернизм. Энциклопедия. 2001. Сост. А. А. ГРИЦАНОВ, М. А. МОЖЕЙКО. Минск: Интерпрессервис-Книжный дом.

ФБЮТ, А., 2007. *Беседы с Чеславом Милошем*. Пер. с польск. А. Ройтмана. Москва: Новое издательство.

Asija Kovtun

Vytautas Magnus University

BODY AND CARNALITY IN CZESŁAW MIŁOSZ'S ESSAY *THE ROADSIDE DOG*

Summary

The article concentrates on the concept of body in the essay *The Roadside Dog* (1998) by Czesław Miłosz, the Nobel Prize winner, considering carnality from the poststructuralist perspective of deanthropologisation and subject decentration. The postmodern aesthetics criticizes the traditional representation and focuses on the idea of the subjects death. The subject of the contemporary world cannot be identified to itself. It loses its metaphysical stability and can only be described through reflection, difference and self expression. Its identity can change with every new perception of its own body for it is the body that allows new forms of representation. The used strategy of the text analysis is deconstruction. The author of the article is demonstrating how the variety of evidence of body and carnality can be brought to a unified text deconstruction strategy. This approach allows an unlimited number of text reading versions. The analysis of the important marginal points of the source text leads to weighty results too. However, the article, actually, points at the problem rather than its solution.

KEY WORDS: deconstruction, decentration, body, bodyness, subject, nihilism, concept.

Gauta 2006 12 10

Priimta publikuoti 2007 01 11

Jūratė Černevičiūtė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

Humanitarinis institutas

Filosofijos ir politologijos katedra

Saulėtekio al. 11, SRC, 10223 Vilnius, Lietuva

Tel.: (370–5) 274 48 67

E-mail: jurate.cerneviciute@hi.vtu.lt

GESTAS KAIP KULTŪROS ŽENKLAS IR CIVILIZUOTAS JUDESYS

Šio straipsnio tikslas – pateikti gesto sampratų apžvalgą ir aptarti jų pritaikymo galimybes analizuojant kultūrinius simbolius bei reiškinius. Straipsnyje pateikiama gesto tyrinėjimo istorija – atskleidžiama, kokios mokslo sritys domėjosi gestais, kaip keitėsi gesto sampratos mokslinės paradigmos. Apibendrinant įvairių mokslų požiūrį į išraiškingus žmogaus kūno judesius, siūlomas gesto apibrėžimas, kurį straipsnio autorė laiko konstruktyviausiu. Remiantis minėtu apibrėžimu bei kultūros antropologų ir istorikų tyrinėjimų pavyzdžiais, atskleidžiama, kokios civilizacijos technikos naudojamos siekiant suformuoti kultūrinį gesto tipą. Apibendrinant šiuolaikines gesto tyrinėjimo tendencijas, konstatuojama, kad gesto problematika antropologijos moksluose transformuojasi į šokio/ judesio antropologiją

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: gesto tyrimai, ekspresyvūs judesiai, gestas-ženklas, judesių civilizavimo technikos, šokio antropologija.

Įvadas

Gali atrodyti, kad gestas yra efemeriškiausias objektas, kurį kada nors tyrinėjo socialinė istorija ir sociologija. Kartu gestai atrodo savaime akivaizdūs bei suprantami juos naudojantiems žmonėms.

Šiuolaikinis Oksfordo žodynas (*Oxford English Dictionary*) “gestą” apibrėžia kaip bet kurios kūno dalies judesį, išreiškiantį emocijas arba mintis. Toks platus apibrėžimas iš esmės apima kūno laikyseną ir manieras. Tai buvo pradinė termino reikšmė, dabar terminas apsiriboja nuoroda į galvos (taip pat ir veido išraišką) arba rankų judesius.

Gestas tyrinėjamas iš daugelio perspektyvų. Nuo Antikos laikų kalbą lydintys gestai buvo retorikos dėmesio objektas. Pavyzdžiui, Ciceronas (106-43 a. pr. Kr.) ir Kvintilianas (35-100 a. po Kr.) daug rašė apie kalbėtojo laikyseną ir laikė ją tokia pat svarbia, kaip kitos keturios oratorinio meno sritys: *inventio* (išradimas), *dispositio* (išdėstymas), *elocutio* (iškalba) ir *memoria* (atmintis).

Kvintilianas pirmasis atskyrė *vox* (balsą) ir *gestus* (bendrą kūno laikyseną). Tiek Cicerono, tiek Kvintiliano raštais buvo domimasi Viduramžiais, bet ypač svarbūs jie tapo retorikai suklestėjus Renesanso epochoje.

XVIII a. Prancūzijoje gestu pradėjo domėtis filosofai. Buvo manoma, kad tiriant gestus galima atskleisti mąstymo prigimtį arba padėti atskleisti kalbos kilmę (Diderot 1904, Wells 1987). Gestu domėjosi tie mokslininkai, kurie jį laikė universalios kalbos šaltiniu. XIX a. kilo garsi diskusija dėl gesto, kurioje dalyvavo Edwardas Tyloras, Garikas Mallery ir Vilhelmas Wundtas (Tylor 1865, Mallery 1972, Wundt 1973). Šie autoriai laikė gestą būdu, padėsiančiu išaiškinti simbolinių procesų bei kalbos kilmę.

Susidomėjimas gestu kaip neverbalinės komunikacijos priemone sustiprėjo po 1950 m., o pastaraisiais keliais dešimtmečiais tapo rimta teorine problema tiriant pažinimo, kalbos mokymosi ir kalbėjimo procesus (Kendon 1997).

XIX a. pab. – XX a. pr. socialiniuose moksluose susiformavo požiūris, kad žmogus socialinėje sąveikoje su kitais, net kai lieka vienas, retai spontaniškai eksternalizuoja savo vidinę būseną. Subrendęs žmogus gerai žino, kokią reakciją gali sukelti jo reiškiamos emocijos ir veiksmai. Todėl mokslininkai teigia, kad žmonės save tikslingai pateikia (reprezentuoja) arba manifestuoja, kontroliuodami savo išorines reakcijas, kurios aplinkiniams gali tapti pagrindu, leidžiančiu spręsti apie jo vidinę būseną. Atitinkamai sociologijos mokslo dėmesys krypta į reprezentacinį žmogaus elgesį.

Marselis Maussas savo knygoje “Kūno technikos” (*Les Technique du corp*, 1936) teigė, kad kūno valdymo technikos išmokstama. Anot jo, kūno valdymo technikos arba būdai, kuriais perduodamos žinios, kaip naudoti savo kūną, yra labai įvairūs – nuo sėdėjimo, stovėjimo, vaikščiojimo, šokio, plaukimo, miegojimo iki elgesio prie stalo bei higienos dalykų.

Davidas Efrono knyga “Gestas ir aplinka” (*Gesture and Environment*, 1941) – pirmoji knyga, skirta nuodugniai gestų kultūrinių skirtumų analizei – įkvėpė kitus antropologus, kurie M. Mausso teiginius patvirtino konkrečia antropologine medžiaga. Daugybė antropologinių ir etnografinių gesto studijų atskleidė, kokias įvairias gestų formas turi kultūros. 1950 m. antropologas Ray’us Birdwhistellas, tyrinėdamas komunikatyvius kūno judesius, įvedė kinesikos terminą ir apibrėžė kinemos sąvoką – tai minimalus tam tikros kultūros tradicijos atstovų pripažintas judesio vienetas (Birdwhistell 1970).

Kita gesto tyrinėjimo perspektyva – manierų civilizacijos procesas. Savo fundamentaliame darbe apie manierų raidą “Civilizacijos procesas: sociogenetiniai ir psichogenetiniai tyrinėjimai” (*The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, 1978-1982) vokiečių

sociologas Norbertas Elias nagrinėjo taisykles, kurios valdo veiklas (nosies pūtimas, čiaudėjimas, kosulys ir t. t.), siejančias žmogų su gyvūnais, ir kartu svarbias civilizacijai.

Gesto analizės metodologija

Neverbalinio elgesio epizodas, vadintinas “gestu”, gali būti apibrėžtas taip: “Gestas yra nepraktinis, nelingvistinis atskiras (diskretiškas) kūno judesys, kuris atsiranda esant ketinimui kažką išreikšti ir kuris užkoduoja tam tikrus aspektus to, kas sumanyta išreikšti ir/ arba kaip turi būti interpretuojama kalba” (vertimas mano. – J. Č.) (International Encyclopedia 2004, p. 6215). Taigi gestu laikoma diskretiška kūno judesių raiška, kuri atsiranda tada, kai ketinama kažką išreikšti. Gestą nuo kūno fiziologinės būsenos skiria ekspresyvaus ketinimo buvimas. Kūno judesys yra perduodamos informacijos nešėjas.

Bandant aiškintis gesto genezę, pravartu nustatyti tas judesių grupes, iš kurių tiesiogiai atsiranda ir kurių pagrindu susiformuoja toks komunikatyvus judesys, kurį mes vadiname “gestu”. Psichologijos moksle domimasi taip vadinamais “ekspresyviais” arba išraiškingais judesiais, kurie perteikia emocinę individo būseną. Šiuo klausimu psichologai nesutaria. Vieni teigia, kad emocijos yra universalios, todėl jų išraiškos formos visose kultūrose yra panašios. Taip mano amerikiečių mokslininkas Karolis Izardas (Изард 1980), kuris tęsia Charleso Darwino pradėtą tradiciją. Izardas teigia, kad fundamentalios emocijos reiškiamos genetiškai “užprogramuotu” būdu. Jis išskiria dešimt fundamentalių emocijų, kurios yra įgimtos ir panašiai išreiškiamos visose kultūrose. Kita žmogaus emocijas tyrinėjanti psichologų grupė – Daredžan Ramišvili ir kt. – teigia, kad ekspresyvūs skirtingų individų judesiai yra individualūs, kad reikia domėtis ne tuo, “kokia” emocija išreiškiama, bet tuo, “kaip” ji išreiškiama. Tik taip galima įvertinti individo ypatingumą. D. Ramišvili manymu, mes pirmiausia atsimeiname veido išraišką, o ne jo bruožus (Рамишвили 1976).

Taigi bandysime išskirti dvi ekspresyvių judesių grupes ir apibūdinti straipsnyje aptariamą gesto sampratą. Pirmoji grupė – įgimti ir natūralūs ekspresyvūs judesiai, kurie yra fiziologinės ir psichologinės būsenos pasekmė. Antroji grupė – sociokultūriniai judesiai arba taip vadinami gestai. Gesto santykis su jo ženklinamu turiniu yra panašus į santykį tarp ženklo ir to, ką jis ženklina. Skirtumas tarp ekspresyvių judesių ir gestų yra toks, kaip santykis tarp priežastinio santykio ir ženklinio santykio: priežastinis santykis yra būtinas ir natūralus, ženklinis – sutartinis. Gestas žymi sociokultūrinį turinį.

Ekspresyvūs judesiai sąmoningai kontroliuojami ir taip virsta gestais, t. y. tokiais judesiais, kurie atliekami pagal tam tikrus kultūros arba socialinės grupės etalonus, standartus. Todėl galima teigti, kad žmogaus socializacija vyksta ne tik tada, kai jis įvaldo kalbą, bet ir tada, kai jis įvaldo gestus. Kiekvienoje visuomenėje formuojasi tik jai būdingas būdas išreikšti emocinę būseną judesiais – gestas. Gestas kaip kultūros ženklas pirmiausia atlieka komunikacijos funkciją, t.

y. perduoda kultūrinę informaciją. Tai bendravimo priemonė, įgyta bendravimo ir socializacijos procese.

Ekspresyvūs žmogaus judesiai išreiškia jo emocinį, asmeninį požiūrį į tai, kas vyksta. Gestas gali būti gana savarankiškas, t. y. socialiai kryptingas veiksmas – todėl jis ir yra komunikatyvus. Kokie judesiai yra leistini, o kokie – ne, priklauso ne nuo gesto fiziologinio mechanizmo, o nuo visuomenės, kultūros, laikmečio sankcijų. Apibendrinus judesių analizės medžiagą, galima pateikti tokį gesto apibrėžimą: gestas yra kūno judesys, kuris vaizduoja arba ženklina pagal tam tikro kultūrinio kodo taisyklės, o gesto reikšmė – tai juo vaizduojamas ar ženklinamas kūno judesys (tai gali būti fiziologinė reakcija, ekspresyvus judesys arba kitas gestas). Trečiuoju atveju gestas yra ženklo ženklas.

Ritualinėse visuomenės gyvenimo srityse, pvz., religijoje dažnas gestas-simbolis, kuris turi reikšmę, bet neturi designato, t. y. neženklina kito judesio ar gesto. Gestai-simboliai (žegnojimosi, palaiminimo, maldos) žymi abstrakčius, dvasinius dalykus. Gestų-indeksų ir vaizduojamųjų gestų designatas yra kitas kūno judesys – indeksai funkcionuoja ženklinimo pagrindu, vaizduojamieji – panašumo pagrindu.

Patį gestą galima reprezentuoti ar ženklinti ne tik kūno judesiu, bet ir žodžiu, piešiniu, muzika. Vaizduojamas arba žymimas gestas ar ekspresyvus judesys nurodo į kitą – meno, religijos ir pan. – pasaulį. Gestas gali būti ir žodžio materializacijos priemonė, pvz., aklųjų/ kurčiųjų ir kurčiųjų gestų kalba. Šiuo atveju gesto designatais tampa žodinės kalbos elementai (fonemos).

Be aklųjų-kurčiųjų gestų yra žinomi atvejai, kada dėl tam tikrų socialinių priežasčių garsinę kalbą pakeičia gestų kalba, pvz., vienuolių ordinų (taip vadinamų “tylenių”) gestų kalba, australų genties *aranta* gestų kalba gedulo metu (kartais našlės likdavo nebylios visą likusį gyvenimą), gestų kalba iniciacijos (išventinimo į pilnametystę) metu (Сорокин 1977, с. 195).

Mene gestas įgauna estetinių savybių, t. y. kasdienis gestas lyginamas su estetiniu idealu. Idealą nustato savaip kiekviena kultūra. Jei kasdienėje, įprastoje bendravimo situacijoje gestų reikšmė nėra labai svarbi – jie papildo kalbą, tai mene gestas yra ne tik bendravimo, komunikacijos priemonė, bet ir įgauna estetinę kokybę. Gestas kaip estetinė, meninė išraiškos priemonė – šokio, pantomimos, iš dalies teatro ir nebylaus kino pagrindas. Semiotikai tvirtina, kad yra daug įvairių ženklų sistemų, o kai kurios jų tampa atskirų meno rūšių pagrindu. Kiekviena tokia specializuota meno ženklų “kalba” savo specializacijos ribose pranoksta natūralią (verbalinę kalbą), bet visais kitais aspektais jos galimybės yra ribotos.

Tiek, kiek mene dominuoja pažintinis turinys, meninis gestas atspindi visas kitas judesių rūšis (tai leidžia daryti specializuota “kalbą”), kurios tampa gesto referencijomis mene. Be to, gestas atspindi judesius išryškindamas idėją, kuri slypi meno kūrinyje. Idėja atskleidžiama ne tiesiogiai,

bet aplinkiniu būdu – vaizduojamu arba ženklintu judesiu, veiksmu arba tiesiog fiziologine reakcija. Mene vaizduojami judesiai ir gestai skiriasi nuo įprastinio jų pamėgdžijimo tuo, kad išreiškia tam tikrą idėją. Šis procesas neįmanomas be tam tikros analizės – mene gestas atspindi visas kitas judesių rūšis ir tampa jų analizės priemone. Vaizduojamas arba ženklintas (pagal meno rūšį) judesys išskaidomas, o po to sintezuojamas kaip šokis, pantomima ir t. t. Toje sintezėje atskiri judesiai jungiami į visumą jau pagal kitokią, neįvykimišką logiką. Gyvenime judesio logika yra jo tikslingumas, naudingumas, o mene – tam tikros meno rūšies, žanro logika. Tik analitiškai skaidant, o vėliau viską sintezuojant sukuriama meninis išpūdis, įvaizdis, vaizdingas judesio modelis, kuris nėra tiesioginė jo kopija.

Mene išsamiausiai atsiskleidžia estetinė gesto pusė – estetinę vertę gali turėti ne tik gestas, bet ir gestų sistema.

Gestų kultūrinės normos

Gestus kaip ir kalbą veikia istorinės tradicijos ir kultūrinės vertybės. Gestų vartoseną prisiderina prie situacijų, socialinių aplinkybių ir kiekvieno konkretaus bendravimo atvejo. Siekiant suprasti kultūrinius gestikuliacijos skirtumus, reikia atlikti lyginamąją gestikuliacijos panaudojimo pokalbyje analizę. Taip pat būtina peržvelgti komunikacinio elgesio istoriją bei elgesio aplinkas, kuriose vyksta gestikuliacija. Kultūrinės elgesio normos paprastai tam tikromis taisyklėmis apriboja gestus – kiekviena kultūra turi savą sampratą apie tai, kurie gestai yra svarbūs ir vertingi. Kartu kultūros sankcionuojama gestikuliacija pripažįstama kaip gera, graži, teisinga ir t. t. Dauguma kūno judesiais išreiškiamų žmogiškų reakcijų yra “sukultūrintos”: “Sielvartas ir užuojauta, džiaugsmas ir nusivylimas dažnai susiję su specifine išraiškos forma, kuri skiriasi įvairiose kultūrinėse grupėse. Tos išraiškos formos atrodo spontaniškos, nes iš vyresnės kartos perimamos stichiškai – kaip natūralūs elgesio pavyzdžiai ir jausmų raiškos būdas.” (vertimas mano. – J. Č.) (Бромлей 1983, c. 172).

Kiekviena kultūra naudoja daug “auklėjamųjų” techninių priemonių siekdama žmogaus judesius formuoti reikiama kryptimi. Tai daroma nuo pat ankstyvos vaikystės, pvz., berniukas paprastai pratinamas prie to, kad jis, kitaip nei mergaitė, turi slopinti verksmą. Mažasis japonas sužino, kad reikia slopinti visus emocijas reiškiančius judesius ir rodyti stereotipinę šypsena bei mandagumą. Šiaurės Amerikos genčių berniukas mokomas visais įmanomais būdais slopinti skausmą, jo nerodyti.

Visuomenės atsakomoji reakcija nurodo, kokias normas turi atitikti gestai, kaip jie gali keistis vienoje ar kitoje situacijoje. Vienoje situacijoje pyktį reikia slopinti, kitoje – demonstruoti, pvz., karingos tautelės reikalauja slopinti skausmą ir baimę, o agresiją – demonstruoti. Reikalaujama demonstruoti jausmo reikšmę gali taip sustiprėti, kad tam jau nebeužtenka įprastinių

gestų, jie virsta ritualinėmis kaukėmis ir šokiais, itin vaizdžiai ir reikliai demonstruojantiems tam tikrą būseną. Ritualinės kaukės įtvirtina ritualines veido išraiškas. Kaukės – kultūriškai reikšmingų būsenų fiksavimo būdas daiktuose. Ryškiausi pavyzdžiai – zoomorfinės ir antropomorfinės primityvių tautų ir antikinio pasaulio kaukės. Zoomorfinės kaukės veido bruožus fiksuoja simboliškai – tiek, kiek gyvūno savybės atitinka tam tikrus charakterio bruožus kultūroje.

Vystantis visuomenei, atsiranda specialūs socialiniai institutai, kurie prisiima ypatingai svarbių ir stiprių jausmų išraiškos funkciją: “raudotojos” atlieka gilaus liūdesio dėl mirusiojo išraiškos funkciją, taip lyg palengvindamos jo artimųjų sielvartą, žyniai ir dvasininkai prisiima religinių jausmų raiškos ir jų perdavimo Dievui funkciją ir t. t. Tokiais atvejais gestai ir jų seka yra griežtai reglamentuoti.

Etiketas yra judesių civilizavimo produktas ir labiausiai paplitusi gesto konstravimo technika, kuri draudžia kai kurias natūralias žmogaus kūno išraiškas. Jis disciplinuoja elgesį, sukultūrina žmogaus reakcijas, moko elgtis nepriklausomai nuo nuotaikos, situacijos ir t. t. Etiketas “pridengia” tas žmogaus išraiškas, kurios gali įžeisti kitą žmogų. Pavyzdys – taip vadinama “socialinė šypsena”. Kuo socialinė situacija yra reikšmingesnė, tuo stropiau kontroliuojamos jausmų raiškos formos. Ypač dažnai etiketas kaip būdas išlikti santūriam nežiūrint artumo pasitaiko ten, kur ryškūs statuso skirtumai: kariuomenėje, mokykloje, ministerijoje ir t. t.

Etiketas gali išreikšti tam tikrus visuomenės santykius: 1) lyčių santykius; 2) amžiaus santykius; 3) visuomeninės padėties (statuso) santykius. Kai kurie lyčių ir amžiaus etiketo reikalavimai dabartinėje visuomenėje vykdomi nesąmoningai, pvz., bendraudama japonė visada elgsis tik kaip tam tikro nacionalinio, amžiaus ir lyties vaidmens atlikėja.

Plačiausia etiketo sritis yra socialinės padėties, statuso santykiai. Šioje srityje etiketas – tai visuomenės nustatytos taisyklės žmogui kaip socialinio vaidmens atlikėjui įvairiose laiko, vietos ir aplinkos situacijose.

Plėtojantis civilizacijai etiketo taisyklės palaipsniui tampa paprastesnės, jų mažėja, t. y. nyksta kai kurie rašytiniai draudimai, pvz. “Jaunuoliai neturi šniurkščioti nosimi ir akimis mirksėti, žemiau kaklo ir peties kratytis, rankomis nemosikuoti ir nesigraibyti” (*Юности* 1745, c. 39). Tokie draudimai tampa savaime suprantami ir šiuolaikinėse etiketo knygose apie tai neberašoma. Taip pat paprastesnės tampa, prisistatymo socialinėje situacijoje taisyklės.

Absolutilizmo epochoje buvo paplitęs rūmų etiketas, kuris savo technikos sudėtingumu panašėjo į šokį ir reikalavo specialaus apmokymo. Erazmo Roterdamiečio traktatas apie mandagumą buvo posūkio XVI a. rūmų gyvenimo taisyklėse atspindys. Kilmingųjų biblija laikyta daug kartų leista Baldassare'o Castiglione's “Rūmininko knyga” (*Il libro del cortegiano* 1528), kurioje buvo aprašytas išsamus elgesio etiketas. Joje buvo atskiras skyrius apie tinkamą kūno

laikysena. Neapsieita be moralinių pamokymų: “<...> Vaikas neturi nuleisti galvos tarp pečių, nes tai rodo aroganciją; jis turi laikyti ją tiesiai be jokių pastangų, nes tai parodo graciją” (Кастильоне 1981, c. 350). Kūno tiesumas rodė žmogaus vertingumą, kitokia laikysena – tradicines ydas: veidmainystę, tingumą, išpuikimą.

Daug detalių apie rūmų kultūros gesto konstravimo techniką ir jos atsiradimo socialines aplinkybes galime rasti N. Eliaso darbuose (Elias 1978-1982; 1983), kuris rūmų racionalumą (afektų tramdymą) kildina iš elito susisaistymo socialinio bendravimo ryšiais. Etiketo, ceremonialo, skonio, rūbų, laikysenos ir pokalbių formos detalizavimas turėjo tą pačią funkciją. Skirtingi valdovai, perimdami prancūzų etiketą ir Paryžiaus ceremonijas, atrado privalumų raiškos instrumentą, t. y. būdą, kuriuo galėjo padaryti matomą savo visuomeninę padėtį ir parodyti savo pavaldinių priklausomybės laipsnį nuo valdovo. Kelios iš tokių XVII a. Prancūzijos rūmų kultūros gesto technikų – šokis ir fechtavimas. Šokis buvo laikomas naudinga keturių pavojingų aistrų – baimės, melancholijos, įniršio ir džiaugsmo – apribojimo priemone (Menestrier 1682). Šokių pamokose ne tik buvo supažindinama su laikysena, bet ir mokoma formalizuoto ritualo. XVII a. kultūroje susiformavo gesto forma, slopinanti realius gyvenimiškus judesius. Ši forma atpažįstama ir klasikiniame baleto šokyje.

Mieste individas galėjo išvengti socialinės kontrolės, nuo kurios buvo priklausomas dvariškis, todėl griežtas etiketas nebeteko svarbos. Etiketo formos supaprastėjo (išskyrus kai kurias svarbias ceremonijas). Supaprastėjo pasisveikinimo formos – nuo reveransų iki rankos paspaudimo arba galvos linktelėjimo. Konservatyvesni bei stabilesni gestai išliko tose srityse, kuriose jie nustatomi administracijos nurodymais (armijoje, diplomatinėje tarnyboje).

Demokratizuojantis visuomenei, individai vis rečiau demonstruoja socialinį statusą. Jei demonstruoja, pasitelkia vadinamąjį socialinį simbolizmą, t. y. specialiai demonstruoja savybes, kurias būtų galima vienareikšmiškai atpažinti (vienuolis, kunigas, prostitutė, policininkas, protestuotojas, agentas). Socialinio simbolizmo poreikis didėja tada, kai pats individas jaučiasi esąs socialinis marginalas, arba esant ribiniam laikotarpiui, pvz., socialiniams kataklizmams, kai apskritai padidėja simbolinis aktyvumas (pvz., Baltijos kelio žmonių “grandinė”).

Tradicinėse visuomenėse skirtingos kultūros pasižymėjo gestų įvairove – kuo labiau izoliuota buvo kultūra, tuo keistesni (idiosinkratiški) atrodė jai būdingi gestai. Vystantis kapitalizmui ir plečiantis globalizacijos procesui, kultūros asimiliavosi. Šiame procese gestai suvienodėjo daug labiau nei kalba – kalbos išliko, gestai “civilizavosi” ir unifikuavosi. Be to, gestai “nuslydo” į šiuolaikinės kultūros dėmesio periferiją – būtent su tuo siejasi gesto problematikos “apčiuopiamumo” kultūroje problema, taip pat ir jo estetinio funkcionavimo problema.

Nuo gesto prie šokio studijų

Antropologijos mokslas vis daugiau dėmesio skiria šokiui arba “struktūruoto judesio sistemoms”. Čia šokis suprantamas ne tik kaip kultūrinė gesto formavimo technika, bet ir kaip priemonė, padedanti atkleisti kultūrinį kontekstą, jį išreikšti, įkūnyti ar “užkoduoti”.

1960-1970 m. m. pasirodė antropologijos subdisciplina – šokio antropologija, atskleidusi, kad šokio studijos turi platesnį analitinį potencialą. Šokio analizė – priemonė, padedanti suvokti kultūrą kaip procesą. Šie tyrinėjimai išryškino šokio formą ir funkcijas, gilumines šokio struktūras ir šokį kaip neverbalinę komunikaciją. Pagrindinis šokio antropologus dominantis klausimas – ką šokis sako apie visuomenę ir tas socialines bei kultūrinės aplinkybes, kurios negali būti išreikštos kitais būdais. Vis plačiau pripažįstama, kad šokis turi įtakos socialinėms permainoms, kad yra būdingas socializacijos bruožas, atliekantis transformacijos funkciją: pvz., iniciacijos, vestuvių ir laidotuvių šokiai.

Galima išskirti tris antropologines šokio studijų prieigas: pirmoji domisi šokio reikšmėmis, funkcijomis ir kultūriniu kontekstu, antroji – choreografinė forma, trečioji sujungia abi prieigas. 1980 m. nauja šokio antropologų karta prisijungė prie tarpdisciplininių šokio ir judesio studijų. Tyrinėdami feministinę kritiką, kūno, tapatumo politikos sampratas, literatūros ir kultūros studijas, šokio ir judesio studijų mokslininkai tapo labiau pastebimi akademiniam pasaulyje. Nuo 1980 m. šokio antropologijos plėtra gravituoja į šokio politikos studijas, tiriami kultūros, kūno ir judesio ryšiai.

Literatūra

BIRDWHISTELL, R. L., 1970. *Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

DIDEROT, 1994. Lettre sur le sourds et muets (Letter on deaf Mutes). In: Ed. H. JOURDAIN. *Diderot's Early Philosophical Works*. Chicago, 160-218.

EFRON, D., 1941. *Gesture and Environment*. New York: King's Crown Press.

ELIAS, N., 1978-1982. *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Vol. 1, *The History of Manners*; Vol. 2, *Power and Civility*. Oxford: Blackwell.

ELIAS, N., 1983. *The Court Society*. New York: Pantheon Books.

International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. 2004. Elsevier Science Ltd. Prieiga: <http://www.sciencedirect.com/science/referenceworks> [Žiūr. 2006-12-05].

KENDON, A., 1997. Gesture. *Annual Review of Anthropology*, 26, 109-128.

MALLERY, G., 1972 (1881). *Sign Language among North American Indians compared with that among other peoples and deafmutes*. The Hague: Mouton.

MAUSS, M., 1936. The techniques of the body. Transl. 1973. *Economic Sociology*, 2, 70-88.

MENESTRIER, P., 1682. *Des ballets anciens et modernes selon les règles du théâtre*. Paris.

Oxford English Dictionary. 2006. Oxford UP. Prieiga: <http://dictionary.oed.com> [Žiūr. 2006-12-01].

TYLOR, E. B., 1865. *Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization*. London: Murray.

WELLS, G. A., 1987. *The Origin of Language: Aspects of the Discussion from Condillac to Wundt*. La Salle, IL: Open Court.

WUNDT, W., 1973 (1921). *The Language of Gestures*. The Hague: Mouton.

БРОМЛЕЙ, Ю. В., 1983. *Очерки теории этноса*. Москва: Наука.

ИЗАРД, К. Е., 1980. *Эмоции человека*. Москва: МГУ.

КАСТИЛЬОНЕ, Б., 1981. О придворном. In: *Эстетика ренессанса: антология*. Т. 1. Москва: Искусство, 346-361.

РАМИШВИЛИ, Д. И., 1976. *К природе некоторых видов выразительных движений*. Тбилиси: Мецниереба.

СОРОКИН, Ю. А., ТАРАСОВ, Е. Ф., ред., 1977. *Национально-культурная специфика речевого поведения*. Москва: Наука.

Юности честное зерцало или показания к житейскому обхождению. 1745. Санкт-Петербург.

Jūratė Černevičiūtė

Vilnius Gediminas Technical University

GESTURE AS A SIGN OF CULTURE AND CIVILIZED MOVEMENT

Summary

The aim of this article is to survey the literature on gestures and discuss the usefulness of the available theories of gestures for explanation of cultural phenomena. To achieve this aim, the author presents the history of the research on gestures identifying the fields of study which were interested in gestures. The paradigms in the study of gestures are sorted out and their change is discussed. After discussing differences in the approaches to the study of gestures and expressive movements, the author proposes her own definition of gestures. Taking this definition as the starting point and using the evidence from the cultural anthropology and history, the article discusses the techniques which have been used for gesture shaping in different cultures.

Summarizing the contemporary tendencies in the researches on gestures, it is maintained that the research on gestures is under transformation into anthropology of dance/motion.

KEY WORDS: gesture researches, expressive movements, gesture as a sign, movement civilizing techniques, dance anthropology.

Jūratė Černevičiūtė

Wileński Uniwersytet Techniczny im. Giedymina

GEST JAKO ZNAK KULTUROWY I UCYWILIZOWANY RUCH

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie przeglądu stanu badań nad zagadnieniem gestu i omówienie możliwości zastosowania istniejących teorii do analizy symboli i zjawisk kulturowych. W tym celu autorka prezentuje historię badań nad gestem, wymieniając dziedziny nauki, których przedmiotem zainteresowania były gesty, oraz ukazuje, jak zmieniały się naukowe paradygmaty pojęcia gestu. Po podsumowaniu różnych poglądów na wymowne ruchy ciała ludzkiego, autorka artykułu podaje definicję gestu, którą uważa za najbardziej wszechstronną. Na podstawie przedstawionej definicji gestu oraz za pomocą przykładów zaczerpniętych z badań antropologów i historyków kultury pokazuje, jakie techniki cywilizacyjne są stosowane do ukształtowania typu gestu kulturowego. Uogólniając współczesne tendencje w badaniach nad gestem, stwierdza, że problematyka gestu w naukach antropologicznych zmierza w kierunku antropologii tańca/ruchu.

SŁOWA KLUCZE: badania nad gestem, ekspresywne ruchy, gest jako znak, techniki cywilizowania ruchów, antropologia tańca.

Gauta 2006 12 31

Priimta publikuoti 2007 01 11

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

Михаил Лабащук

Лодзинский университет

ul. Marysińska, 70-74, m. 2, 91-850 Łódź, Polska

Тел.: (48–42) 665 59 48

E-mail: Labashchuk@tlen.pl

ТИПОЛОГИЯ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОЦИОЛЕКТЕ И В ИДИОЛЕКТЕ

В статье поднимается проблема типологии мышления в речевой деятельности в связи с проблемой соотношения категорий «язык – сознание – действительность». Эта проблематика осложняется тем, что новые подходы в языкознании предполагают критический подход к традиционным дихотомиям субъекта и объекта, формы и значения, идиолекта и социолекта, коммуникации и автокоммуникации и др. Кроме проблемы соотношения языка и речи в статье также анализируется обусловленность речевой деятельности мышлением, в частности, рационально-понятийной и образно-чувственной составляющей мышления в базовых функциональных стилях языка.

Предлагаемое акцентирование типологии мышления и речеобразования мотивировано существующей, на взгляд автора, необходимостью разделения функционально-прагматических аспектов коммуникации и автокоммуникации, и в особенности – необходимостью исследования различий типологических категорий мышления и категорий языка при одновременной их взаимообусловленности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: язык, речь, типология речевой деятельности, коммуникация, автокоммуникация, идиолект, социолект, номинация, семантика знака, термин, метафора, метонимия.

Среди многих проблем языкознания две традиционные проблемы (не являющиеся прикладными) продолжают притягивать внимание исследователей – одна из них касается соотношения языка и сознания, другая – типологии мышления и, в частности, типологии вербального мышления. В данной статье мы предполагаем проанализировать внеязыковые основания своеобразия семантизации речи в разных стилях языка (главным образом, трех базовых стилей – разговорного, научного и художественного). Проблема заключена в следующем: каким образом и на основании каких психических особенностей и языковых средств внеязыковая интенция, соотносясь с закономерностями внутренней формы языка, воплощается в текстах,

соотносимых с разными типами социальной деятельности и, соответственно, с разными языковыми стилями?

Главным и минимальным основанием типологии мышления (в том числе языкового) является взаимообусловленное соотношение строения сознания и типологии социальной деятельности. Отмеченная категория «строение сознания» является, во-первых, категорией внелингвистической, а во-вторых, что главное, достаточно противоречивой категорией. Поэтому в дальнейшем мы будем пользоваться менее спорными категориями типологии знаний субъекта (являющихся проявлением сложной структуры сознания).

На наш взгляд, минимальными психомыслительными категориями (категориями в гносеологии, так как в онтологии им соответствуют явления психики) речевой деятельности в разных стилях языка являются категории образа, понятия и слова. Несмотря на возможные отличия в интерпретации данных категорий, можно принять за основу понимания образа разного рода чувственные представления, за основу понимания понятия – отвлеченно-рациональные представления, а за основу понимания слова – знаковые (семиотические) представления (в разной степени асимметричности связывающие в знаке чувственную информацию и информацию рациональную). Своеобразие соотношений категорий образности, рациональности и семиотичности и определяет явленность в коммуникации определенного функционального стиля.

Базовыми знаниями субъекта можно считать знания образно-чувственные (наглядные представления) и отвлеченно-рациональные (понятия). Нередко как своеобразное социальное преломление данных двух типов знания¹ в науке выделяется третий тип знания – знание языковое. См., например: «Мы вправе считать язык особым знанием, то есть мы вправе принять третье знание, знание языковое, рядом с двумя другими – со знанием интуитивным» (Бодуэн де Куртене 1963, т. 1, с. 79), «Область языкознания народно-субъективна. Она соприкасается, с одной стороны, с областью чисто личной, индивидуально-субъективной мысли, с другой – с мыслью научной, представляющей наибольшую в данное время степень объективности» (Потебня 1958, т. 1-2, с. 20).

Модель и структура языка является симметричной (изоморфной) по отношению к модели и структуре языковой единицы. Сбалансированное отношение между единичной моделью образования грамматической формы языковой единицы и отдельным понятием когнитивной системы субъекта создает языковую единицу системы языка. Наибольшая проблемность состоит в том, что и форма, и значение, и понятие входят в объем языкового знака, являются неотторжимыми от него, но, тем не менее, можно отметить, что понятие является как бы более

¹ «Знак в слове есть необходимая (для быстроты мысли и для расширения сознания) замена соответствующего образа или понятия; он есть представитель того или другого в текущих делах мысли...», см. (Потебня 1958, т. 1-2, с. 18).

«внешним», более «содержательным» в знаке². Можно это подчеркнуть иносказательно: означающее знака является формой значения, а значение является формой понятия³. Именно это подчеркивали А. Потебня, И. Бодуэн де Куртене, Л. Выготский⁴ и многие другие исследователи классического и современного языкознания. Наиболее привлекательной и в высокой степени эвристической особенностью русских лингвистических и психолингвистических теорий является подчеркнутое дистанцирование, разделение категорий «значение – образ – понятие». Потенциал, заложенный данным пониманием, еще не только не исчерпан, но даже недостаточно оценен.

В объеме языковой способности – language – субъекта (Слюсарева 1990, с. 26) имеется язык (langue) в его инвариантно-модельной структурированности. При возникновении у субъекта интенции в предметно-практической и социальной деятельности язык становится предпосылкой и инструментом возникновения речи. При вербальном оформлении интенции из лексической системы языка в соответствии с конкретной ситуацией и на конкретную тему избираются опорные ключевые лексические единицы, которые в речи становятся объектом семантизации (в соответствии с закономерностями типологии речи). Именно ключевые лексические единицы становятся концентрацией семантики и смысла актуальной речевой деятельности.

Сложность соотношения категорий «мир – «сознание» – «язык» зеркально отражается в понимании языковедами сущности знака. Сравните, например, наиболее традиционное, понимание знака как структуры «форма – значение – референт», где референт – это нечто внешнее по отношению к знаку, это предмет означивания; где форма – это способ представления, выражения значения, причем форма понимается как нечто внешнее по отношению к значению, именно как носитель значения; и, наконец, где значение – это содержание знака. Отмеченное традиционное представление несколько расходится с пониманием знака как двухсторонней сущности в теории Ф. де Соссюра, на которого обычно ссылаются лингвисты, рассматривая теорию знака. Ф. де Соссюр в знаке никогда не отдавал преимущества ни форме, ни содержанию: «Языковой факт основывается на равновесии между звуками и понятиями» (Соссюр 1990, с. 184), „Jest czymś błędnym (i niewykonalnym) przeciwstawić formę znaczeniu” (Saussure 2004, s. 35) и мн. др.

Вербальный знак наиболее часто определяют именно как единство формы и значения. Популярным является дефиниция знака Ф. де Соссюром как отношения акустического образа к понятию, тем не менее, в современном языкознании тождественность знаков чаще определяется преимущественно по форме, но не по понятию, а тем более не по отношению (балансу) формы и

² Значение является инструментом общения, а понятие является его смыслом.

³ Близкое этому понимание мы находим у А. Потебни: «Пустота ближайшего значения, сравнительно с содержанием соответствующего образа и понятия, служит основанием тому, что слово называется формой мысли», см. (Потебня 1958, т. 1-2, с. 20).

⁴ В соответствии с подобным пониманием Л. Выготский и называл значение формой мысли, внутренней стороной слова: «[Значение слова] есть речь и мышление в одно и то же время», см. (Выготский 1982, т. 2, с. 17).

понятия. Поверхностное понимание дефиниции Ф. де Соссюра объясняется не только упрощенностью исследовательских подходов к содержанию термина, но и кажущейся явностью формы знака и действительной размытостью (и неявностью) семантической части знака. Слово значит не совсем то и не только то, что описано в толковых словарях как его значение. Это касается не только лексических единиц с конкретным денотативным значением (*дерево, окно* и др.), но и единиц с отвлеченным категориальным значением (*понятие, величина* и др.), причем, естественно, последних касается больше.

В лингвистическом исследовании при идентификации знака нередко трудно сохранять синхронический и диахронический баланс компонентов знака, баланс означающего и понятия, не поддавшись соблазну иногда кажущейся и ошибочной тождественности близких по форме и содержанию (смежных и сходных) означающих и понятий. Речевая деятельность – это всегда процессы номинации, и это процессы не только надления знака актуальным содержанием, но также и наоборот: «Означивать – это не только наделять знак понятием, но также и подбирать знак понятию» (Соссюр 1990, с. 152). И это очень важный аспект для типологии речевой деятельности, проблематика которой опосредованно способствует разрешению проблематики соотношения категорий «язык – сознание».

Языковой знак получает речевую актуализацию в типологии вербального мышления соответственно закономерностям семантизации конкретных типов мышления. В идиолекте информационные (смысловые) феномены определенным образом преобразуются (семантизируются) мыслительной деятельностью субъекта и проявляются внутри типов вербального мышления в речевой деятельности в виде либо репродуктивно-аналитических, либо продуктивно-синтетических высказываний. Обыденный тип речемышления (по А. Потебне, мифологический, проза) определяется таким оперативным семиотическим приемом, как тождесловие (узуальная семантизация). Преодоление обыденного типа речемышления определяется таким оперативным приемом как иносказание (окказиональная семантизация).

В процессах тождесловия (обыденной номинации) существует большая или меньшая степень соответствия значения знака понятию (если рассматривать значение как форму понятия – см. выше). Поэтому представляется возможным применять термин *тождесловие* как термин, обозначающий психомыслительную операцию рефлексирования над соответствием знака некоторому понятию (даже, скорее, уточнением и доказательством этого соответствия), то есть операцию генерализации.

Прагматика и когнитивность содержания в деятельности и поведении человека определяется не только конечными целями, но и характером востребованных типологических способностей человека. Например, в языковой деятельности это выражается в степени рефлексии и эмоциональной окрашенности мышления. Прагматический аспект и когнитивность в

художественном типе мышления обладают значительным своеобразием по сравнению с научным типом мышления. Субъект эстетического вербального мышления не склонен к рациональному осознанию объекта собственной вербально-мыслительной деятельности, полностью обращаясь к эмоционально-чувственному единству образа мира. Типологически значимым в данном случае является то, что субъект эстетического вербального мышления тем не менее подчеркнуто рефлексивно относится к **языку**, выражающему его эмоционально-чувственное состояние. Напротив, субъект научного вербального мышления концентрируется на структуре и иерархии сем **понятия** вербального знака, все глубже анализируя объект мышления и создавая отвлеченно-структурный образ мира.

И в научном, и в художественном типе речемышления можно выделить два типа иносказания – метафорический и метонимический (очевидно, что в научном типе метафорическое иносказание, то есть научная метафора, больше стремится не к иносказанию, но к тождесловию). Причем, за приемом метафорического тождесловия (метафоричность термина) следует признавать высшую степень рефлексирования в сравнении с метафорическим иносказанием (что и характерно для научного типа речемышления). Метафора требует высшей степени рефлексирования даже в эстетике, поскольку обращается, в отличие от метонимии, к подобию, а не к смежности отношений.

В обыденном типе речемышления проявлением тождесловия является узуальное значение языкового знака, а также языковая, стертая метафора, и рефлексирование здесь снижено. В научном типе речемышления тождесловие проявляется чаще в использовании термина (нередко с живой или стертой – по сходству – метафорической образностью, то есть с сохранением разной степени образности). В художественном типе речемышления в целях номинации чаще используется метафорическое или метонимическое иносказание, то есть разного рода образность с сохранением и выверенностью (не обязательно осознанной) пропорционально-логических формальных отношений.

В научном типе речемышления референтивные признаки когнитивного понятия и референтивные семы языкового значения рефлексивно вычленяются и сопоставляются с семами категориальными и в результате анализа референтивных сем в разной мере радикальности изменяется синтетичность сем десигната (вплоть до перехода в другую категорию). В художественном типе речемышления референтивные признаки, характеризующие понятие, и референтивные семы, характеризующие языковое значение, аналитически избираются (хотя и аналитически, все же преимущественно эмоционально, спонтанно-рефлексивно, чувственно-созерцательно) из множества однородных и разнородных объектов и синтезируются в образ. Поэтому результатом художественного типа речемышления является аналитичный денотат (синтез референций – образ), а результатом научного типа речемышления является аналитичный

десигнат, научное понятие (синтез категорий – термин).

Как мы отметили выше, в художественном типе речемышления есть два способа реализации речемыслительной (или изобразительной) задачи — метафорический и метонимический. Метонимический способ — это путь эмоционального, чувственно-созерцательного аналитического вычленения из объема понятия признаков, присущих (с точки зрения субъекта формирования высказывания) понятию и языковому значению с последующим разворачиванием их в тема-рематическое синтаксирование. Это применимо как к метонимии языковой (стертой), так и к метонимии речевой (живой): *лес поет* — это не «лес поет, как птицы», а «соположенные лесу птицы поют»; *фруктовые руки* — это не «руки, похожие на фрукты», а «руки, намазанные фруктовым кремом».

Метафорический же способ семантизации интенции — это путь синтетического (разной степени условности) приписывания признаков понятию или языковому значению. Опять же, это справедливо по отношению как к языковым, так и к речевым метафорам. Например, *сознание — это компьютер* означает «сознание устроено как компьютер», *жизнь — это дорога* означает «движение, приписываемое процессу жизнедеятельности, смену впечатлений, силы, необходимые для движения и т. д.» Мы подчеркиваем отличия в объеме оперирования признаками понятия. Поэтому принципиальное отличие метонимии от метафоры состоит в том, что в метонимии синтетичность дана заранее, исходно; в метафоре синтетичность создается интенцией субъекта.

Именно метонимический способ изображения бывает преимущественно либо мифологическим, либо спонтанно чувственно-созерцательным, а метафорический — отвлеченным, рефлексивным, рациональным, условным. Сущность же способа изображения в идиолекте определяется интенцией и ее направленностью на выделение и синтезирование категориальных и референтивных составляющих. Не всегда бывает просто согласиться с достаточной долей рефлексивности поэтической метафоры⁵, гораздо легче понять и принять достаточную степень метафоричности в научном термине или, что то же самое, рациональности в научной метафоре.

Метонимия — это перенос (иносказание) по смежности, по наиболее устойчивым связям (от приметы на то, что она обозначает), это упрощение, экономия речемыслительных сил. Метонимия является смыслопроизводством по связям в денотативном семантическом поле, это соположение, смежение сем, на основании чего этот прием можно назвать горизонтальным семантизированием.

Метафора является переносом (иносказанием) по сходству. Это уточнение, усложнение, неявное интеллектуальное напряжение в эстетике. Метафора является семантическим

⁵ Тем не менее, не трудно найти этому и подтверждения: «Проанализируйте любую метафору, и вы обнаружите в ней присутствие очень ясного позитивного, мы бы даже сказали, научного тождества абстрактных компонентов в рамках двух объектов» (Ортега-и-Гассет 1990, с. 74). Подобным же образом, говоря о семантической структуре метафоры, С. А. Мегентесов утверждает, что «...В этом сближении понятий (в метафоре. — М. Л.) уже заключен элементарный познавательный акт нахождения общего в различном» (Мегентесов 1993, с. 29).

словопроизводством по категориальности, по иерархированию в связях сем, по их соподчинению, поэтому этот прием можно назвать вертикальным семантизированием.

В метонимии наименование понятия А переносится на понятие В, при этом понятия А и В остаются неизменными, однако в наименовании понятия В в результате переноса акцентируется определенный его денотативный семантический признак, но, как уже было сказано – **понятия не изменяются.**

В метафоре наименование понятия А переносится на наименование понятия В, при этом переносе происходит неизбежное взаимопроникновение признаков понятий данных семиотических единиц через их категориальные и денотативные семантические компоненты, синтетичность задается интенцией субъекта – **формируется новое понятие.** Ср. также мнение Л. Выготского: «Мы как бы поднимаемся над понятием А и затем спускаемся к понятию В. Это своеобразное преодоление структурных зависимостей становится возможным только благодаря наличию определенных отношений общности между понятиями» (Выготский 1982, т. 2, с. 283). Возможно, на этом основании В. Н. Телия метафоризацию связывает со словопроизводством: «Описать технику метафоры, то есть то, как она организует новое значение, – значит описать метафору как модель, аналогичную словообразовательным или синтаксическим моделям. Однако модель метафоры – еще более сложный механизм, поскольку она порождает совершенно новые языковые объекты ... путем взаимодействия гетерогенных сущностей, участвующих в метафорическом синтезе» (Телия 1988а, с. 183), см. также (Телия 1988б, с. 173-204).

Метафора выполняет функцию логическую, системообразующую, типологическую или классификационную. Это функция эвристического прогнозирования, что является характеристикой научного функционального стиля языка. Таким образом, живая метафора обслуживает преимущественно рационально-логический, а также образно-эстетический тип мышления.

Метонимия выполняет функцию свободного варьирования связей признаков в пределах наглядного поля, в пределах привычного чувственного опыта или привычных понятийных отношений признаков, то есть функцию эстетическую или обиходно-практическую. Это функция преимущественно обыденно-практических проявлений языковой деятельности, а также эстетического типа мышления. Смыслообразующие механизмы метонимии преимущественно основаны на чувственной созерцательности (Якобсон 1990, с. 130).

Итак, с точки зрения речевой актуализации языкового значения в идиолекте существуют две типичные возможности создания актуальной семиотической информации – в пределах языкового знака и за пределами знака. Первый тип актуализирования так и называется в традиционном языкознании собственно узуальной актуализацией языкового знака. В философии и логике данный тип называется аналитическим способом предикации и мышления (см. ниже). В

когнитивной теории Р. Лангакера он называется «категоризацией по схеме» – „kategoryzacja przez schemat” (Langacker 1995, s. 15). Второй тип создания актуальной информации называется в традиционном языкознании разного рода семантическими переносами (в основном два вида – по сходству и по смежности – метафоризацией и метонимизацией). В философии и логике второй тип называется синтетическим способом предикации и мышления. В когнитивной теории языка Р. Лангакера он называется «категоризацией по прототипу» – „kategoryzacja przez prototyp” (Langacker 1995, s. 15).

Например, если понятие «собака» мы определяем через номинативные знаки «живое существо», «млекопитающее», «домашнее животное» или через предикаты «лает», «служит», «охраняет» и под., то это узуальная актуализация языкового знака. Однако если понятие «собака» мы определяем через номинативные знаки «друг», «член семьи» или через предикаты «мыслит», «понимает» и под., то в данном случае – это семантические переносы в виде стертых или живых метафор. В примерах, подобных вышеприведенным, происходят сложные семантические когнитивные процессы в отношении организации компонентов понятия, значения и суждения в целом.

В случае языковой узуальной актуализации из объема языкового знака берется десигнативная (интенциональная) сема из иерархии категориальных сем и соединяется с определенной референтивной семой данного знака в соответствии с его структурой организации. В случае семантических переносов значений, как мы выше отметили, берется определенная категориальная или референтивная сема из объема одного языкового знака, а также категориальная или референтивная сема (по сходству или смежности) из структуры другого знака и создается предикативное (в разной мере нетрадиционное). Следует обратить внимание, что данные два базовых типа создания информации имеют своеобразную реализацию в типологии мышления и в стилистике вербальной коммуникации.

Таким образом, в духе теории компонентного анализа можно выделить два базовых типа семантизации речи – актуализацию значения в его узуальном объеме и окказиональную актуализацию значения рефлексивно-синкретического типа в метонимиях и метафорах: *арбитр показал удаление, в дверь постучала равнодушная рука* (А. Платонов), *полюбил я грустные их взоры с впадинами щек* (С. Есенин), *я слово позабыл, что я хотел сказать, слепая ласточка в чертог теней вернется* (О. Мандельштам), *ты Бонапарт в своем дворе, но придет день и нищий с паперти подаст тебе пятак* (Б. Гребенщиков).

Аналогичным образом, и у Р. Лангакера узуальный тип актуализации протекает в соответствии с общепринятыми стандартами мышления и поведения. Совершенно иной (творческий) характер имеет категоризация по прототипу (окказиональный тип актуализации). Р. Лангакер обращает внимание на то, что высказывание не обязательно может восприниматься как

общепринятое, даже если содержание понятия знака актуализируется через набор признаков, не противоречащих в принципе его референтным признакам: для адекватного восприятия имеют значение сфера и способ концептуализации „zakres konceptualizacji” (Langacker 1995, s. 67). Например, следующее высказывание является логически верным, но, тем не менее, конвенционально не допустимым: «Книга – это неорганический предмет, который по законам физики притягивается к центру земли» (пример А. Лурии).

В трансцендентальной философии И. Канта отмеченным типам создания информации соответствуют аналитический и синтетический типы суждения. Первый из них – выведение информации предиката исключительно из объема понятия субъекта суждения: *Писатель – это тот, кто пишет книги*. Наоборот, синтетический тип информации – это создание совершенно новой информации: *Этот фильм – плохой*. Как возможны синтетические суждения? Разрешение этой загадки создания новых знаний составляет основную проблему «Критики чистого разума».

По сравнению с идиолектом социолект – это категория, корреспондирующая не столько со способом существования информации, сколько со способом ее передачи, функционирования («история языка» (1963, т. 1, с. 208), в терминах И. Бодуэна де Куртене). Однако идиолект как способность индивидуума тем самым является способностью субъекта как микросоциума («развитие языка», в терминах И. Бодуэна де Куртене).

Единство идиолектов, индивидуальных когнитивных картин мира обуславливается не реальным наличием социолекта, социальной картины мира, а типизированностью производственного и бытового поведения, схематизацией обыденного мышления, то есть проявляется в наличии стандартов поведения, мифологем мышления, реализующихся при производстве текстов. Естественно, внедрение определенных стереотипов мышления не обходится без манипуляции сознанием со стороны тех, кто обладает властью в определенном социуме – причем власть может принадлежать как обычаю, традиции, так и вполне конкретной группировке, заинтересованной в утверждении той или иной идеологии.

Проблема многообразия и взаимодействия социумов (и культур) состоит в разнополности как минимум следующих категорий: **частное – общее, единица – множество, индивидуальные внутренние способности – общие интересы совместного проживания, инвариантная структура ценностей – вариативность их конкретной реализации в деятельности** и др. Проблема взаимоотношения единицы и множества состоит в критериях типологизации единицы для множества, в определении того, чем является единица во множестве, или, в применении к данной теме, чем являются идиолект и индивид, то есть субъект в социуме, в чем состоит своеобразие отдельного типа речемышления в потоке социальной коммуникации.

Социальная коммуникация является категорией деятельностной, экстерииоризованной, внешней, предметной по своей сути, психофизической по форме. Она поэтому всегда легко

становилась объектом интересов исследователей. Сегодня, в эпоху интереса к отдельной языковой личности и личности в целом интересы исследователей привлекает другая «модель коммуникации в культуре» (Ю. Лотман) – автокоммуникация, которая по сути является внутренней, субъективной, исключительно психической функцией носителя отдельного, личностного сознания и идиолекта. Думается, что назрела потребность соединить в гуманитарных исследованиях проблемы взаимозависимости социального взаимодействия, социальной коммуникации и автокоммуникации, социолекта и идиолекта.

Литература

БОДУЭН де КУРТЕНЕ, И. А., 1963. *Избранные труды по общему языкознанию*. Москва: Изд-во АН СССР, т. 1.

ВЫГОТСКИЙ, Л. С., 1982. Мышление и речь. *In: Л. С. ВЫГОТСКИЙ. Собр. соч. в 6-ти томах*. Москва: Педагогика, т. 2.

КАНТ, И., 1964. Критика чистого разума. *In: И. КАНТ. Собр. соч. в 6-ти томах*. Москва: Мысль, т. 3.

ЛЕЩАК, О., 2002. *Очерки по функциональному прагматизму: методология – онтология – эпистемология*. Тернополь-Кельце: Підручники & Посібники.

МЕГЕНТЕСОВ, С., 1993. *Семантический перенос в когнитивно-функциональной парадигме*. Краснодар: Кубан. гос. ун-т.

ОРТЕГА-И-ГАССЕТ, Х., 1990. Две великие метафоры. *In: Ред. Н. АРУТЮНОВА, М. ЖУРИНСКАЯ. Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 68-81.

ПОТЕБНЯ, А. А., 1958. *Из записок по русской грамматике*. Москва: Учпедгиз, т. 1-2.

СЛЮСАРЕВА, Н. А., 1990. О заметках Ф. де Соссюра по общему языкознанию. *In: Ф. де СОССЮР. Записки по общей лингвистике*. Москва: Прогресс, 7-28.

СОССЮР де Ф., 1990. *Записки по общей лингвистике*. Москва: Прогресс.

ТЕЛИЯ, В. Н., 1988а. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция. *In: Метафора в языке и тексте*. Москва: Наука, 26-52.

ТЕЛИЯ, В. Н., 1988б. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. *In: Ред. Б. А. СЕРЕБРЕННИКОВ, Е. С. КУБРЯКОВА и др. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. Москва: Наука, 173-204.

ЯКОБСОН, Р., 1990. Два аспекта языка и два типа афатических нарушений. *In: Ред. Н. АРУТЮНОВА, М. ЖУРИНСКАЯ. Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 110-132.

LANGACKER, R. W., 1995. *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

SAUSSURE de F., 2004. *Szkice z językoznawstwa ogólnego*. Warszawa: Dialog.

Michał Łabaszczuk

University of Lodz

THE TYPOLOGY OF SPEECH PRACTICE IN SOCIOLECT AND IDIOLECT

Summary

The article analyzes the problem of thinking typology in speech practice in relation to the problem of correlation of such categories as *language – consciousness – reality*. The problematicity is aggravated with the necessity of taking into consideration not only the main methodological approaches of philosophy; rather, a critical approach to the traditional dichotomies of subject and object, form and meaning, idiolect and sociolect, communication and self-communication, etc. should be taken into account. Alongside with the analysis of the relation between language and speech, the article focuses on the determination of speech practice by thinking, i.e. rational-perceptual and image-sensual part of thinking in basic functional styles of language.

The suggested emphasis of thinking typology and speech generation is directed at the inevitability of differentiating the functional-pragmatic aspects of communication and self-communication. Moreover, it is pointed at the necessity of investigating the differences and mutual determination of typological characteristics of thinking and language categories.

KEY WORDS: consciousness, thinking, language, speech, the typology of speech practice, communication, self-communication, idiolect, sociolect, nomination, sign semantics, term, metaphor, metonymy.

Gauta 2006 10 18

Priimta publikuoti 2007 01 11

Tatyana Solomonik-Pankrašova

Vilnius University

Kaunas Faculty of Humanities

Muitinės str. 8, 42280 Kaunas, Lithuania

E-mail: rebecca_solo@yahoo.com

NEAR-SYNONYMS FOR THE CONCEPT OF SOUL IN THE ANGLO-SAXON LANGUAGE

*A word gains its ability to denote because it is associated with something in the speaker's mind. Moreover, the sense of some words, while mental, is not visual but a more abstract element, i.e. a concept. Concepts impose restrictions on possible ways of thinking, which is the realm of linguistic relativity or linguistic categorisation. Meanwhile a peculiar feature of the Anglo-Saxon poetic vocabulary was lexical variation, whilst distinct concepts were embedded in one word. Therefore, the ancient word had an extremely wide range of meaning. In the Anglo-Saxon language, the concept of SOUL is constituted by the words *sáwol* 'soul', *feorh* 'life, soul' and *mōd* 'mind, soul, heart, spirit, mood', which exhibit an incredibly complicated pattern of semantic development. The study aims at revealing the internal structure of the concept of SOUL in terms of cognitive semantics by means of etymological, semantic and conceptual analysis. Meanwhile, for the Pagan Anglo-Saxons inanimate nature was endowed with spiritual qualities, therefore in the pre-Christian view the soul comes from the tree life, cf. *feorh* 'arbor vitae (life tree)', i.e. from the earth or soil and is volatile on the one hand and arch-solid on the other. Hence, the word *sáwol* is synonymous with the word *feorh* in the connotation of life. In the Christian view, *sáwol* is referred to as the principle of thought and action in man, commonly regarded as an entity distinct from the body; the spiritual part of man in contrast to the purely physical, frequently in connexion with, or in contrast to, body; likewise coupled with body or life. Besides, Anglo-Saxon vernacular writers, e.g. King Alfred appear to treat soul and mind as very closely related concepts. Therefore, *mōd* designates the soul as the source of conscious life, feeling, thought and volition, abstraction being made from the vegetative functions. In sum, the internal structure of the concept of SOUL exhibits conceptual hierarchy, i.e. establishes the sense relation of inclusion. The subordinate categories of life and mind are included in the super ordinate category of SOUL.*

KEY WORDS: *synonyms, connotation, sense, concept, prototype, context, soul, life, mind, spiritual, corporeal.*

We use language to describe the world and cognise various objects that we perceive. The procedure of identifying the world with words is called *referring* or denoting. However, in words there must be more meaning than simply denotation. This extra means constitutes a new dimension between the *word* and the real *world*, i.e. a level of mental representation or *sense*. A word gains its ability to denote because it is associated with something in the speaker's *mind*. Moreover, the *sense* of some words, while mental, is not visual but a more abstract element, i.e. a *concept* (Saeed 1997, p. 33).

Concept is the mental formation that in the process of thinking serves as a substitute for the indefinite multitude of objects of the same kind. Besides, a concept is a cognitive category that has an internal structure. As Eleanor Rosch (cited in Ungerer *et al.* 1996, p. 14) asserts, categories or concepts are formed around *prototypes* or *best examples of a category* that function as cognitive reference points. This is a model of *concepts* that views them as structured so that there are *central* or typical members of a category and less typical or *peripheral* members. The boundaries between concepts are uncertain, rather than clearly marked. The relationships between the concepts establish conceptual hierarchies. One possible link (mode of relationship) is *inclusion*, whilst a super ordinate category (node, niche) includes the subordinate one. It should be borne in mind that lexicalised concepts impose restrictions on possible ways of thinking, which is the realm of *linguistic relativity* or *linguistic categorisation* (Saeed 1997, p. 37). Besides, *linguistic categorisation* is an important issue that varies from language to language, from culture to culture and underlies the use of words and the use of language in general.

The Medieval categorisation of the universe was remarkable for soundness, hence its specific intactness and sequence of particular spheres. Moreover, this Medieval *holistic perception* of the universe comes close to the notion of *gestalt*. According to *gestalt* psychologists, perception of *gestalt* can be traced back to “*gestalt* principles”, i.e. the principle of *proximity* (individual elements with a small distance between them will be perceived as being somehow related to one another), the principle of *similarity* (individual elements are similar and thus are perceived as one common segment), the principle of *closure* (perceptual organization tends to be anchored to the closed figures), and the principle of *continuation* (elements are perceived as holes if they have few interruptions) (Ungerer *et al.* 1996, p. 309).

Meanwhile, a peculiar feature of the Anglo-Saxon poetic vocabulary was *lexical variation*, whilst distinct concepts were embedded in one word. Hence, according to Dieter Kastovsky (1992, p. 298):

There are certain areas in the vocabulary that abound in near-synonyms or even complete synonyms for certain denotational areas, at least from our rather distant point of view, which does not always enable us to establish minimal meaning differences between such items.

Moreover, as Nadezhda Feoktistova (1984, p. 21) claims:

The characteristic feature of the semantics of the ancient word was “everysemy” or extremely wide range of meaning that is the designation of different phenomena by one word via the increase of the level of abstraction of its meaning and weakening of its denotational limitedness.

Meanwhile, in Anglo-Saxon the concept of SOUL is constituted by the words *sáwol* ‘soul’, *gast* ‘soul, spirit’, *mōd* ‘mind, soul, heart, spirit, mood’, *feorh* ‘life, soul’, *sefa* ‘understanding, mind, heart’, *hige* ‘mind, heart, soul’ and *heorte* ‘heart’ and, hence, acquires a rich internal structure.

Yet the paper focuses on drawing a semantic picture of the words *sáwol*, *feorh* and *mōd*, which exhibit an incredibly complicated pattern of semantic development. The study aims at revealing the internal structure of the concept of SOUL in the Early Middle Ages in terms of cognitive semantics by means of etymological, semantic and conceptual analysis.

Accordingly, Anglo-Saxon vernacular writers, e.g. King Alfred, appear to treat *mind* and *soul* as very closely related concepts, therefore *mōd* and *sawl* are interchanged in some contexts. Alfred personalises the mind, treating it as a kind of inner-self or personality and attributes a very high status to the *mind* (Godden 1987, p. 276).

Let us consider the Old English word *sáwol*. According to the *Oxford English Dictionary Online*, *sáwol* betrays the Proto-Germanic semanteme *saiwala*, inasmuch as the Proto-Germanic /ai/ developed into /a:/ in Old English, cf. PrGmc *saiwala* < OE *sáwol*. Compare likewise Goth *saiwala*, OHG *sêula*, *sêla*, OS *sêola*, OLFrank *sêla*, OFris *sêle*, ON *sála*, *sál*, whence Finn *sielu*, Lith *siela*.

In the Pagan Antiquity, people believed that ships and boats could carry the dead, i.e. *the soul* of the dead person, to the *sea*, from which it would travel to the *Afterlife*. Therefore, the Indo-European **nāu-s-* ‘ship, boat’, the vessel that transported *souls* to the afterworld could acquire the connotative meaning, i.e. ‘death’, cf. Sanskrit *nāuh*, Gothic *naus* ‘corpse’, *ganawistrōn* ‘bury’ (etymologically ‘send off by boat’), Old Icelandic *nár* ‘corpse’, Old English *nē(o)-* ‘corpse’, Old Russian *nav* ‘corpse’, Old Czech *nav* ‘grave, netherworld, afterworld’, Latvian *nāve* ‘death’ (Gamkrelidze *et al.* 1995, p. 724). Meanwhile, the Pagan Anglo-Saxons preserved the tradition of burying the dead at the ocean bed (“giving the dead to the ocean”); cf. the description of the burial of *Scyld Scefing* at the beginning of *Beowulf* (lines 30 – 35; 47 – 49):

þenden wordum weold wine Scyldinga; leof landfruma lange ahte. þær æt hyðe stod hringedstefna, isig ond utfus, æþelinges fær. Aledon þa leofne þeoden, beaga bryttan, on bearm *scipes*, mærne be mæste...

þa gyt hie him asetton segen geldenne heah ofer heafod, leton holm beran, *geafon ongarsecg*. / While wielded words the winsome Scyld; the leader beloved who long had ruled. In the roadstead rocked a ring-dight vessel, ice-flecked, outbound, atheling's barge: there laid they down their darling lord on the breast of the *boat*, the breaker-of-rings, by the mast the mighty one...

High o'er his head they hoist the standard, gold-wove banner; let billows take him, *gave him to ocean*.

Meanwhile, according to the *Oxford English Dictionary Online*, the word *sáwol* pertains to the principle of *life* in man or animals i.e. *animate* existence. This sense is obsolete (frequent in Old English in Scriptural passages. Consider the example from *the Vespasian Psalter* (Bosworth *et al.* 1954, p. 818), eighth century:

[He ne] spearede from deaðe *sawlum* heara (*Vesp. Psalter*, LXXVII). / He did not save their souls from death (translated by Solomonik-Pankrašova).

Hence, in a pre-Christian view *the soul* can die, yet in the Christian view it cannot, for *the soul* is *ece* 'eternal'.

The word *sáwol* is synonymous with the word *feorh* in the connotation of *life*; cf. the examples from *the Gospel according to Saint Matthew* in Anglo-Saxon and Northumbrian versions and *the Rushworth Gospels* (*ibid.*):

Mannes Sunu com þæt hê selde his *sáwle* lif (*ferh*, in *the Rushworth Gospels*) tô âlÿsednesse for manegum, Mt. Kmbl. 20, 28. / The Son of Man came to give up his soul (life) as a ransom for many (translated by Solomonik-Pankrašova).

The Medieval conceptions of *life* and *soul* prevalent among the Anglo-Saxons were rooted in the Pagan antiquity shared by all Germanic nations. It should be borne in mind that, in the Pagan antiquity, there was no discrimination between the human body and the natural phenomena. Hence *inanimate nature* was endowed with *spiritual* qualities (Гуревич 1984, с. 55).

Therefore, the Pagan tradition of some nations uncovers the *oak-deity* parallel, which may be traced in the similarity between the Indo-European semanteme *p^herk^{ho}u-* 'oak, forest' and its cognates OE *feorh* 'life', Lith *Perkūno aužuolas* 'sacred *oak tree* or the tree of *Life*', and Lith *Perkūnas* 'Thunder God, who was allied with *oaks* and cliffs'. Hence, Thomas V. Gamkrelidze and Vjačeslav V. Ivanov (1995, p. 527-528) claim that the Pagan Balts:

...Preserve a tradition of praying to an *oak* spirit. The *oak* was conceived as a great mythic tree, in essence a Cosmic Tree, with its top linked to the sky by a golden chain, by which

angels ascend to heaven”, cf. Lith *Perkūnas* ‘Thunder God’, Latv *Pērķūns* ‘Thunder God’, also Lith *perkūnija* ‘thunderstorm’, OPruss *percunis* ‘thunder’; in terms of sacred trees Lith *Perkūno aužuolas*, Latv *Perkuona uōžuols* ‘Thunder god’s oak’, Old Icelandic *Fjörgyn* ‘mother of the Thunder god Thor’.

Consequently, the prototypical sense of the SOUL IS that of the LIFE, whilst the prototypical sense of the LIFE itself IS that of the OAK TREE (THE TREE OF LIFE).

Moreover, Julius Pokorny in *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch* (1959, p. 836) claims that the Old English *feorh* could be traced to the Proto-Indo-European stem *perk^wu-s* in the meaning of ‘oak’, from here ‘strength, power, life, *arbor vitae* (life tree), cf. *perk^wu-s* *perk^wuno-s* ‘thunder tree (oak)’. Compare likewise the Indo-European cognates: Latin *quercus* ‘oak’, Old Prussian *percunis* ‘thunder, thunderstorm’, Old Slavonic *Perun* ‘Thunder God’, Gothic *fairguni* ‘mountain, cordillera’, Old English *furh* ‘pine, peak’, Old Icelandic *fura* ‘pine, pinewood’, *feorh* ‘life’.

Furthermore, changes of the Proto-Indo-European *perk^wu-s* > Gothic *fairhuni* > Old English *feorh* reveal the complicated development of labials, cf. PIE /p/ > Goth /f/ > OE /f/. Meanwhile, changes of PIE /k^w/ > /k/ > Goth /h/ > OE /h/ manifest the development of dorsals (Steponavichius 1987, pp.150-154). This change is likewise known as *the First Germanic Consonant Shift* or *Grimm’s Law*. Moreover, the vowel /e/ was diphthongised to /eo/ under the influence of the preceding consonant /r/, which is due to *Breaking*, cf. Goth *fairhus* [ferhus] > OE *feorh*.

Therefore, in the pre-Christian view *the soul* comes from *the tree*, i.e. from the earth or soil and is volatile on the one hand and arch-solid on the other.

Moreover, the Old English *feorh* defined *life* as something pertaining to a living thing, a human being in particular, and was thought of as something *substantial*, i.e. *life* was conceived as the *fluid of life* that circulates in the principal vascular system of human beings, the vital principle, *blood* (Русяцкене 1990, с. 12). Consider the following line from the Anglo-Saxon religious poem *Juliana* attributed to Cynewulf:

Feorh àlèton // þurh ædra wylm (Jul. 475) / Life (blood) bleed (was bleeding) through the veins (translated by Solomonik-Pankrašova).

The dualism of the Early Medieval consciousness manifested the view that substances exhibit either inanimate or animate nature. Inasmuch as there are two eternal principles in the universe, one good and the other evil, hence a human being embeds two parts, *body* and *soul*. The discrimination between *the animate* and *the inanimate*, earthly and heavenly, good and evil has in itself the antithesis of the upper and lower worlds, the *body* and *soul* (Гуревич 1984, с. 65).

Meanwhile, *sáwol* is referred to as the principle of *thought* and action in man, commonly regarded as an entity distinct from the *body*; the *spiritual* part of man in contrast to the purely *physical* (*OED Online*). Frequently in connection with, or in contrast to, *body*. Coupled with *body* or *life*, cf. the line from *the Ælfric's Catholic Homilies* (tenth century, West Saxon):

& him on ableow *gast*. & hine geliffæste. / He blew [His] *spirit* into him and made him alive.

In this Homily, Ælfric manifests the view that God created every man's *soul*, yet the *soul* is of God's nature, cf. *the Ælfric's Lives of Saints*, p. 16, ll. 85ff.:

þæt god gescypð ælces mannes *sawle*. / and se *sawl* nis na of godes agenum gecynde.

This view is accurately reflected in the contrast *gast* (divine) / *sawl* (human). Meanwhile, *the soul* proceeds from *God's breath* while *the body* is made of *loam*, an earthy substance, cf. *the Ælfric's Catholic Homilies*:

he wearð þa man gesceapen on *saule* & on *lichaman*. (*ÆCHom I, 1 B1.1.2*) / he was then created man in soul and body.

In this context man has a *soul* (as a spiritual part) because he is created to replace the Fallen Angels (who, as angels, were of course pure spirits).

Meanwhile in the Pagan antiquity, *soul* was regarded as “actually migrating to and fro during dreams and trances and after *death* haunting the neighbourhood of its body. Nearly always it is figured as something extremely volatile, a perfume or a breath” (*New Advent*). Hence in various Indo-European languages the word *soul* is etymologically connected with *breath*, *inhale*: PIE **anH-*: Skt *ániti* ‘breathes’, *ánila-h* ‘breath’ Gr *ánemos* ‘breath, wind’, OIcel *andi* ‘breath, soul’, Lat *anima* ‘breath, soul’ (also *spiritus* ‘breath’). The living beings (in the Indo-European tradition, these are animals, people and gods) were conceived of as possessing *breath*, *spirit* and *soul* (Gamkrelidze *et al.* 1995, p. 388).

Moreover, in Homer, *wind* and *deified wind* are rendered by *ánemos* (Mycenaean Greek – *a-ne-mo i-je-re-ja* (‘holy wind’)). The etymological connection of the Greek *ánemos* ‘wind’ with the Indo-European **anH-* ‘breathe, breath’ points to the conception of the wind as ‘the breath of a god’ (ibid. pp. 584-585). From this it follows that the *SOUL* has the prototypical sense of BREATH, i.e. ‘deified wind’.

Therefore, after the introduction of Christianity, the word *feorh* adopted the meaning of the Latin word *ánima* ‘soul’, i.e. the former meaning of *feorh* ‘life’ was replaced by ‘soul’. This change of meaning is an example of ‘*substitutive semantic borrowing*’ (Gneuss 1955, cited in Kastovsky 1992, p. 310).

Although in the Pagan antiquity *soul* is hardly conceived as possessing a substantial existence of its own (Стеблин-Каменский 1976, с. 91), yet for a Christian believer, it is

immortal and dwells in the eternity when no longer surrounded with flesh. Consider the example from *the Ælfric's Catholic Homilies* (tenth century), p.182, l.113:

Se man is ece on anum dæle, þæt is on ðære sawle (*Ælfr. Hom. I, 16*). / Man is eternal in one part that is in the soul.

Furthermore, according to *the Oxford English Dictionary Online*, the Old English *sáwol* pertains to the seat of the *emotions, feelings, or sentiments*; the emotional part of man's nature, cf. the phrase *heart and soul*. Hence, *soul* could be used metonymically in the sense of *heart*. Yet in the Anglo-Saxon tradition, it was *the soul* that was conceived as *the seat of emotions*. Consider the example from *the Gospel according to Saint Matthew* (Bosworth *et al.* 1954, p. 819) in Anglo-Saxon and Northumbrian versions:

Unrôt ys mín sáwl ôþ deáþ, *tristis est anīma mea usque ad mortem*, Mt. Kmb. 26, 38. / My soul is sad to death (translated by Solomonik-Pankrašova).

Moreover, *sáwol* acquired the connotation of *intellectual* or spiritual power; high development of *the mental faculties* and, in some weakened use, deep feeling, *sensitivity* (*OED Online*).

Meanwhile, in *the ancient Indo-European tradition*, the ability to think, cogitate, and experience was identified with speech, which humans have and animals do not. The semantic distinctive feature of *speaking/non-speaking*, which is the basis for *the human/animal opposition*, suggests that the same two groups contrast in the feature *rational/non-rational*, since the capacity for speech implies sagacity. This conclusion follows from the etymological identity of the words for *speak, think* and *remember* in various Indo-European dialects (Gamkrelidze *et al.* 1995, p. 394). Compare likewise Goth *muns* 'thought, opinion', *gamunds* 'memory', OE *gemynd* 'mind, memory', ON *mynd* 'image, model', *munr* 'thought, wish', OHG *gimunt* 'memory', PrGmc **gamundi-z* 'memory', Skt *manas-*, *manman-* 'mind, perception', *mánah* 'thought, design', Gr *μένος* (*ménos*), *μάντις* (*mántis*) 'diviner, seer, prophet', Lat *mēns*, *mentis* 'mind', *mentio*, whence ModE *mention*, Lith *mintis* 'thought', *atmintis* 'remembrance', *menas* 'remembrance'.

However, *sáwol* in the sense of *mind* is synonymous with the Old English word *mōd*, which designates the animate, *spiritual* nature of man, his inner self, as contrasted with the *corporeal*. According to *the Oxford English Dictionary* (1989, p. 1047), Old English *mōd* etymologically betrays the Proto-Germanic stem **mō-*: **mē-*, cf. Doric Greek *μω – σθαι* (*mō-thai*) 'to seek after', Old Slavonic *sŭ-měti* 'to venture', Greek *μα-τενειν* (*ma-teyin*) 'to seek'.

However, the distinction is made between *mōd* pertaining to the Latin *animus* and *mōd* pertaining to the Latin *mēns*. The Latin word *mēns* refers to the *thinking principle*, the highest and most spiritual energy of the *soul*, separable from the body and immortal. Consider the

example of King Alfred's Anglo-Saxon version of Boethius' *de Consolatione Philosophiae* (Bosworth *et al.* 1954, p. 819):

Ða ryhtæþelo biþ on ðam *mōde*, næs on ðam flæsce, Bt. 30, 2; Fox 110, 19. / True nobility is in the mind, not in the flesh (translated by Solomonik-Pankrašova).

Hence, Lat *mēns* is identified with the human *soul* that is viewed as intellectual and abstracting from lower organic faculties. Therefore, *mōd* designates the *soul* as the source of conscious life, feeling, *thought* and volition, abstraction being made from the *vegetative* functions. Consider the example from the Ælfric's *Lives of Saints*, vol. 1, p. 20, ll.184f. :

Heo [viz. Seo sawul] is *animus* ðæt is *mōd*, donne heó wāt; heó is *mens*, ðæt is *mōd*, donne heó understent, Homl. Skt. I, 184: Blickl. Homl. 229, 14, 18. / The soul is 'animus' that is *mōd* when it knows, whilst it is 'mens', that is *mōd*, when it understands (translated by Solomonik-Pankrašova).

The Old English *sáwol* could likewise pertain to the vital, sensitive or *rational principle* in plants, animals or human beings and was frequently used with distinguishing adjectives, such as *vegetative*, *sensible* or *sensitive*, *rational* or *reasonable*, cf. *three souls*, in allusion to the above as combined in human beings (*OED Online*). Consider the following line from *the Ælfric's Homilies* (late tenth century, West Saxon):

Ðæs mannes *sáwl* hæfþ on hire *þreó þing*, ðæt is *gemynd* and *andgit* and *willa*. Ðurh ðæt *gemynd* se man geþencþ ða þing de gehýrde odde geseah odde geleornode / man's soul has in it three things, that is memory and understanding and will. By the memory a man recollects the things that he has heard or seen or learned, Homl. Th. I. 288, 18-21: 28.

Consider, likewise, the Latin original, i.e. Alcuin's *De Anima Ratione (Mirabilia)*:

Habet igitur anima in sua natura ut diximus imaginem sanctae trinitatis. in eo quod intellegentiam uoluntatem: et memoriam habet; Una est enim anima quae mens dicitur. una uita. et una substantia.

Therefore, in the Old English period, *mind* was identified with *memory*, for the Old English *gemynd* is a direct translation of Alcuin's *memoria*.

In sum, the internal structure of the concept of SOUL exhibits conceptual hierarchy, i.e. establishes the sense relation of *inclusion*. The subordinate categories of *life* and *mind* are included in the super ordinate category of SOUL. Furthermore, the *holistic perception* of the concepts of *soul*, *life* and *mind* in *the Early Middle Ages* pertains to the *gestalt* principle of *similarity*. Meanwhile the concepts of *mind* and *heart* could be used metonymically for the concepts of *soul* and *life*, accordingly. Lexicalised concepts impose restrictions on possible ways of thinking; therefore, the distinct concepts of *soul*, *life* and *mind* were embedded in the semantic picture of the Old English words *sáwol*, *feorh* and *mōd*.

References

- Beowulf* [online]. Available from:
<http://www.fortunecity.com/victorian/eliot/722/Sutthoo.htm> [Accessed 11 May, 2006].
- BOSWORTH, J., TOLLER, T. N., 1954. *An Anglo-Saxon Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- CLEMOES, P., ed., 1997. *Ælfric's Catholic Homilies: the First Series*. EETS. Oxford.
- COSTA, da R., TÔRRES, M. R., ZIERER, A., dirs. *Mirabilia – Revista Eletrônica de História Antiga e Medieval* [online]. Brasil. Available from: www.revistamirabilia.com [Accessed 29 July, 2006].
- GAMKRELIDZE, T. V., IVANOV, V. V., 1995. *Indo-European and the Indo-Europeans*. Berlin. New York: Mouton de Gruyter.
- GODDEN, M. R., 1987. Anglo-Saxons on the Mind. In: M. LAPIDGE, H. GNEUSS, eds. *Learning and Literature in Anglo-Saxon England*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 271-298.
- Juliana* [online]. Available from:
<http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a3.5.html> [Accessed 11 May, 2006].
- KASTOVSKY, D., 1992. Semantics and Vocabulary. In: R. HOGG, ed. *The Cambridge History of the English Language. Vol. 1. The Beginnings to 1066*. Cambridge: Cambridge University Press, 290-407.
- New Advent. The Catholic Encyclopaedia* [online]. Available from:
<http://www.newadvent.org/cathen/14153a.htm> [Accessed 11 May, 2006].
- POKORNY, J., 1959. *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Bd. I-II. Bern, München: Francke Verlag.
- SAEED, J. I., 1997. *Semantics*. Oxford: Blackwell.
- SIMPSON, E. A., E. S. C. WEINER, ed., 1989. *The Oxford English Dictionary*. Second Edition. Oxford: Clarendon Press.
- SKEAT, W. W., ed., 1966. *Ælfric's Lives of Saints*. EETS 76, 82, 94, 14. Vol.1. London
- STEPONAVIČIUS, A., 1987. *English Historical Phonology*. Moscow: Vysšaja Škola.
- The New English Bible*. 1970. Oxford University Press.
- The Oxford English Dictionary Online* [online]. 2002. Oxford University Press. Available from: <http://dictionary.oed.com/entrance.dtl> [Accessed 25 May, 2006].
- UNGERER, F., SCHMID, H.-J., 1996. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Longman.

ФЕОКТИСТОВА, Н., 1984. *Формирование семантической структуры отвлеченного имени*. Ленинград.

ГУРЕВИЧ, А., 1984. *Категории средневекового сознания*. Ленинград.

РУСЯЦКЕНЕ, Р., 1990. *Функционально-семантический анализ лексики, связанной с понятиями «жизнь» и «смерть» в языке древнеанглийской поэзии*. Москва.

СТЕБЛИН-КАМЕНСКИЙ, М. И., 1976. *Миф*. Ленинград.

Tatyana Solomonik-Pankrašova

Vilniaus universitetas

ARTIMI SIELOS KONCEPTO SINONIMAI ANGLOSAKSIŠKOJE KALBOJE

Santrauka

Žodis įgauna gebėjimą reikšti, kadangi kalbančiojo *prote* jis yra su kažkuo siejamas. Kai kurių žodžių prasmė yra mentalinė, ne vizualinė; ji yra abstraktus elementas, t. y. *konceptas*. Konceptai apriboja galimus mąstymo būdus – *lingvistinio reliatyvumo* ar *lingvistinės kategorizacijos* sritį. Straipsnyje siekiama atskleisti vidinę SIELOS koncepto struktūrą remiantis kognityvine semantika, panaudojant etimologinę, semantinę bei konceptualiąją analizę.

Išskirtinis anglosaksų poetinio žodyno bruožas buvo *leksiniai variantai*, o atskiri *konceptai* buvo reiškiami vienu *žodžiu*. Taigi senasis žodis turėjo labai daug reikšmių. Anglosaksų kalboje SIELOS konceptas sudarytas iš žodžių *sáwol* “*siela*”, *feorh* “*gyvenimas, siela*” ir *mōd* “*protas, siela, širdis, dvasia, nuotaika*”. Jie atskleidžia sudėtingą semantinių pokyčių struktūrą. Pagoniškajai anglosaksų *negyvajai gamtai* buvo suteikiamos *dvasinės* savybės. Tad ikirikščioniškame požiūryje *siela* kildintina iš *medžio gyvenimo*, plg. *feorh* “*arbor vitae*” (*gyvenimo medis*), t. y. iš žemės ar dirvos. Viena vertus, ji kintama, antra vertus, tvirta. Taigi žodis *sáwol* yra žodžio *feorh*, turinčio *gyvenimo* konotaciją, sinonimas. Krikščionišku požiūriu *sáwol* laikomas žmogaus *minties* ir veiksmo principu, paprastai suvokiamu kaip esybė, besiskirianti nuo *kūno*, kaip *dvasinė* žmogaus dalis, priešinga *fizinei*, siejamai su *kūnu*. Panašiai siejami *kūnas* ir *gyvenimas*. Be to, tarmiškai rašę anglosaksų rašytojai, pvz. karalius Alfredas, *sielą* ir *protą* traktavo kaip labai artimus konceptus. Žodis *Mōd* žymėjo *sielą* kaip sąmoningo gyvenimo, jausmo, *minties* ir valios šaltinį; buvo abstrahuojamas remiantis *vegetatyvinėmis* funkcijomis. Apibendrinant galima teigti, kad vidinė SIELOS koncepto struktūra rodo konceptualiąją hierarchiją, t. y. sukuria *įtraukimo* prasmės santykį. Heteroniminė SIELOS kategorija apima jai pavaldžias *Gyvenimo* ir *proto* kategorijas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: sinonimai, konotacija, prasmė, konceptas, prototipas, kontekstas, siela, gyvenimas, protas, dvasinis, kūniškas.

Tatiana Sołomonik-Pankraszowa

Uniwersytet Wileński

SYNONIMY KONCEPTU DUSZY W JĘZYKU STAROANGIELSKIM

Streszczenie

Wyraz uzyskuje zawartość znaczeniową, gdyż kojarzy się z czymś w *umyśle* mówiącego. Ponadto znaczenie niektórych wyrazów, będąc mentalne, nie jest wizualne; jest ono elementem abstrakcyjnym, tj. *konceptem*. Koncepty ograniczają możliwe sposoby myślenia, należące do dziedziny *względności językowej* czy *językowej kategoryzacji*. Charakterystyczną cechą staroangielskiego słownictwa poetyckiego były *warianty leksykalne*, a poszczególne *koncepty* były wyrażane jednym *wyrazem*. Stary wyraz miał więc bardzo szeroki wybór znaczeń. W języku staroangielskim koncept DUSZY składa się z wyrazów *sáwol* “*dusza*”, *feorh* “*życie, dusza*” i *mōd* “*umysł, dusza, serce, duch, nastrój*”. Ukazują one niezwykle skomplikowaną strukturę zmian semantycznych. Celem pracy jest ocena wewnętrznej struktury konceptu DUSZY w świetle semantyki kognitywnej oraz na podstawie analizy etymologicznej, semantycznej i konceptualnej. Pogańskiej *przyrodzie nieożywionej* Anglosasi przypisywali cechy *duchowe*, toteż w przedchrześcijańskim świecie *dusza* wywodzi się od *drzewa życia*, por. *feorh* “*arbor vitae*” (drzewo życia), tj. z ziemi czy gleby, i, z jednej strony, jest zmienna, z drugiej zaś, mocna. Takim sposobem wyraz *sáwol* jest synonimem wyrazu *feorh*, mającym konotację *życia*. Z chrześcijańskiego punktu widzenia *sáwol* jest uważany za zasadę *myśli* i działania człowieka, zwykle pojmowanym jako *jestestwo* różne od *ciała*; *duchowa* istota człowieka jest przeciwstawiana czysto *fizycznej*, często łącząc ją z *ciałem* lub przeciwstawiając mu; podobnie łączone są *ciało* lub *życie*. Poza tym, pisarze anglosascy piszący dialektem, jak np. król Alfred, *duszę* i *umysł* traktowali, jak się wydaje, jako bardzo blisko związane koncepty. *Mōd* oznacza *duszę* jako źródło świadomego życia, uczucia, *myśli* i woli; abstrahuje się od funkcji *wegetatywnych*. Uogólniając można stwierdzić, że wewnętrzna struktura konceptu DUSZY dowodzi istnienia konceptualnej hierarchii, tj. tworzy stosunek *wchłonięcia* znaczenia. Zależne kategorie *życia* i *umysłu* są przenoszone do heteronomicznej kategorii DUSZY.

SŁOWA KLUCZE: synonimy, konotacja, znaczenie, koncept, prototyp, kontekst, dusza, życie, umysł, duchowy, cielesny.

Gauta 2006 12 14

Priimta publikuoti 2007 01 11

IV. MŪSŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

George F. Simons

Mandelieu la Napoule, Prancūzija

URL: www.diversophy.com

JAV – ŽVILGSNIS Į SAVO KULTŪRĄ IŠ ŠALIES¹

Keletą dešimtmečių dirbdamas tarpkultūriniu kelionių konsultantu, paskutiniuosius dvylika metų aš praleidau svetimos šalyse. Lankydamasis kitose šalyse, galiu pamatyti, kaip kiti įsivaizduoja Jungtinių Valstijų gyventojus, pamatyti kitokį Valstijų gyvenimą nei gyvendamas ten ir būdamas pasinėręs į savo kultūrą. Be to, šalys, kuriose aš lankausi ir gyvenu, po truputį skverbiasi į mano sielą. Jos praturtina, keičia mano požiūrį ir verčia mane lyginti. Tai gali būti ir nemalonu, ir pamokoma. “Žvilgsnyje iš šalies” labiausiai man patinka padėti žmonėms sėkmingai dirbti nepaisant kultūrų skirtumo. Tai ypač svarbu mano profesijoje, bet kartu ir be galo asmeniškai. Aš beprotiškai trokštu matyti save ir savo šalį tokią, kokią mato kiti. Todėl man reikia apie juos pakankamai žinoti, kad galėčiau tinkamai atlikti savo darbą, kad pasitikėčiau savimi.

Esu geografiškai ir profesionaliai nutolęs nuo savo šalies, tačiau emocinio atotrūkio nėra. Manosios šalies tyrinėjimas iš toliau yra tarsi stebėjimas to, kaip keičiasi investicijos biržoje, kaip kyla ir krenta valiutų kursai. Kartais man tereikia susikaupti, pažvelgti į faktus ir imtis veiklos, o kartais mane stipriai veikia laimėjimo džiaugsmas ar pralaimėjimo liūdesys.

Šiandieninėje technologinėje aplinkoje yra ir lengviau, bet kartu ir sunkiau pažvelgti į savo šalį nutolus per pusę pasaulio. Kai tik pradėjau keliauti, prireikdavo mažiausiai dviejų savaitių, kol sulaukdavau atsakymo, o dvidešimties minučių telefono skambutis kainuodavo 90 Amerikos dolerių. Šiandien aš kalbuosi su kuo tik noriu, taip dažnai, kaip tik noriu, nemokamai arba itin pigiai internetu tiesiogiai ar elektroniniu paštu. Vienintelis apribojimas yra laiko juostų skirtumai. Daugelis dabartinių Jungtinių Valstijų emigrantų ir jų vaikai gali vykti svetur, o jiems iš tiesų nereikia “išvykti iš namų”, jei tik nėra noro. Jie gali bendrauti su kolegomis, draugais ar šeima kasdien. Net ir tie, kurie pasineria į savo naujosios šalies kultūrą ir pažvelgia į šalį naujai, gali naudotis palydovo teikiamomis galimybėmis. Jei tik nori, jie gali pamatyti viską, kas vyksta jų kultūroje. Dabar mes galime pamatyti “iš arti” būdami toli.

¹ Šis straipsnis publikuotas ispanų kalba: SIMONS, G., 2005. Estados Unidos: una visión de mi cultura desde la distancia. *Abaco*, 2 epoca, numero 43. Versta iš straipsnio varianto anglų kalba.

Kaip tai veikia mūsų kultūrinę savipratą, jausmus ir nuomonę apie savo tautą ir jos žmones? Žinant kelis principus, kaip elgiasi ir keičiasi kultūros, galima greičiau susivokti ir geriau suprasti tai, kaip mes atrodome iš šalies. Šiais principais aš pasinaudosiu analizuodamas dabartinę JAV kultūrą. Taigi šiandieninėje Jungtinių Valstijų kultūroje akivaizdūs ir glaudžiai susiję yra trys dinamiški reiškiniai.

1. *Plus ça change, plus c'est la même chose* yra gerai žinomas prancūziškas posakis, reiškiantis “Kuo labiau viskas keičiasi, tuo labiau viskas išlieka”. Šis posakis ypač taikytinas kultūroms. Kultūros turi savybę nuolat reikštis ir atgimti įvairiausiais būdais netgi tuomet, kai jos veikia palyginti nuošaliai nuo tam tikrų įsitikinimų, vertybių ir požiūrių kompleksų. Nors mūsų elgesys ir mados gali keistis priklausomai nuo kartos ar netgi nuo sezono, taip atsitinka, kadangi esminės vertybės niekur nepranyksta. Tai tiesa, nors tėvai ir vaikai gali išreikšti jas skirtingai. Kultūros paviršius gali atrodyti sparčiai besikeičiąs, tačiau kad pasikeistų vertybės, požiūriai ir įsitikinimai, reikia ne vienos kartos.

Šių vertybių darna verčia pedagogus, reklamos specialistus ir politikus kurti tokias žinias, kurios paveiktų gilesniuose žmonių lygmenyse esančius norus ir tuo pačiu metu pasiektų įvairiausias visuomenės nišas.

2. *Jei nėra įvairovės ir pokyčių, kultūros sprogsta savyje.* Inbrydingas, žemės nualinimas, užkariavimai ir stichinės nelaimės sunaikino daug tautų ir kultūrų. Šiuolaikinės kultūros taip pat neapsaugotos nuo to. Jos gali būti pažeidžiamos tiek kitų kultūrų, tiek pačios sunykti dėl pernelyg stiprios sąsajos su savo vertybėmis. Jei ne “šviežias kraujas”, idėjos ir pokyčiai, atsirandantys aplinkoje, kultūros vis labiau ir labiau užsisklęstų tame, ką jos labiausiai vertina ir ką geriausiai daro, kol prarastų būtinybę elgtis kitaip ir kūrybingai reaguoti į pokyčius.

3. *Įtemptu laikotarpiu kultūros regresuoja link griežto esminių vertybių laikymosi.* Kai žmonėms gresia pavojus, jie yra linkę grįžti prie tradicinių, “patikrintų” požiūrių, vertybių ir elgesio taisyklių. Jų mąstymas tampa konservatyvesnis, o elgesys atsargesnis. Tai normalus išlikimo instinktas. Deja, multikultūrinėje visuomenėje lankstumo praradimas ir polinkis skirstyti į “savus” ir “svetimus” gali neigiamai paveikti tiek savus, tiek kitų, besidalijančių tuo pačiu pasauliu, interesus.

Pažvelkime į šiuolaikinę JAV iš šalies pro padidinanąjį šių dinaminių reiškinų stiklą.

Plus ça change, plus c'est la même chose

Ką mes matome, žvelgdami į JAV iš toliau? Tai šalis, kuri, nežiūrint įvairovės, turi aiškiai apibrėžtas dominuojančias kultūrinės vertybes. Kartu su kolega Y. Eun Kimu² aš nagrinėjau pagrindines vertybes, kurios atskleistų visam pasauliui tai, kokie yra JAV žmonės ir kaip geriau su

² *The Yin and Yang of American Culture: A Paradox* (Intercultural Press, 2001) autorius.

jais elgtis. Šios vertybės buvo suformuluotos ir publikuotos kaip dalis mokomosios programos “Kultūrinis JAV detektyvas”³, kuriame besimokantieji turi surasti Jungtinių Valstijų gyventojų ar kitų kultūrų žmonių vertybių įminimus įvairiose situacijose. Programos tikslas – geriau suprasti vieniems kitus ir bendradarbiauti.

Pirmoje skiltyje pateikiamas vertybių darbe sąrašas, sudarytas iš įprastų pasakymų, kuriuos galima išgirsti iš amerikiečio. Antroje lentelės dalyje pateikiami atsakymai, kaip Jungtinių Valstijų amerikiečiai vertina šias vertybes. Trečioje lentelės dalyje pabandėme apibendrinti atsakymus, kaip kiti, besilaikantys kitokių vertybių, kartais yra linkę nušviesti pirmosios skilties vertybes neigiamai.

Pagrindinė vertybė	Kaip apie ją kalbama:	Kiti ją gali matyti kaip:
1. Pasitikėjimas savimi	“Tu pats nuspręsk”	Egocentriškas, arogantiškas
2. Kontrolė	“Pasirūpink”	Nekantrus, valdingas
3. Lygybė	“Toks pat geras, kaip ir tas vaikas”	Nepagarbus
4. Kapitalizmas	“Amerikietiška svajonė”	Materialistas, godus
5. Įstatymas ir tvarka	“Laikykis taisyklių”	Nelankstus, be užuojautos
6. Kalbėjimas atvirai	“Pasakykit taip, kaip yra”	Siekiantis dominuoti, išūlus
7. Greitis	“Laikas – pinigai”	Mechanistinis, beširdis

Neseniai aš vedžiau kursą “Verslas su amerikiečiu” Nicos verslo mokykloje ESPEME Prancūzijoje. Kursai buvo vedami pagal “Kultūrinį JAV detektyvą”. Pačiame paskutiniame kurse trys studentų grupės nusprendė atlikti baigiamąją užduotį nagrinėdamos, kaip 2004 metų Jungtinių Valstijų kandidatai į prezidentus George’as Bushas, Johnas Kerry’is ir Ralphas Naderis traktavo pagrindines Jungtinių Valstijų kultūrinės vertybes savo rinkimų kampanijų retorikoje ir reklamoje. Be to, kadangi rinkimai turėjo įvykti po kelių dienų, aš pasiūliau šių komandų nariams papildomus balus, jei jie analizuodami sugebės teisingai įspėti rinkimų rezultatus.

Šios užduoties rezultatai buvo puikūs. Pirmiausia mūsų studentai tyrėjai aiškiai nustatė, kad visi trys kandidatai rėmėsi tomis pačiomis Jungtinių Valstijų vertybėmis, bet pasirinko skirtingus kelius siekdami jas įgyvendinti. Antra, visi studentai vylėsi, kad Kerry’is kada nors laimės (buvo tik viena išimtis – vienintelis amerikietis studentas grupėje galvojo kitaip), tačiau visos komandos, pasiremdamos savo analize, spėjo, kad šį kartą rinkimus laimės Bushas. Jos buvo teisos, todėl buvo įvertintos labai gerai.

Jeį nėra įvairovės ir pokyčių, kultūros sprogsta savyje

Galima manyti, kad įvairovė ir skirtingumai, svarbūs kuriantis JAV, yra neišsenkamos Valstijų energijos, gyvybingumo ir kūrybiškumo šaltinio garantija. Kaip yra iš tikrųjų, parodys laikas ir žvilgsnis į praeitį. Bet, žiūrint iš šalies, atrodo, kad kai kurios vertybės “pakerta” šią įvairovę. Mano europiečiai studentai priėjo prie išvados, kad JAV politinės teisės iš pagrindinių

³ Žr. www.culturaldetective.com

vertybių atėmė interpretacijos galimybę. Jie nurodė, kad asmenys, nepritariantys Busho stovyklos pagrindinių vertybių interpretacijai, buvo nuolat vadinami “neamerikietiškais”.

Nežiūrint aktyvaus, bet jau nunykančio įvairovės judėjimo, besitęsiantis anglosaksiškų ir protestantiškų vertybių dominavimas daro Jungtines Valstijas monokultūrinėmis, kitokiomis, nei, pavyzdžiui, šiandieninė Europa. Galėjimas pademonstruoti atsidavimą šioms vertybėms yra būtina sąlyga norint sėkmingai gyventi ir dirbti JAV. Kadangi Jungtinės Valstijos yra didelės, turi įtaką ir informacinėmis priemonėmis dominuoja pasaulyje, jos stengiasi primesti savas vertybes už savo šalies ribų. Amerikiečiai didžiuojasi būdami nepaprastais – tai paradoksas, kadangi šis pasididžiavimas yra vienas iš būdingiausių jų bruožų. Jungtinių Valstijų verslo praktika rodo, kad bandoma pašalinti alternatyvas ir pakirsti kultūrą, jei tik ji pasinaudoja aplinka daugiau, nei jai priklauso.

Pastaraisiais metais pagrindinės JAV individualizmo ir asmeninės nuosavybės vertybės pradėjo naujoviškai naikinti tiek vidaus, tiek neamerikietišką kultūrą. Autorystės teisės ir patentų įstatymai anksčiau buvo laikomi būdu apsaugoti autorių ar išradėjų. Dabar jais naudojasi korporacijos, kad apsaugotų bet ką, kas tik gali gauti etiketę, būti nupirkta ar pavadinta. Žvelgiant į ateitį, galima numanyti, kad viešoji sfera siaurės, kadangi kultūriniai šaltiniai, idėjos, vaizdai, muzika, tradicinė profesinė patirtis ir t.t. tampa privačia nuosavybe, kuri gali būti atiduodama, sulaikoma ar pakeičiama siekiant komercinių tikslų. Informacijos priemonių technologijos galia sumaišė istoriją su fikcija. Ir tik nuo individualaus pasirinkimo priklauso, ką augančiajam JAV ji reikš ir ką apims. Šalia seniai žadamo “gali būti tuo, kuo nori” “galimybių šalyje” atsiranda teiginys, kad “dabar gali pasirinkti tokią praeitį, kokios norėtum”.

Populiarios nuotaikos Jungtinėse Valstijose juda bangomis. Istoriskai, kai nuotaika pernelyg pakrypsta viena kryptimi, prasideda visuomeniniai pokyčiai ir jie pakeičia tautos kelią. Mes matome tai iš “Nieko Nežinau” nuosmukio, McCarthy’izmo žlugimo ir sukilimo prieš Vietnamo karą. Žiūrėdami iš šalies, mes svarstome, ar ir kada ta pati Jungtinių Valstijų ištvermė pasirodys manipuliuojančių teroristų fantazijų, naujoviškų politinių procesų ir didėjančio privatizavimo apgavysčių hegemonijos pavidalu. Didžiosios ir galingos civilizacijos sunyko ar žlugo praeityje. Ar drąsus Jungtinių Valstijų demokratijos įkūrėjo eksperimentas pervertinant pagrindines vertybes yra pakrypęs į šoną? Žvilgsnis iš šalies yra bauginantis ir neaiškus.

Įtemptu laikotarpiu kultūros regresuoja link griežto esminių vertybių laikymosi

Tik pabandykite užsipulti mano vyriškumą, mano tautą ar tikėjimą ir aš įrodysiu savo pirminį identitetą ir jo vertybes jėga. Esant įtampai, tolerancija, lankstumas ir išmoktas reagavimas užleidžia vietą gynybai, automatinėms reakcijoms ir kerštui. Tuo metu, kai man labiausiai reikia surinkti informaciją ir viską apmąstyti, kad atrasčiau tinkamą reakcijos būdą ir sprendimus, aš

mažiausiai noriu tai daryti. Ta pati dinamika, veikianti individą stresinėje situacijoje, rodos, dominuoja ir pačiais įvairiausiais JAV politikos istorijos laikotarpiais, bet labiausiai – prisimenant rugsėjo vienuoliktąją. Pagrindinių vertybių kraštutinė išraiška yra privalomas patriotizmas, vienašalė politika ir misionieriškas evangeliškumas.

Žvelgiant iš šalies, akivaizdu, kad būti amerikiečiu pirmiausia yra tikėjimas. Dauguma iš mūsų nėra amerikiečiai vien tik dėl to, kad mūsų protėvių kartos gyveno ir mirė čia. Vietos gyventojai dabar yra okupuoti penkiasdešimtyje Valstijų, iš jų buvo atimta žemė. O tie, kurie buvo čia atvežti jėga, turėjo įrodyti turį netgi gilesnį tikėjimą. Pagrindinės Jungtinių Valstijų dominuojančios vertybės nebuvo prigimtinės nei vietos žmonėms, nei daugeliui atvykusiųjų. Tai nereiškia, kad nuvertinu šias vertybes. Tačiau noriu parodyti, kodėl amerikiečių šūkiei, ritualai ir simboliai turi tokį religinį užsidegimą ir yra tokie populiarūs sudėtingais laikotarpiais.

Nuo kolonijinių laikų Jungtinėms Valstijoms vis dar sunku tapti tikra pasaulietine visuomene. Nemažai pirmųjų atvykėlių buvo religiniai pabėgėliai – jie atvyko ne tam, kad išsilaisvintų nuo religijos, bet tam, kad galėtų ją laisvai praktikuoti ir nejaustų prievartos iš kitų religijų. Vienas kito toleravimas buvo veiksmingas sprendimas, skatinamas plačių atvirų erdvių, kurias teikė turima žemė. Evangeliškumas, siekiantis atversti visus į vieną požiūrį ir tikėjimą, nebuvo atviras, bet visuomet tykojo šešėlyje. Ispanijos ir Prancūzijos baimė vertė anglų kolonistus pirmiausia bijoti Romos katalikybės. Ši katalikiška galia buvo pateikiama kaip blogis ir jos buvo baiminamasi netgi mano mokykliniuose istorijos vadovėliuose.

Pašaliečiai nesunkiai pastebi, kad Jungtinės Valstijos funkcionuoja kaip religija, turinti misiją⁴. Jie regi misionierišką demokratiją, misionierišką sugebėjimą įtikinti, korporacijas su misijomis ir individus, teigiančius “pasirink mane”. Nors šis straipsnis yra apie Jungtinių Valstijų tikėjimą, kad mes visi esame skirtingi, tačiau kitų, panašių į save turėjimas bei vertimas juos būti panašiais į mus yra svarbi tautinės psichikos dalis. Geresniais laikais visa tai slypi latentinėje būsenoje, tačiau iškyla į paviršių, kai amerikiečiai tampa įsitempę, išsigandę ar jiems grasinama. Svetimi ar kitokie požiūriai nusveriami moralinio nuosprendžio, beveik nepaliekančio erdvės dialogui ar produktyviai diplomatijai.

Kelerius pastaruosius metus aš nuolat rašiau internetinėje skiltyje “Karingas tonas”⁵. Kiekvieno mėnesio skilties tikslas buvo iškelti į sąmoningumo lygmenį tai, kaip kraštutinė kai kurių Jungtinių Valstijų vertybių interpretacija yra pralaidi agresyviai elgesiui asmeniniame lygmenyje ir nacionalinėje politikoje. Gyvendamas kitur ir matydamas šias vertybes iš šalies, sugebėjau

⁴ *Chosen People The Big Idea that Shapes England and America* parašytas *Guardian* žurnalisto Clifford Longley. (Hodder & Stoughton. London. 2002) pateikia provokuojančią analizę apie religinės misijos prasmę, susiedamas ją su pasaulietine ir politine esminių vertybių išraiška bei jų solidarumu Didžiojoje Britanijoje ir JAV.

⁵ www.menstuff.org

identifikuoti kultūrinius vaizdinius, mitus ir vertybes, kurias sunku valdyti stresiniais atvejais ir kurios veda į “pateisinamą” smurtą. Šių vertybių vaizdinių yra gausu, bet čia pateikiu itin pastebimus.

- *Pažadėta žemė, aiškus tikslas.* Dievas suteikė mums šią žemę kaip palikimą kartu su ypatingu pašaukimu ir vaidmeniu pakeisti pasaulį pagal mūsų paties vaizdą. Tam gali prireikti jėgos. Ribos, kuriose “išrinktieji” užkariavo žemes nuo “jūros iki šviečiančios jūros”, išsiplėtė iki viso likusio pasaulio ir tikriausiai iki pačios visatos ribų.

- *Gerai vyrai ir blogi vyrai. Kaubojai ir indėnai.* Mes esame geri vyrai, kaubojai, dėvintys baltas skrybėles. Jei mūsų reikalas yra teisingas, tuomet neverta skaičiuoti žuvusiųjų. Kur dar pasaulyje ginklas yra vadinamas “taikdariu”?

- *Reikalingas miręs ar gyvas. Ribų teisingumas.* Mes įsivaizduojame save kaip taikius žmones ir tai mums suteikia teisę būti šerifais, pašauktais vykdyti savo įstatymus ir palaikyti savą tvarką pasaulyje. Mes atėjome išgelbėti tų, kuriuos mes matome kaip silpnus ir nuskriaustus, nesvarbu, ar jie to nori, ar ne.

- *Vienišas įstatymų priežiūros tarnautojas ir asmeninė priežiūra.* Individualizmas pavertė mus vienišais, galinčiais paimti įstatymą į savo rankas, jei tie, kurie yra atsakingi, nedirba nedelsiant arba nesielgia taip, kaip mes norėtume. Mes turime drąsos veikti, kai kiti jos neturi. Mums geriausiai sekasi, kai priešinamės sistemai. Mes tapatinamės su silpnesniaisiais ir palaikome juos.

Žiūrėjimas iš šalies tuo pačiu metu ir savo, ir kaimyno akimis leidžia pamatyti kultūros mitus tarsi suprojektuotus didžiuliame ekrane. Mūsų pačių požiūris į save yra ir realybė, ir Holivudo filmas tuo pačiu metu, kadangi senieji mitai yra nuolat pervaidinami. Mes atpažįstame “Vienišąjį reindžerį”, “Beverli Hillso policininką”, “Telmą ir Luizą” politikoje ir kasdieniniame gyvenime tokius, kokius juos pateikia CNN, BBC ir *Tagesshau*.

Mes iš karto atsiduriame namuose ir sunerimstame save matydami tokius. Tarsi stebime galingą upę nuo kranto ir esame draskomi neapsisprendimo, ar plaukti pasroviui, ar bandyti pakeisti upės kryptį. Dažnai bandome perteikti tai, ką matome, tiems, kurie plaukia pasroviui ir stebimės, kodėl jie negali matyti to, ką matome mes. O jie, kita vertus, svarsto, ar mes taip atitrūkome, ar tapome išdavikais. Pergyvename, ar jie mus pamatys kaip tyrinėtojus, ar nušaus kaip žvalgus, atnešančius jiems geras ar blogas naujienas apie juos pačius.

Iš anglų kalbos vertė
Jurga Cibulskienė

V. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA BADAŃ NAUKOWYCH

KONFERENCIJOS / KONFERENCJE

Лингвистика текста: становление нового научного центра в Польше (Обзор II Международной конференции «Проблемы семантики и стилистики текста», Лодзь, 15-16 ноября 2006 г.)

Лингвистика текста – это одна из дисциплин, которые сравнительно плохо представлены в польском языкознании. Слишком сильны в нем еще лексикологические и грамматические традиции. Когнитивные исследования в основном ориентированы на лексическую семантику (исследования метафорики и профилирования понятий), коммуникативные же в морфологии и семантике остаются под сильным влиянием структурализма, а в синтаксисе – под влиянием генеративистики и теории речевых актов. Исследования текста остаются спорадическими и балансируют на грани стилистики, риторики и поэтики. Исследования сверхсловной семантики в лучшем случае достигают уровня логического анализа предложения или касаются изучения тропов и риторических фигур.

Собственно монографические работы по лингвистике текста, написанные польскими языковедами, можно пересчитать чуть ли не по пальцам. Это *Tekst. Próba syntezy* Т. Добжинской (Варшава 1993), *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa* А. Душак (Варшава, 1998), *Lingwistyka tekstu: teoria i praktyka* Б. Бонецкой (Люблин 1999) и *Spójność i struktura tekstu (wstęp do lingwistyki tekstu)* А. Вильконя (Краков 2002). К этому можно еще добавить несколько сборников чисто текстовой направленности: *Teoria tekstu. Zbiór studiów* (Вроцлав 1986), *Typy tekstów. Zbiór studiów* (Варшава 1992), *Tekst w kontekście. Zbiór studiów* (Варшава 1992), *Tekst i jego odmiany* (Варшава 1996) – все под редакцией Т. Добжинской, *Problemy teoretyczne* и *Tekst. Analizy i interpretacje* (Люблин 1998) под редакцией Е. Бартминского и Б. Бонецкой, а также два тома по текстологии под редакцией тех же авторов, изданные в рамках проекта *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań* (Люблин 2004, т.т. 4-5), *Aktualne problemy semantyki i stylistyki tekstu. Studia opisowe i komparatywne* (Лодзь 2004) под редакцией Я. Вежбинского и, наконец, *Oblicza komunikacji 1: Perspektywy badań nad tekstem, dyskursem i komunikacją* (Краков 2006) под ред. И. Каминской-Шмай, Т. Пекота и М. Засько-Зелинской.

Лингвистика текста как учебная дисциплина и предмет научных интересов фигурирует в Польше почти исключительно на германской филологии (под влиянием немецкой традиции). Из центров собственно полонистики, специализирующихся в этом предмете, можно назвать только Кафедру текстологии и грамматики современного польского языка в Университете им. М. Склодовской-Кюри в Люблине (зав. кафедрой проф. д.ф.н. Ежи Бартминский).

Следует также вспомнить, что в самой новой польской языковедческой энциклопедии (*Encyklopedia Językoznawstwa Ogólnego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1999) под редакцией Казимежа Полянского в статье о лингвистике текста ни разу не упомянуты польские исследования, а среди стран, в которых развивается эта дисциплина, названы только ФРГ и Великобритания. Вся статья о лингвистике текста не занимает и одной страницы (термин *грамматика текста* отождествлен с термином *лингвистика текста*, о семантике или прагматике текста вообще не упоминается). Термин *koherencja* дефинирован в словаре как 'синтаксическая связность', а термин *kohezja* вовсе отсутствует. Статья *Spójność tekstu* занимает неполных семь строк одной колонки. Отсутствует в словаре также статья о дискурсе. Не найдем мы здесь и статьи о лингвоанализе текста, ни как о разновидности научного анализа, ни как об учебной дисциплине. Проблемы начинаются уже с дефиниции самого термина *tekst*. В одноименной статье (занимающей три четверти страницы, из которых половина – это трактовка текста как объекта литературоведения и семиотики) текст трактуется как унилатеральное материальное явление, фактически как физическая последовательность сигналов (звуковых или графических), поэтому понятно, что ни о какой грамматике, семантике или прагматике текста при таком его понимании не может быть и речи. Понятия высказывания (*wypowiedź, wypowiedzenie*) и интерпретации (*interpretacja*) в данной энциклопедии сведены к предложению, а понятие повествования (*narracja*) определено как объект исследования поэтики. Нет никаких шансов отыскать в ней также сведений о подтексте, мета- или паратексте, гипертексте или интертекстуальности¹.

Все это создает огромные трудности даже для перевода на польский язык работ по лингвистике текста, не говоря уже о написании трудов по такого рода проблематике – зачастую просто не хватает терминологического аппарата.

¹ Для сравнения – в «Лингвистическом энциклопедическом словаре» под ред. В. Н. Ярцевой, изданном десятилетием раньше, есть довольно обширные статьи на тему лингвистики текста, текста, теории текста, дискурса, высказывания (включающего в себя также текст), понятийных категорий, полилога и сверхфразового единства.

Большинство работ по тексту в польском языкознании сосредоточивается в области традиционных лексикологических, грамматических или стилистических исследований (изучаются в основном лексический состав текстов, специфика синтаксического развертывания высказываний и проявления в текстах стилистической специфики речи). Мало собственно исследований текста и дискурса как самостоятельных и целостных объектов.

Состояние современной польской лингвистики текста проясняют даже простые данные поиска ключевых понятий лингвистики текста в Интернете. Так, по данным, полученным через поисковую систему Google, сочетания *лингвистика текста* в Рунете встречается почти в 80 раз чаще, чем *lingwistyka tekstu* в польскоязычной сети. Это можно было бы объяснить непопулярностью самого названия дисциплины, если бы существовало ее другое название. Термин *gramatyka tekstu* появляется в поисковой системе Google.pl в 20 раз реже, чем *грамматика текста* в Google.ru. В русской сети фиксируется в 50 раз больше использований термина *метатекст*, чем аналогичного *metatekst* в польской, и почти в 24 раза больше использований *когеренция / когерентность*, чем польских аналогов *koherencja / koherentność*. Соотношение терминов *гипертекст* и *hipertekst*, *интертекстуальность* и *intertekstualność* составляет 14 : 1, а терминов *интертекстуальный* и *intertekstualny / intertekstowy* – 15 : 1. Реже в польскоязычном Интернете встречается и термин *dyskurs*, по сравнению с русским термином *дискурс* в Рунете (почти в 4 раза)².

Понятно, что в такой ситуации как новаторское воспринимается каждое научное мероприятие, связанное с изучением текста, тем более, если речь идет о конференции, посвященной исключительно лингвистике текста. К таким мероприятиям следует отнести становящуюся уже традиционной международную конференцию, проводимую по инициативе проф. Я. Вежбинского Институтом русистики Лодзинского университета. В ноябре 2006 такая конференция проводилась уже во второй раз.

² Можно было бы объяснить такой контраст объемом Рунета в сравнении с польскоязычной паутиной, но по количеству активных пользователей Интернета и количеству языковедов Польша не уступает России в такое количество раз. Доказательством соразмерности Рунета и польскоязычного Интернета может быть проверка количества «реакций» поисковой системы Google на традиционные лингвистические термины. Так, термины *gramatyka*, *morfem* и *rzeczownik* встречаются в польской сети большее количество раз, чем *грамматика*, *морфема* и *существительное* в русской, а русские термины *стилистика* и *фонема* преобладают над польскими *stylistyka* и *fonem* соответственно в 2 и 3 раза (такое отличие могло бы быть объяснено количеством населения России и Польши). Кстати, в некоторых вопросах польские языковеды даже лидируют (например, в исследованиях в области Сетературы, сетевой литературы – по-польски Liternet).

На этот раз в Лодзи собрались ученые из 8 городов Польши, из России, Украины, Белоруссии, Литвы и Киргизии. Выступившие на конференции ученые продемонстрировали широкий спектр проблематики и исследовательских методик: от семантики отдельных текстовых элементов и прагматики текстообразования (Я. Вежбинский, М. Военка, И. Дарда-Граматыка, Э. Капеля, И. Новак, Э. Палушинска, Е. Сеничкина, И. Фрейман, П. Червинский), семантико-стилистических текстообразующих свойств отдельных элементов языковой системы (И. Блюменталь, А. Лучик, Я. Сосновски, В. Стец, Э. Стрась) до макроанализа текстов разного типа и различных видов речевой деятельности (А. Банашек-Шаповалова, Э. Возняк, А. Гинтер, Б. Грохаля, Д. Ковальска, Х. Кудлинска, В. Макарова, М. Петшак, О. Просяник, К. Ратайчик, К. Сицинска, А. Цой) и даже методологических проблем лингвистики текста в целом (М. Лабашук, О. Лещак, В. Сенкевич). Некоторые выступления были посвящены проблематике соотношения текста и языковой картины мира или языковой личности (И. Буяк-Лехович и К. Дембска).

Положительным моментом, по-моему, явилось решительное расширение объекта лингвистики текста за пределы ставшего уже традиционным лингвоанализа художественного текста. Спектр типов текстов, подвергнутых анализу участниками конференции был довольно широк. Наряду с текстами эстетическими (Я. Вежбинский, М. Лабашук, О. Просяник, К. Сицинска, И. Фрейман, П. Червинский) и фольклорными (К. Ратайчик) обсуждались также рекламные тексты (Б. Грохаля, Х. Кудлинска) и публицистические (А. Банашек-Шаповалова, М. Военка, Э. Капеля, М. Петшак), религиозные (Э. Возняк, Д. Ковальска) и политические (В. Макарова), обыденные и социально-разговорные тексты (И. Буяк-Лехович, И. Дарда-Граматыка), а также тексты деловые и специальные (И. Блюменталь, А. Гинтер, И. Новак, Я. Сосновски, В. Стец, А. Цой).

Нет возможности (да и необходимости) подробно анализировать все выступления. По результатам конференции будет издан отдельный том материалов, а любые комментарии и аналитические замечания не смогут передать остроты дискуссий и многообразие точек зрения, представленных исследователями. К тому же, будучи сторонником антропоцентризма, я отдаю себе отчет в том, что кто-то другой из пишущих представил бы все происходившее на конференции и в ее кулуарах несколько иначе.

Поэтому остановлюсь только на нескольких интересных проблемах, оказавшихся в центре внимания участников конференции. Так, в докладе профессора

Михаила Лабащука из Лодзинского университета («Художественная семантика») была заострена проблема художественности в тексте и языковой деятельности в целом. В чем состоит художественность: в языковой форме, в лексическом составе, в специфической семантике текста как такового или же в функциональной прагматике самой деятельности? Быть может, одновременно во всем, но какие из этих факторов доминируют, являются более значимыми? И во всех ли текстах, именуемых художественными, эти факторы проявляются в равной степени?

Не меньше вопросов вызвал у слушающих и доклад белорусского исследователя Василия Сенкевича, представившего концепцию мира-текста, которую можно было бы определить как некий синтез русского неоплатонизма (феноменология имени) и максимально объективированного когнитивизма («Инкогнитивная лингвистика и текст»). Спор вокруг доклада имел два измерения: собственно теоретическое и методологическое. С теоретической точки зрения проблематичным оказывается, во-первых, вопрос, можно ли отождествлять семантику текста и языковую семантику или картину мира, иначе говоря, можно ли говорить о семантике текста вне границ текста, а, во-вторых, можно ли говорить о семантике как таковой, вне опыта конкретной человеческой личности. Последний спор выявил принципиальные расхождения в возможных методологических решениях проблемы языка, дискурса и текста.

Одно из множества возможных решений этих проблем было представлено в докладе пишущего эти строки («Функционально-прагматическая оценка терминов *дискурс*»). В докладе была кратко сформулирована концепция функционально-прагматической теории языковой деятельности и языкового опыта, на основании которой осуществлена оценка 23 дефиниций термина *дискурс*, встречающихся в современных русскоязычных работах по лингвистике текста³. С позиций указанной методологии *дискурс* был определен как вариант языковой деятельности, специфицированный тематикой, прагматикой и характером опытной сферы человеческой жизни.

Интересные идеи теоретического и методологического плана были высказаны и другими докладчиками, выступавшими на пленарном заседании – профессорами

³ Что касается функционирования слова *dyskurs* в современном польском литературном языке, то составители новейших словарей польского языка полагают, что оно означает либо содержательную серьезную дискуссию, либо вывод в философском исследовании (*Uniwersalny Słownik Języka Polskiego* pod red. St. Dubisza, Warszawa 2003, t. 1, s. 747, а также *Nowy Słownik Języka polskiego*, pod red. E. Sobol, PWN, Warszawa 2002, s. 167). Составители же новейшей *Общей энциклопедии* полагают, что термин *dyskurs* в языкознании обозначает индивидуально-маркированное высказывание и ссылаются при этом на Э. Бенвениста [1902-1976] (см. *Popularna Encyklopedia Powszechna*, Warszawa 2001, t. 3, s. 643).

Петром Червинским из Сосновца (Польша) и Еленой Сеничкиной из Самары (Россия). Профессор Червинский затронул проблему текстообразующей функции личных имен, обратив внимание на их совершенно специфическую семиотическую прагматику: эти единицы больше говорят об использующем их лице (например, повествователе или персонаже-локуторе) и семантическом характере текста, чем о самом номинируемом объекте. Неправомочными, с точки зрения докладчика, оказываются утверждения о «пустом», нереферентивном характере подобных единиц. Очень часто они обладают в тексте (особенно художественном) не только тексто-, но и смыслообразующей функцией.

Самарский профессор Елена Сеничкина сосредоточилась в своем докладе на тестовых функциях эвфемизмов. В докладе была предпринята попытка довольно широкого теоретического охвата функции эвфемизации не только в пределах текста, но и в языковой деятельности в целом. Доклад наталкивает на целый ряд серьезных вопросов, требующих теоретического обоснования и решения: всегда ли эвфемизация сопряжена с эмоционально-экспрессивной коннотацией (возможна ли чисто стилистическая или семантическая эвфемизация), следует ли рассматривать эвфемизацию как общезыковое явление или его можно дифференцировать в зависимости от стиля, социолекта, идиолекта, дискурса или речевой ситуации (иначе говоря, всегда ли эвфемизм – это эвфемизм, а табуируемая единица – табу), наконец, каковы психолингвистические и социолингвистические мотивы как эвфемизации, так и дисфемизации.

Активную дискуссию вызвал также доклад к.ф.н. Оксаны Просяник из Харькова (Украина) «Особенности художественного языка Николая Клюева и Сергея Есенина», в частности ключевое понятие, используемое автором – *лексическая парадигма (текста)*. Доклад др. Эвы Возняк из Лодзи («Z problemów rozumienia tekstu staropolskiego») в очередной раз заставил задуматься о сущности феномена понимания / не(до)понимания древнего текста, которое всегда основывается на когнитивно-эмоциональных лакунах и приблизительных сведениях, что нередко ведет к сверхинтерпретации. Проблема понимания, но теперь уже иноязычного текста, затрагивалась, по меньшей мере, еще в трех докладах, хотя и трактовалась в разных аспектах: коммуникативно-прагматическом (др. Изабеля Новак из Сосновца), лексикографическом (др. Анна Гинтер из Лодзи) и лингводидактическом (проф. Александр Цой из Бишкека, Киргизия). Острую дискуссию в связи с этими докладами вызвал вопрос о возможных путях преодоления информационных пробелов при интерпретации иноязычных и

исторических текстов. Интерес вызвал также доклад др. Катажины Сицинской из Лодзи о литературно-сказовом жанре «россказней» (пол. *gawęda*) и его типологических свойствах. В связи с этим докладом участники дискуссии обратили внимание на необходимость: 1) четкого разграничения типов текстов, обусловленных типом как речевой, так и внеречевой деятельности человека в целом, 2) установления функциональных отношений между моделями текстов, функционирующих в пограничных областях сфер опыта.

К сожалению, не удалось выслушать всех докладов (формула секционных заседаний исключает такую возможность), но представление о них можно будет восполнить, читая сборник статей (предыдущий сборник был издан довольно быстро и очень качественно). Кроме того, радуется, что организаторы дают возможность участникам конференции доработать свои доклады и учесть пожелания и критические замечания, высказанные в ходе дискуссий. Достаточно часто наши российские и украинские коллеги стремятся опубликовать материалы конференции еще до ее проведения, из-за чего статьи эти оказываются «сырыми» и недоработанными.

Можно спорить о границах лингвистики текста как самостоятельной лингвистической дисциплины, отделять ее или объединять с дискурсивным анализом, важно одно: текст как речевая функция во всех своих стилистических, грамматических, семантических, прагматических, психо- и социолингвистических проявлениях заслуживает самого пристального внимания и тщательного исследования. Лодзь постепенно становится одним из центров такого рода исследований в Польше. Быть может, этот краткий обзор обратит внимание исследователей из Литвы, а также других стран на этот конференциальный цикл и через два года можно будет опять собраться в гостеприимной Лодзи в еще более широком международном кругу.

Олег Лещак (Кельце, Польша)

„*Mechanizmy perswazji i manipulacji*” («Механизмы внушения и манипуляции»).

Международная научная конференция, Леско (Польша), 20-21 ноября 2006 г.

Конференция, проведенная отделом языковой коммуникации кафедры истории польского языка Лодзинского университета, вызвала большой интерес, о чем свидетельствует количество участников и сфера их специализации. Инициатор и организатор конференции – руководитель отдела языковой коммуникации Лодзинского университета проф. Гражина Хабрайская (prof. dr hab. Grażyna Habrajka). Проблематика манипуляции сознанием продолжает привлекать внимание самых разных исследователей (что и подчеркивалось на конференции), и это объясняется своеобразием процессов межличностного и межкультурного взаимодействия в современном мире, ускорением, расширением и усложнением коммуникации и заостряющимися противоречиями эпохи глобализации. Явления манипуляции сознанием существовали всегда, однако ее теоретические основы как орудия политики и власти были заложены французскими реформаторами в VIII в., продолжены в XIX в., особенно развиты в веке XX (чему способствовали аналитическая философия, критическая лингвистика, этнолингвистика, теория и практика рекламы), и, конечно же, эти проблемы остаются актуальными в веке XXI.

В конференции участвовало 66 представителей разных научных центров. На пленарном заседании, открывшем конференцию, прозвучали следующие выступления:

«Манипуляция в дискурсе. Новые исследовательские перспективы в прагматическом языкознании» – *Manipulacja w dyskursie. Nowe perspektywy badawcze w językoznawstwie pragmatycznym* (prof. dr hab. Elżbieta Pachocińska), «Персвазия¹ как языковое действие» – *Perswazja jako działanie językowe* (dr hab. Beata Mikołajczyk), «Мир с точки зрения СМИ. О методах и целях манипуляции в средствах массовой информации» – *Świat według mediów. O metodach i celach manipulacji w środkach masowego przekazu* (prof. dr hab. Jerzy Jastrzębski), «Замечания о персвазийных текстах Первой Польской Республики» – *Uwagi o tekstach perswazyjnych Pierwszej Rzeczypospolitej* (prof. dr hab. Marek Cybulski), «Манипуляция и общественное мнение в третьей действительности в перспективе конструктивизма» – *Manipulacja a opinia publiczna w trzeciej rzeczywistości z perspektywy konstrukttywizmu* (prof. dr hab. Michał Fleischer), «Нарушение логических схем и манипуляция» – *Naruszenie schematów logicznych a manipulacja* (prof. dr hab. Aleksy Awdiejew), «Манипуляция при помощи эмотивных актов» – *Manipulacja za pomocą aktów emotywnych* (prof. dr hab. Grażyna Habrajka), «Манипулирование структурой диалога в медиальных политических дискуссиях (цели, средства, механизмы)» – *Manipulowanie strukturą dialogu w politycznych dyskusjach medialnych (cele, środki, mechanizmy)* (prof. dr hab. Anna Krupska-Perek).

¹ Тут и далее персвазия – умолчание.

Благодаря своему междисциплинарному характеру конференция позволила представить механизмы персвазии и манипуляции с точки зрения разных наук: языкознания, социологии, философии, истории литературы и др. В то же время явления персвазии и манипуляции рассматривались в разных исторических перспективах, например, в Первой Польской Республике, в Третьем Рейхе, в современности. Кроме того, персвазия и манипуляция анализировались в разных пространствах социальной жизни, например, в дискурсе искусства, в дискурсе медиальном, педагогическом и др. Встреча специалистов разных отраслей, исследующих одно явление с разных точек зрения, привела к многочисленным интересным дискуссиям. Конференция стала основой интеграции взглядов исследователей разных университетских центров в сфере общих научных интересов.

Учитывая количество участников и секций (которые невозможно было посетить), трудно даже перечислить названия представленных докладов. Главным образом тематика выступлений была связана с социологическими, историческими, психологическими и языковыми аспектами обсуждаемых явлений. Определение манипуляции сознанием, с которым согласилось большинство участников, можно сформулировать следующим образом: манипуляция – это программирование (преимущественно при помощи языка, а в частности, при помощи выразительно-изобразительных средств языка) поведения человека без его ведома или даже против его воли. Интерес исследователей к этому явлению, очевидно, мотивирован прежде всего разнообразными стратегиями социального взаимодействия и управления в демократических и тоталитарных, религиозных и светских (и т. п.) сообществах. Однако в отношении субъекта социализма общества тоталитарного не отличается значительно от социализма общества демократического. Среди отличий в первую очередь можно отметить следующее: явное и эффективное принуждение (параллельно с убеждением), применяемое в обществе тоталитарном, заменено на скрытую и эффективную манипуляцию личностью в обществе демократическом. Возможность выбора между политическими партиями дает не так много, как принято считать, так как методы управления принципиально не меняются: субъект используется предметно, как средство. При тоталитаризме общество подвергается энергоматериальной манипуляции людьми, а при демократии – манипуляции информационной. Манипуляция становится одним из движущих законов современного мирового сообщества.

Особенно важным является то, что в отличие от тоталитарных систем манипуляция в обществе демократическом не является формой принуждения, но искушения. Человек становится жертвой манипуляции только в случае, если он выступает в роли соавтора, соучастника процесса, принимая некритически предлагаемую информацию. Механизмы того, как это происходит, интуитивно осознаны давно, но исследоваться начали сравнительно недавно. С проблемой манипуляции тесно связана лингвистическая проблематика метафоры и метонимии (метафора

ближе к манипуляции, а метонимия – к персвазии), кибернетическая проблематика лже- и псевдоинформации, юридическая проблематика намеренного и ненамеренного обмана, социологическая проблема противостояния социальных групп и др. Данные проблемы с разных точек зрения и рассматривались на секционных заседаниях участниками конференции.

На заключительном пленарном выступлении были прослушаны следующие выступления: «Суггестия (манипуляция) в языковой коммуникации: виды и средства» – *Sugestia (manipulacja) w komunikacji językowej: gatunki oraz narzędzia* (prof. dr hab. Aleksander Kiklewicz), «Предвыборный билборд в механизмах политической персвазии (на примере парламентских выборов в Республике Словения в 2006 г.)» – *Predvolebný billboard/panelom pútač v mechanizme politickej persuázie (na príklade parlamentných volieb 2006 v Slovenskej republike)* (prof. dr Vladimír Patráš), «Высказывания, провоцирующие ошибку – когнитивный и коммуникативный аспекты» – *Wypowiedzi wprowadzające w błąd - aspekt kognitywny i komunikacyjny* (dr Krzysztof Korsyk), «Язык ненависти – язык польской публицистики о геях и лесбиянках» – *Mowa nienawiści – mowa o gejach i lesbijkach w polskim dyskursie publicznym* (prof. dr hab. Ireneusz Krzemiński), «Лингвист в отношении явлений языковой манипуляции» – *Lingwista wobec zjawiska manipulacji językowej* (prof. dr hab. Elżbieta Laskowska), «Беседы Т. Лиса с политиками (прагматика, структура, язык)» – *Rozmowy T. Lisa z politykami (pragmatyka, struktura, język)* (dr hab. Jerzy Biniewicz), «О несуществовании манипуляции» – *O nieistnieniu manipulacji* (dr Marek Graszewicz, dr Dominik Lewiński).

Наиболее осязаемым результатом конференции окажется послеконференционный сборник материалов под названием «Механизмы персвазии и манипуляции» (*Mechanizmy perswazji i manipulacji*).

Михаил Лабащук (Лодзь, Польша)

KNYGU RECENZIJOS / RECENZJE KSIĄŻEK

ZAJEWSKI, Władysław, 2005. *Wolne miasto Gdańsk pod znakiem Napoleona*. Olsztyn: Wydawnictwo „Littera”, ss. 245.

W badaniach naukowych prof. dra hab. Władysława Zajewskiego, wybitnego historyka dziejów polskich i powszechnych XVIII i XIX wieku, ważne miejsce stanowi historia Gdańska. Tym razem W. Zajewski w zbiorze rozpraw i artykułów podjął wiele wątków dotychczas zupełnie nieznanymi, a związanych z zakulisowymi rozgrywkami dyplomacji europejskiej – zwłaszcza francuskiej, pruskiej i rosyjskiej – o kontrolę nad Gdańskiem w dobie napoleońskiej. W. Zajewski przedstawił też, nieznaną dotąd historiografi, próby dyplomacji gdańskiej zmierzające do połączenia się z Księstwem Warszawskim. Ta determinacja oderwania się od Prus była widoczna jeszcze podczas obrad Kongresu Wiedeńskiego, kiedy to przedstawiciel Senatu Gdańska przy pomocy ks. Adama Jerzego Czartoryskiego protestował przeciw podporządkowaniu miasta Hohenzollernom.

W. Zajewski w swych szkicach, prócz kwestii Gdańska, podjął jeszcze bardzo ciekawy problem zachowania się miast hanzeatyckich wobec blokady kontynentalnej, zwalczania statków amerykańskich na Bałtyku przez kaprów francuskich, a także dał opis dwóch wizyt Napoleona w grodzie nad Motławą.

Wśród 15 rozpraw i artykułów, 9 z nich jest bezpośrednio poświęconych roli Gdańska w polityce Napoleona. Natomiast pozostałe, w mniejszym lub większym stopniu, również podejmują ten problem.

Cesarz Francuzów natychmiast po zajęciu miasta przez wojska francuskie uznał, że Gdańsk musi być potężnym bastionem Francji nad Bałtykiem. Odbierając miasto Prusom, osłabiał znacznie ich pozycję. Jednocześnie Gdańsk miał się stać punktem oporu na wypadek konfliktu z Rosją. Kiedy zaś Napoleon ogłosił blokadę kontynentalną, miasto miało odegrać ważną rolę, jak powiadał cesarz, „w zadaniu śmiertelnego ciosu Anglii”.

W. Zajewski już w pierwszym szkicu wyraźnie wskazuje, że od początku wkroczenia wojsk napoleońskich na ziemię polskie sprawa Gdańska i sprawa polska były bardzo ważnymi kwestiami. Jednocześnie świadomie przywołuje dwa stanowiska Napoleona na temat Polski i Gdańska (s. 19), by – jak się wydaje – zainspirować czytelnika do lektury. Otóż przywołuje on wstrzemięźliwe zachowanie Napoleona podczas dwóch wizyt w Gdańsku. Pierwszej z 1807 roku i drugiej, która miała miejsce tuż przed wyprawą 1812 roku na Moskwę. Następnie przytacza opinię francuskiego historyka, że Napoleon bezpośrednio po

klęsce 1812 roku wyznał swym najbliższym współpracownikom, że decyzja co do losów Gdańska i Polski w 1807 roku była błędna, bo zaraz trzeba było z Polski uczynić wielkie państwo i oddać jej Gdańsk.

Niewątpliwie taka myśl mogła się pojawić Napoleonowi, przejeżdżając saniami po ośnieżonych obszarach Wileńszczyzny. I nie powinna ona dziwić, bo cesarz miał dużo czasu na wszelkie rozważania na temat fiaska wyprawy na Moskwę. Ale wcześniej, tzn. w latach 1807–1812, takiej myśli nawet nie dopuszczał. A trzeba pamiętać, że gdańszczanie robili wszystko, by pozyskać sobie dla sprawy, nie tylko ich miasta, ale i sprawy polskiej, samego Napoleona i gubernatora generała Rappa. Jednym słowem, rozwijanie kultu Napoleona i poniekąd kultu samego gubernatora Rappa, bohatera spod Austerlitz, na nic się nie przydało gdańszczanom. Nawet nie wpłynęło to na zastosowanie ulg, jeżeli chodzi o spłatę kontrybucji.

W. Zajewski stara się wskazać na wszelkie inicjatywy gdańszczan zmierzające w 1807 roku do oderwania od Prus. Polemizuje przy okazji z Walterem Millackiem, historykiem piszącym z pozycji interesów pruskich, jakoby gdańszczanie „naturalnie czuli się Niemcami”, a zdaniem tegoż historyka miało to wynikać „ze wszystkich źródeł”. Ponadto w mieście posługiwano się językiem niemieckim, a mieszczaństwo przywiązane było do pruskiej pary królewskiej. W. Zajewski, nie wdając się w długą polemikę, zwrócił uwagę na dwa, jakże trafne argumenty wskazujące na bezzasadność tezy W. Millacka. Po pierwsze, ów historyk – mieszkaniec Gdańska – nie chciał zwrócić uwagi na fakt masowych dezercji żołnierzy narodowości polskiej z Pomorza Gdańskiego służących w armii pruskiej do czasów klęski Prus pod Jena i Auerstedt oraz na samorzutną inicjatywę mieszkańców Gdańska przygotowania umowy z Francuzami przewidującej powrót Gdańska do Księstwa Warszawskiego (s. 75-76).

Na temat blokady kontynentalnej Napoleona i roli, jaką w niej przypisał miastom hanzeatyckim, napisano wiele w kilku językach. W. Zajewski powraca do problemu. Przy wykorzystaniu szerokiej literatury, próbie „odczytania na nowo” zachowanych źródeł archiwalnych, ten znawca epoki napoleońskiej dochodzi do wniosku, że rozpaczliwe próby ze strony miast hanzeatyckich poszukiwania kompromisu z Napoleonem nie mogły przynieść spodziewanego rezultatu, bowiem cesarz w 1810 roku wyszedł z koncepcją połączenia w ciągu 5 lat Bałtyku z Elbą i Renem, a na końcu Bałtyku z Sekwaną. Zdaniem W. Zajewskiego, plan ten w warunkach pokojowych miał pewną szansę powodzenia i w konsekwencji złagodzenia strat wynikających z blokady kontynentalnej. Plan ten najpierw przekreśliła przegrana kampania 1812 roku, a następnie rewolta francuska w Hamburgu z 1813 roku (s. 182). Wypada zaraz dodać, że zapewne nie byłoby rewolty antyfrancuskiej w

Hamburgu, gdyby nie przegrana kampania napoleońska 1812 roku. Miasta hanzeatyckie z Hamburgiem na czele nie mogły takiej okazji zmarnować i nie wystąpić już w grudniu 1812 roku przeciw Napoleonowi. Zdobyte niezależności, chociaż bardzo bliskie na samym początku, po zwycięstwach Napoleona pod Lützen (2 V 1813) i Bautzen (20-21 V 1813) mocno ją skomplikowało. Obronę Hamburga przez wojska francuskie przyrównywano i, zdaje się, że słusznie, do walk o Saragossę.

Ogłoszenie blokady kontynentalnej wprowadzało ogromne komplikacje nie tylko w handlu europejskim. Dotknęła ona również statki amerykańskie. Jean Rapp, gubernator Gdańska, zorganizował flotę kaperską, która miała uniemożliwić pojawianiu się statkom amerykańskim z wyrobami angielskimi na Bałtyku. Kaprowie osiągnęli nawet spore sukcesy, ale z drugiej strony doszło do zaognienia stosunków dyplomatycznych Francji ze Stanami Zjednoczonymi. Temu zagadnieniu poświęcił W. Zajewski szkic „Kaprowie francuscy przeciw statkom amerykańskim na Bałtyku”.

W sumie czytelnik otrzymał tom artykułów i szkiców solidnie udokumentowanych źródłowo, z pełnym wykorzystaniem wielojęzycznej literatury historycznej i – co bardzo istotne – tom ten zawiera nowoczesną interpretację zdarzeń, jakie miały miejsce nie tylko w Gdańsku, ale w całym rejonie Morza Bałtyckiego w dobie napoleońskiej. Książka zainteresuje nie tylko historyków, ale także licznych miłośników epoki napoleońskiej.

Wiesław Caban (*Lenkija / Polska*)

ANONSAI / ZAPOWIEDZI

Kitame žurnalo numerųje – “Dialogue on Socratic Dialogue” (Fernando Leal, Rene Saran 2005) vertimas į lietuvių kalbą. / W kolejnym numerze – tłumaczenie na język litewski książki “Dialogue on Socratic Dialogue” (Fernando Leal, Rene Saran 2005).

Maria Solovyova (Baltarusija / Białoruś)

INTRODUCTION TO SOCRATIC DIALOGUE

Socratic Dialogue is a maieutic method of regressive abstraction. It is called “Socratic” not because it directly corresponds to the method of philosophizing used by ancient Socrates, but because it has a similar didactic and epistemological basis. Socratic Dialogue is a means of self-directed learning, the aim of which is to find the truth by seeking an answer together with a group of other people of good will questioning their sets of beliefs and convictions. One of the main preconditions of the Socratic procedure is trusting one’s own and another person’s reason. The challenge presented by Socratic Dialogue lies in its attempt to overcome the fallacy of convention, prejudice, and dogmatism. To help the participants structure their conversation, there is a facilitator, who steers the discussion according to the rules and principles of Socratic Dialogue, but unlike Socrates, the facilitator does not interfere into the sphere of content.

Socratic Dialogue in its present form is a development of the Socratic Method, initially designed and used in education by a German philosopher and pedagogue Leonard Nelson (1882-1927). The method was later modified by his disciple Gustav Heckmann (1898-1996), likewise a German philosopher and pedagogue. Both were neo-Kantians, who followed Jakob Friedrich Fries’s (1773-1843) interpretation of the Kantian *a priori* as a kind of psychological given fact.

The method of regressive abstraction, going back to Jakob Friedrich Fries and similar to the inductive method, presupposes that the general is contained in the particular and can be established on the basis of analyzing the latter. Thus the starting point of a Socratic Dialogue is a concrete philosophical, ethical, or aesthetic question. This question is to be illustrated by a personal experience of the participants of the dialogue, and further on analyzed from the point of view of the setting (situation), the motives, the reasons, and the consequences of an action. The result of group work, namely, some statements or new questions, crucial for the case discussed and for the initial topic, are fixed on a flipchart, so that the participants can visually follow their track of thought and concentrate on the procedure. Gradually, the group leave the sphere of the concrete, on condition all the relevant issues are clarified, and proceed to a more abstract level of

generalization. First, these are some conclusions concerning the example. At a later stage, these may be generalizations about a multitude of situations, leading to an overall answer to the set question. As a matter of fact, a successful Socratic Dialogue is not necessarily a dialogue ended up with a definite answer to the initial question. Actually, it is very often a conversation ending in formulating a new global question, related to the initial one.

To avoid subjectivity and ungrounded speculations, a notion of consensus has been introduced into the process of Socratic Dialogue. Consensus is the main aim and the precondition of the discussion, which prevents the latter from deviation towards compromise or manipulation by some of the participants. Leonard Nelson saw consensus in a dialogue as the truth. In contrast to this, Gustav Heckmann did not identify consensus with the truth. He still acknowledged that the truth is attainable, but he did not recognize consensus in a Socratic Dialogue as ultimate truth.

Another condition, providing the group's at least nearing the truth, is discipline – both in argumentation and interpersonal behaviour. Clear thinking, precise argumentation, formulation of statements as statements and questions as questions, a sincere expression of doubt or disagreement, a respectful attitude to other people and their arguments – these are key demands in a Socratic Dialogue.

It is evident that the Socratic Method requires much self-discipline in overcoming the peculiarities of communication, usually studied by Pragmatics or Discourse analysis and not necessarily leading to the effectiveness of conversation. Therefore Socratic Dialogue includes a specific component – meta-dialogue. Meta-dialogue allows the participants to reflect upon the procedure of the conversation, upon the participants' and the facilitator's behaviour, and to work out a strategy for the next session. Meta-dialogue does not touch upon the content sphere – just the behavioural and the methodological aspects. As the conduct of the facilitator is also discussed at this stage, meta-dialogue is traditionally chaired by one of the participants.

Socratic Dialogue has now many spheres of application: educational practice, teacher training, adult education, business and psychological coaching, medical ethics, etc. One-week Socratic Dialogues, alongside with weekend dialogues, are regularly carried out by the representatives of the Philosophical-Political Academy (PPA), German Society of Socratic Facilitators (GSP), and the British Society for the Furtherance of the Critical Philosophy (SFCP).

The theoretical aspects of the Socratic Method have been researched by contemporary German, British, Mexican, Italian, Lithuanian, Belarusian, etc., philosophers and educationalists, many of whom are trained facilitators. They are Dieter Krohn, Gisela Raupach-Strey, Barbara Neisser, Horst Gronke, Rene Saran, Fernando Leal, Paolo Dordoni, Grazina Miniotaite, Aliaksei Ihnatovich, and many others.

In the 1990-s, there was a discussion about the relation of Socratic Dialogue to Discourse Theory. A collection of articles on the matter was published in Germany in 1996, with the publications of U.Siebert, H.Gronke, G.Raupach-Strey, etc. (*Diskurstheorie und Sokratisches Gespräch / hrgs. von Dieter Krohn, Barbara Neisser und Nora Walter. – Frankfurt am Main: dipa-Verl., 1996. – B. 3. – 262 S.*). The most significant work on the correlation between Socratic Dialogue and Discourse Theory can, probably, be found in the book by G.Raupach-Strey (*G.Raupach-Strey. Sokratische Didaktik / hrgs. von Dieter Krohn, Barbara Neisser und Nora Walter. –Münster, Hamburg, London: Lit Verlag, – 2002. – B. X. – 652 S.*). These writings represent an analysis of Socratic Dialogue in the light of Discourse Theory, and prove that Socratic Dialogue must be treated as a special form of communication, having some discourse features, but not being a simplified or deviant from of discourse.

However, the analysis of particular Socratic Dialogues, which is usually undertaken by Socratic facilitators, trainees or mentors after a conversation is carried out, may seem similar to discourse analysis in some of its aspects. These reports, as a rule, depict the contents of the discussion, the group's progress and insights, group dynamic, the facilitator's conduct, the observation of the principles of Socratic Dialogue, and so on. In fact, they are reflection upon reflection and serve the aim of philosophical and methodological perfection.

The reports about the conversations are either published in the series of critical writings and proceedings of GSP and SFCP or available at the corresponding sites (www.philosophisch-politische-akademie.de, www.sfcip.org.uk).

12-16 августа 2007 г. в Туле ФГУК ГМПЗ Музей-усадьба Л. Н. Толстого «Ясная Поляна» проводит V международную конференцию «**Лев Толстой и мировая литература**». На конференции будут представлены новейшие издания о Л. Н. Толстом, изданные в России и за ее пределами, пройдет дискуссия о подготовке к 100-летию со дня смерти писателя. Заявки на участие в конференции можно присылать по адресу <galalexeeva@tula.net>. Подробная информация содержится на странице: <http://www.yasnayapolyana.ru/>

4-6 октября 2007 г. во Владимире кафедра литературы Владимирского государственного педагогического университета проводит VII научную конференцию «**Художественный текст и культура**». Тема конференции «**Античность и христианство в литературах России и Запада**». Конференция посвящается проблеме взаимодействия античной и христианской традиций как фундаментальных основ русской и западной культуры. Предполагается обсуждение следующих вопросов:

- взаимодействие античности и христианства: проблемы теории;
- античность и христианство в культуре русского и западноевропейского классицизма;
- русская литература XIX века: античные и христианские мотивы и образы;
- синтез античности и христианства как одно из ведущих направлений культурной и религиозно-философской мысли Серебряного века;
- античный миф и «христианская эстетика» в литературе западного модернизма;
- формы присутствия античных и христианских традиций в литературе второй половины XX-XXI веков.

В рамках конференции предполагается работа Семинара по изучению метафизической поэзии. Заявки на участие принимаются до **1 июня 2007 г.** по адресу <vladfilolog@yandex.ru>. Подробная информация содержится на странице: <http://vgpu.vladimir.ru/>

20-26 октября 2007 г. в Вильнюсе Институт литовского языка проводит международную конференцию А. Ванагаса «Имя в языке, истории и самосознании». Предполагается обсуждение следующих вопросов:

- балтийская и общая ономастика: синхрония и диахрония;
- имя, его значение и функции в историческом процессе и историографии;
- имя как исторический источник;
- имя как знак;
- роль имени в познании себя и другого.

Рабочие языки конференции: английский, русский, немецкий, литовский, латышский. Заявки принимаются до **15 мая 2007 г.** по адресу <laibil@lki.lt>. Подробная информация содержится в электронном приглашении на конференцию: http://www.lki.lt/php/naujienos/kvietimas_vanago_konferencijos_2007.pdf

28-30 ноября 2007 г. в Москве Факультет иностранных языков и регионоведения Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова проводит XII международную конференцию «Россия и Запад: диалог культур». На конференции планируется обсудить следующие проблемы:

- Россия и Запад: проблемы взаимовосприятия;
- перевод как культурологическая проблема;
- исторический контекст взаимодействия культур;
- проблемы межкультурного общения;
- проблема изучения национальных менталитетов;
- проблемы сравнительного изучения национальных литератур;
- русский язык в современном языковом пространстве;
- актуальные проблемы регионоведения;
- специальность «Регионоведение» в высшей школе.

Заявки принимаются до **15 октября 2007 г.** по адресу <ic_communic@ffl.msu.ru>. Подробная информация содержится на странице: <http://www.ffl.msu.ru/conferences.php>

В первой декаде декабря 2007 г. в Волгограде Волгоградская Академия Государственной Службы и Волгоградский государственный педагогический университет проводят международную научную конференцию «**Декаданс в Европе и России: 150 лет жизни под знаком смерти**». К участию в конференции приглашаются филологи, искусствоведы, историки, философы, культурологи, социологи с целью систематизации и подведения предварительных итогов междисциплинарного компаративного научного изучения явления декаданса в синхронии и диахронии. Работа конференции планируется по следующим направлениям:

- декаданс как социально-философский феномен;
- декаданс как тип культуры: между неоромантизмом и постмодернизмом;
- эстетика декаданса: универсальное и национальное;
- этические эксперименты декаданса: от «смерти бога» до «смерти автора»;
- поэтика декаданса: эклектика и синтез;
- лингвистические проблемы изучения декадентского творчества;

декадентское начало в музыкальном и изобразительном искусствах: от элитарного к массовому;

декадентский подтекст в контексте глобализации.

Рабочий язык конференции – русский. Языки материалов – русский, английский, немецкий, французский, болгарский, польский. Заявки на участие в работе конференции и материалы докладов объемом до 20 тыс. знаков принимаются **до 1 октября 2007 г.** по адресам <decangmu@vags.ru>, <literature@vspu.ru>.

Уважаемые коллеги! Информацию о конференциях, семинарах и других научных событиях Вашего вуза для публикации в “Respectus Philologicus” присылайте нам по адресу <ala.diomidova@vukhf.lt>.

VI. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAM

“Respectus Philologicus” yra tarptautinis regioninis filologijos mokslo srities leidinys, skirtas gramatikos, semantikos ir semiotikos krypties (H 352) tyrinėjimams.

Pagrindinės „Respectus Philologicus“ kalbos: lietuvių, lenkų, anglų, rusų.

Leidinyje “Respectus Philologicus” skelbiami Centrinės ir Rytų Europos regiono mokslininkų probleminiai straipsniai, vertimai, recenzijos, diskusijos, mokslinės veiklos apžvalgos. Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), apžvalgos, recenzijos – iki 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimties publikacijų būtina iš anksto susitarti su redakcija. Tekstai redakcijai pateikiami atspausdinti dviem egzemplioriais, 12 punktų Times New Roman šriftu, 1,5 eilutės intervalu. Prie atspausdinto teksto turi būti pridėta ir elektroninė teksto rinkmena (teksto redaktorius – “Microsoft Word”, “Office’97” ir naujesne versija, rinkmeną galima atsiųsti elektroniniu paštu adresais <leonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>. Tekstai turi būti parengti pagal toliau pateikiamus publikacijų struktūros reikalavimus. Straipsniai, parengti nesilaikant šių reikalavimų, redakcijos nesvarstomi. Redakcija pasilieka sau teisę, esant reikalui, redaguoti tekstą ir kartu nekeisti jo esmės.

Leidiniui “Respectus Philologicus” teikiamus mokslo straipsnius vertina mažiausiai du redaktorių kolegijos paskirti recenzentai. Iš jų bent vienas yra ne redaktorių kolegijos narys. Recenzentų pavardės neskelbiamos. Straipsnio pabaigoje redakcija nurodo datas, kada jis gautas ir kada priimtas publikuoti. Leidinyje skelbiami tik straipsniai, neskelbti nei viena iš pagrindinių leidinio kalbų.

“Respectus Philologicus” publikacijų struktūra

Leidiniui “Respectus Philologicus” teikiami mokslo straipsniai turi atitikti tokius reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas bei metodologija, aptarta nagrinėjamos problemos tyrimų būklė, pateikti ir pagrįsti tyrimų rezultatai, padarytos išvados, nurodyta naudota literatūra. Prie lietuviškai skelbiamo mokslinio straipsnio turi būti pridėta anotacija lietuvių kalba, nurodyti reikšminiai žodžiai ir ne mažiau kaip 1 000 spaudos ženklų santrauka anglų, o prie skelbiamo nelietuviškai – anotacija ir reikšminiai žodžiai straipsnio kalba bei ne mažiau kaip 1 000 spaudos ženklų apimties santrauka anglų kalba.

Publikacijos pradžioje, kairėje puslapio pusėje, nurodomi autoriaus vardas ir pavardė, įstaiga, kuriai ji(s) atstovauja (straipsnio kalba), autoriaus įstaigos (autoriaus pageidavimu – namų) adresas (autoriaus atstovaujamos šalies kalba), telefonas ir elektroninio pašto adresas. Toliau

puslapio centre spausdinama publikacijos antraštė. Straipsnio pavadinimas, autoriaus vardas ir pavardė, atstovaujama įstaiga kartojami prieš *Summary* straipsnio pabaigoje anglų kalba.

Nuorodos pateikiamos pagal tarptautinę Harvardo nuorodų sistemą (išsamiau apie šią sistemą žr.: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Nuorodos pagrindiniame tekste pateikiamos pagal tokią schemą: skliausteliuose nurodoma šaltinio autoriaus pavardė, leidimo metai, puslapis ar puslapiai. Pvz.: Skaitytojas ar kalbėtojas “pasitelkia savo kultūrinę patirtį aiškindamasis kodus ir ženklus, kurie sudaro tekstą” (Fiske 1998, p. 17). Autoriaus pavardės galima neminėti, jei iš konteksto visiškai aišku, kuriam autoriui priklauso nurodomas darbas. Jeigu šaltinis turi daugiau negu du autorius, nurodoma tik pirmojo autoriaus pavardė: (Kubilius *ir kt.* 1999, p. 131). Jei literatūros sąrašė du ar daugiau autorių yra bendrapavardžiai, autoriaus pavardė nuorofoje papildoma vardo inicialu: (Kubilius V. 1999, p. 15).

Paaškinimai ir pastabos pateikiamos pagrindinio teksto puslapio apačioje 10 p. šriftu. Jų numeracija ištisinė.

Literatūros sąrašas pateikiamas po pagrindinio teksto (arba po paaškinimų, jei jie yra). Šaltiniai sąrašė išdėstomi abėcėlės tvarka pagal autorių pavardes. Šaltiniai kirilica arba kitais nelotyniškais šriftais pateikiami sąrašo pabaigoje. Šaltiniai nurodomi pagal šiuos pavyzdžius:

Nurodant knygą:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. *Knygos pavadinimas*. Leidimo numeris (jei ne pirmasis). Leidimo vieta: Leidėjas.

Nurodant grožinį kūrinį, straipsnį ar kitą smulkesnį tekstą iš knygos:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito smulkesnio teksto pavadinimas. *In*: Knygos autoriaus ar sudarytojo (pastaruoju atveju prieš sudarytojo pavardę pridedama santrumpa Sud.) Vardo inicialai. PAVARDĖ. *Knygos pavadinimas*. Leidimo vieta: Leidėjas, puslapiai.

Nurodant straipsnį iš periodinio leidinio:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito teksto pavadinimas. *Periodinio leidinio pavadinimas*, numeris, puslapiai.

Nurodant straipsnį iš elektroninio leidinio:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. *Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito smulkesnio teksto pavadinimas*. Prieiga: Interneto puslapio adresas [Žiūr. data].

Jei tas pats autorius tais pačiais metais paskelbė daugiau negu vieną nurodomą šaltinį, jie skiriami raidėmis a, b, c ir t. t., rašomomis prie leidimo metų. Literatūros sąrašė šaltiniai pateikiami chronologiškai pagal išleidimo datą.

Lietuviškame tekste senesni lietuviški asmenvardžiai rašomi pagal dabartinės rašybos normas, o nelietuviški asmenvardžiai – originalo forma pagal leidinio *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* (parengė SLIŽIENĖ, N.; VALECKIENĖ, A., 1992. Vilnius: Mokslas, 81-89) reikalavimus. Pirmą kartą tekste pateikiamas visas vardas (vardai) ir pavardė, o toliau galima rašyti tik to paties asmens pavardę. Nelietuviškame tekste asmenvardžiai rašomi pagal tos kalbos rašybos tradicijas. Nuorodose visi aprašai rašomi originalo forma.

Tekste minimus kitakalbius arba senesnius literatūros kūrinių, mokslo veikalų, periodinių leidinių pavadinimus rekomenduojama rašyti originalo forma. Jeigu jie verčiami arba trumpinami, skliaustuose arba išnašoje reikia nurodyti originalų pavadinimą. Nuorodose ir literatūros sąrašė visi pavadinimai rašomi originalo forma.

Knygų, žurnalų ir kitų atskirų leidinių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, o smulkesnių, atskiro leidinio nesudarančių, grožinės literatūros kūrinių, straipsnių ir kitų tekstų – kabutėse.

Grožinę literatūrą tekste rekomenduojama cituoti originalo kalba išlaikant autentišką rašybą ir skyrybą. Kitakalbės grožinės literatūros citatos gali būti išverstos išnašose. Kitakalbes mokslinės literatūros citatas rekomenduojama išversti.

ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI

„Respectus Philologicus” – to międzynarodowe regionalne czasopismo naukowe z dziedziny nauk humanistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem gramatyki, semiotyki i semantyki (H 352).

Podstawowymi językami „Respectus Philologicus” są języki polski, litewski, angielski i rosyjski.

W „Respectus Philologicus” publikowane są artykuły naukowe o charakterze problemowym, przekłady, recenzje, dyskusje uczonych regionu i przeglądy działalności naukowej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Wielkość artykułu – do 1 arkusza autorskiego (40 000 znaków drukarskich); przeglądy, recenzje – do 0,25 arkusza autorskiego (10 000 znaków drukarskich). Przekroczenie dopuszczalnej wielkości publikacji wymaga wcześniejszego uzgodnienia z redakcją. Przesłane do publikacji materiały powinny być wydrukowane przy zastosowaniu 1,5 odstępu między wierszami, czcionka: 12 Times New Roman w 2 egzemplarzach. Jednocześnie powinna być przedłożona wersja elektroniczna (edytor tekstów – Microsoft Word, Office’97 i późniejsze wersje; materiały można przysłać pocztą elektroniczną na adres: <eleonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>). Teksty powinny odpowiadać wyszczególnionym poniżej wymogom odnośnie struktury publikacji. Prace nie spełniające wymogów stawianych przez redakcję nie będą przyjmowane. Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania zmian redaktorskich w nadesłanych publikacjach bez zmiany istoty treści.

Każdemu artykułowi naukowemu, który otrzymuje redakcja, kolegium wyznacza dwóch recenzentów, z których jeden nie jest członkiem kolegium redakcyjnego. Recenzja jest przeprowadzana anonimowo. Na końcu artykułu redakcja wpisuje datę otrzymania i przyjęcia artykułu do druku. Publikowane są jedynie oryginalne prace naukowe, które nie były publikowane w żadnym z podstawowych języków czasopisma.

Struktura publikacji w „Respectus Philologicus”

Do „Respectus Philologicus” przyjmowane są artykuły naukowe, odpowiadające wymogom dotyczącym takiego rodzaju publikacji. W artykule koniecznym jest sformułowanie i określenie metodologii badania naukowego, przeanalizowanie istniejących badań dotyczących danego zagadnienia, przedstawienie i uzasadnienie rezultatów analizy materiału, wyszczególnienie wykorzystanej literatury. Artykuł naukowy w języku polskim powinien mieć dołączoną adnotację (nie mniej niż 1 000 znaków drukarskich) w języku polskim, słowa klucze w języku polskim i angielskim i streszczenie w języku angielskim (nie mniej niż 1 000 znaków drukarskich). Na

początku artykułu, z lewej strony, podaje się imię i nazwisko autora, instytucję, którą reprezentuje autor, adres instytucji i adres domowy (wg życzenia autora), telefon i adres poczty elektronicznej. Poniżej, pośrodku strony – tytuł artykułu. Tytuł artykułu, imię i nazwisko autora, instytucja, którą reprezentuje autor, należy powtórzyć w języku angielskim na końcu artykułu, przed *Summary*.

Odsyłacze bibliograficzne są cytowane według systemu harwardzkiego (więcej o systemie zob. http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Odsyłacze w tekście podstawowym zaznaczamy następująco: w nawiasie – nazwisko autora, rok wydania, po przecinku – strona lub strony.

Np. „Część ciała nie może występować w funkcji instrumentu” – pisał Grochowski (Grochowski 1974, s. 163).

Nazwisko autora można pominąć, jeżeli z kontekstu jednoznacznie wynika, że jest on autorem cytowanej pracy. Przy pracach zbiorowych podajemy nazwisko pierwszego autora (Kubilius *i in.* 1999, p. 131). Jeżeli w spisie wykorzystanych źródeł i opracowań dwóch lub więcej autorów ma to samo nazwisko, to w odsyłaczu przy nazwisku autora należy umieścić inicjał imienia (Kubilius V. 1999, p. 15).

Objaśnienia i uwagi należy umieszczać na dole strony i opracowań czcionką 10. Numeracja ciągła pozycji w całości spisu.

Spis wykorzystanych źródeł i opracowań umieszczamy po tekście podstawowym (lub po objaśnieniach, o ile takowe są). Źródła w spisie podajemy w układzie alfabetycznym według nazwisk autorów. Źródła zapisane cyrylicą lub innym, nie łańskim alfabetem umieszczamy na końcu spisu. Źródła opisujemy następująco:

Dla monografii:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. *Nazwa książki*. Numer wydania (jeżeli nie pierwsze). Miejsce wydania: Wydawca.

Dla utworów literatury pięknej, artykułów lub innych, niedużych tekstów z książki:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu z książki. *In:* Inicjały. NAZWISKO autora lub red./oprac./ed. książki (w takim wypadku przed nazwiskiem należy umieścić skrót red./oprac./ed.). *Tytuł książki*. Miejsce wydania: Wydawca, strony.

Dla artykułów z wydań periodycznych:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu. *Tytuł wydania periodycznego*, numer, strony.

Dla artykułów z wydań internetowych:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. *Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu z książki.* Dostępne na stronie: Tytuł strony internetowej [od data].

Jeżeli ten sam autor w tym samym roku ogłosił więcej niż jedno cytowane źródło, należy je opatrzyć literami a, b, c itd., umieszczając przy roku wydania. W spisie wykorzystanych źródeł i opracowań umieszczamy od najstarszego do najpóźniejszego.

Imiona własne pisze się zgodnie ze współczesnymi zasadami ortografii. W odsyłaczu, pojawiającym się w tekście po raz pierwszy, podaje się nazwisko i inicjały, dalej można ograniczyć się tylko do nazwiska tego autora.

Występujące w tekście zapożyczone i przestarzałe nazwy źródeł literackich, badań naukowych, wydań periodycznych zaleca się podawać zgodnie z oryginałem. W przypadku, kiedy są one tłumaczone lub skracane, w nawiasie lub w odsyłaczu trzeba koniecznie podać nazwę w oryginale. W odsyłaczach i spisie wykorzystanych źródeł i opracowań wszystkie nazwy i tytuły należy podawać w oryginale.

Tytuły książek i innych publikacji oddzielnych w tekście pisze się za pomocą kursywy, a tytuły niedużych utworów literackich, artykułów i innych tekstów nie będących publikacją samodzielną – w cudzysłowie.

Literaturę piękną zaleca się cytować w języku oryginału, zachowując zasady pisowni i interpunkcji źródła. Tłumaczenie cytatu z utworu literackiego w języku obcym można przytoczyć w przypisie. Cytaty z literatury naukowej w języku obcym zaleca się przytaczać w tłumaczeniu.

GENERAL REQUIREMENTS FOR PUBLICATIONS

“Respectus Philologicus” is a philological periodical dealing with the problems of grammar, semiotics and semantics (H 352).

The main languages of the journal are English, Lithuanian, Polish and Russian.

“Respectus Philologicus” publishes scholarly articles, translations, reviews, overviews, and discussions of the philological research in the region. The size of articles is up to 40 000 printed characters; the size of reviews and overviews is up to 10 000 printed characters. In case the paper exceeds the normal length the editors’ consent for its publication is needed. Texts for publication should be submitted in two hard copies printed in Font 12 Times New Roman with 1,5 space between the lines. A copy on a floppy disc (Microsoft Word, Office’97 or newer version) should be added to the hard copy. Contributions can also be sent by e-mail: the address is <eleonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>. The authors of the manuscripts are expected to conform to the format and documentation requirements that are given below.

All articles submitted for publication in “Respectus Philologicus” are reviewed by at least two academics appointed by the Editors’ Board: one of the reviewers is not a member of the Editorial Board. Reviewers stay anonymous. The dates of submission and acceptance for publication of the paper are indicated by the editors at the end of the manuscript.

Format and Documentation Requirements

Articles submitted for publication in „Respectus Philologicus“ should include the aim(s) and methodology of the research, give an overview of the work previously done on the investigated problem, substantiate the achieved results of the research and have a list of references. The manuscript should also contain an abstract of at least 1 000 printed characters in volume in English, key words in English and Lithuanian, and a summary of at least 1 000 printed characters in Lithuanian.

The author’s full name, academic affiliation, office (or home) address, telephone and e-mail address should be typed in the top left-hand corner of the first page, and the title of the article should be given below in the centre of the page.

References should be presented according to the international Harvard System (comprehensive explanation in: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Citations in the text are referred to in the text by giving the author’s surname, the year of publication and the page numbers.

e.g. As Harvey (1992, p. 21) said, “good practices must be taught” and so we...

The author's surname is not given in parentheses if it naturally occurs in the context. If there are more than two authors, the surname of the first author should be given followed by et al.

e.g. Office costs amount to 20% of total costs in most business (Wilson *et al.* 1997)

If there are several authors with the same surname, the author's name is supplemented with initials.

Explanations and notes should be given as footnotes and should be printed in Font 10. The numeration is continuous.

References to documents cited in the text should be listed at the end of a piece of work (or after the notes). They are arranged in alphabetical order by author's surnames. References in Cyrillic and other non Latin type should be given at the end of the list. They are referred according to the examples:

Reference to a book:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. *Title*. Edition (if not the first).
Place of publication: Publisher.

Reference to a work of artistic literature, article or short texts from a book:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. Title of a fictional work, article or short texts. *In*: INITIALS. SURNAME, of author or editor of publication followed by ed. or eds. if relevant. *Title of book*. Place of publication: Publisher, Page number(s).

Reference to an article in a journal:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. Title of article. *Title of journal*, Volume number and (part number), Page numbers.

Reference to an article from web resources:

Author's SURNAME, INITIALS., Year. *Title* [online]. (Edition). Place of publication, Publisher (if ascertainable). Available from: URL [Accessed date].

When an author has published more than one cited document in the same year, these are distinguished by adding lower case letters (a, b, c, etc.) after the year. In References they should be listed chronologically (earliest first).

Proper names should be spelt in accordance with the latest orthographical norms. When mentioned for the first time, a personal name should include both first and last names, but when repeated the family name is sufficient. If the work is written in another language, proper names should be written according to the spelling rules of that language.

When books or periodicals published in foreign languages are mentioned in the paper, their titles are to be put in the original language. If their titles are translated or abbreviated, their

original title should be indicated in brackets or in footnotes. All titles in footnotes are to be written in their original language.

Titles of books, journals and other periodicals should be italicized. Titles of other works that are not separate publications are to be given in quotation marks.

Quotations from the fictions should be written in their original language and their original spelling and punctuation should be preserved. Citations from the fictions in foreign languages may be translated in footnotes, while quotations from scholarly works are expected to be translated.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

“Respectus Philologicus” – филологический журнал, посвященный исследованиям в области грамматики, семиотики и семантики (Н 352).

Основные языки “Respectus Philologicus” – литовский, польский, английский, русский.

В журнале “Respectus Philologicus” публикуются проблемные научные статьи, переводы, рецензии, дискуссии ученых региона и обзоры научной деятельности в регионе. Объем статей – до 1 авторского листа (40 000 печатных знаков), обзоры, рецензии – до 0,25 авторского листа (10 000 печатных знаков). Превышение объема публикации следует заблаговременно оговаривать с редакцией. Присылаемые для публикации материалы должны быть отпечатаны через 1,5 интервала, шрифт 12 Times New Roman в 2 экземплярах. Одновременно должна быть представлена электронная версия (текстовый редактор – Microsoft Word Office’97 и выше). Материалы можно присылать электронной почтой по адресам: <eleonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>.

Тексты должны соответствовать приводимым ниже требованиям к структуре и оформлению публикации. Статьи, оформленные с нарушением настоящих «Требований», редакция к рассмотрению не принимает. Редакция оставляет за собой право в случае необходимости вносить в текст редакционные изменения, не искажающие основное содержание статьи.

Для каждой поступающей в редакцию “Respectus Philologicus” научной статьи редакционная коллегия назначает двух рецензентов, один из которых не является членом редакционной коллегии. Рецензирование проводится анонимно. В конце статьи редакция указывает даты поступления и принятия статьи к печати.

“Respectus Philologicus” публикует только статьи, не выходившие ранее на языках журнала.

Структура публикаций в “Respectus Philologicus”

В “Respectus Philologicus” принимаются научные статьи, соответствующие требованиям, предъявляемым к публикациям такого рода. В статье необходимо сформулировать цель и определить методологию научного исследования, рассмотреть соответствующие исследования по данной проблеме, представить и обосновать результаты анализа материала, указать использованную литературу. Научная статья на русском языке должна быть снабжена аннотацией (не менее 1 000 печатных знаков) на русском языке,

ключевыми словами на русском и английском языках и резюме на английском языке (не менее 1 000 печатных знаков).

В начале статьи, слева, указываются имя и фамилия автора, учреждение, представляемое автором (на языке статьи), адрес учреждения (на языке представляемой автором страны), контактный телефон и адрес электронной почты. Ниже, в центре страницы, располагается название статьи. Название статьи, имя и фамилия автора, аффилиация повторяются перед *Summary* – на английском языке.

Библиографические отсылки оформляются по международной гарвардской системе (подробнее см.: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Библиографические отсылки в тексте оформляются следующим образом: в круглых скобках указывается фамилия автора, год издания, страница (или страницы).

Напр.: В середине прошлого века прозвучал знаменитый призыв разобраться в сущности явления, называемого «разрушительным залпом словесной артиллерии по крепости рассудка» (Болинджер 1987, с. 24).

Фамилию автора можно не упоминать, если авторство указываемой работы понятно из контекста. Если отсылка дается на работу нескольких авторов, указывается фамилия первого автора, напр.: (Баранов *и др.* 2004, с. 15). Если в списке литературы есть однофамильцы, в таком случае фамилия автора в отсылке сопровождается инициалом, напр.: (Баранов А. 1990).

Пояснения и замечания располагаются в конце страницы в виде постраничных сносок (шрифт 10, нумерация сносок сплошная).

Список литературы располагается в конце текста. Источники приводятся в алфавитном порядке по фамилиям авторов. В начале списка указываются источники на латинице, затем – на кириллице и иных графических системах. Источники оформляются следующим образом:

Для книг:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. *Название книги*. Номер издания (если это не первое издание). Место издания: Издательство.

Для произведений художественной литературы, статей или других небольших текстов из книги:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста из книги. *In*: Инициалы автора или составителя. (В последнем случае перед инициалами составителя добавляется сокращение «Сост.».) ФАМИЛИЯ. *Название книги*. Место издания: Издательство, страницы.

Для текстов из периодических изданий:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста. *Название периодического издания*, номер, страницы.

Для текстов из электронных изданий:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. *Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста*. Режим доступа: адрес страницы в Интернете [См. дата].

Если в тексте упоминаются опубликованные в том же году труды одного автора, в таком случае в библиографической отсылке и списке литературы год издания сопровождается буквой а, б, в и т. д. (в хронологическом порядке, если это возможно).

В тексте на литовском языке литовские **антропонимы** пишутся в соответствии с современными нормами правописания, остальные антропонимы – в оригинальной форме согласно правилам, изложенным в «Орфографии и пунктуации литовского языка» (Сост. SLIŽIENĖ, N.; VALECKIENĖ, A., 1992. *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Vilnius: Mokslas, 81-89). В тексте на других языках антропонимы пишутся в соответствии с традициями правописания в тех языках. При первом упоминании в тексте указываются полностью имя и фамилия, в дальнейшем тексте можно указывать лишь фамилию того же лица.

Упоминаемые в тексте иностранные или старинные названия литературных произведений, научных трудов, периодических изданий рекомендуется писать в оригинальной форме. Если подобные названия даются в переводе, в скобках или сноске следует указать оригинальное название. В сносках, библиографических отсылках и списке литературы все названия пишутся в оригинальной форме.

Художественную литературу рекомендуется цитировать на языке оригинала, сохраняя правописание и пунктуацию источника. В сносках можно приводить перевод цитаты из художественной литературы на иностранном языке. Цитаты из научной литературы на иностранном языке рекомендуется давать в переводе.